

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ
І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 99

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2026

УДК 34; 32
ДЗБ

Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 4 від 03 березня 2026 р.)

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень (категорія «Б»)**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Варшава, Польща).**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

О. В. Скрипнюк – д.ю.н. (голова), **Г. П. Тимченко** – д.ю.н. (головний редактор),
І. О. Кресіна – д.п.н. (відповідальний секретар), **О. Ф. Андрійко** – д.ю.н., **О. В. Батанов** –
д.ю.н., **У. Е. Батлер** (W. E. Butler, США) – д.ю.н., **О. В. Батрименко** – д.п.н.,
А. А. Бутирський – д.ю.н., **К. М. Вігман** – д.п.н., **В. П. Горбатенко** – д.п.н., **Л. Доной**
(Lukasz Donaj, Польща) – д.п.н., **В. В. Дудченко** – д.ю.н., **О. О. Кармаза** – д.ю.н.,
Л. І. Кормич – д.і.н., **С. О. Коросд** – д.ю.н., **О. В. Кресін** – д.ю.н., **П. Ф. Кулинич** – д.ю.н.,
Л. В. Лещенко (Larysa Leszczenko, Польща) – д.п.н., **С. М. Наумкіна** – д.п.н., **А. І. Некряч** –
д.п.н., **Д. В. Неліпа** – д.п.н., **Н. М. Оніщенко** – д.ю.н., **Н. М. Пархоменко** – д.ю.н.,
Н. О. Піпченко – д.п.н., **Я. В. Сімутіна** – д.ю.н., **М. В. Співак** – д.п.н., **О. М. Стойко** –
д.п.н., **Н. М. Хома** – д.п.н., **А. Шептицький** (Andrzej Szeptycki, Польща) – д.п.н.,
В. А. Явір – д.п.н.

Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.
ДЗБ Випуск 99 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ:
Вид-во «Юридична думка», 2026. 460 с.

ISSN 1563-3349

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, порівняльного правознавства, державного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного, аграрного, кримінального та інших галузей права. Проблеми сучасної політичної науки розкриваються у розділах з теорії та методології політологічних досліджень, історії політичної думки, правової, міжнародної, порівняльної та прикладної політології, етнополітології та конфліктології.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з юридичних і політичних наук.

УДК 34; 32

Адреса редакції

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 213
E-mail: polit@ln.ua
Тел. 044-278-51-55, факс 044-278-54-74
www.derzhava-i-pravo.com.ua

© Автори статей, 2026
© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2026
© Видавництво «Юридична думка», 2026

ISSN 1563-3349

Держава
і право Випуск 99

Частина 1
ЮРИДИЧНІ
НАУКИ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-4
ISSN 1563-3349

Н. М. ОНИЩЕНКО
М. С. БУЛКАТ

**ДО ПИТАННЯ ПРО ІНФОРМАЦІЙНУ (КОМУНІКАТИВНУ)
ФУНКЦІЮ СУДОВОЇ ВЛАДИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ**

Досліджуються окремі аспекти теоретико-правових основ інформаційної (комунікативної) функції в системі функцій судової влади з метою подальшого використання в площині публічного дискурсу, суспільних комунікацій. Визначено особливості термінологічного позначення, а також ужиток термінів у ході практичної реалізації інформаційної (комунікативної) функції судової влади. Запропоновано підхід до окреслення змісту та основних напрямів діяльності в межах інформаційної (комунікативної) функції судової влади.

Ключові слова: *інформування, комунікація, інформаційна (комунікативна) функція, система функцій, судова влада.*

Onishchenko Natalia, Bulkat Maryna. On the issue of the information (communicative) function of the judiciary: theoretical and legal foundations

Some aspects of the theoretical and legal foundations of the information (communicative) function in the system of functions of the judiciary are studied

© *ОНИЩЕНКО Наталія Миколаївна* – докторка юридичних наук, професорка, заступниця директора Інституту держави і права імені В. М. Коцького НАН України; ORCID: 0000-0002-1671-2139

© *БУЛКАТ Марина Сергіївна* – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; ORCID: 0009-0007-4647-8199; yfim@ukr.net

for the purpose of further use in the field of public discourse, public communications. The peculiarities of the terminological designation are determined, as well as the use of terms in the course of the practical implementation of the information (communicative) function of the judiciary. An approach to outlining the content and main areas of activity within the information (communicative) function of the judiciary is proposed.

Key words: *information, communication, information (communicative) function, system of functions, judiciary.*

Постановка проблеми. Деякі уявлення про функції судової влади у демократичній, правовій державі дотепер ототожнюють її з поняттями «суду», «функцій суду»; уподібнюють термінам «судова система», «система судів», «функції судової системи»; тлумачать термін «судова система» як сукупність усіх органів судової влади та втілення їх призначення у суспільстві. При цьому на тлі фундаментальних проблем державобудування іноді видається, що вжиток термінів, побутовий вокабуляр є індивідуальною характеристикою, не має суспільного значення. Більш того, для наукової спільноти загальновідомі основи судової влади є «аксіомами, які доведені реальною дослідницькою практикою багатьох поколінь учених» [1, с. 18], а також практикою існування розвинених демократичних, правових держав. Тож робота з «базовими» поняттями часто вбачається термінологічною мімікрією, тобто словесним, так би мовити, «перевдяганням», як-то кажуть, зміною найменшань, «вивісок» [1, с. 19].

Між тим, виклики, які постали перед судовою владою в сучасних умовах, «диктують» пошук підходів і методів для їх подолання. Видається, що «повернення до витоків» – переосмислення призначення і функціоналу судової влади, зокрема й інформаційної (комунікативної) функції, як в ідіомах «God is in the details» («Бог у деталях») чи то «The devil is in the details» («Диявол криється у дрібницях»), – відкриє нові рівні причинно-наслідкових зв'язків у багатьох сучасних суспільних явищах.

Так, перманентно триваючі суспільні дискусії щодо тих чи інших аспектів роботи органів судової влади – часто спричинені «банальним» браком поінформованості.

У практичній площині це означає запит на перманентне реформування системи органів судової влади [див., наприклад, 2; 3; 4], іноді без конкретної мети, «опори» на доктрину правової природи

і призначення судової влади у демократичній, правовій державі, реальних потреб українського суспільства. А найголовніше – без усвідомленого суспільного розуміння як призначення судової влади у демократичній, правовій державі, так і значення вже отриманих результатів роботи вітчизняної системи органів судової влади для українського суспільства.

Як вказують провідні науковці і практики, на певних етапах розвитку нашої держави було виправдано перманенте реформування судової влади. Через це наративи негативних оцінок глибоко вкорінено в інформаційному просторі. Їх слід замінити іншими – говорити про розвиток судової влади, зосереджуючись на конкретних напрямках, яких справді потребують громадяни, громадянське суспільство. А не спонукати до реформування, в якому може бути зацікавлений будь-хто, але точно не громадянин, який звернувся за захистом своїх прав до суду [5], або громадянське суспільство, яке потребує ефективного виконання судовою владою своїх функцій.

Іншими словами, розуміння «функціоналу» органів судової влади виключно як «регулятора» конкретного спору не відображає її «опорного» значення в забезпеченні стійкості та розбудови української демократичної, правової держави. А брак суспільної поінформованості про правову природу та функції судової влади в демократичній, правовій державі, серед іншого, є дестабілізуючим чинником її розвитку.

Водночас, завдяки розвитку вітчизняної правничої науки та активній праці професійної спільноти, окреслені аспекти піддаються змінам.

Так, центральним суб'єктом розбудови системи органів судової влади, опрацювання нових підходів та положень, які відповідають стандартам демократичних, правових держав, натеper є органи судової влади, їх представники, судді. У співдії з фаховими науковцями кожної галузі, науковими інституціями, інститутами громадянського суспільства відбуваються постійні публічні комунікації, суспільний діалог щодо кожного питання, робота над формуванням виважених положень. Як зазначив Голова Верховного Суду, С. І. Кравченко, судова влада, зокрема Верховний Суд, налагоджує відвертий і конструктивний діалог із громадянським суспільством, приділяє значну увагу комунікативній роботі, працює над посиленням співпраці з міжнародними партнерами. Їх допомога необхідна

у контексті вивчення закордонної практики та адаптації практики національних судів до європейських стандартів. Це невіддільний складник процесу євроінтеграції [6].

Як зазначив виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України, О. В. Петришин, регулярний науково-практичний діалог спрямовано на посилення Конституційного Суду України [7]. А стійкість інформаційного простору визначено пріоритетом Плану дій Ради Європи для України на 2027–2030 роки [8].

Як відмітила заступник Голови Вищої ради правосуддя, О. О. Кваша, Вища рада правосуддя рішуче протидіє будь-яким спробам втручання або тиску на окремих суддів або судову владу загалом. У 2026 році пріоритетом роботи Вищої ради правосуддя залишатиметься зміцнення авторитету правосуддя [9].

Тож чільне місце серед суб'єктів розбудови судової влади, яке відведено органам судової влади, їх представникам, суддям, виражено їх проактивною позицією в площині публічного дискурсу, особливо під час виконання інформаційної (комунікативної) функції судової влади. Для цілей цієї діяльності видається доцільним переосмислити деякі положення теоретико-правової доктрини з урахуванням актуальних викликів.

Мета статті. Метою цієї статті є переосмислення теоретико-правових основ інформаційної (комунікативної) функції в системі функцій судової влади з метою подальшого використання в площині публічного дискурсу, суспільних комунікацій.

Виклад основного матеріалу.

Поширені уявлення про функції судової влади. Характеризуючи наявні розуміння функцій судової влади, науковці вказують на деякі аспекти:

– «традиційне» концентрування уваги на понятті і суспільному значенні однієї з них – «здійснення правосуддя» («функції вирішення юридично значущих справ, які мають юридичні наслідки», «судової функції» тощо) [див., наприклад, 10; 11]. Зазначення «додаткових» або «інших функцій судової влади» [12, с. 35], виокремлення системи функцій судової влади у вигляді основної та «адміністративних» функцій [13, с. 5];

– ототожнення функцій судової влади із функціями, які виконує судова система (суди) або окремі органи судової влади [див., наприклад, 14–17];

– приділення уваги чинним законодавчо-закріпленим повноваженням окремих органів, які існували певний час у структурі органів судової влади, у відриві від загального контексту системи функцій судової влади.

Тож у підходах із концентруванням уваги на домінанті функції здійснення правосуддя передбачено, що всі інші функції є «додатковими», «адміністративними» тощо. Варто вкотре нагадати: не можна осмислити значення, структуру, реальні потреби розбудови комплексної системи органів судової влади, результати її роботи для українського суспільства якщо вважати, що суди здійснюють основну функцію, натомість всі інші органи судової влади виконують лише «допоміжні» функції.

Правова природа функцій судової влади. Ефективна реалізація своїх функцій судовою владою, розбудова збалансованої системи органів судової влади, розуміння структури органів судової влади – слідують за розумінням її правової природи. Як було зазначено вище, для науковців вказані положення – аксіоматичні, однак означена потреба подальшої роботи в площині публічних комунікацій, вочевидь, передбачає їх вибіркочку констатацію, переосмислення в нових реаліях.

Так, питання демократично-правової трискладової теорії державної влади та основи функціонування судової влади всебічно опрацьовані в межах теорії держави і права [див., наприклад, 18–25], науки конституційного права України [див., наприклад, 26–31], судоустрійної наукової спеціальності [див., наприклад, 32–39].

Судова влада є рівноцінною, управненою складовою державної влади у розумінні доктрини демократичної, правової держави. Призначення судової влади у демократичній, правовій державі, насамперед, в підтримці балансу влади у демократичній, правовій державі, унеможливленні узурпації влади, формуванні «опори» для стійкої демократії.

Правова природа балансу складових державної влади у демократичній, правовій державі нерозривно пов'язана з категорією «справедливість». Серед зарубіжних джерел, безперечно, це положення, розроблені Дж. Ролзом [40]. Дослідженням «справедливості» як філософської та юридичної категорії у вітчизняній

юридичній науці докладно займалися В. П. Горбатенко [41; 42], В. В. Самохвалов [43], С. П. Погребняк [44] та ін.

Як свідчать енциклопедичні джерела, справедливість – це соціально-етична та морально-правова категорія, що означає наявність у соціальному житті правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність [45, с. 604]. В інших наукових джерелах справедливість визначено як належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її права [46, с. 350].

Зміст категорії «справедливість» інтегровано в усю державно-правову матерію демократичних, правових держав. Водночас, як зазначив О. В. Петришин, особливість права на справедливий суд полягає в тому, що воно є водночас гарантією захисту будь-якого іншого права [47, с. 3]. У такий спосіб проблематика співвідношення категорії «справедливість», принципу верховенства права, права на справедливий суд, а також теоретико-правових основ функціоналу судової влади в демократичній, правовій державі, «переходить із сфери спекулятивного теоретичного дискурсу в площину практичної юриспруденції, юридичної та, передовсім, судової практики, що зрештою і виступає реальною гарантією інших засадничих людських прав» [47, с. 3].

Під час дослідження змісту поняття судової влади, авторами статті свого часу також було сформульовано положення про те, що смислове значення категорії «справедливість» є первинним відносно змісту юридичного поняття судової влади. Зміст поняття судової влади і її призначення загалом відповідає значенню категорії «справедливість» у доктрині правової держави [25, с. 206].

Із урахуванням змісту категорії «справедливість» формується система влади у демократичній, правовій державі, використовується принцип «стримувань і противаг», конструюється система функцій, що їх виконує судова влада [48].

Натомість вирішити спір у судовому органі можна і в недемократичній державі. Для «схематичної» ілюстрації вищенаведеного твердження можна зазначити таке. Як відомо, у радянській державі поняття судової влади закономірно не виокремлювали, вона не була ні демократичною, ні правовою, за своєю правовою природою. В енциклопедичних джерелах містяться такі визначення:

– судова система – сукупність судів, заснована на єдиних принципах організації й діяльності, цілях і завданнях, які визначаються класовою суттю держави, де вони діють. Судова система невіддільна від суду, який в історії розвитку суспільства завжди був у центрі політичної боротьби, як один із важелів зміцнення політичної влади пануючого класу [49, с. 51];

– судове управління – в СРСР одна з галузей державної діяльності, що полягає у розв’язанні адміністративно-організаційних, фінансових та господарських питань щодо судів. Здійснюється Радами народних депутатів, Міністерством юстиції СРСР, міністерствами юстиції союзних і автономних республік, відділами юстиції обласних (крайових) Рад народних депутатів [50, с. 51].

Однак у державах з тоталітарним режимом, авторитаризмом, автократією нівельовано дотримання принципу «стримувань і противаг», виконання обов’язкового «набору» функцій судової влади, насамперед, контрольної функції (функції конституційного контролю, функції судового контролю) за діяльністю інших складових державної влади у межах повноважень судової влади.

Таким чином, поняття «суд» і «судова система» можуть існувати і у недемократичних державах, як складові державного управління суспільством. Тоді як у демократичних, правових державах існує судова влада, призначенням якої, серед іншого, є забезпечення «опори демократії», влади народу.

Аналогічним є розуміння змісту «функції здійснення правосуддя»: поза доктриною демократичної, правової держави, трискладової державної влади, системи функцій судової влади у демократичній, правовій державі – вона втрачає свій зміст і може позначатися «судовою функцією», «функцією суду».

До речі, деякі сучасні науковці у цьому контексті пропонують розглядати функції, які реально виконує держава та її органи, а також повноваження, якими вони наділені згідно чинного законодавства, як найкращий спосіб характеристики, «лакмусовий папірець» правової природи держави [51, с. 69]. Із цього приводу П. М. Рабінович зазначив, що «здатність» державної влади виражати інтереси суспільства відображає її соціальну сутність [52, с. 86].

Тож правова природа демократичної, правової держави «диктує» зміст правової природи судової влади, її «опорне» значення в

забезпеченні стійкості демократії, що і визначає «набір» функцій, які виконує судова влада та їх зміст.

Для вивчення поняття функцій судової влади, а також їх системи у попередніх дослідженнях авторами статті було запропоновано методологічний інструментарій [53, с.138], а також теоретико-правове визначення:

– функція судової влади – напрям діяльності складової державної влади демократичної, правової держави у конкретній сфері її владного регулювання, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, що корелюється із розумінням призначення цієї держави у суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава у цій сфері регулювання, реалізується у відповідних видах і формах, специфічними методами, способами, засобами [54, с. 258].

Досліджуючи будову системи функцій судової влади, варто зазначити про доцільність використання функціонального (структурно-функціонального) підходу до розуміння державно-правових явищ та відповідних методів дослідження. Соціогуманітарними науками напрацьований пласт фундаментальних досліджень та галузевих висновків щодо структурного функціоналізму [див., наприклад, 55–59].

З точки зору міждисциплінарного використання, структурно-функціональний підхід орієнтує дослідника на аналіз функціонування суспільних і державних явищ, усвідомлення механізмів і способів їх відтворення, повторюваності, розвитку через їх первинне призначення (функції). Структурно-функціональна методологія включає опис і пояснення систем, дослідження та аналіз їх елементів, залежності між ними в межах єдиного цілого через призму їх призначення (функцій) у суспільстві та державі.

Основою будови системи функцій судової влади, як і інших складових державної влади в демократичній, правовій державі, є дотримання принципу «стримувань і противаг» [див., наприклад, 22; 27; 28; 30]. Це «сповідує» і доктрина принципів судової влади [див., наприклад, 60; 61]: верховенства права, незалежності судової влади тощо.

Про систему функцій судової влади. На тлі наведених характеристик, здобутками вітчизняної доктрини видаються комплексні підходи до розуміння функцій судової влади як складової влади в демократичній, правовій державі. В. С. Смородинський запропо-

нував конструкцію із трьох основних груп функцій: перша група (захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу) – визначає спрямованість судової влади, призначення судової діяльності. Другу групу (правосуддя, судовий контроль, тлумачення Конституції) визначено як похідну від першої, а саме як таку, що визначає легальну процедуру здійснення функцій першої групи. Третю групу, згідно з підходом науковця, становлять функції судового управління [62, с. 34].

Із урахуванням наведеного можна запропонувати схематично окреслити структуру системи функцій судової влади у наступний спосіб. У внутрішній сфері діяльності держави виокремити дві основні групи функцій судової влади: «взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства» та «власні» функції судової влади. У групі «взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства» можна виокремити, наприклад, представницьку функцію та контрольні функції (функцію конституційного контролю, функцію судового контролю) за діяльністю інших складових державної влади у межах повноважень судової влади [див., наприклад, 63–73]. У групі «власних» функцій судової влади: здійснення правосуддя; внутрішньої співдії органів судової влади; інформаційна (комунікативна); наукова функції тощо. Кожна із них має відповідний зміст та суспільне значення.

Аналогічно, в теоретичному концепті функцій судової влади у зовнішній сфері діяльності держави, в групі щодо «міжнародної взаємодії» мають мати місце представницька і контрольна функції. Зміст контрольної, вочевидь, має полягати в можливості контролю судової влади за роботою міждержавних, наддержавних судових установ, учасником яких є держава-Україна [див., наприклад, 74–79]. Безумовно, мова не може йти про «контроль» у його владному розумінні, натомість про участь у формуванні візії, місії, призначення та конфігурації системи міжнародного правосуддя. Між тим, їх зміст, а головне – аспекти практичної реалізації, залишаються малодослідженими. Хоча науковці перманентно ведуть мову не лише про європеїзацію українського судочинства як складову євроінтеграційної політики України [80], а й про інтеграцію української судової влади в систему міжнародного правосуддя через визнання юрисдикції міжнародних судів, «трибуналізацію міжна-

родного правопорядку», проліферацію міжнародних судових установ, (збільшення їх кількості та проникнення в різноманітні спеціалізовані сфери міжнародно-правового регулювання) [81] тощо. А у практичній площині Україною спільно з партнерами ініційовано створення нового органу в системі міжнародного правосуддя – Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [82].

Водночас, як зазначив О. В. Петришин, натепер міжнародні механізми судового захисту ефективно діють як доповнення внутрішньодержавної системи судової влади [47, с. 7]. Тож надзвичайно важливо продовжити наукову роботу щодо осмислення змісту зовнішніх функцій судової влади в групі щодо «міжнародної взаємодії», особливо у контексті перспектив трансформації системи міжнародного правосуддя.

Натомість група «власних» зовнішніх функцій судової влади успішно виконується системою органів судової влади. Серед них можна виокремити: здійснення правосуддя (через участь суддів від України у роботі міждержавних, наддержавних судових установ); міжнародної співпраці (наприклад, з іноземними та міжнародними установами, організаціями щодо реалізації спільних програм); інформаційну (комунікативну) (наприклад, щодо обміну інформацією з міжнародними партнерами у межах компетенції системи органів судової влади; комунікації щодо впровадження демократичних, правових стандартів роботи судової влади); наукову функції тощо.

Характеризуючи структуру системи функцій судової влади, слід зазначити, що у межах реалізації кожної функції судової влади існують напрями кадрової, господарської, управлінської (адміністративної), організаційної, фінансової діяльності тощо. Однак вони не мають власного змісту, окремого суспільного значення, поза змістом функції, в межах якої виконуються. Тому їх доцільно розуміти як напрями діяльності в межах кожної функції судової влади, які спрямовані на її реалізацію.

Наприклад, у межах функції здійснення правосуддя напрями роботи, пов'язані безпосередньо з судовим захистом прав людини, виконують суди. При цьому напрями кадрового забезпечення в межах реалізації функції здійснення правосуддя забезпечують Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України (щодо добору суддів,

проходження кар'єри у системі органів судової влади, дисциплінарної відповідальності суддів, затвердження структури та штатної чисельності апаратів судів, призначення керівників апаратів судів тощо).

Про інформаційну (комунікативну) функцію судової влади.

Насамперед, слід звернути увагу на термінологічне позначення інформаційної (комунікативної) функції судової влади, а також ужиток термінів у ході її практичної реалізації. Так, надзвичайного поширення в правовій площині набули терміни «комунікаційні стратегії», «комунікаційний процес» тощо. Між тим, сучасні мовознавчі джерела роз'яснюють, що в українській мові іменник «комунікація» має кілька значень. «Комунікації», як процесу обміну інформацією, думками, ідеями та емоціями, відповідає за значенням прикметник «комунікативний». Прикметник «комунікаційний» позначає шляхи сполучення, лінії зв'язку та транспорту і стосується іншого значення іменника «комунікація» [83].

Таким чином, «комунікативний» і «комунікаційний» – це пароніми з різними значеннями. «Комунікативний» – стосується спілкування, мовлення та взаємодії між людьми (комунікативна стратегія). «Комунікаційний» – стосується технічних засобів, шляхів сполучення, технічних мереж передачі інформації або процесів обміну даними (стратегія розвитку комунікаційних мереж широкомовного доступу до Інтернету).

Тому у випадках позначення процесу обміну інформацією слід використовувати прикметник «комунікативний»: «комунікативна функція мови», «комунікативний процес», «комунікативні навички», «комунікативна стратегія».

Щодо змісту інформаційної (комунікативної) функції судової влади, слід зазначити наступне. Як слідує з окресленого вище, висхідні поняття для формування змісту інформаційної (комунікативної) функції судової влади перебувають у площині доктрини функціонального призначення судової влади у демократичній, правовій державі. Його пов'язано, насамперед, із необхідністю забезпечення доступу суспільства до інформації про діяльність складових державної влади в демократичних, правових державах, що є важливою «опорою» сталої демократії.

З огляду на правову природу судової влади, виконання різних напрямів її інформаційної (комунікативної) функції спрямовано на

підвищення правової культури та поінформованості суспільства з питань, які віднесено до компетенції органів судової влади. Між тим, у ході подальших досліджень змісту цієї функції, а також суб'єктів реалізації, видається доцільним розмежувати напрями інформування та комунікації. Вони є різними за своєю правовою природою.

Орієнтиром для окреслення змісту, меж інформування / комунікації виступає увесь обсяг функціоналу судової влади. Інформування та комунікація здійснюється в багатьох напрямках: щодо взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства; щодо стану виконання контрольних функцій (функції конституційного контролю, функції судового контролю) за діяльністю інших складових державної влади у межах повноважень судової влади; щодо стану забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина; щодо внутрішньої співдії в системі органів судової влади; щодо участі в роботі міждержавних, наддержавних судових установ; щодо міжнародної співпраці органів судової влади тощо.

Оцінити стан виконання інформаційної (комунікативної) функції можна через маркери обізнаності суспільства щодо значення судової влади в демократичній, правовій державі, об'єктивних процесів поступу судової влади, стану судового захисту прав людини і громадянина, конфігурації її системи, зокрема системи судів, з огляду на запити і потреби українського суспільства тощо. Очікуваний практичний результат успішної реалізації інформаційної (комунікативної) функції – підвищення правової культури та поінформованості суспільства з питань державної влади, віднесених до компетенції органів судової влади, а також стійке суспільне розуміння, що це система, яка не піддається впливу змінних чинників (наприклад, політичних), виконує своє призначення – підтримання балансу влади, неможливості узурпації влади, «опори» демократії (влади народу), судового захисту прав і свобод кожної людини і громадянина, незалежно від будь-яких суспільно-політичних обставин.

Серед перспективних напрямів подальшого дослідження слід звернути увагу на суб'єкти реалізації інформаційної (комунікативної) функції – відповідні підрозділи органів судової влади, діяль-

ність суддів-спікерів тощо. А також на специфіку їх взаємодії з громадянським суспільством.

Висновки:

1. Брак суспільної поінформованості про правову природу та функції судової влади в демократичній, правовій державі, серед іншого, є дестабілізуючим чинником її розвитку. Він піддається коригуванню завдяки розвитку вітчизняної правничої науки та активній праці професійної спільноти.

2. Центральним суб'єктом розбудови системи органів судової влади, опрацювання нових підходів та положень, які відповідають стандартам демократичних, правових держав, на тепер є органи судової влади, їх представники, судді. У співдії з фаховими науковцями кожної галузі, науковими інституціями, інститутами громадянського суспільства відбуваються постійні публічні комунікації, суспільний діалог щодо кожного питання, робота над формуванням виважених положень.

3. Для переосмислення теоретико-правових основ інформаційної (комунікативної) функції в системі функцій судової влади з метою подальшого використання в площині публічного дискурсу, суспільних комунікацій, слід звернутись до правової природи функцій судової влади та місця інформаційної (комунікативної) функції в їх системі.

4. Правова природа демократичної, правової держави «диктує» зміст правової природи судової влади, її «опорне» значення в забезпеченні стійкості демократії, що і визначає «набір» функцій, які виконує судова влада та їх зміст. Для вивчення поняття функцій судової влади, а також їх системи у попередніх дослідженнях авторами статті було запропоновано методологічний інструментарій, а також теоретико-правове визначення: функція судової влади – напрям діяльності складової державної влади демократичної, правової держави у конкретній сфері її владного регулювання, відповідно до цінностей та орієнтирів держави, що корелюється із розумінням призначення цієї держави у суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава у цій сфері регулювання, реалізується у відповідних видах і формах, специфічними методами, способами, засобами.

5. Можна запропонувати схематично окреслити структуру системи функцій судової влади у наступний спосіб. У внутрішній

сфері діяльності держави виокремити дві основні групи функцій судової влади: «взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства» та «власні» функції судової влади. У групі «взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства» можна виокремити, наприклад, представницьку функцію та контрольні функції (функцію конституційного контролю, функцію судового контролю) за діяльністю інших складових державної влади у межах повноважень судової влади. У групі «власних» функцій судової влади: здійснення правосуддя; внутрішньої співдії органів судової влади; інформаційна (комунікативна); наукова функції тощо. Кожна із них має відповідний зміст та суспільне значення.

Аналогічно, в теоретичному концепті функцій судової влади у зовнішній сфері діяльності держави, в групі щодо «міжнародної взаємодії» мають мати місце представницька і контрольна функції. Між тим, їх зміст, а головне – різні аспекти практичної реалізації, залишаються малодослідженими.

Натомість група «власних» зовнішніх функцій судової влади успішно виконується системою органів судової влади. Серед них можна виокремити: здійснення правосуддя (через участь суддів від України у роботі міждержавних, наддержавних судових установ); міжнародної співпраці (наприклад, з іноземними та міжнародними установами, організаціями щодо реалізації спільних програм); інформаційну (комунікативну) (наприклад, щодо обміну інформацією з міжнародними партнерами у межах компетенції системи органів судової влади; комунікації щодо впровадження демократичних, правових стандартів роботи судової влади); наукову функції тощо.

6. Характеризуючи інформаційну (комунікативну) функцію судової влади, насамперед, слід звернути увагу на її термінологічне позначення, а також ужиток термінів у ході її практичної реалізації. У випадках позначення процесу обміну інформацією слід використовувати прикметник «комунікативний»: «комунікативна функція мови», «комунікативний процес», «комунікативні навички», «комунікативна стратегія».

7. Орієнтиром для окреслення змісту, меж інформування / комунікації виступає увесь обсяг функціоналу судової влади. Інформування та комунікація здійснюється в багатьох напрямах: щодо

взаємодії з іншими складовими державної влади та інститутами громадянського суспільства; щодо стану виконання контрольних функцій (функції конституційного контролю, функції судового контролю) за діяльністю інших складових державної влади у межах повноважень судової влади; щодо стану забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина; щодо внутрішньої співдії в системі органів судової влади; щодо участі в роботі міждержавних, наддержавних судових установ; щодо міжнародної співпраці органів судової влади тощо. Між тим, ході подальших досліджень змісту цієї функції, а також суб'єктів реалізації, видається доцільним розмежувати напрями інформування та комунікації. Вони є різними за своєю правовою природою.

8. Оцінити стан виконання інформаційної (комунікативної) функції можна через маркери обізнаності суспільства щодо значення судової влади в демократичній, правовій державі, об'єктивних процесів поступу судової влади, стану судового захисту прав людини і громадянина, конфігурації її системи, зокрема системи судів, з огляду на запити і потреби українського суспільства тощо. Очікуваний практичний результат успішної реалізації інформаційної (комунікативної) функції – підвищення правової культури та поінформованості суспільства з питань державної влади, віднесення до компетенції органів судової влади, а також стійке суспільне розуміння, що це система, яка не піддається впливу змінних чинників (наприклад, політичних), виконує своє призначення – підтримання балансу влади, неможливості узурпації влади, «опори» демократії (влади народу), судового захисту прав і свобод кожної людини і громадянина, незалежно від будь-яких суспільно-політичних обставин.

9. Серед перспективних напрямів подальшого дослідження слід звернути увагу на суб'єкти реалізації інформаційної (комунікативної) функції – відповідні підрозділи органів судової влади, діяльність суддів-спікерів, а також на специфіку їх взаємодії з громадянським суспільством.

1. Рабінович П. М. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13–20. 2. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с. 3. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в

Україні (1991 – 2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. н. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 23 с. **4.** Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 36 с. **5.** Голова ВС назвав п'ять кроків для покращення правосуддя в Україні. *Укрінформ: веб-сайт*. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4047650-golova-vs-nazvav-pat-kroktiv-dla-pokrasenna-pravosudda-v-ukraini.html>. **6.** Кравченко С., Чернишук П. Судді мають усвідомити, що часи закритості та корпоративності судової системи давно минули. *Юридична газета*. 2023. № 9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/suddi-mayut-usvidomiti-shcho-chasi-zakritosti-ta-korporativnosti-sudovoyi-sistemi-davno-minuli.html>. **7.** У Конституційному Суді України відбулося установче засідання Науково-консультативної ради. Конституційний Суд України: веб-сайт. 2026. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/u-konstytuciynomu-sudi-ukrayiny-vidbulosya-ustanovche-zasidannya-naukovo-konsultativnoyi-rady>. **8.** Суддя КСУ Ольга Совгиря долучилася до обговорення стратегічних орієнтирів Плану дій Ради Європи для України на 2027–2030 роки. Конституційний Суд України: веб-сайт. 2026. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/suddya-ksu-olga-sovgyrya-doluchylasya-do-obgovorennya-strategichnyh-oriyentyriv-planu-diy>. **9.** Відкриття Судового року: на Пленумі ВС Оксана Кваша окреслила результати та пріоритети діяльності ВРП. Вища рада правосуддя: веб-сайт. 2026. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vidkryttya-sudovogo-roku-na-plenumi-vs-oksana-kvasha-okreslyla-rezultaty-ta-priorityety>. **10.** Грошевий Ю. М., Марочкін І. Е. Органи судової влади в Україні. Київ, 1997. 20 с. **11.** Організація судових та правоохоронних органів: навч. посіб. / укл.: І. Є. Марочкін, Н. В. Сибільова, О. Б. Зозулинський. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1996. 138 с. **12.** Капустинський В. А. Функції суду: історико-правовий аналіз: монографія. Київ: Логос, 2015. **13.** Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Національний ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. **14.** Ігонін Р. Функції судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 167–169. **15.** Карпечкін П. Основні функції органів судової влади. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1. С. 87–90. **16.** Паламарчук О. С. Розвиток судової влади в Україні (теоретико-правові аспекти дослідження). *Держава і право*. 2007. Вип. 35. С. 76–81. **17.** Руденко А. В., Захаров Д. О. Завдання адміністративного судочинства та їх практична реалізація. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 3. С. 133–137. **18.** Скрипнюк О. В. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні: монографія. Київ: Хрещатик, 1995. 216 с. **19.** Ладиченко В. В. Теоретико-правові засади поділу влади: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 18 с. **20.** Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні

проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. н. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 19 с. **21.** Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 42 с. **22.** Жук Н. А. Стримування і противаги в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. н. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с. **23.** Мінченко Р. М. Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... докт. юрид. н. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 38 с. **24.** Матвеев С. В. Юридичний механізм взаємодії органів державної влади в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2011. 20 с. **25.** Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... докт. юрид. н. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с. **26.** Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації: монографія. Київ: Академія правових наук України, 2005. 167 с. **27.** Силенко Л. М. Конституційні основи системи стримувань і противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. 19 с. **28.** Бабенко К. А. Принцип поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні (конституційно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. н. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2004. 17 с. **29.** Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 19 с. **30.** Бульба О. Ю. Конституційно-правові аспекти реалізації принципу поділу влади в Україні: національна традиція та сучасність: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 25 с. **31.** Фрицький Ю. О. Теоретичні засади державної влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2009. 38 с. **32.** Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с. **33.** Ремєскова Ю. О. Судова влада в системі поділу влади: дис. ... канд. юрид. н. Національний ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 211 с. **34.** Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 36 с. **35.** Мірінович У. А. Принципи (засади) організації судової влади, що закріплені в спеціальному законодавстві України про судоустрій: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Львівський ун-т бізнесу та права. Львів, 2012. 20 с. **36.** Городовенко В. В. Принципи судової влади: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Національний ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава

Мудрого». Харків, 2012. 40 с. **37.** Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. н. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 39 с. **38.** Юревич І. В. Принцип єдності судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Національний ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 20 с. **39.** Гладій С. В. Легітимність судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с. **40.** Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи 2001. 822 с. **41.** Горбатенко В. П. Справедливість як соціально-правова цінність. Проблеми філософії права. 2003. Т. 1. С. 150–153. **42.** Горбатенко В. П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 13–19. **43.** Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення і взаємодії: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 18 с. **44.** Погребняк С. П. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: монографія / відп. ред. В. С. Бігун. Київ, 2009. С. 71–84. **45.** Горбатенко В. П., Тертишник В. М. Справедливість. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 604. **46.** Тофтул М. Г. Справедливість. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка, 2014. С. 350. **47.** Петришин О. Право на справедливий суд як засадниче право людини. Конституційний Суд України: веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/oleksandr-petryshyn-pravo-na-spravedlyvyu-sud-yak-zasadnyche-pravo-lyudyu>. **48.** Кресіна І. О. Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право*. 2013. Вип. 62. С. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61 **49.** Судова система. *Українська радянська енциклопедія: у 12 т.* / гол. ред. М. П. Бажан. 2-ге вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1984. Т. 11. С. 51. **50.** Судове управління. *Українська радянська енциклопедія: у 12 т.* / гол. ред. М. П. Бажан. 2-ге вид. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1984. Т. 11. С. 51. **51.** Сидоров А. І. Функції держави як важливий аспект та спосіб її дослідження. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 4. **52.** Рабінович П. М. Державна влада. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 1999. Т. 2. С. 86. **53.** Булкат М. Методологія теоретико-правового дослідження судової влади. *Право України*. 2016. № 7. **54.** Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 504 с. **55.** Coser Rose Laub. The Family: Its Structure and Functions. New York: St. Martin's Press, 1964. URL: <https://archive.org/details/familyitsstructu00coserich>. **56.** Davis Kingsley, Wilbert E. Moore. Some Principles of Stratification in R. Bendix, S. M. Lipset «Class, Status and Power». New York: Free Press, 1966. P. 47–53. **57.** Aberle D. F., Cohen A. K., Davis A. K., Levy M. J. Jr,

Sutton F. X. The Functional Prerequisites of a Society. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnihpccajpcgclefindmkaj/https://people.wku.edu/steve.groce/aberlecohendavis.pdf>. **58.** Танчер В. Парсонс Талкотт. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 541. **59.** Парсонс Талкотт. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. С. 468. **60.** Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. Ч. 1. С. 1–9. **61.** Городовенко В. В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52. **62.** Смородинський В. Проблема систематизації функцій судової влади. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). **63.** Шемшученко Ю., Погорілко В. Проблеми функцій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2002. № 2. С. 54–56. **64.** Козюбра М. І. Конституційний Суд в системі органів державної влади. Державно-правова реформа в Україні. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. С. 22–23. **65.** Петришин О. Конституційний Суд України в умовах воєнного стану і повоєнне відновлення України. *Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції: зб. матер. і тез II Маріупольського конституційного форуму (м. Київ, 06 жовтня 2023 р.)*. Київ: ВАІТЕ, 2023. С. 122–123. **66.** Рабінович П. М. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін. *Вісник Конституційного Суду України*. 2007. № 1. С. 31–37. **67.** Селіванов А. О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції України в контексті модернізації та ефективного конституційного правосуддя: монографія. Київ: Логос, 2012. 152 с. **68.** Тацій В., Тодика Ю. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України. *Вісник Конституційного Суду України*, 2002. № 2. С. 60–63. **69.** Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: монографія. Київ: Реферат, 2007. 640 с. **70.** Лемак В. В. Реформа Конституції: технологічні вимоги на тлі європейського досвіду. *Вісник НАПрНУ*. 2016. № 3. С. 23–30. **71.** Васильченко О. П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти: дис. ... докт. юрид. н. Київ, 2015. 467 с. **72.** Крусян А. Конституційний контроль та процеси політико-правових перетворень в сучасній Україні. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві: зб. матер. міжнар. конф., присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України*. Київ: ВАІТЕ, 2016. 218 с. С. 68–74. **73.** Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У. 2018. 440 с. **74.** Оніщенко Н. М. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 47–54. **75.** Бисага Ю. М.,

Дешко Л. М. Методологія дослідження конституційного права звертатися до міжнародних судових установ та міжнародних організацій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юридичні науки. 2016. № 21. С. 14–16. **76.** Гудима Д. Європейський суд з прав людини: реформування триває (Протокол №15 до Конвенції). *Вісник Національної академії правових наук*. 2013. № 3. С. 20–21. **77.** Євграфов П., Тихий В. Правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини і її значення для України. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=692&i=12&w=r>. **78.** Мішина Н. В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 12–20. **79.** Мяловицька Н. А. Глобалізація і деякі питання державного будівництва. *Вісник академії адвокатури України*. 2006. №7. С. 31–36. **80.** Петров Р. А. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 300–306. **81.** Бойко І. С. Трибуналізація міжнародного правопорядку як ознака міжнародного правосуддя. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 83–87. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnkcepbpcpgcljlefindmkaj/https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/1/17.pdf>. **82.** Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text. **83.** Комунікація. Словник української мови: в 11 т. URL: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

References

1. Rabinovych P. M. *Filosofia prava: deiaki «vichnozeleni» naukoznavchi suzhety*. *Pravo Ukrainy*. 2011. № 8. S. 13–20. **2.** Kuibida R. O. *Reformuvannya pravosuddia v Ukraini: stan i perspektyvy: monohrafiia*. Kyiv: Atika, 2004. 288 s. **3.** Serdiuk V. O. *Problemy realizatsii sudovo-pravovoi reformy v Ukraini (1991–2004 rr.): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv, 2007. 23 s. **4.** Khotynska-Nor O. Z. *Teoretiko-pravovi ta prakseolohichni zasady sudovoi reformy v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka*. Kyiv, 2017. 36 s. **5.** Holova VS nazvav piat krokiv dlia pokrashchennia pravosuddia v Ukraini. *Ukrinform: veb-sait*. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4047650-golova-vs-nazvav-pat-kroktiv-dla-pokrasenna-pravosudda-v-ukraini.html>. **6.** Kravchenko S., Chernyshuk P. *Suddi maiut usvidomyty, shcho chasy zakrytosti ta korporativnosti sudovoi systemy davno mynuly*. *Yurydychna hazeta*. 2023. № 9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/suddi-mayut-usvidomiti-shcho-chasi-zakritosti-ta-korporativnosti-sudovoyi-sistemi-davno-minuli.html>. **7.** U Konstytutsiinomu Sudi Ukrainy vidbulosia ustanovche zasidannia Naukovo-konsultativnoi rady. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: veb-sait*. 2026. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/u-konstytuciyinomu-sudi-ukrayiny-vidbulosya-ustanovche-zasidannya-naukovo-konsultativnoyi-rady>. **8.** Suddia KSU Olha Sovhyria doluchylasia do

obhovorennia stratehichnykh oriientyriiv Planu dii Rady Yevropy dlia Ukrainy na 2027–2030 roky. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: veb-sait. 2026. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/suddya-ksu-olga-sovgyrya-doluchylasya-do-obgovorennya-stratehichnyh-oriientyriiv-planu-diy>. **9.** Vidkryttia Sudovoho roku: na Plenumi VS Oksana Kvasha okreslyla rezultaty ta priorityety diialnosti VRP. Vyscha rada pravosuddia: veb-sait. 2026. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vidkryttya-sudovogo-roku-na-plenumi-vs-oksana-kvasha-okreslyla-rezultaty-ta-priorityety>. **10.** Hroshevyi Yu. M., Marochkin I. E. Orhany sudovoi vlady v Ukraini. Kyiv, 1997. 20 s. **11.** Orhanizatsiia sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv: navch. posib. / Ukl.: I. Ye. Marochkin, N. V. Sybilova, O. B. Zozulynskiyi. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho, 1996. 138 s. **12.** Kapustynskiy V. A. Funktsii sudu: istoryko-pravovyi analiz: monohrafiia. Kyiv: Lohos., 2015. **13.** Vilhushynskiy M. Y. Sudy zahalnoi yurysdyktsii u systemi vzaiemovidnosyn iz subiektamy vladnykh povnovazhen ta hromadskistiu: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10; 12.00.07. Natsionalnyi un-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2013. **14.** Ihonin R. Funktsii sudovoi vlady. *Pidpriumnystvo, hospodarstvo i pravo*. 2011. № 2. S. 167–169. **15.** Karpechkin P. Osnovni funktsii orhaniv sudovoi vlady. *Visnyk prokuratury*. 2003. № 1. S. 87–90. **16.** Palamarchuk O. S. Rozvytok sudovoi vlady v Ukraini (teoretyko-pravovi aspekty doslidzhennia). *Derzhava i pravo: Yurydychni i politychni nauky*. 2007. Vyp. 35. S. 76–81. **17.** Rudenko A. V., Zakharov D. O. Zavdannia administratyvnoho sudochynstva ta yikh praktychna realizatsiia. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2013. № 3. S. 133–137. **18.** Skrypniuk O. V. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta rozvytku hromadianskoho suspilstva i pravovoi derzhavy v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Khreshchatyk, 1995. 216 s. **19.** Ladychenko V. V. Teoretyko-pravovi zasady podilu vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 1995. 18 s. **20.** Smorodynskyy V. S. Sudova vlada v Ukraini (zahalnoteoretychni problemy): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2001. 19 s. **21.** Ladychenko V. V. Humanistychni osnovy orhanizatsii derzhavnoi vlady: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2008. 42 s. **22.** Zhuk N. A. Strymuvannia i protyvahy v systemi podilu vlady v Ukraini (zahalnoteoretychni problemy): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2006. 20 s. **23.** Minchenko R. M. Evoliutsiia derzhavnoi vlady v suchasni Ukraini (teoretyko-pravove doslidzhennia): avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2009. 38 s. **24.** Matvieiev S. V. Yurydychnyi mekhanizm vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Luhanskyi derzh. un-t vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka. Luhansk, 2011. 20 s. **25.** Bulkat M. S. Teoretyko-pravovi zasady sudovoi vlady: suchasnyi kontsept: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2019.444 s.

26. Skrypniuk O. V. Konstytutsiia Ukrainy ta yii funktsii: problemy teorii ta praktyky realizatsii: monohrafiia. Kyiv: Akademiia pravovykh nauk Ukrainy, 2005. 167 s. 27. Sylenko L. M. Konstytutsiini osnovy systemy strymuvan i protyvah yak zasib orhanizatsii ta funktsionuvanni derzhavnoi vlady v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2000. 19 s. 28. Babenko K. A. Pryntsyp podilu derzhavnoi vlady ta suchasni problemy yoho realizatsii v Ukraini (konstytutsiino-pravovy analiz): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2004. 17 s. 29. Chekhovych T. V. Derzhavna vlada yak instytut konstytutsiinoho prava Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2005. 19 s. 30. Bulba O. Yu. Konstytutsiino-pravovi aspekty realizatsii pryntsypu podilu vlady v Ukraini: natsionalna tradytsiia ta suchasnist: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2008. 25 s. 31. Frytskyi Yu. O. Teoretychni zasady derzhavnoi vlady v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.02. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2009. 38 s. 32. Horodovenko V. V. Problemy nezalezhnosti sudovoi vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2006. 20 s. 33. Riemieskova Yu. O. Sudova vlada v systemi podilu vlady: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalnyi un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv, 2012. 211 s. 34. Prylutskyi S. V. Sudova vlada v umovakh formuvannia hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Kyivskiy natsionalnyi un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2013. 36 s. 35. Mirinovykh U. A. Pryntsypy (zasady) orhanizatsii sudovoi vlady, shcho zakripleni v spetsialnomu zakonodavstvi Ukrainy pro sudoustrii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Lvivskiy un-t biznesu ta prava. Lviv, 2012. 20 s. 36. Horodovenko V. V. Pryntsypy sudovoi vlady: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalnyi un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv, 2012. 40 s. 37. Bryntsev V. D. Systema orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2011. 39 s. 38. Iurevych I. V. Pryntsyp yednosti sudovoi vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalnyi un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho». Kharkiv, 2012. 20 s. 39. Hladii S. V. Lehitymnist sudovoi vlady: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2015. 20 c. 40. Rolz Dzh. Teoriia spravedlyvosti / Per. z anhl. O. Mokravolskyi. Kyiv: Osnovy, 2001. 822 s. 41. Horbatenko V. P. Spravedlyvist yak sotsialno-pravova tsinnist. *Problemy filosofii prava*. 2003. T. 1. S. 150–153. 42. Horbatenko V. P. Filosofsko-pravovi determinanty suchasnoho rozuminnia spravedlyvosti. *Pravova derzhava: Shchorichnyk nauk. prats*. 2003. Vyp. 14. S. 13–19. 43. Samokhvalov V. V. Zakonnist i spravedlyvist: teoretyko-pravovi problemy

spivvidnoshennia i vzaiemodii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Kyiv, 2008. 18 s. **44.** Pohrebniak S. P. Pravosuddia: filosofske ta teoretychne osmyslennia: monohrafiia / Vidp. red. V. S. Bihun. Kyiv, 2009. S. 71–84. **45.** Horbatenko V. P., Tertyshnyk V. M. Spravedlyvist / *Yurydychna entsyklopediia: U 6 t.* / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 2003. T. 5. S. 604. **46.** Toftul M. H. Spravedlyvist / *Suchasnyi slovnyk z etyky.* Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzhavnoho un-tu im. I. Franka, 2014. S. 350. **47.** Petryshyn O. Pravo na spravedlyvyi sud yak zasadnyche pravo liudyny. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: veb-sait. URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/oleksandr-petryshyn-pravo-na-spravedlyvyy-sud-yak-zasadnyche-pravo-lyudyny>. **48.** Kresina I. O. Derzhava i hromadianske suspilstvo: problemy vzaiemodii. *Derzhava i pravo.* Yurydychni i politychni nauky. 2013. Vyp. 62. S. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61 **49.** Sudova systema / *Ukrainska radianska entsyklopediia: U 12 t.* / hol. red. M. P. Bazhan. 2-he vyd. Kyiv: Holov. red. URE, 1984. T. 11. S. 51. **50.** Sudove upravlinnia / *Ukrainska radianska entsyklopediia: U 12 t.* / hol. red. M. P. Bazhan. 2-he vyd. Kyiv: Holov. red. URE, 1984. T. 11. S. 51. **51.** Sydorov A. I. Funktsii derzhavy yak vazhlyvyi aspekt ta sposib yii doslidzhennia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* 2008. № 4. **52.** Rabinovych P. M. Derzhavna vlada / *Yurydychna entsyklopediia: U 6 t.* / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 1999. T. 2. S. 86. **53.** Bulkat M. Metodolohiia teoretyko-pravovoho doslidzhennia sudovoi vlady. *Pravo Ukrainy.* 2016. № 7. **54.** Bulkat M. S. Teoretyko-pravovi zasady rozvytku ta funktsionuvannia sudovoi vlady: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo «Yurydychna dumka», 2018. 504 s. **55.** Coser Rose Laub *The Family: Its Structure and Functions.* New York: St. Martins Press, 1664. URL: <https://archive.org/details/familytsstructu00coserich>. **56.** Davis Kingsley, Wilbert E. Moore. *Some Principles of Stratification* in R. Bendix, S. M. Lipset «Class, Status and Power». New York: Free Press, 1966. P. 47–53. **57.** Aberle D. F., Cohen A. K., Davis A. K., Levy M. J. Jr, Sutton F. X. *The Functional Prerequisites of a Society.* URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpeglelefindmkaj/https://people.wku.edu/steve.groce/abercecohendavis.pdf>. **58.** Tancher V. Parsons Talkott / *Politychna entsyklopediia* / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2011. S. 541. **59.** Parsons Talkott / *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in; Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv: Abrys, 2002. S. 468. **60.** Horodovenko V. V. Verkhovenstvo prava yak fundamentalnyi pryntsyyp sudovoi vlady. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy.* 2012. Ch. 1. S. 1–9. **61.** Horodovenko V. V. Do pyttannia vyznachennia pravovoi pryrody ta systemy pryntsyypiv sudovoho prava. *Pravo Ukrainy.* 2015. № 3. S. 42–52. **62.** Smorodynskyi V. Problema systematyzatsii funktsii sudovoi vlady. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy.* 2004. № 3 (38). **63.** Shemshuchenko Yu., Pohorilko V. Problemy funktsii Konstytutsiinoho Sudu

- Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2002. №2. S. 54–56.
- 64.** Koziubra M. I. Konstytutsiinyi Sud v systemi orhaniv derzhavnoi vlady / Derzhavno-pravova reforma v Ukraini. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1997. S. 22–23. **65.** Petryshyn O. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy v umovakh voiennoho stanu i povoienne vidnovlennia Ukrainy / *Vizii maibutnoho: konstytutsiinyi vymir povoiennoho vidnovlennia Ukrainy ta yevropeiskoi intehratsii: zbirnyk materialiv i tez II Mariupolskoho konstytutsiinoho forumu (Kyiv, 06 zhovtnia 2023 r.)*. Kyiv: VAITE, 2023. S. 122–123. **66.** Rabinovych P. M. Konstytutsiine sudochynstvo yak instrument tлумachennia zakonodavstva vidpovidno do sotsialnykh potreb i zmin. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2007. № 1. S. 31–37. **67.** Selivanov A. O. Konstytutsiini problemy v suchasni teorii prava. Doktryna stabilnosti ta okhorony Konstytutsii Ukrainy v konteksti modernizatsii ta efektyvnoho konstytutsiinoho pravosuddia: monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2012. 152 s. **68.** Tatsii V., Todyka Yu. Mezhi tлумachennia Konstytutsiinyim Sudom Konstytutsii i zakoniv Ukrainy. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, 2002. № 2. S. 60–63. **69.** Shevchuk S. Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Referat, 2007. 640 s. **70.** Lemak V. V. Reforma Konstytutsii: tekhnolohichni vymohy na tli yevropeiskoho dosvidu. *Visnyk NAPrNU*. 2016. № 3. S. 23–30. **71.** Vasylichenko O. P. Pryntsyf rivnosti prav i svobod liudyny i hromadianyna v konstytutsiinomu pravi Ukrainy: doktrynalni ta prykladni aspekty: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyiv, 2015. 467 s. **72.** Krusian A. Konstytutsiinyi kontrol ta protsesy polityko-pravovykh peretvoren v suchasni Ukraini / *Konstytutsiinyi kontrol i protsesy demokratychnoi transformatsii u suchasnomu suspilstvi: zbirka materialiv mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 20-richchii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. Kyiv: VAITE, 2016. S. 68–74. **73.** Savchyn M. V. Suchasni tendentsii konstytutsionalizmu u konteksti hlobalizatsii ta pravovoho pliuralizmu: monohrafiia. Uzhhorod: RIK-U, 2018. 440 s. **74.** Onishchenko N. M. Zakhyst prav i svobod liudyny v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2009. № 4. S. 47–54. **75.** Bysaha Yu. M., Deshko L. M. Metodolohiia doslidzhennia konstytutsiinoho prava zvertatsia do mizhnarodnykh sudovykh ustanov ta mizhnarodnykh orhanizatsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii Yurydychni nauky. 2016. № 21. S. 14–16. **76.** Hudyma D. Yevropeyskyi sud z prav liudyny: reformuvannia tryvaie (Protokol № 15 do Konventsii). *Visnyk natsionalnoi akademii pravovykh nauk*. 2013. № 3. S. 20–21. **77.** Ievhrafov P., Tykhyi V. Pravotlumachna diialnist Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i yii znachennia dlia Ukrainy. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=692&i=12&w=r>. **78.** Mishyna N. V. Yevropeizatsiia konstytutsiinoho prava Ukrainy: problemy i perspektyvy. *Publichne pravo*. 2011. № 3. S. 12–20. **79.** Mialovytska N. A. Hlobalizatsiia i deiaki pytannia derzhavnogo budivnytstva. *Visnyk akademii advokatury Ukrainy*. 2006. № 7. S. 31–36. **80.** Petrov R. A. Yevropeizatsiia ukrainskoi sudovoi systemy yak skladova yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2012. № 1–2. S. 300–306. **81.** Boiko I. S. Trybunalizatsiia mizhnarodnoho pravoporiadku yak

oznaka mizhnarodnoho pravosuddia. *Pravova pozysytsia*. 2021. № 1 (30). S. 83–87. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/1/17.pdf>. **82.** Uhoda mizh Ukrainoiu ta Radoiu Yevropy pro stvorennia Spetsialnoho trybunalu shchodo zlochynu ahresii proty Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text. **83.** Komunikatsiia / Slovnyk ukrainskoi movy: V 11 t. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

Onishchenko Natalia, Bulkat Maryna. On the issue of the information (communicative) function of the judiciary: theoretical and legal foundations

Some aspects of the theoretical and legal foundations of the information (communicative) function in the system of judicial functions are investigated for the purpose of further use in the field of public discourse and public communications. It is determined that the lack of public awareness of the legal nature and functions of the judiciary in a democratic, legal state, among other things, is a destabilizing factor in its development. It is amenable to correction thanks to the development of domestic legal science and the active work of the professional community. The central subject of the development of the system of judicial authorities, the development of new approaches and provisions that meet the standards of democratic, legal states, is currently the judicial authorities, their representatives, and judges. In cooperation with professional scientists of each field, scientific institutions, civil society institutions, there are constant public communications, public dialogue on each issue, work on the formation of balanced positions. To rethink the theoretical and legal foundations of the information (communicative) function in the system of judicial functions for the purpose of further use in the field of public discourse, public communications, one should turn to the legal nature of the functions of the judiciary and the place of the information (communicative) function in their system. The legal nature of a democratic, legal state «dictates» the content of the legal nature of the judiciary, its «supporting» value in ensuring the stability of democracy, which determines the «set» of functions performed by the judiciary and their content. To study the concept of the functions of the judiciary, as well as their system, in previous studies, the authors of the article proposed a methodological toolkit, as well as a theoretical and legal definition: the function of the judiciary is the direction of activity of a component of the state power of a democratic, legal state in a specific sphere of its power regulation, in accordance with the values and guidelines of the state, which correlates with the understanding of the purpose of this state in society, its goals, the content of the functions that the state performs in this sphere of regulation, is implemented in the appropriate types and forms, specific methods, methods, and means. It is possible to suggest schematically outlining the structure of the system of functions of the judiciary in the following way. In the internal sphere of state activity, two main groups of functions of the judiciary can be distinguished:

«interaction with other components of state power and institutions of civil society» and «own» functions of the judiciary. In the group of «interaction with other components of state power and civil society institutions», one can distinguish, for example, the representative function and control functions (the function of constitutional control, the function of judicial control) over the activities of other components of state power within the powers of the judiciary. In the group of «own» functions of the judiciary: the administration of justice; internal cooperation of the judicial authorities; informational (communicative); scientific functions, etc. Each of them has a corresponding content and social significance.

Similarly, in the theoretical concept of the functions of the judiciary in the external sphere of state activity, in the group of «international interaction» there should be a representative and control function. Meanwhile, their content, and most importantly, various aspects of practical implementation, remain poorly researched.

In contrast, the group of «own» external functions of the judiciary is successfully performed by the system of judicial authorities. Among them, one can distinguish: the administration of justice (through the participation of judges from Ukraine in the work of interstate, supranational judicial institutions); international cooperation (for example, with foreign and international institutions, organizations on the implementation of joint programs); information (communicative) (for example, on the exchange of information with international partners within the competence of the judicial system; communication on the implementation of democratic, legal standards of the work of the judiciary); scientific function, etc.

When characterizing the information (communicative) function of the judiciary, first of all, attention should be paid to its terminological designation, as well as the use of terms in the course of its practical implementation.

The reference point for defining the content and boundaries of information/communication is the entire scope of the functionality of the judiciary. Information and communication are carried out in many directions: regarding interaction with other components of state power and civil society institutions; regarding the state of implementation of control functions (the function of constitutional control, the function of judicial control) over the activities of other components of state power within the powers of the judiciary; regarding the state of ensuring judicial protection of human and citizen rights and freedoms; regarding internal cooperation in the system of judicial authorities; regarding participation in the work of interstate, supranational judicial institutions; regarding international cooperation of judicial authorities, etc. Meanwhile, in the course of further research into the content of this function, as well as the subjects of implementation, it seems appropriate to distinguish between the directions of information and communication. They are different in their legal nature.

The state of implementation of the information (communicative) function can be assessed through markers of public awareness of the importance of the

judiciary in a democratic, legal state, objective processes of progress of the judiciary, the state of judicial protection of human and citizen rights, the configuration of its system, in particular the system of courts, taking into account the requests and needs of Ukrainian society, etc. The expected practical result of the successful implementation of the information (communicative) function is an increase in legal culture and public awareness of issues of state power, attributed to the competence of the judicial authorities, as well as a stable public understanding that this system, which is not subject to the influence of variable factors (for example, political ones), fulfills its purpose – maintaining the balance of power, the impossibility of usurpation of power, the «support» of democracy (power of the people), judicial protection of the rights and freedoms of every person and citizen, regardless of any socio-political circumstances.

Among the promising areas of further research, attention should be paid to the subjects of implementation of the information (communicative) function – the relevant departments of the judicial authorities, the activities of judges-speakers, etc. As well as the specifics of their interaction with civil society.

Key words: information, communication, information (communicative) function, system of functions, judiciary.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 340.12 +343.97

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-31

ISSN 1563-3349

В. І. ТИМОШЕНКО

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглядається філософія як теоретико-методологічна база для розуміння злочину і покарання. Вона об'єднує різні підходи, у статті ж увага акцентується на феноменологічному підході при проведенні кримінологічних досліджень. Актуальність цієї теми пов'язана з тим, що вказаний підхід слугує розумінню причин людської поведінки, у тому числі проти-правної, а отже, створює умови для її попередження. Основні ідеї феноменологічного підходу: розуміння через дослідження досвіду, практики, а не лише пояснення, виходячи із причинно-наслідкових зв'язків; виявлення сенсу, який учасники вбачають у ситуації; вивчення безпосереднього досвіду жертв, врахування тих страждань, яких вони зазнали, а також ситуаційних факторів. Цей підхід дозволяє глибше зрозуміти механізми злочинної поведінки, враховуючи внутрішній світ людини, а не тільки зовнішні умови. Практична значущість дослідження полягає в тому, що знаючи специфіку феноменологічного підходу, можна вивчати досвід людської життєдіяльності та її структури, способи надання сенсу цьому досвіду, а відтак впливати на поведінку людини, тим самим попереджати правопорушення і злочинність.

Ключові слова: феноменологія, право, злочин, злочинність, свідомість.

Tymoshenko Vira. Philosophical foundations of criminological research

Philosophy is considered as a theoretical and methodological basis for understanding crime and punishment. It combines various approaches, and the article focuses on the phenomenological approach in criminological research. The relevance of this topic is due to the fact that this approach serves to understand the causes of human behavior, including illegal behavior, and therefore creates conditions for its prevention. The main ideas of the phenomenological approach are: understanding through the study of experience and practice, and not just explanations based on cause-and-effect relationships;

© ТИМОШЕНКО Віра Іванівна – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ; ORCID: 0000-0003-2947-5627; e-mail: tymvera@ukr.net

identifying the meaning that participants see in the situation; studying the direct experience of victims, taking into account the suffering they have experienced, as well as situational factors. This approach allows for a deeper understanding of the mechanisms of criminal behavior; taking into account the inner world of a person, and not only external conditions. The practical significance of the study lies in the fact that knowing the specifics of the phenomenological approach, one can study the experience of human life and its structure, ways of giving meaning to this experience, and thus influence human behavior; thereby preventing offenses and crime.

Key words: *phenomenology, law, crime, criminality, consciousness.*

Вступ. Сутність права неминує пов'язує його практику з філософськими ідеями та концепціями. Погляди на природу права часто залежать від філософської позиції, яку займає конкретний філософ чи група філософів. У результаті право стає об'єктом гострих дискусій, головна особливість яких зводиться до питання про належне та наявне, тобто чи може і повинно право замінити собою традиційні цінності, вироблені людством для регулювання поведінки людей та суспільних відносин. Саме феноменології права як методологічному підходу відводиться провідна роль у дослідженні вказаних процесів.

Завдяки феноменологічному підходу очевидність сприймається як критерій та досвід істини. Феноменологія звертається не до емпірично мінливих екзистенційних форм права, а до його сутнісної – есенціальної основи, внутрішнього, стійкого ядра права, його ідеальної структури або «правового ейдосу», що визначає природу та призначення права у суспільстві. У баченні феноменологів ідеальна сутність права не залежить від часу та простору, вона являє собою структуру, в якій виражається ейдетичний зміст права. Право вивчають через аналіз досвіду людей, що взаємодіють з правовою системою, та виявляють сенс, який вони надають праву у своєму житті. Особливістю феноменології права є її орієнтованість на дослідження, з одного боку, актуального права як соціального процесу, того, що відбувається в принципово «відкритому» життєвому світі, з іншого боку, потенційного права як універсальної ідеальної основи права. Феноменологічний підхід може бути використаний як технологія дослідження чинного позитивного права, реалізації норм права. У процесі ж реалізації норми можливі правопорушення, злочини. Пошук способів

їм запобігання, як і попередження злочинності загалом, є нагальною потребою сучасності.

Мета статті: на основі критичного аналізу ідей прихильників феноменологічного підходу визначити доцільність застосування цього підходу в кримінологічних дослідженнях, а також його практичну користь.

Стан розробки проблеми. До дослідження сутності феноменологічного підходу вже зверталися сучасні вчені. Так, феноменологічний підхід у працях Е. Гуссерля проаналізував Н. Бранденбург [1]. Дослідження співвідношення (з феноменологічної точки зору) меж між правом і мораллю, правовою і соціальною онтологією знаходимо в книзі П. Теодору, П.М.С. Алвес і А. І. Бака [2]. Проблеми феноменології прав людини розглядають П. Бойл і Г. Стю [3]. Бібліографічний аналіз феноменологічної літератури провели П. К. Калленс і Дж. Йошімі [4]. Можливості феноменології в юридико-лінгвістичних дослідженнях досліджувала О. Мінченко [5]. Вказані автори переважно розглядають філософські аспекти проблеми. При цьому поза увагою залишаються можливості використання феноменологічного підходу в кримінологічних дослідженнях та в процесі попередження злочинності.

Методологічна основа статті. При проведенні дослідження використовувалася методологія, що охоплює наукові методи та підходи, прийнятні для філософії та юриспруденції: феноменологічний та герменевтичний підходи; методи абстрагування, формально-логічний, системного аналізу. Особливо корисним виявився системний аналіз, що дає можливість визначати так звані точки біфуркації, починаючи з яких розвиток сценарію подій до певного моменту можна передбачити, наприклад, деформація правосвідомості, що призводить до злочину.

Виклад основного матеріалу. Феноменологія є одним із основних напрямів сучасної філософії. Історичний розвиток феноменології являє собою філософську традицію, започатковану в першій половині ХХ ст. німецькими філософами Едмундом Густавом Альбрехтом Гуссерлем (нім. Edmund Gustav Albrecht Husserl, 1859–1938) і Мартіном Хайдеггером (нім. Martin Heidegger, 1889–1976), французькими філософами Морісом Мерло-Понті (фр. Maurice Merleau-Ponty, 1908–1961) і Жаном-Полем Шарль Емар Сартром (фр. Jean-Paul Charles Aymard Sartre, 1905–1980). Істотно

роль у формуванні ідей феноменології відіграли також німецький філософ і психолог Франц Brentano (нім. Franz Brentano, 1838–1917), німецький філософ, засновник «філософської герменевтики» Ханс-Георг Гадамер (нім. Hans-Georg Gadamer, 1900–2002), німецько-американський журналіст і філософ Ханна Арендт (нім. Hannah Arendt, 1906–1975), французькі філософи Еммануель Левінас (фр. Emmanuel Lévinas, 1905–1995) і Жак Дерріда (фр. Jacques Derrida, 1930–2004) [6]. Прихильники вказаної традиції цінували феноменологію як належну основу всієї філософії – на відміну, скажімо, від етики, метафізики чи епістемології.

Термін «феноменологія» (нім. Phänomenologie – вчення про феномени) у філософії вперше було застосовано німецьким філософом Іоганом Генріхом Ламбертом (нім. Johann Heinrich Lambert, 1728–1777) у роботі «Новий Органон, або думки про дослідження та позначення істини та її відмінність від помилки та видимості» (1764) у значенні «теорія видимого» як протилежність теорії істини [7]. Згідно з класичною феноменологією Е. Гуссерля наш досвід спрямований на речі лише через певні концепції, думки, ідеї, образи тощо. Він встановив, що будь-яке об'єктивне усвідомлення сенсу походить від суб'єкта, що пізнає. Тому в феноменології не йдеться про світ у собі, а лише про світ, з яким встановлюється зв'язок людини у її свідомості. Світовий досвід індивіда є частиною його досвіду щодо життя в світі з іншими людьми. Цей смисловий досвід Е. Гуссерль називає життєвим світом. На відміну від ідеальних теоретичних конструктів науки життєвий світ не створюється штучно, він даний природним та очевидним чином. Це світ дорефлексивних очевидностей повсякденної свідомості, світ повсякденного життя, на ґрунті якого виростають всі науки. Вони вторинні стосовно життєвого світу. Життєвий світ являє собою світ допредикатного суб'єктивно-релятивного досвіду, світ початкових очевидностей, переданих і завжди значимих у кожному об'єктивованому досвіді як само собою зрозуміле. Життєвим світом охоплюється як особисте, так і суспільне життя людини, тому він є загальним світом спільного життя.

Тематизація життєвого світу є спробою спрямувати інтерес феноменологічного дослідження по той бік «наївного» світу повсякденного та природничо-наукового життя. Е. Гуссерль стверджує, що світ, а також людське буття конститууються у транс-

цендентальній суб'єктивності. У свідомості набувають певного статусу не речі, а значення і смисли, якими свідомість позначає ці речі. Таким чином, трансцендентальна феноменологія є описом сутнісних структур конституювання світу в трансцендентальній суб'єктивності.

Основний імпульс феноменології полягає у відмові від будь-якої форми пояснювального редукціонізму в спробі відновити емпіричні аспекти феномена через адекватний опис його фундаментальних структур. Основна увага приділяється тому, щоб повернути будь-який феномен (такий, як мислення, сприйняття, уява, дія або навіть тривога) до (широко усвідомлюваного) життєвого світу, тобто до його конституювання в інтерсуб'єктивності.

Феноменологія позначилася і на кримінології, насамперед як застосування феноменологічного підходу до вивчення злочинності й злочинної поведінки, якою вона сприймається, абстрагуючись при цьому від її об'єктивної природи. Феноменологічний підхід у кримінології зосереджується на суб'єктивному розумінні злочину крізь призму досвіду злочинця та жертви, протиставляючи себе позитивізму. Він вивчає смисли, значення та «життєвий світ» учасників кримінальних подій. Історія досліджень включає перехід від аналізу соціальних норм до інтерпретації смислів, вуличної злочинності та віктимізації [8].

Виникнення феноменологічних досліджень у кримінології пов'язане зі спробами подолати обмеження позитивістської кримінології, яка шукала причини злочинів лише у об'єктивних чинниках. Основою цих праць стала соціологія феноменології австрійського соціолога Альфреда Шюца (Alfred Schütz (1899–1959) та символічний інтеракціонізм. Соціологія феноменології А. Шюца – це напрям, що вивчає соціальну реальність крізь призму суб'єктивних інтерпретацій та повсякденного досвіду індивідів [9]. А. Шюц об'єднав феноменологію Е. Гуссерля з розуміючою соціологією М. Вебера, зосередившись на «життєвому світі», що конструюється інтерсуб'єктивно. «Життєвий світ» являє собою реальність, яку людина сприймає як даність, у якій вона живе, діє і розуміє інших істот. Основний сенс інтерсуб'єктивності у тому, що соціальний світ є спільним, оскільки ми ділимо його з іншими, припускаючи взаємність подальшої діяльності. А. Шюц прагнув показати, що

соціальна структура не є жорсткою даністю, а постійно відтворюється через свідомість та взаємодії індивідів [10].

Вплив феноменолога Альфреда Шюца на кримінологію виявився саме через розвиток інтерпретативної соціології, сфокусованої на суб'єктивному сенсі, який учасники вкладають у свої дії. Його ідеї про типізацію досвіду та конструювання соціальної реальності дозволили кримінологам вивчати злочинну поведінку не як об'єктивний факт, а крізь призму «життєвого світу» злочинця. Підхід, що зародився завдяки А. Шюцу, переносить фокус з причин злочину на розуміння того, як злочинець інтерпретує ситуацію, в якій відбувається діяння. Важливим напрямом є також типізація злочинного досвіду. Вчений виділив типізацію як процес упорядкування досвіду. Сучасні кримінологи використовують це для аналізу того, як кримінальна субкультура формує стереотипи поведінки, які потім здаються злочинцям «нормальними» чи «природними» у їхньому соціальному середовищі. Заслуговує також на увагу розуміння сенсу дії: ідеї А. Шюца допомогли кримінологам перейти від аналізу макросоціальних причин до вивчення мікросоціології, де критично важливим стає те, як злочинець описує свої дії, мотиви та жертву. Нарешті, конструювання девіації. Ідеї А. Шюца лежать в основі інтеракціоністських теорій, котрі вивчають, як саме суспільство конструює поняття злочину, навішуючи ярлики та визначаючи, які дії є відхиленням від норми. Загалом А. Шюц сприяв трансформації кримінології в науку, здатну аналізувати злочинність зсередини, через суб'єктивний досвід, накопичений у конкретній соціальній реальності.

Наприкінці ХХ ст. кримінологи почали фокусуватись на тому, як злочинці інтерпретують свої дії. Важливим стало розуміння злочину як соціального конструкту. Злочин вважається соціальним конструктом, оскільки визначення протиправної поведінки різняться залежно від суспільного, часового та культурного контекстів, а не є фіксованою, об'єктивною істиною [11].

На нинішньому етапі дослідники зосереджують свою увагу на аналізі особливостей сучасної злочинності, віктимологічних аспектах і використанні новітніх методів, таких, як глибинні інтерв'ю [12]. Зараз кримінальна феноменологія є окремим розділом кримінології, що займається вивченням конкретних форм злочинності, конкретних злочинів і кримінальних сфер [13]. Це також

науковий напрям, який за допомогою феноменологічного підходу досліджує, узагальнює та систематизує форми прояву злочинності (кримінальна морфологія), її особливості в різних сферах суспільних відносин, властивості особистості злочинця (кримінографія), конкретні кримінальні правопорушення та інформацію про явища, що супроводжують окремі види кримінальних правопорушень.

Висновки. Феноменологічний підхід дає можливість виявити та описати ідеальні структури, що лежать в основі права, а не просто аналізувати чинні правові системи. Предметом вивчення стає досвід, що переживається суб'єктом, його свідомість та суб'єктивні переживання. Це створює умови для інтуїтивного, аналітичного осягнення феноменів суспільного життя та пізнання їх сутності. Завдяки феноменології стає можливим виявлення та опис сутнісних характеристик, властивих феномену, що досліджується, оскільки феноменологія прагне виявити саме сутність права, виходячи за межі формальних визначень, вивчаючи його як явище у свідомості.

Основні ідеї феноменологічного підходу зводяться до наступного: розуміння через дослідження досвіду, практики, а не лише пояснення, виходячи із причинно-наслідкових зв'язків; виявлення сенсу, який учасники вбачають у ситуації; вивчення безпосереднього досвіду жертв, врахування тих страждань, яких вони зазнали, а також ситуаційних факторів. Цей підхід дозволяє кримінології глибше зрозуміти механізми злочинної поведінки, враховуючи внутрішній світ людини, а не тільки зовнішні умови.

Кримінальна феноменологія сприяє вирішенню практичних завдань щодо протидії злочинності, осмисленню та розробці конкретних напрямів діяльності з попередження злочинності, запобіганню окремим кримінальним правопорушенням. Феноменологічний підхід може бути корисним не лише при розслідуванні кримінальних правопорушень і притягненні до відповідальності злочинців, а й інформуванні органів кримінальної юстиції, влади, населення про тенденції злочинності, а також прогнозуванні еволюції злочинності в майбутньому.

1. Brandenburg N. Phenomenology of Law. Sellers M., Kirste S. (eds). Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Springer. Dordrecht. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_74-2

2. Theodorou P., Alves P. M. S., Baka A. I. Phenomenology of Law and Normativity. Springer Cham, 2024. VIII, 290 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-68705-1> 3. Boyle P., Stew G. A human rights consideration of public involvement and phenomenological research. *Disability and Rehabilitation*. 2025. Vol. 47. Issue 24. P. 6501–6507. URL: <https://doi.org/10.1080/09638288.2025.2500071> 4. Contreras Kallens P., Yoshimi J. Bibliometric Analysis of the Phenomenology Literature. In: Yoshimi J., Walsh P., Londen P. (eds) *Horizons of Phenomenology. Contributions to Phenomenology*. 2023. Vol. 122. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26074-2_2 5. Міщенко О. Використання феноменологічного підходу в правових дослідженнях. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. Aprilie C. 13-16. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_1/3.pdf 6. Moran D. Introduction to Phenomenology. London, Routledge. 2000. 592 p. 7. Lambert J. H. Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrtum und Schein. Johann Wendler, Leipzig. 1764. 622 p. URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10043686?page=6,7> 8. Berani K. SOCIAL NORMS AND PUNISHMENT: A SOCIOLOGICAL APPROACH. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2025. Vol.1. Issue 45. URL: [https://doi.org/10.31435/ijitss.1\(45\).2025.3390](https://doi.org/10.31435/ijitss.1(45).2025.3390) 9. Frère B., Laoureux S. Founding Phenomenological Sociology with Alfred Schütz and Max Scheler. *Studia Phaenomenologica*. 2024. Vol. 24. P. 59-79. URL: <https://doi.org/10.5840/studphaen2024244> 10. Feyzi S., Hassanzadeh M., Hamidiyeh B., Motamedi M. The «life-world» in Alfred Schutz's phenomenology. *Journal of Philosophical Investigations*. 2022. Vol. 16. Issue 38. P. 533-561. doi: 10.22034/jpiut.2021.46955.2905 11. Chrysoulakis A. P., Ivvert A. K., & Torstensson Levander M. The When, Where, and Who of Unstructured Socializing: Exploring the Intersection of Crime Propensity and Neighborhood Collective Efficacy. *Deviant Behavior*. 2025. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/01639625.2025.2481911> 12. Pemberton A., Mulder E. (2024). Victimization as transformative experience: A phenomenological perspective. *Theoretical Criminology*. Vol. 29. Issue 2. P. 214-230. URL: <https://doi.org/10.1177/13624806241271764> (Original work published 2025) 13. Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 82. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66e48450-81d5-4ffd-b196-5fa4b0476cc5/content>

References

1. Brandenburg N. Phenomenology of Law. Sellers M., Kirste S. (eds). *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Springer. Dordrecht. 2023. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_74-2 2. Theodorou P., Alves P. M. S., Baka A. I. Phenomenology of Law and Normativity. Springer Cham, 2024. VIII, 290 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-68705-1> 3. Boyle P., Stew G. A human rights

consideration of public involvement and phenomenological research. *Disability and Rehabilitation*. 2025. Vol. 47. Issue 24. P. 6501–6507. URL: <https://doi.org/10.1080/09638288.2025.2500071> **4.** Contreras Kallens P., Yoshimi J. Bibliometric Analysis of the Phenomenology Literature. In: Yoshimi J., Walsh P., Londen P. (eds) *Horizons of Phenomenology. Contributions to Phenomenology*. 2023. Vol. 122. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26074-2_2 **5.** Minchenko O. Vykorystannya fenomenolohichnoho pidkhodu v pravovykh doslidzhennyakh. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. Aprilie. S. 13-16. URL: http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_1/3.pdf **6.** Moran D. *Introduction to Phenomenology*. London, Routledge. 2000. 592 p. **7.** Lambert J. H. *Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrtum und Schein*. Johann Wandler, Leipzig. 1764. 622 p URL: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb10043686?page=6,7> **8.** Berani K. SOCIAL NORMS AND PUNISHMENT: A SOCIOLOGICAL APPROACH. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2025. Vol.1. Issue 45. URL: [https://doi.org/10.31435/ijitss.1\(45\).2025.3390](https://doi.org/10.31435/ijitss.1(45).2025.3390) **9.** Frère B., Laoureux S. Founding Phenomenological Sociology With Alfred Schütz and Max Scheler. *Studia Phaenomenologica*. 2024. Vol. 24. P. 59-79. URL: <https://doi.org/10.5840/studphaen2024244> **10.** Feyzi S., Hassanzadeh M., Hamidiyeh B. and Motamedi M. The «life-world» in Alfred Schütz's phenomenology. *Journal of Philosophical Investigations*. 2022. Vol. 16. Issue 38. P. 533-561. doi: 10.22034/jpiut.2021.46955.2905 **11.** Chrysoulakis A. P., Ivert A. K., & Torstensson Levander M. The When, Where, and Who of Unstructured Socializing: Exploring the Intersection of Crime Propensity and Neighborhood Collective Efficacy. *Deviant Behavior*. 2025. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/01639625.2025.2481911> **12.** Pemberton A., Mulder E. (2024). Victimization as transformative experience: A phenomenological perspective. *Theoretical Criminology*. Vol. 29. Issue 2. P. 214-230. URL: <https://doi.org/10.1177/13624806241271764> (Original work published 2025 **13.** Vepryts'kyy R. S. Ponyattya ta zmist fenomenolohiyi zlochynnosti yak skladovoyi fenomenolohiyi suspil'stva. *Yevropeys'ki perspektyvy*. 2014. № 4. S. 82. URL.: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/66e48450-81d5-4ffd-b196-5fa4b0476cc5/content>

***Tymoshenko Vira.* Philosophical foundations of criminological research**

Philosophy is considered as a theoretical and methodological basis for understanding crime and punishment. It combines various approaches, while the article focuses on the phenomenological approach in conducting criminological research. The relevance of studying this topic is due to the fact that this approach serves to understand the causes of human behavior, including illegal behavior, and therefore creates conditions for its prevention, which is very important in the conditions of an aggravation of the criminogenic situation. A feature of the phenomenology of law is its focus on the study, on the one hand, of actual law

as a social process, of what is happening in a fundamentally “open” world of life, and on the other hand, of potential law as a universal ideal basis of law. The main ideas of the phenomenological approach are as follows: understanding through the study of experience, practice, and not just explanation, based on cause-and-effect relationships; identifying the meaning that participants see in the situation; studying the direct experience of victims, taking into account the suffering they have experienced, as well as situational factors. This approach allows for a deeper understanding of the mechanisms of criminal behavior, taking into account the inner world of a person, and not only external conditions. The phenomenological method can be useful not only in investigating criminal offenses and bringing criminals to justice, but also in informing criminal justice agencies, authorities, and the public about crime trends, as well as predicting the evolution of crime in the future. At the same time, by opening up ways to influence consciousness, criminal phenomenology contributes to solving practical problems in combating crime, understanding and developing specific areas of activity to prevent crime in certain criminal areas, and preventing certain criminal offenses. The practical significance of the study lies in the fact that knowing the specifics of the phenomenological method, one can study the experience of human life and its structure, ways to give meaning to this experience, and therefore influence human behavior, thereby preventing offenses and crime.

Key words: phenomenology, law, crime, criminality, consciousness.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 340.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-41

ISSN 1563-3349

В. В. НОВИЦЬКИЙ

ШЛЯХИ ТА МЕТОДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ДИСКРЕЦІЇ В УКРАЇНІ

Запропоновано такі шляхи та методи удосконалення інституту юридичної дискреції в Україні: а) розробити єдину та систематизовану доктринальну концепцію стратегічного розвитку інституту юридичної дискреції в Україні; б) прийняти рамковий Закон України «Про юридичну дискрецію в Україні». Доведено, що симбіоз доктринальної концепції стратегічного розвитку інституту юридичної дискреції в Україні за пріоритетами поєднання із затвердженням відповідного рамкового закону та подальшим внесенням предметних змін до процесуальних кодексів України, інших нормативно-правових актів, є стратегічним орієнтиром у реалізації шляхів удосконалення ефективності такого механізму регулювання суспільних відносин, як юридична дискреція.

Ключові слова: доктринальна концепція, інститут юридичної дискреції, права людини, дискреційні повноваження, дискреційні рішення, судова дискреція; нормативно-правовий акт; рамковий закон, процесуальні кодекси.

Novitskyi Vladyslav. Ways and methods of improving the institute of legal discretion in Ukraine

The author of the article proposed the following ways and methods of improving the institution of legal discretion in Ukraine: a) to develop a unified and systematic doctrinal concept of strategic development of the institution of legal discretion in Ukraine; b) to adopt a framework Law of Ukraine «On Legal Discretion in Ukraine». The article expresses a clear conviction that the symbiosis of the doctrinal concept of strategic development of the institution of legal discretion in Ukraine, prioritizing its approval in the framework Law of Ukraine “On Legal Discretion in Ukraine” and subsequent substantive amendments to the procedural codes of Ukraine as well as other regulatory and legal acts, is a strategic guideline for improving the effectiveness of such a mechanism for regulating social relations as legal discretion.

Key words: doctrinal concept, institution of legal discretion, human rights; discretionary powers, discretionary decisions, judicial discretion, normative legal act, framework law, procedural codes.

Постановка проблеми. Інститут юридичної дискреції в сучасних реаліях України – це, з одного боку, доктринально-правозастосовний виклик для всієї юридичної спільноти нашої держави, а враховуючи інші аспекти, ми маємо справу із сучасним, функціональним та продуктивним механізмом, який має постійно зростаючий потенціал власної ефективності для реалізації ключової мети. Це охорона та захист прав людини і громадянина. Фундаментальний базис юридичної дискреції, дискреційних повноважень посадових та службових осіб органів законодавчої, виконавчої і судової влади, їхніх ідеологічних джерел, таких реалізаційних ризиків, як: термінологічні основи, законодавче регулювання, правозастосування з боку чиновників та суддів, має свої витоки в принципах, підходах, а також правових орієнтирах теорії та філософії права. На нашу думку, саме такий вектор юридичної доктрини дозволяє пізнати причини, наслідки та їхні системні зв'язки у дослідженні правових явищ і відповідних тенденцій з можливістю їхнього прогностичного передбачення для своєчасного, нагального та адаптаційного реагування в процесі ухвалення управлінських рішень.

Потрібно окремо звернути увагу на акценти відповідності окремих частин з єдиним цілим у їхньому самостійному і симбіотичному розвитку. Йдеться про мінімізацію можливих суперечностей під час правозастосування та узгодженість між такими правовими категоріями та інструментами регулювання суспільних відносин, як: дискреційні повноваження і принципи права; юридична визначеність дискреційного понятійно-категоріального апарату та оціночні поняття, які часто обумовлені філософським підтекстом; балансування між суб'єктивним і об'єктивним трактуваннями змісту правових складників інституту юридичної дискреції загалом та дискреційних повноважень зокрема; юридична дія засобів і способів законодавчо-управлінського регулювання та процесів мобільної дерегуляції; дискреційні повноваження та зловживання владою і службовим становищем; охорона, захист прав людини і громадянина та дискусія щодо перебирання суддями повноважень чиновників органів державної влади (суди – теж державна влада!) в процесі суддівського контролю за реалізацією останніми їхніх дискреційних повноважень. Фактично науковий пошук шляхів і методів модернізації обраного об'єкта дослідження повинен бути зосередженим на спробах, підходах та рішеннях щодо мініміза-

ції можливих негативних проявів вищезазначених дискреційних суперечностей і ризиків та вирішення окреслених правозастосовних питань функціональної, а також реалізаційної ефективності інституту юридичної дискреції відповідно до нормативних механізмів законодавчого регулювання в Україні з урахуванням досвіду інших держав, зокрема країн Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику аналізу доктринальних і правозастосовних прогалин у регулюванні суспільних відносин в сфері інституту юридичної дискреції та пошуку шляхів і методів їхнього вирішення займалися А. Барак, О. Балинська, Р. Ванджурак, О. Губська, Н. Задирака, Я. Іванченко, П. Куфтирєв, Д. Капелюк, Н. Кушакова-Костицька, М. Ковалів, Т. Міхайліна, М. Рісний, М. Сидор.

Мета статті полягає у дослідженні, пошуку конкретних шляхів та методів доктринального і правозастосовного розвитку інституту юридичної дискреції крізь призму чітких рекомендацій щодо внесення змін до законодавства України у питаннях регулювання даної сфери суспільних відносин, яка прямо пов'язана з процесом реалізації суддями і чиновниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування їхніх дискреційних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Свого часу Наталія Задирака запропонувала таку дослідницьку позицію, відповідно до якої традиційно в науковій літературі дискреційні повноваження поділяють на: 1) дискрецію адміністративного суду під час розгляду (перегляду) адміністративної справи та прийняття судового рішення; 2) дискрецію суб'єкта державного управління при вирішенні підпорядкованого питання [1]. Ми переконані в тому, що, застосувавши предметну трансформацію згаданої правової конструкції, буде корисним та продуктивним віддзеркалити її для схематичного дороговказу в процесі пошуку та авторських пропозицій з удосконалення доктринального і прикладного функціоналу дискреційних повноважень суддів, а також чиновників державних органів влади. Даний дискреційний поділ був сформований представницею адміністративної галузі права, однак, з точки зору теорії права, ми радимо віднести таку класифікацію до вузького підходу, оскільки він стосується лише конкретно визначеної сфери суспільних відносин. Проте, виходячи з широкого підходу доктринального пізнання, пропонуємо розглянути таку правозастосовну концеп-

цію: 1) судова дискреція універсального порядку, яка реалізує своє призначення незалежно від виду судочинства та юрисдикції судової інстанції крізь призму професійного виконання суддями своїх дискреційних повноважень; 2) юридична дискреція державних органів влади в особі інституцій державного управління і місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб, які виконують свої дискреційні повноваження. Розподіл такого дискреційного формату порівняно з його «адміністративним попередником» має ширший діапазон юридико-предметної дії та охоплює всю систему судочинства в Україні, а також управлінські функції кожного чиновника, який уповноважений приймати дискреційні рішення. Саме заданий вектор тематичного пізнання є найбільш оптимальним для дослідження конкретних аспектів і питань, які мають прогалини наукового трактування та нормативного регулювання в сфері інституту юридичної дискреції.

Звернемо свою увагу на таку позицію науковців та правників: «на нормативному рівні в українському законодавстві свобода судового розсуду не встановлюється. Вона визначається судом у конкретному випадку, зважаючи на специфіку правозастосовної ситуації, що також не вбачається правильним. Лімітування свободи правозастосовного розсуду на нормативному рівні має бути встановлено як щодо рішень адміністративних органів, так і щодо судових рішень» [2]. Одразу постають цілком логічні міркування, які можуть мати потенційні суперечності у проблематиці підходів до обмеження свободи суддівського розсуду, як такої обставини, що позиціонується у контексті вільного та незарегульованого дискреційного правозастосування. Ми переконані в тому, що окреслена проблематика має екзистенціальний вимір доктринального та законодавчого порядку.

По-перше, слід враховувати цілий комплекс критично значущих передумов та причинно-наслідкових зв'язків, а саме: а) виклики нашого часу – пандемії, війни, внутрішня та зовнішня міграція населення, кризові явища в економіці та соціальному житті громадян. Крім того, у зв'язку з даними обставинами виникає проблематика кореляції таких факторів, як: суспільного та приватного інтересу, публічних і приватних прав людини, співвідношення між собою інституції прав та обов'язків з боку громадян і держави; б) об'єктивність запиту громадянського суспільства на утвер-

дження чинних та пошук нових дієвих і реалістичних механізмів охорони, захисту прав людини; в) сучасну актуальність інституту юридичної дискреції, потрібно розробити і запропонувати єдину, доктринальну концепцію стратегічного розвитку юридичної дискреції в Україні. виходячи з дослідницьких позицій теорії та філософії права. Ключова ознака такого підходу полягає в тому, що ми конкретизуємо та масштабуємо правозастосовну сферу юридичної дискреції з інтерпретаційним застосуванням незалежно від галузі права та/або сфери суспільних відносин, а не лише виходимо з адміністративно-управлінських орієнтирів.

Потрібно підкреслити ту обставину, що пропозиції згаданої концепції юридичної дискреції охоплюють широкий діапазон предметного наукового пошуку, тому ми зупинимось на основних ідеях цілісної архітектури дискреційної доктрини. На нашу думку, зміст даної концепції має охоплювати такі складові:

1. інститут юридичної дискреції та фундаментальні принципи права. Ключова ідея полягає в тому, щоб визначити чітку систему основоположних принципів права, які є основою для реалізації функцій інституту юридичної дискреції. В даному контексті пропонуємо виокремити такі принципи права, як: 1) повага до законних прав, свобод та інтересів людини і громадянина; 2) з одного боку, неприпустимість протиправного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування в суспільні відносини прав людини та громадянина, а з іншого – питання пропорційності відповідного, але вже законного втручання, яке передбачене законодавством України; 3) рівність всіх громадян перед законом; 4) законність; 5) верховенство права; 6) пропорційність; 7) правова визначеність; 8) своєчасне правове регулювання. Парадигма такого процесу потребує предметного з'ясування цілого комплексу складових, а саме: а) практичне призначення зазначених принципів права для внутрішнього функціонування інституту юридичної дискреції в Україні; б) процес реалізації функцій і завдань перерахованих принципів права під час виконання судьями та чиновниками органів державної влади і місцевого самоврядування їхніх дискреційних повноважень; в) співвідношення та причинно-наслідкові взаємозв'язки між окресленими принципами права і дискреційними повноваженнями суддів, а також чиновників державних органів влади;

II. понятійно-категоріальний апарат юридичної дискреції та філософія права. Інститут юридичної дискреції загалом та дискреційних повноважень зокрема складається із системи юридичних термінів, дефініцій, які часто мають оціночний, суб'єктивний та філософський зміст і тлумачення. Саме в такому контексті прослідковується логічний зв'язок між теорією права, інститутом юридичної дискреції та філософією права. В межах сутнісного призначення таких понятійних категорій, як: розсуд, судовий розсуд, межі розсуду, межі судового розсуду, доктрина права, в свою чергу, виокремлює низку термінологічних складників з вищезазначеними акцентами правозастосування в процесі реалізації суддями та/або чиновниками органів державної влади і місцевого самоврядування їхніх дискреційних повноважень, а саме: інтелектуально-вольова діяльність, свобода вибору, на власний розсуд, особисте переконання судді. Враховуючи функціональну природу інституту юридичної дискреції, зазначені понятійні компоненти мають пропорційно зростаючу застосовну вагу та потребують особливої уваги в контексті відповідного тлумачення і праворозуміння. В запропонованій концепції юридичної дискреції потрібно сформулювати чітке, наближене до офіційного тлумачення кожного із вищезгаданих понять крізь призму принципів теорії права і судової практики Європейського суду з прав людини, а також судових рішень судів України;

III. юридична дискреція в інших галузях права через посередництво доктринальних підходів теорії права, знаходить свої базові орієнтири правозастосування у контексті взаємозв'язків з такими парадигмами, як: а) принципи теорії права; б) системно-предметна адаптованість юридичної дискреції в інших галузях права з фундаментальними, дискреційними засадами теорії права; в) юридичні гарантії правореалізаційної мети, яка головним чином полягає в охороні та захисті прав людини і громадянина. Така галузева система в рамках єдиної концепції юридичної дискреції прагматично допомагає нам згрупувати в її межах дискреційні підходи за напрямками адміністративного, конституційного, цивільного та кримінального права і відповідних процесуальних норм. Фактично це одна з перших спроб комплексного дослідження даного інституту, як єдиного та неподільного об'єкта пізнання в теорії права, а не лише процес наукового пошуку за напрямом правового меха-

нізму і предметного інструментарію окремої галузі права та сфери суспільних відносин;

IV. дискреційні повноваження суддів та реалізація правосуддя в Україні. Ми переконані, що виходячи з позицій доктрини теорії права та правозастосовної практики, проблематика дискреційних повноважень суддів заслуговує на одне з центральних місць у всій концепції юридичної дискреції. Така думка відповідає дійсності, оскільки судова система України, це за своєю суттю та ієрархією найвища інстанція, яка покликана захистити права людини і громадянина у випадку їх порушення, невизнання та/або оспорювання за умови, що вони не були захищені на рівні державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Важливо та необхідно професійно дослідити ряд актуальних питань, а саме:

а) специфіка дискреційних повноважень судді в процесі розгляду адміністративних, цивільних і кримінальних справ та ухвалення відповідних судових рішень;

б) необхідно звернути окрему увагу на доктринальну конкретизацію критеріїв, умов, підстав та інших об'єктивних і суб'єктивних факторів судового розсуду у справах в яких фігурують «діапазонні рамки: від та до» в контексті нарахування субсидій, аліментів, штрафів, призначення і виплата пенсій громадянам України та інших обставин справ, які стосуються визначення розміру матеріальних виплат. Крім того, за аналогічними алгоритмами потрібно ґрунтовно зупинитись на обставинах справ, які вимагають від судді його оціночних суджень, наприклад: належні життєві умови, належний догляд за дитиною, належне виконання батьками своїх обов'язків тощо. В даному випадку йдеться про спробу просування та подальшого розвитку ідеї імплементації і привнесення наукової, теоретичної ясності на рівні методологічних рекомендацій, а також концептуальних підходів відносно зазначених обставин справи, які за судовою практикою відносяться до оцінювання з боку судді, а не намагання або законодавчу чи навіть доктринальну потребу суттєвого регулювання судового розсуду, власного переконання суддів в процесі ухвалення судового рішення. Адже за таким напрямком буде втрачено зміст та сутність безпосередньої правосвідомості юридичного інституту дискреційних повноважень. Наприклад: задля об'єктивності, незаангажованості власного волевиявлення судді у справі, де потрібно оцінити належ-

ні умови проживання дитини, орієнтуватися лише на матеріальні аспекти або на висновки органів опіки та піклування може бути не завжди коректним. Звісно, кожна судова справа – це своя глибинна специфіка, але концептуально одна із рекомендацій, це закріплення принципу винесення судового рішення на основі максимально широкого обсягу доказів, фактичних обставин: свідчення свідків в особі сусідів, вихователів учбових закладів, родичів, друзів такої дитини тощо. Дійсно, дана теза не є новою, але ключове призначення фундаментального закріплення такого підходу – це ні в якому разі не допустити, щоб суддя, розуміючи, що є обставини, які є можливість перевірити додатковими методами, просто проігнорує такий крок. Крім того, виходячи із процедури автоматизованої системи розподілу суддів, яка функціонує в судах України до принципу безсторонності суддів в контексті їхніх дискреційних повноважень варто додати такий аспект, як ідеологічна, світоглядна та ментальна об'єктивність. Адже моделюємо випадок, коли суддя, який розглядає конкретну справу, має аналогічні до неї життєві обставини, які були або є актуальними для нього особисто та/або для його родини, друзів тощо. Або інша ситуація, суть якої полягає в тому, що є загальновідомі, публічні чи внутрішньоколективні відомості, інформація відносно позиції судді як людини до тієї або іншої життєвої події, яка схожа до обставин справи, яку він розглядає. В таких випадках, з реалістичної точки зору, складно розраховувати на об'єктивність суддівського розсуду. Знову ж таки, є інститут відводу і самовідводу судді але додаткова фіксація окреслених принципів допоможе поточному та прогностичному функціонуванню судової дискреції в Україні;

в) співвідношення та взаємозв'язки між дискреційними повноваженнями окремого судді та інших суддів у випадку колегіального складу суду в процесі розгляду конкретної справи;

І. дискреційні повноваження центральних органів виконавчої влади. Можемо охарактеризувати за умовно-ієрархічними орієнтирами даного рівня дискреційно-державного управління суспільними відносинами, як середню ланку самостійного інституту юридичної дискреції, яка займає відповідне місце між дискрецією суддів та чиновниками місцевих органів влади. Така думка ґрунтується на тому, що міністерства, служби, агентства, інспекції, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом ре-

лізують державну політику на рівні вищого керівництва в кожній сфері суспільного життя громадян України. Якщо в даному процесі буде порушено права людини, громадянин може звернутись до суду за захистом своїх прав як найвищої інстанції єдиного інституту юридичної дискреції. Концептуальність зазначеного вектору правозастосування юридичної дискреції, виходячи з позицій теорії права, складається за такими критеріями реалізації дискреційних повноважень, як: 1) за суб'єктом права, дискреційні повноваження: а) керівників міністерств, відомств та служб; б) посадовців і службовців центральних органів виконавчої влади; в) дискреційні повноваження працівників, які не входять до складу управлінського та адміністративного сектору зазначених органів влади; 2) за сферою державного управління суспільними відносинами – видовий поділ дискреційних повноважень за галузевим та секторним принципом, а саме: економічна, соціальна, правова, оборонна, зовнішня, інформаційна і культурна, демографічна політика ухвалення чиновниками органів публічної влади тих або інших дискреційних рішень; 3) за предметом та специфікою конкретних суспільних відносин, дискреційні повноваження чиновників можемо розподіляти за чітко визначеними напрямками державного управління. Для прикладу можемо взяти правову політику держави, за якою дискреційні повноваження чиновників у контексті їхнього посадового функціоналу класифікуємо на відповідні повноваження у правотворчій, правозастосовній та правоохоронній сфері;

VI. дискреційні повноваження органів місцевого самоврядування – це одночасно найнижча та найширша ланка в запропонованій ієрархії інституту юридичної дискреції. Такий статус дискреційних повноважень чиновників місцевого самоврядування пояснюється тим, що вони мають справу з різноманітними, так званими первинними проблемами громадян, які проживають в конкретному селищі, селі або місті. Саме тому дискреційні повноваження: сільських, селищних та міських голів; мерів; депутатів місцевих рад, відіграють одну з ключових ролей в загальній концепції юридичної дискреції, оскільки велика кількість питань управлінського характеру, які потребують дискреційних рішень, вирішуються на місцях без участі центральних органів виконавчої влади або суду.

По-друге, щоб запропоновану доктринальну концепцію стратегічного розвитку юридичної дискреції інтегрувати в практичну

площину, необхідно реалізувати перспективну ефективність таких шляхів впровадження даної мети, як:

Г) рекомендувати законодавцю прийняти окремий Закон України «Про юридичну дискрецію в Україні». На нашу думку, беручи до уваги, наукову і предметну значущість юридичної дискреції для сучасної юриспруденції, цілком на часі подати ідею розроблення окремого, профільного та рамкового Закону України. Ключове завдання такого законодавчого акту - визначити обсяг суспільних відносин, який він покликаний врегулювати в особі правовідносин за контекстом сфер оптимізації, своєчасності, оперативності та мобільності реалізації органами публічної влади та суддями своїх повноважень на основі фундаментальних принципів права. Потрібно окремо підкреслити ту обставину, що базисом для такого нормативно-правового акта має стати вищевикреслена доктринальна концепція інституту юридичної дискреції.

У Законі України «Про юридичну дискрецію в Україні» повинні бути визначені основоположні засади, принципи і правила функціонування в цілому даного інституту права та дискреційних повноважень як його невід'ємного механізму регулювання суспільних відносин, а саме:

1) нормативно визначити передумови, орієнтири і правозастосовчі вектори, якими керуються посадові особи органів публічної влади та судді в процесі вибору одного із законодавчо передбачених варіантів прийняття того або іншого рішення. Ключовий акцент на охороні та захисті прав людини крізь призму фундаментальних принципів теорії права. Для прикладу законодавчо визначаємо даний процес через такі нормативні формулювання та змістовні тлумачення, як: а) *принцип верховенства права* у реалізації дискреційних повноважень суддів, посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування; б) *принцип законності* у реалізації дискреційних повноважень суддів, посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування; в) *принцип правової визначеності норми права* у реалізації дискреційних повноважень суддів, посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування; г) *принцип пропорційності* при ухваленні суддями та посадовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування дискреційних рішень; д) *принцип своєчасності ухвалення* суддями та посадовими особами орга-

нів державної влади і місцевого самоврядування дискреційних рішень;

2) законодавчо закріпити як мінімум ключові поняття представленого об'єкта правового регулювання: юридична дискреція; розсуд; розсуд посадової особи органу державної влади; розсуд посадової особи органу місцевого самоврядування; межі розсуду посадової особи органу державної влади; межі розсуду посадової особи органу місцевого самоврядування; розсуд судді; межі розсуду судді; дискреційні повноваження судді; дискреційні повноваження посадової особи органу державної влади; дискреційні повноваження посадової особи органу місцевого самоврядування;

3) сформулювати та зафіксувати основоположні пріоритети законодавчого становлення юридичної дискреції в сфері юрисдикційних процесів. Йдеться про цивільні, кримінальні та адміністративні справи і відповідні провадження. В даному контексті нормативної уваги потребує юридична дискреція слідчих, прокурорів та в цілому представників правоохоронної системи України. Крім того, в рамках правосуддя за цивільними справами маємо цілий сектор правового регулювання в межах приватно-правової дискреції з боку позивачів і відповідачів;

4) шляхи і методи удосконалення судового контролю за реалізацією чиновниками органів державної влади та місцевого самоврядування їхніх дискреційних повноважень;

5) окремий розділ – це прикінцеві та перехідні положення, в якому необхідно визначити конкретні терміни внесення предметних, профільних змін до низки нормативно-правових актів, серед яких: Кодекс адміністративного судочинства України; Цивільний процесуальний кодекс України; Кримінальний процесуальний кодекс України; Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»; Закон України «Про місцеві державні адміністрації»; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо. На нашу думку, конкретні часові рамки внесення таких змін є предметом для дискусій та фахових обговорень, але оптимальний термін для такого процесу повинен бути передбаченим в один рік з дня набрання чинності Закону України «Про юридичну дискрецію в Україні»;

6) з урахуванням правозастосовних потреб та в порядку планового законотворчого процесу вносити зміни до норматив-

но-правових актів для того, щоб закріпити функціональне призначення інституту юридичної дискреції на рівні законодавства України. Фактично такий крок буде логічним продовженням рамкового Закону та в цілому концептуальним орієнтиром для запровадження єдиної та структурованої системи законодавчого врегулювання інституту юридичної дискреції в Україні. Практична цінність запропонованого підходу в тому, щоб в рамках конкретного нормативно-правового акта упорядкувати специфіку юридичної дискреції саме тієї сфери суспільних відносин, якій він присвячений. Більше того, заданий вектор законопроектної роботи на чітких прикладах, вчергове та аргументовано продемонструє доктринальність і фундаментальність взаємозв'язків між основоположними засадами і принципами теорії права та інститутом юридичної дискреції. Потрібно окремо зауважити, що впровадження дискреційної системності в законодавстві України - це показник предметної дії принципу верховенства права, законності, визначеності права та забезпечення його структурованості. Враховуючи схематичність логічного викладу законодавчих змін щодо юридичної дискреції за всіма правилами юридичної техніки, сутність, а також змістовність діючих і потенційно-функціональних та принципових основ дискреційного порядку через правозастосовчі сегменти практичних механізмів права, продемонструємо приклад відповідних нормативних пропозицій в такому порядку, як:

1) внесення змін до конкретних статей нормативно-правових актів шляхом зміни та/або розширення їхнього правового змісту. Для прикладу можемо навести ч. 1, ст. 354 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), «допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря» [3], яка дає посилання на судовий розсуд і водночас не конкретизує його за допомогою юридичних механізмів. Пропонуємо викласти зазначену норму в такій редакції, «допит малолітнього та/або неповнолітнього свідка за розсудом суду, який ґрунтується на професійних висновках незалежних, державних психологів, психіатрів, спеціалізованих лікарів щодо стану здоров'я малолітнього та/або неповнолітнього свідка і рекомендацій вчителів, педагогів та беручи до уваги думку законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря

відносно можливих негативних наслідків для фізичного, ментального та психологічного здоров'я малолітнього та/або неповнолітнього під час такого допиту, проводиться за їхньою безпосередньою присутністю та участю».

Звернемо свою увагу на інший подібний приклад та запропонуємо свої законодавчі підходи до відповідних змін. Йдеться про ч. 2, ст. 364 КПК, «якщо в судовому розгляді брали участь декілька прокурорів, у судових дебатах на їхній розсуд має право виступити один прокурор або кожен із них обґрунтовує у промові свою позицію у певній частині обвинувачення» [3]. Знову ж таки, проблематика у відсутності чіткості стосовно предметних обставин такого розсуду, але вже з боку не судді, а прокурора. В даному випадку запропонуємо своє нормативне бачення, використовуючи наступну юридико-технічну конструкцію: якщо в судовому розгляді брали участь декілька прокурорів, у судових дебатах на їхній розсуд, *крім тяжких та особливо тяжких злочинів*, має право виступити один прокурор або кожен із них обґрунтовує у промові свою позицію у певній частині обвинувачення. Така думка взаємопов'язана з мірою покарання за тяжкі злочини, від 5 до 10 років позбавлення волі та особливо тяжкі злочини, понад 10 років позбавлення волі і довічне позбавлення волі. Логіка в тому, що, враховуючи дану обставину, заради забезпечення юридичних гарантій у представленні своїх позицій всіма учасниками кримінального провадження та уникнення випадків замовчування, приховування або упущення тих або інших аспектів конкретної судової справи, кожен прокурор, який бере участь у судовому засіданні, в обов'язковому порядку повинен виступити в судовому засіданні. В кожному із вищезазначених випадків, які мають відношення до КПК, конкретизуючи основоположну складову юридичної дискреції у формі розсуду, ми таким чином забезпечуємо виконання фундаментальних завдань теорії права крізь призму вдосконалення однозначності та чіткості законодавчих норм права.

2) внесення змін до законодавчих актів через процес інтеграції нових положень та статей. У свою чергу, за контекстом даного напряму законодавчих змін у сфері юридичної дискреції та заради демонстрації відповідного правозастосовного прикладу, необхідно звернути свою увагу на таку думку правників, яка пов'язана з необхідністю внесення змін до ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративно-

го судочинства України (далі – КАС України) шляхом визначення поняття дискреційних повноважень наступного змісту: дискреційні повноваження адміністративного суду – надані йому державою права та повноваження адміністративного суду (першої, апеляційної, касаційної інстанцій, Великої Палати Верховного Суду), закріплені в положеннях статей КАС України, які дають змогу адміністративному суду вільно діяти при розгляді та вирішенні адміністративної справи, вибирати між двома або більше правовими альтернативами ту, яка, на його думку, є більш доцільною (обґрунтованою) [4]. Застосувавши такий підхід, ми включаємо та фіксуємо понятійно-категоріальний апарат, юридичні механізми правового регулювання та підстави й умови практичного застосування юридичної дискреції в тому або іншому законодавчому акті. Такий метод юридичної техніки повинен бути застосований також до інших процесуальних кодексів та законів України для професійного та комплексного регулювання суспільних відносин в сфері інституту юридичної дискреції за законодавством України.

Висновки. Інститут юридичної дискреції - це правовий механізм регулювання суспільних відносин, який охоплює багаторівневі сфери свого доктринального і законодавчо-практичного інтересу та знаходить безпосереднє вираження через процеси взаємодії з такими явищами юридичної дійсності, як: фундаментальні принципи права; охорона та захист прав людини і громадянина; демократичні засади сучасного праворозуміння; постійна модернізація, удосконалення та упорядкування процесу реалізації дискреційних повноважень посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування і суддями. Досліджуючи специфіку юридичної дискреції в Україні з позиції теорії права та практичної юриспруденції, ми маємо можливість висловити свої спостереження, які головним чином відображаються в тому, що на сьогоднішній день відсутній систематизований та структурований підхід до цього предметного інституту права. На нашу думку, наукове і правозастосовне призначення та відповідний потенціал такого правового інструментарію, як юридична дискреція, значно вийшов за межі окремо визначеної галузі права. Саме тому, на базі ідейних основ теорії права, було запропоновано розробити основні рекомендації доктринальної та правозастосовної концепції стратегічного розвитку юридичної дискреції.

Ми переконані в тому, що доктрина права має об'єднати спільні ідеї, погляди, підходи та інші теоретичні напрацювання відносно юридичної дискреції, які дещо розрізнено розфокусовані за окремими галузями права та сферами правового регулювання суспільних відносин. Такий підхід дозволяє чітко і конкретно систематизувати та розтлумачити понятійно-категоріальний апарат даного об'єкта дослідження, а також концентровано згрупувати ключові принципи, за якими судді та посадові особи органів публічної влади приймають управлінські рішення дискреційного характеру. Крім того, запропонована доктринальна концепція - це цілеспрямований процес просування інституту юридичної дискреції на новий рівень пізнання як окремого та самостійного правового явища в теорії права. Фундаментальна цінність даної концепції додатково прослідковується в контексті її основних передумов та напрацювань для подальшого процесу вдосконалення законопроектної роботи і нормативного регулювання юридичної дискреції за законодавством України.

Окремо потрібно підкреслити практичне значення такого кроку, як рекомендації щодо прийняття рамкового Закону України «Про юридичну дискрецію в Україні» та в подальшому внесення предметних змін до процесуальних кодексів, а також до інших законів України з метою законодавчо зміцнити та посилити функціональне призначення інституту юридичної дискреції як одного з ключових механізмів охорони і захисту прав людини і громадянина в Україні. Прийняття профільного закону, дійсно, на часі, що зумовлено вимогами сьогодення та правозастосовним потенціалом досліджуваного об'єкта наукового пошуку. Даний нормативно-правовий акт покликаний на законодавчому рівні врегулювати ключові ідеї та рекомендації, які чітко викладені в доктринальній концепції стратегічного розвитку інституту юридичної дискреції в Україні.

1. Zadyraka N. DISCRETIONARY POWERS OF ADMINISTRATIVE COURTS IN THE FIELD OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS PROTECTION. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <file:///C:/Users/novit/Downloads/Zadyraka+N.+Discretionary+powers+of+administrative+courts+in+the+field+of+human+and+civil+rights+protection.pdf> 2. Михайліна Т.В., Іванченко Я. М. Проблеми правозастосовчої дискреції в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/5.pdf

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D1%83%D0%B4#w1_1
 4. Кодекс адміністративного судочинства України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

References

1. Zadyraka N. DISCRETIONARY POWERS OF ADMINISTRATIVE COURTS IN THE FIELD OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS PROTECTION. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. URL: <file:///C:/Users/novit/Downloads/Zadyraka+N.+Discretionary+powers+of+administrative+courts+in+the+field+of+human+and+civil+rights+protection.pdf>
 2. Mikhailina T.V., Ivanchenko Ya.M. Problemy pravozastosovchoi dyskretsii v administratyvnomu sudochynstvi. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/5.pdf
 3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D1%83%D0%B4#w1_1
 4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Elektronnyi resurs] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

Novitskyi Vladyslav. Ways and methods of improving the institute of legal discretion in Ukraine

Based on the fundamental ideas and priorities of legal theory, the author of the article analyzed approaches relevant to contemporary jurisprudence in the study of key issues of the institution of legal discretion in Ukraine. It is proposed to develop a unified and systematic doctrinal concept of the strategic development of the institution of legal discretion in Ukraine. It is proposed to define the following main sections of this concept: 1) the institution of legal discretion and fundamental principles of law; 2) the conceptual and categorical apparatus of legal discretion and the philosophy of law; 3) Legal discretion in other areas of law through the mediation of doctrinal approaches to legal theory; 4) Discretionary powers of judges and the administration of justice in Ukraine; 5) Discretionary powers of central executive bodies; 6) Discretionary powers of local self-government bodies. In addition, the reasons, conditions, and arguments for the need for such a structured and combined approach are clearly and step-by-step presented, through which the institution of legal discretion is formalized as a separate object of legal reality and an independent mechanism for regulating social relations.

The article also proposes the author's vision, according to which it is time to adopt a framework law of Ukraine "On Legal Discretion in Ukraine." This regulatory act is intended to define the scope and subject matter of social relations that should be regulated by the institution of legal discretion through the discretionary powers of judges and officials of state authorities and local

self-government bodies. In turn, in accordance with the Law of Ukraine “On Legal Discretion in Ukraine,” it is recommended to establish the following areas and directions of legal regulation: 1) to enshrine in law the basic prerequisites and key guidelines through the prism of the principles of legal theory that guide public officials and judges in the exercise of their discretionary powers; 2) legislatively regulate and propose an official interpretation of at least the key concepts of the institution of legal discretion in Ukraine; 3) formulate the fundamental priorities for the legislative establishment of legal discretion in the field of jurisdictional processes; 4) judicial control over the exercise of discretionary powers by officials of state authorities and local self-government bodies; 5) final and transitional provisions regarding the determination of specific terms for amending a number of regulatory legal acts in the field of regulating social relations in the context of legal discretion in Ukraine. The author of the article expresses a clear conviction that the symbiosis of the doctrinal concept of the development of the institution of legal discretion in Ukraine, prioritizing its approval in the framework Law of Ukraine “On Legal Discretion in Ukraine” and the subsequent introduction of substantive changes to the procedural codes of Ukraine, as well as other regulatory and legal acts, is a strategic guideline in the implementation of ways to improve the effectiveness of such a mechanism for regulating social relations as legal discretion.

Key words: doctrinal concept, institution of legal discretion, human rights; discretionary powers, discretionary decisions, judicial discretion, normative legal act, framework law, procedural codes.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 15.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.977

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-58

ISSN 1563-3349

М. А. ВЕРХОТУРОВА

**ПАРАДИГМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОБИГУ ЗБРОЇ В ДжЕРЕЛАХ ПРАВА
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ З X СТ. ДО 1765 РОКУ**

Досліджено загальні засади і принципи правового регулювання обігу зброї, закладені у нормативні акти, що діяли на теренах України в період з X ст. до 1765 року. Встановлено, що положення, які нормували суспільні відносини у сфері обігу зброї у досліджуваній період, закладені у русько-візантійських договорах 911 та 944 років, були прийняті за основу, розвинуті, розширені та доповнені в Руській Правді. Встановлено значний вплив Руської Правди на концептуальні засади правового регулювання обігу зброї у I Статуті Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського, які, в свою чергу, вдосконалювалися та розширювалися у II та III Статутах. На підставі порівняльного аналізу норм Кодексу «Права за якими судиться малоросійський народ» із нормами зазначених вище нормативно-правових актів, що регулювали обіг зброї, встановлено наявність спадковості основних принципів правового вирішення суспільних відносин, пов'язаних з обігом зброї.

Встановлено спадкоємність традиції правового регулювання обігу зброї в досліджених нормативно-правових актах впродовж досліджуваного періоду. Виділено основні аксіоматичні засади права, які закладені в усіх зазначених вище документах, що стосувалися досліджуваної сфери регулювання суспільних відносин. На підставі аналізу норм права окреслено парадигму правового регулювання обігу зброї на теренах України в період з X ст. до 1765 року.

© ВЕРХОТУРОВА Мар'яна Андріївна – кандидат історичних наук, доцент, докторантка Науково-дослідного інституту публічного права; ORCID: 0000-0002-9172-2310; e-mail: marianawerhoturova@gmail.com

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, пам'ятки права, руське право, правова парадигма.

Verkhoturova Mariana. The paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the sources of law in Ukraine from the 10th century till 1765

The article is reviewing the fundamental foundations and principles of legal regulation of the circulation of weapons, laid down in the regulatory acts that acted in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765. It is established that the provisions that regulated social relations in the sphere of the circulation of weapons, laid down in the Rus'-Byzantine treaties of 911 and 944, were adopted as a basis, developed, expanded and supplemented in Rus'ka Pravda. The significant influence of the Rus' Pravda on the conceptual principles of legal regulation of the circulation of weapons in the I Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Rus' and Samogitia, which, in turn, were improved and expanded in the II and III Statutes, has been established. Based on a comparative analysis of the norms of the Code "Rights by which the Little Russian People are judged" with the norms of the above-mentioned regulatory legal acts regulating the circulation of weapons, the existence of a heredity of the basic principles of legal resolution of social relations concerning the circulation of weapons has been established.

The continuity of traditions of legal regulation of the circulation of weapons in the normative and legal acts studied by us during the specified period is established. The main axiomatic principles of law, which are laid down in all the above-mentioned documents related to the studied sphere of regulation of social relations, are highlighted. Based on the analysis of legal norms, the paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765 is outlined.

Key words: arms circulation, legal regulation, legal monuments, Rus' law, legal paradigm.

Актуальність теми. Нагальна потреба напрацювання та вдосконалення законодавства України щодо обігу зброї впродовж усього періоду незалежності спонукає нас до дослідження витоків та аналізу парадигми правового регулювання суспільних відносин у цій сфері в історичній ретроспективі. Про суспільну значущість даного питання в історії українського права свідчить те, що в основних нормативно-правових актах, що діяли з X до 1765 р. на українських землях, є норми, що стосувалися правового регулювання обігу зброї. Це ставить перед нами завдання проведення дослідження загальної концепції правового вирішення зазначених суспільних відносин.

Актуальність обраної проблематики обумовлюється тим, що хоча в українській та зарубіжній історіографії приділено достатньо уваги питанню дослідження пам'яток права, а саме – русько-візантійських договорів, Руської Правди, Статутів Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського (далі – Статутів ВКЛ), магдебурзького права, «Прав за якими судиться малоросійський народ», втім проблематика правового регулювання обігу зброї висвітлена вкрай обмежено, зокрема відсутній аналіз його загальної концепції у зазначених часових та географічних рамках.

Нижня хронологічна межа нашого дослідження визначена датуванням перших відомих сьогодні письмових джерел руського права, а саме – русько-візантійських договорів. Верхня хронологічна межа обумовлена наказом Катерини II про скасування державного інституту гетьмана у 1764 р. й подальшим проведенням адміністративної реформи 1765 р., спрямованої на ліквідацію державності Гетьманщини шляхом трансформації адміністративного устрою за зразком російської імперії й утворенням Малоросійської губернії, що, в свою чергу, спричинило ліквідацію дії нормативно-правових актів, чинних у Гетьманщині. Верхня хронологічна межа є умовною, оскільки судова практика свідчить про подальше використання судами положень Статутів ВКЛ, «Прав за якими судиться малоросійський народ». Окрім того, продовжувало діяти магдебурзьке право. Проте для чіткого розуміння формальних причинно-наслідкових зв'язків втрати чинності зазначених нормативно-правових актів, за основу верхньої хронологічної межі нами визначено 1765 р.

Метою статті є визначення правової парадигми регулювання обігу зброї на основі джерел права, що діяли на теренах України з X ст. до 1765 року, для подальшого формування загального уявлення про її засадничі правові принципи. Актуальність дослідження визначається тим, що в науковій літературі відсутні праці, присвячені вивченню загальної концепції правового регулювання обігу зброї в період української державності в часи Середньовіччя та Ранняго модерну.

Визначення нами наукового завдання саме через визначення парадигми регулювання обігу зброї в історичній ретроспективі пов'язане із теоретико-методологічними засадами досліджен-

ня. Так, світова наукова спільнота почала активно обговорювати проблему парадигми як наукового поняття після виходу праці Т. Куна «Структура наукових революцій» у 1962 році [1]. Правова парадигма – поняття філософії права, дослідження якого останнім часом привертало увагу низки українських вчених. О. Биков визначає правову парадигму як висхідні положення, які напрацьовуються і на які спирається правознавство [2]. Ми погоджуємося з ученим, що історичне пізнання правових парадигм дозволяє логічно осмислити закономірності сучасного розвитку правової науки. В. Гдичинський визначає правову парадигму як сукупність теоретико-методологічних положень, що прийняті у правовому науковому співтоваристві як стандарт для безпосередніх досліджень та інтерпретації, систематизації, класифікації та оцінювання [3]. Множинність трактування поняття «правова парадигма» відзначають М. Старинський та Ж. Завальна, даючи визначення поняттю як сукупності теоретичних і методологічних підвалин, що використовуються юридичним співтовариством і створюють каркас наукового знання, виступаючи як його фундаментальна конструкція. Водночас ми цілком поділяємо думку вчених, що зі зміною парадигми змінюється тип раціональності [4].

Намагаючись перевести вищевказане філософсько-правове поняття в площину історії права, ми під парадигмою правового регулювання обігу зброї на теренах України з X ст. до 1765 року розуміємо спільні концептуальні правові засади й методологічні підходи до правового регулювання суспільних відносин у сфері обігу зброї, які закріплені в нормативно-правових актах, що діяли у визначених нами хронологічних рамках. Для формування світоглядно-методологічного виміру окресленого питання необхідно розглянути спільні й відмінні ознаки правового регулювання питань, пов'язаних із обігом зброї у зазначених вище пам'ятках українського права. Під обігом зброї ми розуміємо сукупність суспільних процесів і соціально-правових відносин, що виникають під час виробництва, ремонту, купівлі-продажу, відчуження або набуття права власності, транспортування, зберігання, застосування і колекціонування зброї.

Першими письмово зафіксованими нормами права, що регулювали питання обігу зброї, стали стаття 5 Договору між Руссю та Візантією 911 року й стаття 14 Договору 944 р., що встановлювали

покарання за нанесення тілесних ушкоджень мечем русином грекові чи греком русинові. Важливо відзначити, що у випадку скоєння зазначеного діяння й відсутності летальних наслідків покарання встановлювалося у вигляді «5 літрів срібла за звичаєм руським», тобто фінансової виплати потерпілій стороні. Відповідно фіксуємо наявність норм кримінального права, що стосувалися злочинів, скоєних із застосуванням зброї, як однієї з основоположних складових парадигми правового регулювання обігу зброї на теренах України. При цьому звертаємо увагу на їх характерні особливості, а саме: можливість фінансової виплати потерпілій стороні у разі скоєння злочину із застосуванням зброї. «Руська Правда» в частині, що стосується кримінальної відповідальності за скоєння злочинів із застосуванням зброї, частково переймає цю традицію. Наприклад, Розділ «Якщо ударити мечем» стаття 17 «Коли вдарить руку (мечем – *Авт.*) і вона відпаде чи усохне, то платить половину віри 20 гривень [князівському суду], а тому, хто постраждав, – 10 гривень»; стаття 18. «Коли будь-хто вдарить мечем (але не вб'є), платить 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню». Дані норми, за аналогією із зазначеними вище положеннями русько-візантійських договорів, закріплюють фінансове покарання за злочин із застосуванням зброї, що призводять до повної чи часткової втрати працездатності особи й встановлюють розмір виплат до казни і потерпілому [5]. Отже вже на цьому етапі фіксуємо перший крок спадкового характеру норм права у зазначених нормативно-правових актах. Положення трьох Статутів ВКЛ, що стосувалися норм кримінального права, встановлювали різні покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї, залежно від ступеня їх тяжкості, з можливістю фінансових виплат потерпілій стороні та до казни. Такий же принцип юридичної техніки вирішення зазначеного питання був застосований у кодексі «Права за якими судиться малоросійський народ». У даній роботі ми лише зацентруємо увагу на деяких характеризуючих загальну концепцію положеннях норм кримінального права, що стосуються обігу зброї, зазначеними нормативно-правовими актами, їх ґрунтовний аналіз здійснено нами в попередніх працях [6].

Правила носіння зброї в громадських місцях регулювалися усіма досліджуваними в даній статті нормативними актами. Власне, саме нормування зазначених суспільних відносин вважа-

емо одним із основоположних принципів правового регулювання обігу зброї. Так, стаття 2 Договору між Руссю та Візантією 944 року обмежує обсяг торговельних операцій та свободу пересування руських послів і купців, які могли жити лише в передмісті, заходити в місто лише без зброї та групою не більше п'ятдесяти осіб лише у супроводі імператорського чиновника. «Руська правда» встановлювала правила носіння і поводження зі зброєю в громадських місцях, зокрема в суді. Статути ВКЛ нормували правила носіння зброї в громадських місцях, а саме – в суді. І Статут ВКЛ, розд. VI, арт. 17 «Хто бы кого пхнул або вдарил перед правом» гласить: «...А хто бы перед судом добыл корда або меча, хотя и не ранил, тот тратит руку. Коли бы хто перед судом ранил кого – шию тратит...». Артикул встановлював покарання за погрозу зброєю в залі суду у вигляді відрубаної руки, за нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням зброї встановлено покарання у вигляді смертної кари. В подальшому заборона посилювалася. II Статут ВКЛ, розд. IV, арт. 38: «Ижъ ни хто съ бронями передъ судъ приходити не маеть» встановлює заборону на носіння зброї і зброї в суді. [7]. Заборона встановлювалася на носіння захисного озброєння, заборонялося приносити до суду стрілецьку зброю, а саме – ручницю та лук. Звертаємо увагу на згадку в тексті вогнепальної зброї, але вже в ракурсі володіння нею поза межами виконання військового обов'язку, що вважаємо свідченням її технічного вдосконалення порівняно з часом попередньої редакції Статуту та адаптації законодавства до технічних вимог часу. У випадку порушення зазначених норм встановлювалося покарання у вигляді штрафу. При цьому заборона не поширювалася на право носіння в суді холодної зброї, а саме – корда чи меча. Знову ж таки зазначимо, що ми в даній публікації маємо за мету виокремити лише окремі приклади норм правового регулювання обігу зброї Статутами ВКЛ, їх ґрунтовний аналіз здійснено у попередній праці. «Права за якими судиться малоросійський народ» нормували правила носіння зброї в межах населеного пункту, в громадських місцях, з'являються норми щодо поводження зі зброєю в межах перебування політичних та посадових осіб. Норми Прав продовжують традицію розділення зброї на холодну й вогнепальну й, відповідно, відмінність щодо правил їх обігу. Заборона на носіння зброї в царських палацах,

прилеглих їм територіях або місцях перебування царя та в будівлі й залі суду не поширювалася на особисту холодну зброю, втім діставати зброю з піхов не дозволялося [8].

Порядок володіння зброєю з метою несення військової служби регламентувався нормами Руської Правди, трьох Статутів ВКЛ, кодексом «Права за якими судиться малоросійський народ» в часі їхньої дії. Основними характеризуючими ознаками норм права щодо обігу зброї з метою виконання військового обов'язку є потреба володіння власною зброєю. У випадку відсутності зброї військовозобов'язаний забезпечувався необхідною зброєю. Обов'язок обліку зброї покладався на безпосереднього командира підрозділу. У випадку втрати зброї встановлювалося покарання.

Виробничі процеси, пов'язані із обігом зброї, з XIV ст. регламентувалися загальними засадами порядку здійснення ремісничої діяльності за магдебурзьким правом. Це, в свою чергу, відображалось в нормативно-правових актах відсутністю окремих норм, пов'язаних із правовим регулюванням виробництва зброї. Виробництво зброї не підлягало окремому державному ліцензуванню чи регулюванню й здійснювалося за загальними правилами ведення ремісництва згідно з магдебурзьким правом.

Порядок купівлі-продажу зброї окремому регулюванню не підлягав, проте заборонявся продаж зброї недієздатним особам.

На підставі аналізу норм права, що регламентували обіг зброї у Русько-Візантійському договорі 911 року, Русько-Візантійському договорі 944 року, Руській Правді, I-III Статутах ВКЛ, «Правах за якими судиться малоросійський народ», враховуючи опосередковану дію магдебурзького права на процеси, пов'язані з обігом зброї, дією звичаєвого права, частково закріпленого у досліджуваних документах, можна виділити наступні групи норм права, що зустрічаються в усіх вище зазначених документах й, на нашу думку, є засадничими постулатами та формують парадигму правового регулювання обігу зброї на теренах України в період з X ст. до 1765 року:

– регулювання порядку носіння зброї у громадських місцях із заборонаю носіння стрілецької зброї в судах, адміністративних будівлях, при дворі тощо. При цьому саме в даній групі норм права відображено імплементацію технічного розвитку зброї,

а саме: появу в широкому вжитку вогнепальної зброї, в юридичну техніку II Статуту ВКЛ. За порушення даної групи норм права встановлювалося покарання у вигляді фінансових виплат до казни. В даній групі норм доцільно виокремити норми, що встановлювали покарання за погрозу застосування зброї у громадських місцях;

– покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї, градувалися за ступенем тяжкості наслідків та відносно соціального стану учасників справи. В якості покарання в певних випадках могли застосовуватися фінансові виплати потерпілій стороні та до казни, тюремний арешт, а в окремих випадках – смертна кара;

– норми щодо регулювання обігу зброї в контексті несення військової служби передбачали володіння власною зброєю, у випадку відсутності такої можливості військовозобов'язаний отримував зброю у користування;

– купівля та продаж зброї здійснювалися на загальних засадах торгівельних відносин;

– виробництво зброї окремому державному ліцензуванню не підлягало й регламентувалося за загальними правилами ведення ремісництва згідно з магдебурзьким правом.

Із набранням чинності чи початком фактичного використання при здійсненні судочинства досліджуваних нормативно-правових актів у період з X по 1765 рік зберігалася спільна загальна концепція нормативно-правового регулювання обігу зброї на теренах України. Зброя була звичним соціокультурним явищем у побуті різних верств населення. Заборони на володіння зброєю чи певними її видами не встановлювалося. Натомість суворо регламентувався порядок зберігання, користування та поводження зі зброєю. У випадках вчинення злочинів із застосуванням зброї встановлювалося покарання залежно від їх ступеня тяжкості, при цьому всіма досліджуваними документами передбачалася можливість фінансових виплат потерпілому, розмір яких варіювався залежно від соціального стану учасників справи та тяжкості наслідків застосування зброї. Таким чином, у період з X ст. по 1765 рік історії української державності усі розглянуті нами нормативно-правові акти об'єднані одним спільним концептуальним підходом до обігу

зброї. Вони сформовані на засадах демократичності з дотриманням прав на вільне володіння зброєю.

1. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: PortRoyal, 2001. 228 с.
2. Биков О. Правова парадигма у теорії права. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2023. Вип. 05. С. 696-699. DOI: <https://doi.org/10.24144/27886018.2023.05.124>.
3. Гдичинський В. Загальнотеоретичний контекст поняття «правові парадигми». *National law journal: theory and practice*. 2019. MARTIE. С. 9-11.
4. Старинський М., Завальна Ж. Парадигми в праві: реальність сучасної юридичної науки. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2025. Вип. 01. С. 58-64. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.8>
5. Яременко В. Правда Руська [Переклад зроблено за виданням Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. Київ: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський 1-й літопис XV ст.)] За виданням: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Київ, 2001. Т. I. С. 173-185. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>
6. Верхотурова М. Руське право як джерело правового регулювання обігу зброї. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Вип. 1. С. 3–8. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.1>.
7. Верхотурова М. Законодавство Великого князівства Литовського, Руського і Жемайтійського як джерело правового регулювання обігу зброї на теренах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2025. Вип. 89. Частина 1. С. 17–25. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.2>.
8. Верхотурова М. «Права за якими судиться малоросійський народ» як джерело правового регулювання обігу зброї у Гетьманщині. *Держава і право*. 2025. Вип. 98. С. 38-56. <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2025-98-38>.

References

1. Kun T. *Struktura naukovykh revoliutsii*. K.: Port Royal, 2001. 228 s.
2. Bykov O. *Pravova paradyhma u teorii prava. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. Vyp. 05. S. 696699. DOI: <https://doi.org/10.24144/27886018.2023.05.124>.
3. Hdychynskiy V. *Zahalnoteoretychnyi kontekst poniattia «pravovi paradyhmy»*. *National law journal: theory and practice*. MARTIE. 2019. С. 911.
4. Starynskyi M., Zavalna Zh. *Paradyhmy v pravi: realnist suchasnoi yurydychnoi nauky. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2025. Vyp. 01. С. 58-64.
5. Yaremenko V. *Pravda Ruska* [Pereklad зроблено за vydanniam Pravda ruska. Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii. Sklav ta pidhotuvav do druku prof. S. Yushkov. K.: VUAN, 1935. Redaktsiia IV. S. 137-144. (Na osnovi tekstu Arkhivnoi komisii AN SRSR, № 240, Novhorodskiyi 1-i litopys XV st.)] Za vydanniam: Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky. U 9-ty

t. K., 2001. Tom I. S. 173-185. **6.** Verkhoturova M. Ruske pravo yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava: Zbirnyk naukovykh prats.* Vyp. 1. Kyiv: Naukovodoslidnyi instytut publichnoho prava, 2025. S. 3–8. **7.** Verkhoturova M. Zakonodavstvo Velykoho kniazivstva Lytovskoho, Ruskoho i Zhemaitiiskoho yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi na terenakh Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo.* Vypusk 89: chastyna 1. 2025. S. 17–25. **8.** Verkhoturova M. «Prava za yakymy sudytsia malorosiiskiy narod yak dzherelo pravovoho rehuliuвання obihu zbroi u Hetmanshchyni». *Derzhava i pravo.* Vyp. 98. S. 38-56. URL: <https://doi.org/10.33663/1563-3349-2025-98-38>.

Verkhoturova Mariana. The paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the sources of law in Ukraine from the 10th century till 1765

The article is reviewing the fundamental foundations and principles of legal regulation of the circulation of weapons, laid down in the regulatory acts that acted in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765. It is established that the provisions that regulated social relations in the sphere of the circulation of weapons, laid down in the Rus'-Byzantine treaties of 911 and 944, were adopted as a basis, developed, expanded and supplemented in Rus'ka Pravda. In turn, the legal regulation of the circulation of weapons in Rus'ka Pravda is given considerable attention, which is reflected, in particular, in the fact that an entire section "If you strike with a sword" is focused on crimes involving the usage of weapons. It is emphasized that the Rus' Pravda developed norms regarding the procedure for carrying weapons in public places, which were enshrined in the Rus'-Byzantine treaties. The significant influence of the Rus' Pravda on the conceptual principles of legal regulation of the circulation of weapons in the I Statute of the Grand Duchy of Lithuania, Rus' and Samogitia, which, in turn, were improved and expanded in the II and III Statutes, has been established. Based on a comparative analysis of the norms of the Code "Rights by which the Little Russian People are judged" with the norms of the above-mentioned regulatory legal acts regulating the circulation of weapons, the existence of a heredity of the basic principles of legal resolution of social relations concerning the circulation of weapons has been established. Attention is drawn to the fact that the production of weapons since the 14th century was regulated by Magdeburg law on the general principles of craftsmanship and was not subject to separate licensing. The common and distinctive features in the legal norms related to the studied sphere of social relations are analyzed. The continuity of traditions of legal regulation of the circulation of weapons in the normative and legal acts studied by us during the specified period is established. The main axiomatic principles of law, which are laid down in all the above-mentioned documents related to the studied sphere of regulation of social relations, are highlighted. Based on the analysis of legal

norms, the paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the territory of Ukraine in the period from the 10th century till 1765 is outlined.

Key words: arms circulation, legal regulation, legal monuments, Rus' law, legal paradigm.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 10.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 341.645.5

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-69

ISSN 1563-3349

**О. М. КЛИМЕНКО
Л. Л. НЕСКОРОДЖЕНА**

RES JUDICATA ТА ДОПУСТИМИ ВІДСТУПИ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Представлений комплексний аналіз принципу res judicata в контексті концепції ефективного правосуддя, що сформована Європейським судом з прав людини у ході практики застосування положень статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Висвітлюються підходи та позиції Суду з урахуванням його правотлумачних практик: автономного тлумачення, свободи розсуду, еволюційного тлумачення. Встановлено, що у практиці ЄСПЛ принцип res judicata є складовим верховенства права та водночас розгортається як ключовий елемент і критерій концепції ефективного правосуддя, виступає гарантією стабільності правової системи та довіри до суду. Встановлено, що принцип res judicata є визначальним для ефективного правосуддя, але не універсальним і не абсолютним. ЄСПЛ визнає можливість відступів від нього, коли виконання остаточно-го рішення може призвести до порушення основоположних прав. У виняткових випадках тимчасове зупинення чи відстрочка виконання рішень має розглядатися інструментом досягнення справедливості.

© **КЛИМЕНКО Оксана Михайлівна** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету; ORCID: 0000-0001-6509-902X; e-mail: oksana_home@ukr.net

© **НЕСКОРОДЖЕНА Лариса Леонідівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету; ORCID: 0000-0002-1484-3557, e-mail: l.neskorodzhena@knute.edu.ua

Ключові слова: практика ЄСПЛ, концепція ефективного правосуддя; *res judicata*, тимчасове зупинення/ відстрочка виконання судових рішень; автономне тлумачення, свобода розсуду; еволюційне тлумачення.

Klymenko Oksana, Neskorodzhena Larysa. Res judicata and permissible derogations in the context of the concept of effective justice and the case law of the ECHR

The article presents a comprehensive analysis of the principle of “res judicata” in the context of the concept of effective justice, as developed by the European Court of Human Rights in its case law under Article 6 of the European Convention on Human Rights. The approaches and positions of the Court are highlighted with regard to its interpretative practices: autonomous interpretation, margin of appreciation, and evolutionary interpretation. It is established that in the jurisprudence of the ECHR, the principle of “res judicata” constitutes an integral part of the Rule of Law and simultaneously unfolds as a key element and criterion of the concept of effective justice, serving as a guarantee of stability of the legal system and of trust in the judiciary. It is further established that the principle of “res judicata” is decisive for effective justice, though not universal and not absolute. The ECHR acknowledges the possibility of derogations from it where the enforcement of a final judgment may result in the violation of fundamental rights. In exceptional cases, temporary suspension or deferral of enforcement should be regarded as an instrument for achieving justice.

Key words: ECHR case-law; concept of effective justice; *res judicata*; temporary suspension/deferral of enforcement of judicial decisions; autonomous interpretation; margin of appreciation; evolutionary interpretation.

Постановка проблеми. Дослідження принципу *res judicata* в судовій практиці, його значення в контексті забезпечення ефективного правосуддя, верховенства права, правової визначеності та стабільності правопорядку посідають важливе місце в теорії процесуального права. Принцип *res judicata* є одним із ключових в роботі Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), оскільки має характер установчого, функціонального, сутнісного критерію діяльності цього міжнародного юрисдикційного органу. Так, відповідно до Європейської конвенції з прав людини [1] (далі – Конвенція) юрисдикція ЄСПЛ поширюється виключно на остаточні рішення, ухвалені на національному рівні, з чим пов’язана умова прийнятності заяви (стаття 35) за критерієм вичерпання національних засобів правового захисту. В інструментальному значенні *res judicata* виконує роль механізму трансформації інди-

відуального рішення у прецедент і формування практики Суду на засадах, що забезпечують послідовність, узгодженість, стабільність, передбачуваність [2], а відповідно – сприяє забезпеченню належного конвенційного режиму захисту прав людини у просторі відповідальності держав-учасниці. До того ж право на належне виконання остаточних і обов'язкових судових рішень є самостійним об'єктом захисту як складової права на суд в змісті статті 6 § 1 Конвенції, а до самих рішень ЄСПЛ застосовується *res judicata* (стаття 46 Конвенції).

Слід звернути увагу, що Протоколом № 15, що ратифікований Україною [3], до Преамбули Конвенції включено принцип субсидіарності, за яким Високі Договірні Сторони несуть основну відповідальність за забезпечення прав і свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї, користуються при цьому свободою розсуду, яка є предметом юрисдикції ЄСПЛ щодо здійснення нагляду. Цей принцип, з одного боку, покладає на Договірні держави та Суд спільну відповідальність щодо захисту прав людини, формуючи конвенційний простір захисту, а з іншого – державна влада та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод людини, визначених у Конвенції та Протоколах до неї [4, с. 5]. У зв'язку з цим виникає наукова дилема, що має практичне значення: як збалансувати позиції у питанні правової визначеності в контексті додержання принципу *res judicata* та встановлення справедливості, коли остаточне судове рішення з об'єктивних причин ставить під сумнів досягнення цілей Конвенції, зокрема з огляду на підхід ЄСПЛ щодо еволюційного тлумачення, або як Суд поєднує принцип обов'язковості виконання судового рішення із можливістю його відкладення чи зупинення на відповідність концепції ефективного правосуддя.

Нещодавно опублікований Щорічний звіт Європейського суду з прав людини за 2025 рік [5] містить, серед іншого, статистику щодо встановлених порушень Європейської конвенції з прав людини. Згідно з даними, Україна отримала найбільшу кількість рішень про порушення серед усіх держав-учасниць – 160 порушень зі 164 винесених рішень у 2025 році (див.: с. 36). При цьому 89 кейсів стосуються порушень права на ефективний засіб правового захисту, що засвідчує актуальність питань, досліджуваних у цій статті.

Аналіз останніх публікацій. Проблематиці визначення правової природи, змісту, сутності принципу обов'язковості судового рішення, його значення, зокрема у співвідношенні з іншими принципами правової визначеності в контексті досягнення цілей правосуддя, у вітчизняній науці присвячено чимало наукових досліджень, серед останніх привертають увагу праці І. Андронова [6], Я. Берназюка [7], В. Кройтора [8], М. Мазура [9], О. Овчаренко [10], О. Петрішина [11], К. Пількова [12], Т. Цувіни [13], С. Якимчук [14] та ін.

Однак питання співвідношення між принципом *res judicata* (обов'язковості остаточних судових рішень) та допустимими відступами в контексті концепції ефективного правосуддя і практики ЄСПЛ залишається недостатньо дослідженими, зумовлюють дискусії та мотивують до поглиблення наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є аналіз практики ЄСПЛ щодо принципу обов'язковості виконання рішень (*res judicata*), зокрема у випадках застосування необхідних/допустимих відступів, а також визначення підходів/критеріїв забезпечення балансу між ними задля гарантування ефективного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція з прав людини, ратифікована Україною, статтею 6 гарантує право на справедливий суд. У правозастосовній практиці ЄСПЛ критерії цього права набули змісту керівних принципів та загальних стандартів захисту прав людини. У Практичному посібнику із застосування статті 6 Конвенції (цивільний аспект) [15], що видається ЄСПЛ на основі узагальнення та деталізації судової практики за окремими кейсами, зроблено акценти на основних принципах, якими керується Суд у своїй практиці. Згідно з цим посібником питання виконання рішень включено до розділу основних вимог щодо визначення поняття «суд» (розділ III.A(4) Змісту). При цьому об'єктом захисту Конвенцією є власне право на виконання судового рішення, що є невід'ємною частиною «права на суд» (п. 235 Посібника).

В українському та європейському праві принцип *res judicata* (лат.: «вирішена справа» від «*res judicata pro veritate habetur*» – «судове рішення визнається за істиною») означає остаточність рішення суду, що набрало законної сили, – таке рішення є правильним, обов'язковим для виконання всіма суб'єктами і не може бути

переглянутим [16]. Деякі дослідники сучасних тенденцій латинізації в українському праві висловлюють думку, що в судовій практиці принцип *res judicata* на латині використовується як у його повній формі («*res judicata pro veritate habetur*»), так і в усіченій («*res judicata*») [17]. Із такою позицією щодо застосування цього принципу в національній судовій практиці можна погодитися, оскільки вимога обов'язковості остаточного судового рішення розкривається в кількох проекціях негативного (*ne bis in idem*) та позитивного ефектів, а саме в контексті: заборони повторного судового розгляду одного й того ж предмета в межах того самого провадження (наприклад, після часткового рішення); заборони повторного судового розгляду одного й того ж предмета між тими ж сторонами (питання права і факту) у дублюючих/подальших провадженнях; визнання остаточного юридичного факту для подальших юридично значимих актів, дій, обставин.

Водночас, за загального розуміння правової суті принципу *res judicata*, його зміст, елементи та правова рамка застосування у національній та міжнародній юрисдикційних практиках не є однаковими. Адже для міжнародної юрисдикції національне судове рішення набуває значення виключно юридичного факту застосування судом національного законодавства. Однак питання визнання прийнятності та подальшого задоволення вимог залежить від того, чи кореспондують останні об'єкту конвенційного захисту, тобто чи утворюють вони самостійні права, захист яких гарантується Конвенцією. Тож у практиці ЄСПЛ принцип *res judicata* поряд із його загальним змістом як засобу забезпечення правової стабільності та юридичної визначеності застосовується також в його автономному тлумаченні. Це полягає у з'ясуванні обставин, чи дійсно справа є тією, що підпадає під захист Конвенції, у тому числі через належність забезпечення державою ефективних національних засобів захисту (стаття 13 Конвенції), що мають бути доступними та достатніми. Водночас у своїй практиці Суд застосовує концепцію еволюційного/динамічного тлумачення, надаючи правової інтерпретації конвенційним поняттям та конструкціям в динаміці розвитку правової дійсності. Це стосується, зокрема, позиції Суду у питанні визначення співвідношення гарантій статті 6 § 1 та статті 13 Конвенції: гарантії першої Суд визнає суворішими, оскільки вона є *lex specialis* щодо другої (*Kural v. Türkiye* (§ 26) [18]).

ЄСПЛ у своїй практиці виходить з того, що принцип *res judicata* є основою правової визначеності (*legal certainty*), загальновизнаною складовою верховенства права на доктринальному рівні [19, с. 24], що також закріплений стосовно його рішень у статті 44 Конвенції. Рішення ЄСПЛ з питань обов'язковості виконання судових рішень ґрунтуються на позиції про те, що виконання судового рішення є невід'ємною частиною справедливого судового розгляду, складовою та гарантією права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції.

У справі *Hornsby v. Greece* (§ 40) [20] Суд вказав на основні підходи у цьому питанні, зазначивши, що виконання судового рішення, винесеного будь-яким судом, слід розглядати як невід'ємну частину судового розгляду в розумінні статті 6 § 1 Конвенції, а Держава-відповідач несе відповідальність за невиконання судового рішення на користь заявника, навіть якщо це стосувалося адміністративної практики, сформованої на підставі закону. В цій справі Суд сформулював позицію про те, що право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави дозволяла остаточному, обов'язковому судовому рішення залишитися невиконаним на шкоду однієї зі сторін. Цю позицію Суд неодноразово використав у подальшому в своїх рішеннях (*Metaxas c. Grèce* (§ 25) [21], *Derkach and Palek v. Ukraine* (§ 37) [22], *Savitskyu v. Ukraine* (§ 147) [23], *Romashov v. Ukraine* (§ 42) [24], *Shmalko v. Ukraine* (§ 43) [25]). Ця концептуальна позиція Суду отримала розвиток у системі інтерпретацій про те, що судові провадження та виконавче провадження є першим та другим етапами загального перебігу провадження, що не може бути відокремлено від позову (*Yangolenko v. Ukraine*, § 27) [26]); виконання судового рішення, незалежно від того, якою судовою інстанцією його було ухвалено, слід розглядати як невіддільну частину «судового розгляду справи у розумінні статті 6 Конвенції» (*Kural v. Türkiye*, § 26); право на суд – це не просто теоретичне право на отримання визнання права шляхом остаточного рішення, а й законне очікування того, що рішення буде виконано (*Apostol v. Georgia*, § 61).

У справі *Savitskyu v. Ukraine* Суд, акцентуючи увагу на позитивному обов'язку держави щодо виконання остаточних судових рішень, зазначив, що держава є відповідальною, якщо органи влади контролюють обставини, що блокують або перешкоджають

їхньому повному та своєчасному виконанню (§ 148). Застосовуючи метод автономного тлумачення у справі *Romashov v. Ukraine*, Суд також дійшов висновку, що рішення комісії з трудових спорів може бути прирівняне до судового рішення, і що держава несе відповідальність за його невиконання (§ 41).

У згаданій справі *Metaxas c. Grèce* (§ 25) ЄСПЛ підтвердив свою позицію, що ефективний захист і відновлення законності передбачають обов'язок адміністрації виконувати рішення, винесене найвищою судовою інстанцією в справі. Він висловив також судження про те, що остаточність судового рішення не може вимагати ініціювання окремого/ додаткового провадження чи процедури з його примусового виконання, адже примусові процедури не повинні бути відокремлені від позову, а провадження мають розглядатися повністю (*Yangolenko v. Ukraine*, § 27). У подальшому цей підхід було використано для обґрунтування позицій Суду в інших рішеннях, зокрема у справі *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine* (§§ 46, 48).

Окреслені позиції ЄСПЛ формують конвенційну рамку принципу *res judicata*, що відповідає концепції ефективного правосуддя: право на належне виконання остаточних і обов'язкових судових рішень є складовою права на суд; включає законне очікування, що судові рішення буде виконаним; виконання судового рішення, винесеного будь-яким судом (незалежно від інстанційності), слід розглядати як невід'ємну частину судового розгляду; виконання остаточного судового рішення становить позитивний обов'язок держави, відповідно – не може вимагати ініціювання додаткових чи окремих процедур.

Про відповідну релевантність цій конвенційній рамці підходів Конституційного Суду України свідчать його позиції, висловлені у Рішенні від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023, де зазначено: «Додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям» (абзац перший підпункту 7.7 пункту 7 мотивувальної частини) [27]. На підтвердження послідовності його позиції слугує включене до Рішення від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 твердження, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує

ефективне поновлення в правах (перше речення абзацу десятого пункту 9 мотивувальної частини) [28].

Аналіз практики ЄСПЛ засвідчує, що сформована конвенційна рамка обов'язковості виконання остаточного судового рішення не утверджує абсолютності принципу *res judicata*, а навпаки, допускає можливість застосування відступів у вигляді механізмів зупинення або відстрочки виконання рішень задля досягнення справедливості та конвенційних цілей із захисту прав людини.

Так, ЄСПЛ визнає, що національне законодавство може передбачати механізми тимчасового зупинення, затримки або відстрочки виконання судових рішень, але такі юридичні заходи мають включати суворі вимоги щодо їхнього застосування, а саме: винятковість, обґрунтованість легітимною метою, строковість (тимчасовість), пропорційність. При цьому таке рішення потребує ухвалення компетентним органом на підставі закону з додержанням балансу інтересів сторін та врахуванням публічного інтересу, а самі заходи (відстрочки або зупинення виконання судових рішень) не можуть позбавляти судові рішення сенсу обов'язковості виконання, тобто унеможливити або зробити його виконання надмірно складним.

Формуючи позицію у питанні щодо тимчасового зупинення виконання судового рішення у справі *Immobiliare Saffi v. Italy* [29], яка стосувалася оцінки правомірно виправданої обґрунтованості відстрочки виселення, присудженої національним судом та неодноразово застосованої уповноваженим на виконання органом (префектом) відповідно до адміністративної практики, сформованої на підставі закону, ЄСПЛ визнав відповідальність держави за надмірну тривалість виконання рішень про виселення в порушення права власності та права на справедливий суд (§§ 54-56, 69). Багаторічна практика відстрочки/затримки виконання рішень про виселення на підставі адміністративних заходів, навіть за умови їх юридичної визначеності, порушує статтю 6 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу до неї, оскільки позбавляє судові рішення практичного сенсу. Водночас Судом було встановлено, що відстрочка виконання судового рішення може бути виправданою за виняткових обставин (наприклад, для захисту прав третіх осіб в рамках реалізації соціальної політики, задля уникнення соціальної напруженості та проблем із громадським порядком), а також за

умови обґрунтованості (передбачає легітимність мети і законність підстав) та пропорційності (тривалість не повинна бути надмірною, виходити зі співмірності обставин справи балансу інтересів сторін). Обґрунтованість такої затримки, згідно з позицією Суду в справі *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, має визначатися, зокрема, з урахуванням складності примусового провадження, поведінки самого заявника та компетентних органів, а також суми та характеру судового рішення (§ 53). Однак відстрочка виконання не може бути такою, що порушує суть права, захищеного статтею 6 § 1 Конвенції (*Derkach and Palek v. Ukraine* (§ 38), *Fuklev v. Ukraine* (§ 83) [30]).

Дотримуючись цих позицій, у справі *Lunari c. Italie* [31] Суд визнав порушення Конвенції державою з підстав недоведеності того, що відстрочка виконання рішення тривала лише час, об'єктивно необхідний для пошуку задовільного вирішення проблем державної політики, з якими стикається італійська влада у питаннях забезпечення житлом соціально чутливих верств населення (§§ 26, 45).

У справах проти України, зокрема *Voitenko v. Ukraine* [32], яка стосувалася тривалого невиконання судових рішень, що зобов'язують державу виплатити компенсацію за майно, що було незаконно вилучено, Суд визначився у позиції, що у виняткових обставинах відстрочка виконання рішення може бути визнана виправданою в рамках часу, який буде обґрунтовано необхідним для того, щоб знайти належне вирішення проблеми, що має публічне, загальносуспільне значення (§ 39). Такою може бути необхідність вирішення фінансових питань (виділення бюджетних асигнувань) на виплату боргів держави, її органів, установ та підприємств, впровадження інституційно-організаційних та правових механізмів виконання судових рішень, однак вирішення цих питань повинно відбуватися у розумний строк або принаймні свідчити про реальний прогрес у виконанні судового рішення.

Водночас Суд неодноразово підкреслює, що держава не може посилатися на відсутність коштів як на виправдання для невиконання судового рішення (*Derkach and Palek v. Ukraine* (§ 38), *Shmalko v. Ukraine* (§ 44)), так і на відсутність законодавчих механізмів, зокрема щодо вирішення фінансових питань, із забезпечення боргових зобов'язань держави та її суб'єктів (державних інсти-

туцій, установ, підприємств). Зокрема, відсутність конкретної програми діяльності, спрямованої на сплату боргів на підставі судових рішень в умовах бюджетного дефіциту, не є правомірною підставою для тривалого невиконання остаточного рішення національного суду (*Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine* (§§ 54, 55), *Piven c. Ukraine* (§§ 37, 40) [33]). Невжиття державою необхідних заходів для виконання остаточних судових рішень, на думку Суду, може розглядатися в сенсі позбавлення положення статті 6 § 1 Конвенції будь-якого корисного ефекту (*Derkach and Palek v. Ukraine*, § 40). За позицією Суду, держава має позитивний обов'язок організувати систему виконання судових рішень, яка є ефективною як за законом, так і на практиці та забезпечує їх виконання й ефективний контроль щодо цього без будь-яких невинуватених затримок/відтермінувань. Тож, якщо фактори, що перешкоджають або блокують їх повне та своєчасне виконання, знаходяться під контролем органів влади, держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень (*Savitskyu v. Ukraine*, § 148).

Отже, практика ЄСПЛ щодо застосування відстрочки виконання судових рішень в основному стосується оцінки правомірності та виправданості заходів щодо забезпечення виконання остаточного судового рішення, у тому числі на стадії примусового виконання, що можуть включати, крім іншого, заходи з дружнього врегулювання, а також для запобігання спричиненню непоправної шкоди. Втім слід зазначити, що це питання у практиці ЄСПЛ розглядається не часто і в сенсі гарантій статті 6 § 1 Конвенції зазвичай є частиною розгляду питання про надмірну тривалість виконавчого провадження. Прикладом є вже згадувана справа *Immobiliare Saffi v. Italy*: незважаючи на те, що національне законодавство дозволяло відстрочку виконання, Суд визнав практику тривалої відстрочки порушенням статті 6 Конвенції, оскільки це позбавляло рішення суду практичного значення.

О. В. Петришин зазначає, що при застосуванні та відступу від принципу *res judicata* необхідно виходити з усталеної практики ЄСПЛ. При цьому автор посилається на позицію Суду, висловлену у рішенні у справі *Ustimenko v. Ukraine* (§ 46) [34], згідно з якою «жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного і обов'язкового судового рішення лише для проведення повторного розгляду та ухвалення нового рішення у справі; відступи від цього

принципу виправдані, тільки якщо вони потрібні в обставинах суттєвого та переконливого характеру» [11, с. 195].

У контексті досліджуваної проблеми на увагу заслуговують випадки, коли ЄСПЛ визнав порушення, що було напряму пов'язано із виконанням рішення суду, що, власне, становило фактичний склад порушення права особи, гарантованого Конвенцією (не обов'язково безпосередньо у зв'язку зі статтею 6).

Так, у справі *Kural v. Türkiye*, що стосувалася трудового спору, Суд визнав порушення у факті невиконання рішення про призупинення виконання судового рішення у зв'язку з його оскарженням, оскільки подальше провадження було позбавлене будь-якого корисного ефекту (§ 66). У даному разі ситуація була обумовлена тим, що за національним правом Туреччини рішення підлягало обов'язковому виконанню навіть до його перегляду вищою інстанцією у разі оскарження.

У справі *Shvydka v. Ukraine* [35], що стосувалася жінки, яку засудили до 10 діб адміністративного арешту за те, що вона відірвала стрічку від вінка, покладеного президентом Януковичем, Суд встановив порушення за статтею 2 Протоколу № 7 з підстав, що вона відбула покарання до того, як її апеляцію було розглянуто.

Наведені кейси засвідчують, що негайне виконання судового рішення за умов, коли воно може спричинити незворотні наслідки (зокрема, знесення будівлі, депортація чи відбуття короткострокового арешту), за відсутності належних процесуальних механізмів для оскарження із застосуванням відкладальних заходів, може призвести до порушення прав, гарантованих Конвенцією. Такі ситуації потребують ретельної перевірки на предмет дотримання принципу пропорційності між інтересами правосуддя та необхідністю забезпечення ефективного захисту прав людини, а також встановлення належного балансу між вимогою остаточності судового рішення, що підлягає виконанню, та вимогою справедливості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У практиці ЄСПЛ обов'язковість виконання рішень (*res judicata*) – це принцип, що є складовою верховенства права і водночас розгортається як ключовий елемент і критерій концепції ефективного правосуддя, виступає гарантією стабільності правової системи та довіри до суду. З урахуванням правотлумачних практик Суду, а саме: принципу автономного тлумачення, концепцій свободи розсуду

та еволюційного тлумачення, висвітлено його підходи та позиції, які окреслюють конвенційну рамку принципу *res judicata*, що відповідає концепції ефективного правосуддя : право на належне виконання остаточних і обов'язкових судових рішень є складовою права на суд; включає законне очікування, що судові рішення буде виконаним; виконання судового рішення, винесеного будь-яким судом (незалежно від інстанційності), слід розглядати як невід'ємну частину судового розгляду; виконання остаточного судового рішення становить позитивний обов'язок держави, відповідно не може вимагати ініціювання додаткових чи окремих процедур.

Принцип *res judicata* є визначальним для ефективного правосуддя, але не універсальним і не абсолютним. ЄСПЛ визнає можливість відступів від нього, коли виконання остаточного рішення може призвести до порушення основоположних прав. У виняткових випадках тимчасове зупинення чи відстрочка виконання рішень має розглядатися інструментом досягнення справедливості. І в цьому контексті концепція ефективного правосуддя – це баланс між обов'язковістю судових рішень та захистом прав людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні наукових розвідок щодо визначення обґрунтованих меж застосування принципу *res judicata* у практиці, зокрема у співвідношенні його обов'язковості з винятковими випадками відступів, що обумовлені необхідністю захисту основоположних прав. Особливу увагу слід приділити еволюційному тлумаченню Суду та його впливу на формування балансу між остаточністю судових рішень і гарантіями прав людини, що відкриває перспективи для розробки узгоджених доктринальних підходів у сфері ефективного правосуддя.

1. Європейська конвенція з прав людини: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text; 2. Krzysztof Wojtyczek . Precedent in the system of the European Convention on Human Rights. *Constitutional Law and Precedent*, 2022. С. 233-250. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781003264262-15/precedent-system-european-convention-human-rights-krzysztof-wojtyczek> 3. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2156-19#n2> 4. Посібник зі стат-

ті 6 – Право на справедливий суд (цивільна частина). Дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. European Court of Human Rights. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr

5. Annual report 2025. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int/annual-reports>

6. Андронов І.В. Судові рішення у цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с. С. 333

7. Берназюк Я. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судебно-юридическая газета*. 2020. URL: <http://bit.ly/2MeIsIC>; <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627/>

8. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 175-178. URL: https://lsej.org.ua/3_2023/39.pdf

9. Мазур Микола. Принцип правової визначеності та зміни судової практики. 2025. URL: https://protocol.ua/ua/printsip_pravovoi_viznachenosti_ta_zmini_sudovoi_praktiki/

10. Овчаренко О.М. Обов'язковість рішення суду як фундаментальний принцип цивільного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С.149-156. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2024/34.pdf

11. Петришин О. В. Нормативна конституційна скарга: особливості і перспективи. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: зб. тез VII міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 травня 2024 р)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, 2024. С. 110-111

12. Пільков К. Принцип res judicata у практиці Верховного Суду з розгляду господарських справ. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації завдань цивільного та господарського судочинства в Україні: Збірник наукових праць*. – Київ: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.8>; Репозитарій академічних текстів Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. URL: <https://repository.ndiprp.gov.ua/handle/765432198/558>

13. Цувіна Т. Принцип res judicata у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*, 2019. № 9. С. 38-44. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/8.pdf>;

14. Якимчук С. О. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Харків, 2015. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/443444fd-de80-4665-ade8-b05f15ab1c7d/content>

15. Посібник зі статті 6 - Право на справедливий суд (цивільна частина). Дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. European Court of Human Rights. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr;

16. Принцип res judicata у практиці ЄСПЛ: ключові рішення. URL: <https://www.echr.com.ua/princip-res-judicata-u-praktici-yespl-klyuchovi-rishennya/>;

17. Ганжа О. Г. Латинізація судових рішень в Україні: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 3-14. С. 10

18. Рішення у справі Kural v. Türkiye від 19 березня 2024 року (заява № 84388/17). HUDOC.

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-231603> **19.** Мірило правовладдя: Європейська Комісія за демократію через право, CDL-AD(2016)007. Венеція, 11-12 березня 2016 р. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) **20.** Hornsby v. Greece від 19 березня 1997 року (заява № 18357/91). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020> **21.** Metaxas c. Grèce від 27 травня 2004 року (заява № 8415/02). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66338> **22.** Derkach and Palek v. Ukraine від 21 грудня 2004 (заява № 34297/02, 39574/02). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67756> **23.** Savitskyu v. Ukraine від 26 липня 2012 (заява № 38773/05). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-204026> **24.** Romashov v. Ukraine від 27 липня 2004 (заява № 67534/01). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61946> **25.** Shmalko v. Ukraine від 20 липня 2004 (заява № 60750/00). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61926>; **26.** Yangolenko v. Ukraine від 10 грудня 2009 (заява № 14077/05). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-96189> **27.** Рішення Конституційного Суду України від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023 у справі за конституційними скаргами Дорошко Ольги Євгенівни, Євстифєєва Микити Ігоровича, Кушаби Івана Петровича, Якіменка Володимира Петровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 5 частини шостої статті 19, пункту 2 частини третьої статті 389 Цивільного процесуального кодексу України (щодо гарантування права на судовий захист у малозначних спорах). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/6443> **28.** Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> **29.** Immobiliare Saffi v. Italy від 28 липня 1999 року (заява № 22774/93). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292> **30.** Fuklev v. Ukraine від 07 червня 2005 (заява № 71186/01). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-69261> **31.** Lunari c. Italie від 11 січня 2001 року (заява № 21463/93). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63689> **32.** Voytenko v. Ukraine від 29 липня 2004 року (заява № 18966/02). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61855> **33.** Piven c. Ukraine від 29 червня 2004 (заява № 56849/00). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-66416> **34.** Ustimenko v. Ukraine від 29 жовтня 2015 року (заява № 32053/13). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-158143> **35.** Shvydka v. Ukraine від 30 жовтня 2014 (заява № 17888/12). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222627>.

References

1. Yevropeiska konventsiia z prav liudyny: Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy). 04.11.1950. Available at:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text 2. Wojtyczek, K. (2022) 'Precedent in the system of the European Convention on Human Rights', *Constitutional Law and Precedent*, pp. 233–250. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/oa-edit/10.4324/9781003264262-15/precedent-system-european-convention-human-rights-krzysztof-wojtyczek> 3. Pro ratyfikatsiui Protokoliv № 15 ta № 16 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Zakon Ukrainy vid 05 zhovtnia 2017 r. № 2156-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2156-19#n2> 4. European Court of Human Rights (2024) Posibnyk zi stat' 6 – Pravo na spravedlyvyi sud (tsyvilna chastyna). Last updated: 31 August 2024. Available at: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr 5. European Court of Human Rights (2025) Annual report 2025. Available at: <https://www.echr.coe.int/annual-reports> 6. Andronov, I.V. Sudovi rishennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy: monohrafiia. Odesa: Yurydychna literatura, 2018. s. 333. 7. Bernaziuk Ya. 'Konstyutsiini harantii realizatsii v Ukraini pryntsyphu oboviazkovosti sudovoho rishennia (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv)', *Sudebno-yuridicheskaya gazeta*. 2020. Available at: <http://bit.ly/2MelsIC>; <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627/> 8. Kroitor V.A. () 'Pryntsyph oboviazkovosti sudovykh rishen u tsyvilnomu sudochynstvi'. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. #3. S. 175–178. Available at: https://lsej.org.ua/3_2023/39.pdf 9. Mazur, Mykola 'Pryntsyph pravovoi vyznachnosti ta zminy sudovoi praktyky'. 2025. Available at: https://protocol.ua/ua/printsip_pravovoi_vyznachnosti_ta_zmini_sudovoi_praktiki/ 10. Ovcharenko O.M. 'Oboviazkovist rishennia sudu yak fundamentalnyi pryntsyph tsyvilnogo sudochynstva', *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2024. #1. S. 149–156. Available at: https://www.lsej.org.ua/1_2024/34.pdf 11. Petryshyn O.V. 'Normatyvna konstyutsiina skarha: osoblyvosti i perspektyvy', in *Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady: zbirnyk tez VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Khmelnyskyi, 17 May 2024)*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava im. Leonida Yuzkova. 2024. S. 110–111 12. Pilkov K. 'Pryntsyph res judicata u praktytsi Verkhovnoho Sudu z rozghliadu hospodarskykh sprav'. Teoretychni ta praktychni problemy realizatsii zavdan tsyvilnogo ta hospodarskoho sudochynstva v Ukraini. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.8>; 2022. (doi.org in Bing) Repository of academic texts, NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva im. F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Available at: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/558> 13. Tsuvina, Tetiana (2019) 'Pryntsyph res judicata u tsyvilnomu sudochynstvi', *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, pp. 38–44. Available at: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/8.pdf> 14. Yakymchuk, S.O. Vykonання sudovykh rishen yak chastyna sudovoho rozghliadu. avtoref. dys. kn. yuryd. n. Kharkiv, 2015. Available at: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/443444fd-de80-4665-ade8-b05f15ab1c7d/content> 15. European Court of Human Rights (2024) Posibnyk zi stat' 6 – Pravo na spravedlyvyi sud (tsyvilna chastyna). Last

updated: 31 August 2024. Available at: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr **16.** Pryntsyp res judicata u praktytsi YesSPL: kliuchovi rishennia. Available at: <https://www.echr.com.ua/princip-res-judicata-u-prakticyi-yespl-klyuchovi-rishennya/> **17.** Hanzha O.H. 'Latynizatsiia sudovykh rishen v Ukraini: poniattia ta osoblyvosti', *Pravo i susplysivo*. 2024. # 2. S. 3–14, s. 10 **18.** Rishennia u spravi Kural v. Türkiye (19 March 2024, application no. 84388/17). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-231603> **19.** Mirylo pravovladdia: Yevropeiska Komisiia za demokratiiu cherez pravo, CDL-AD(2016)007. Venice, 11–12 March 2016. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) **20.** Hornsby v. Greece (19 March 1997, application no. 18357/91). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020> **21.** Metaxas c. Grèce (27 May 2004, application no. 8415/02). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66338> **22.** Derkach and Palek v. Ukraine (21 December 2004, applications nos. 34297/02, 39574/02). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-67756>; **23.** Savitsky v. Ukraine (26 July 2012, application no. 38773/05). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-204026> **24.** Romashov v. Ukraine (27 July 2004, application no. 67534/01). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61946> **25.** Shmalko v. Ukraine (20 July 2004, application no. 60750/00). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61926> **26.** Yangolenko v. Ukraine (10 December 2009, application no. 14077/05). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-96189>; **27.** Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 lystopada 2023 roku № 10-r(II)/2023. Available at: <https://ccu.gov.ua/docs/6443> **28.** Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 30 sichnia 2003 roku № 3-rp/2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text> **29.** Immobiliare Saffi v. Italy (28 July 1999, application no. 22774/93). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292> **30.** Fuklev v. Ukraine (7 June 2005, application no. 71186/01). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-69261> **31.** Lunari c. Italie (11 January 2001, application no. 21463/93). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63689> **32.** Voytenko v. Ukraine (29 July 2004, application no. 18966/02). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-61855>; **33.** Piven c. Ukraine (29 June 2004, application no. 56849/00). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-66416> **34.** Ustimenko v. Ukraine (29 October 2015, application no. 32053/13). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-158143> **35.** Shvydka v. Ukraine (30 October 2014, application no. 17888/12). HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222627>

Klymenko Oksana, Neskorozhena Larysa. Res judicata and permissible derogations in the context of the concept of effective justice and the case law of the ECHR

The article presents a comprehensive analysis of the principle of “res judicata” in the context of the concept of effective justice, as developed by the European Court of Human Rights in its case-law under Article 6 of the European Convention on Human Rights. It is established that in the Court’s jurisprudence the principle of res judicata constitutes an integral component of the Rule of Law and simultaneously unfolds as a key element and criterion of the concept of effective justice, serving as a guarantee of the stability of the legal system and of public confidence in the judiciary. The approaches and positions of the Court are outlined, which define the Convention-based parameters of the principle of res judicata in accordance with the concept of effective justice: the right to proper enforcement of final and binding judicial decisions is an inherent part of the right to a fair trial; it encompasses the legitimate expectation that a judicial decision will be executed; the enforcement of a judicial decision delivered by any court (regardless of the level of jurisdiction) must be regarded as an inseparable part of judicial proceedings; the enforcement of a final judicial decision constitutes a positive obligation of the State and, accordingly, cannot require the initiation of additional or separate procedures. It is established that the principle of res judicata is determinative for effective justice, though neither universal nor absolute.

An analysis of the Court’s practice demonstrates that immediate enforcement of a judicial decision in circumstances where it may entail irreversible consequences (such as demolition of a building, deportation, or serving a short-term custodial sentence), in the absence of adequate procedural mechanisms for appeal with suspensive effect, may lead to violations of rights guaranteed by the Convention. Such situations require careful assessment in light of the principle of proportionality between the interests of justice and the necessity of ensuring effective protection of human rights. The Court acknowledges the admissibility of derogations in cases where enforcement of a final decision may result in the violation of fundamental rights, which should be regarded as an instrument for achieving justice. In this context, the concept of effective justice emerges as a balance between the binding force of judicial decisions and the guarantees of human rights protection.

Key words: ECHR case-law, concept of effective justice; res judicata, temporary suspension/deferral of enforcement of judicial decisions; autonomous interpretation, margin of appreciation; evolutionary interpretation.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 15.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ «ПРАВА ЛЮДИНИ» ТА «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Розглянуто поняття «права людини» та «національна безпека» як фундаментальні правові категорії, які мають визначальне значення для сучасного конституційного ладу, формування державної політики, міжнародного позиціонування країни. З'ясовано, що в умовах постійної трансформації безпекових викликів, зокрема повномасштабної війни, гібридних загроз, інформаційного тиску, внутрішньої політичної напруги, осмислення взаємозалежності прав людини та національної безпеки набуває не лише академічного, а й безпосередньо практичного значення. Зроблено висновок, що для правозастосовної практики XXI століття недостатньо лише володіння чіткими дефініціями понять «права людини» та «національна безпека» – ключовим є розуміння їхньої взаємної обумовленості, потенційного конфлікту, а також способів їх гармонізації в межах єдиної державної політики.

Ключові слова: права людини, національна безпека, правова наука, правова категорія, державотворення, європейська інтеграція України, європейські стандарти, баланс інтересів, безпекова політика.

Horai Oleg. The interrelationship between the concepts of “human rights” and “national security”: constitutional and legal substitution

The concepts of «human rights» and «national security» are considered as fundamental legal categories that are of decisive importance for the modern constitutional order, the formation of state policy, and the international positioning of the country. It is found that in the conditions of constant transformation of security challenges, in particular full-scale war, hybrid threats, information pressure, internal political tension, understanding the interdependence of human rights and national security acquires not only academic, but also directly practical significance. It is concluded that for the law enforcement practice of the 21-st century, it is not enough to have clear definitions of the concepts of «human rights» and «national security» – the key

is to understand their mutual conditionality, potential conflict, as well as ways of harmonizing them within the framework of a single state policy.

Key words: *human rights, national security, legal science, legal category, state formation, European integration of Ukraine, European standards, balance of interests, security policy.*

Актуальність теми. У сучасних умовах державотворення в Україні та міжнародної нестабільності, викликаній зовнішніми агресивними факторами і внутрішніми трансформаційними процесами, проблема гармонізації прав людини та забезпечення національної безпеки набуває особливого значення. Повномасштабна війна, гібридні загрози, інформаційна дестабілізація, технологічні виклики радикально змінили підходи до реалізації базових прав і свобод, вимагаючи одночасно зміцнення безпеки і збереження демократичних засад.

В умовах постійного балансування між потребами безпеки та необхідністю збереження прав людини ключовим стає не лише регулювання цих сфер, а й їх теоретичне та методологічне переосмислення. Недостатньо лише констатувати наявність колізій між безпековими повноваженнями держави та свободами громадян – необхідно зрозуміти природу цієї взаємозалежності та закласти інтелектуальні засади для правомірного, легітимного й ефективного го правозастосування.

Незважаючи на окремі дослідження у сфері національної безпеки та прав людини, в українській правовій науці досі не сформовано цілісної категоріальної моделі, що дозволила б системно описати й дослідити взаємозв'язок цих понять. Наявна теоретична фрагментарність унеможливорює формування єдиної політики безпеки, орієнтованої на людину як центральну цінність.

Зважаючи на те, що інтеграція європейських стандартів у сфері прав людини та безпеки є стратегічним курсом України, дослідження на теоретико-методологічному рівні співвідношення понять «права людини» та «національна безпека» є не лише науковим, а й практичним завданням. Воно необхідне насамперед для розробки ефективної моделі законодавчого забезпечення, організаційної структури органів безпеки, а також для зміцнення довіри суспільства до інститутів влади.

Огляд останніх досліджень. Проблематика співвідношення прав людини та національної безпеки є предметом інтенсивного осмислення в межах української правової науки. Йдеться про праці таких авторів, як С. Головатий, П. Євграфов, М. Козюбра, П. Рабінюк, О. Скакун, В. Тацій, В. Тихий, М. Хавронюк, С. Шевчук. Дослідники наголошують на тому, що права людини становлять системний і динамічний елемент сучасного правопорядку, що має інтегруватися в національну безпекову політику на рівні базових цінностей і орієнтирів державної влади. Спостерігається поступ до системного бачення категорій «права людини» та «національна безпека» як взаємопов'язаних і взаємообумовлених. Разом із тим існує потреба у подальшій інституційній інтеграції норм прав людини в механізми реалізації національної безпеки, з урахуванням філософських, конституційних та міжнародно-правових підходів.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити теоретико-методологічні засади дослідження понять «права людини» та «національна безпека» як фундаментальних правових категорій, що перебувають у складній взаємодії в умовах демократичної, правової держави. Зокрема, дослідження спрямоване на уточнення змісту та змістовного наповнення цих понять у сучасній правовій науці; виявлення філософських, конституційних і нормативно-практичних підходів до їх розуміння; аналіз наявних моделей співвідношення прав людини та безпекових потреб держави в національному та міжнародному вимірах; обґрунтування можливості гармонізації зазначених категорій у межах правозастосовної політики України; формування наукової бази для подальших досліджень щодо інтеграції правозахисних стандартів у механізми державного управління безпекою. У межах поставленої мети особливу увагу приділено проблематиці балансу між реалізацією особистих прав і конституційною легітимністю державних обмежень у контексті забезпечення національної безпеки. Це дає змогу по-новому осмислити роль прав людини у формуванні сучасної парадигми безпеки.

Виклад основних положень. У ХХІ столітті питання захисту прав людини та забезпечення національної безпеки стало однією з головних дилем правової держави. Обидві категорії – «права людини» та «національна безпека» – мають фундаментальне значення

для розуміння цілей і меж державної влади, а їх співвідношення визначає не лише правову політику, а й базові орієнтири розвитку суспільства. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах гібридної війни, агресії проти України, пандемічної кризи та реформування системи державного управління.

Наукова розробка понять «права людини» та «національна безпека» протягом останніх десятиліть значно активізувалася. З одного боку, зростає потреба в нормативному закріпленні й гарантуванні основних свобод; з іншого – держава змушена розробляти ефективні механізми протидії загрозам, які вимагають правових обмежень. Це породжує серйозні питання щодо меж допустимості втручання у права людини, принципу пропорційності, правової визначеності та легітимності обмежувальних заходів.

З точки зору позитивістської доктрини, права людини – це юридично закріплені в Конституції, законах і міжнародних договорах норми, які забезпечують свободу і рівність особи перед законом. У такому контексті вони стають не лише декларативними принципами, а й конкретними правовими гарантіями, реалізація яких потребує функціонального механізму. Наприклад, стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

П. Рабінович у своїй праці акцентує на тому, що поняття прав людини є складною структурною категорією, яка охоплює як суб'єктивні можливості особи, так і обов'язок держави їх забезпечити [1]. Автор розрізняє негативні (свобода від втручання) та позитивні (право на активну допомогу від держави) аспекти реалізації прав, що має важливе значення у правозастосовній практиці.

У межах сучасної української доктрини права людини не зводяться лише до юридичних конструкцій, а набувають рис системної правової ідеї, яка формує ядро конституційного ладу. Відповідно права людини є одночасно філософським орієнтиром, політико-правовим ідеалом та правовою нормою, і саме в їх гармонізації полягає завдання конституціоналізму.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що поняття «права людини» є багатовимірним і не може бути зведене до єдиного визначення. Його розуміння вимагає міждисциплінарного підходу, який поєднує юридичну, етичну, політичну та соціальну складо-

ві. Це стає особливо актуальним у контексті співвідношення прав людини з іншими базовими категоріями, зокрема з категорією «національна безпека».

Категорія «національна безпека» є однією з найскладніших і водночас ключових у правовому, політичному та управлінському дискурсі. Її зміст охоплює широкий спектр загроз та відповідних дій держави, спрямованих на їх попередження, локалізацію або нейтралізацію. З погляду правової науки, національна безпека є системою юридично встановлених умов, за яких держава здатна гарантувати збереження конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та прав громадян навіть у кризових обставинах.

Юридичне закріплення поняття національної безпеки міститься, зокрема, в Конституції України (стаття 17), де вказано, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України є справою всього Українського народу». Водночас практика застосування надзвичайних інструментів, таких, як введення надзвичайного або воєнного стану, регулюється спеціальними законами, які створюють умови для тимчасового обмеження деяких прав і свобод заради захисту загального інтересу [2].

Особливістю поняття національної безпеки є його міжгалузевий характер. Безпека виступає не лише як компетенція силових органів, а й як комплексна політика, що охоплює правову, інформаційну, економічну, екологічну, гуманітарну та соціальну сфери. Такий підхід відповідає сучасним викликам, які нерідко мають не лише воєнний чи терористичний, а й гібридний, інформаційний або кібернетичний характер.

Теоретично поняття безпеки є похідним від первинних цінностей, таких, як життя, свобода, правопорядок і суверенітет. Тому національна безпека завжди функціонує в полі напруги між колективним добробутом та індивідуальними правами. Це підтверджує і судова практика. Наприклад, Конституційний Суд України у рішенні № 2-рп/2016 визнав, що забезпечення безпеки не може використовуватись як привід для ігнорування принципу верховенства права та обмеження прав поза межами, визначеними Конституцією [3].

У науковому середовищі зростає розуміння того, що безпека не повинна бути виправданням правової сваволі. Навпаки, ефек-

тивна безпека має бути правовою за своєю суттю. П. Рабінович наголошує, що державні дії в безпековій сфері мають реалізовуватися через правові процедури, бути публічними, пропорційними та заснованими на законах, що відповідають стандартам міжнародного права [4].

Таким чином, національна безпека – це не лише оборонна стратегія чи політичний ресурс держави, а й вивірена правова категорія, що потребує постійного перегляду і корекції відповідно до змінюваних викликів. Її розуміння має включати гуманітарно-правову оптику, де безпека держави розглядається не всупереч, а на основі та заради прав людини.

На теоретичному рівні права людини та національна безпека можуть розглядатися як цінності, що перебувають у постійному конфлікті або навпаки, – як взаємодоповнюючі компоненти правової держави. Конфліктність проявляється в тому, що заходи безпеки часто передбачають обмеження певних свобод: свободи пересування, висловлення поглядів, приватності, зібрань. Це особливо актуально в умовах надзвичайного стану, антитерористичних операцій, епідеміологічних загроз, збройного конфлікту. В таких обставинах держава прагне до максимальної мобілізації своїх ресурсів, часто на шкоду індивідуальним правам, що породжує ризик легітимації авторитарних практик.

Водночас комплементарний підхід наголошує на тому, що ці дві категорії не є взаємовиключними. Без забезпечення базової безпеки не може бути й реального захисту прав людини, адже у стані правового хаосу, агресії або терористичної загрози сама можливість реалізації прав стає нереалізованою. Як слушно зазначає Т.Р.С. Аллан, безпека та верховенство права є основою ліберальної демократії, і саме права людини забезпечують правову межу, за яку держава не повинна виходити навіть у критичних обставинах [5].

Таким чином, аналіз конфлікту і взаємодоповнення дозволяє побачити не лише напругу між цими цінностями, а й необхідність у правовій інтеграції, що забезпечує динамічну рівновагу між потребами захисту держави і недоторканністю людської гідності.

Міжнародна правова практика виробила низку механізмів для збалансування прав людини та безпеки. Один із ключових підходів – принцип пропорційності, який передбачає, що втручання в права людини допускається лише у випадках крайньої необхідно-

сті, коли мета є легітимною, а засоби – найменш обмежувальними. Цей принцип закріплений у більшості європейських правових систем, а також у прецедентах ЄСПЛ.

Наприклад, у країнах Європейського Союзу застосовується модель «трирівневого тесту» «*legitimacy – suitability – necessity*», яка вимагає, щоб держава мала законну мету для обмеження, використовувала придатні засоби, доводила, що менш обмежувальні альтернативи недоцільні або неможливі. У США застосовується тест «жорсткого контролю» – «*strict scrutiny*» для обмеження фундаментальних прав: уряд повинен довести, що обмеження необхідне для досягнення винятково важливої мети і є максимально вузько спрямованим.

Український досвід демонструє як позитивні спроби запровадження подібних стандартів, так і практичні труднощі. Так, під час введення надзвичайного стану або обмежень через COVID-19 (Закон України № 540-ІХ від 30.03.2020) держава вводила масштабні обмеження, однак питання правової визначеності, доступу до правосуддя та перегляду обмежень не завжди були належним чином реалізовані [6]. Конституційний Суд України у рішенні № 2-рп/2016 зробив важливий крок до унормування принципу пропорційності, визначивши його складовою верховенства права [7].

Це свідчить про поступову еволюцію українського підходу від формального до змістовного балансу між правами та безпекою, що потребує подальшого методологічного та інституційного розвитку.

Європейський суд з прав людини є провідною інституцією, яка сформувала високі стандарти допустимого обмеження прав людини в інтересах національної безпеки. Стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що держави можуть відступати від зобов'язань за певних умов, але тільки «в межах суворої необхідності». ЄСПЛ також активно застосовує принцип «*margin of appreciation*», тобто визнає за державами певну свободу у виборі засобів безпеки, але вимагає, щоб ці засоби були чітко визначеними у праві, передбачуваними, підконтрольними суду, пропорційними меті. Таким чином, стандарти ЄСПЛ є не лише орієнтиром для українського законодавця, а й обов'язковим критерієм у процесі гармонізації прав людини та безпеки в умовах сучасних викликів.

У контексті України важливою є практика тлумачення ЄСПЛ у справах, пов'язаних із конфліктом на Донбасі, де держава неодноразово апелювала до загроз національній безпеці. У цьому випадку, як підкреслюють П. Євграфов і В. Тихий, особливо важливо не допустити перетворення безпеки на інструмент політичного свавілля [8].

Конституційний Суд України у своїй практиці неодноразово наголошував, що «будь-яке обмеження прав має бути обґрунтованим, законним, пропорційним і виправданим вимогами демократичного суспільства». У рішенні № 2-рп/2016 Суд підкреслив, що правове обмеження можливе лише за наявності критично необхідної мети, встановленої законом, і в умовах, коли інші засоби неможливі або неефективні. Таким чином, принцип верховенства права виступає критерієм допустимості втручання держави у сферу основоположних прав.

Важливо, що вітчизняне законодавство містить достатньо інструментів, які дозволяють здійснювати регулювання у сфері безпеки без руйнування правових гарантій. Зокрема, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначає чіткі межі й процедури введення обмежень прав, забезпечуючи можливість судового і парламентського контролю. У 2020 році, під час пандемії COVID-19, Закон № 540-IX встановив особливі заходи безпеки, однак у низці випадків правозахисні організації висловлювали сумніви щодо їх пропорційності.

Водночас існує низка викликів, які потребують нормативної та інституційної відповіді. Наприклад, у сфері дії воєнного стану існує ризик надмірної концентрації повноважень виконавчої влади без належних запобіжників з боку парламенту чи суду. Це створює потенційну загрозу розбалансування механізму стримувань і противаг.

Українські науковці, зокрема, наголошують, що розв'язання цієї дилеми можливе через посилення судового конституційного контролю, розвиток правової культури у державних органах і закріплення чіткого стандарту оцінки пропорційності в українському законодавстві [9]. Це відповідає європейським стандартам і дає змогу забезпечити правову визначеність навіть у кризових умовах.

Гармонізація прав людини і національної безпеки має бути не механічним компромісом між абстрактними цінностями, а цілеспрямованою і науково обґрунтованою стратегією конституційної політики. Такий підхід передбачає, що взаємозалежність між свободою та безпекою має бути врегульована не ситуативно, а в межах сталої нормативної рамки, яка одночасно захищає людину і забезпечує спроможність держави протидіяти загрозам. Ця стратегія має втілюватися через декілька ключових складових.

1. *Правова передбачуваність.* Передбачуваність у праві – це основа принципу верховенства права. Для гармонійного співіснування прав і безпеки важливо, щоб будь-які обмеження або втручання в основоположні свободи особи були: заздалегідь визначені в законі, чітко сформульовані без розмитих повноважень, доступні для розуміння громадянами. Непередбачувані чи надмірно загальні положення про «загрозу національній безпеці» відкривають шлях до правового свавілля та зловживання владою.

2. *Демократична легітимність.* Будь-які рішення щодо обмеження прав в ім'я безпеки повинні мати не лише юридичне обґрунтування, а й демократичну легітимність. Це означає, що: відповідні закони мають ухвалюватися демократично обраним парламентом; суспільство повинне мати можливість брати участь у публічному обговоренні загроз і заходів реагування; органи безпеки мають діяти в межах прозорого мандату, який регулярно переглядається на предмет доцільності та ефективності.

3. *Судовий захист.* Наявність ефективних засобів судового оскарження дій органів державної влади – ключова умова забезпечення прав людини навіть в умовах загроз. Конституція України гарантує кожному право на звернення до суду (ст. 55), і ця норма має застосовуватися незалежно від того, чи йдеться про звичайну ситуацію, чи про надзвичайні обставини. Особливої ваги це набуває у справах, коли обмеження свобод (наприклад, пересування, приватності, свободи зібрань) здійснюється під прикриттям безпекових заходів. Судовий контроль виконує функцію фільтрації зловживань.

4. *Інституційна відповідальність.* Гармонізація прав і безпеки неможлива без інституційної пам'яті й безперервності відповідальності органів публічної влади. Це означає, що зміна політичного курсу не повинна нівелювати зобов'язань держави перед гро-

мадянами. Сталий розвиток правової держави вимагає наявності: послідовної політики у сфері прав людини і безпеки; професійних і підзвітних органів правопорядку; спеціалізованих інститутів контролю (омбудсман, КСУ, Рахункова палата). У цьому напрямі держава має інвестувати у правову освіту, підвищення компетенції держслужбовців, розвиток аналітичного супроводу політики безпеки.

Таким чином, гармонізація прав людини і національної безпеки – це не рівняння із фіксованим розв’язком, а жива система, що потребує гнучких, але чітко окреслених правових рамок. Її реалізація можлива лише тоді, коли правова система діє цілісно, а не фрагментарно, забезпечуючи взаємну підзвітність між державою та громадянином у межах конституційного ладу.

Поняття «права людини» та «національна безпека» історично формувались у різних наукових парадигмах: 1) в контексті правової антропології, філософії права і міжнародного гуманітарного права; 2) в рамках стратегічного аналізу, політології, національної безпекової політики. Наукова інтеграція цих понять є надзвичайно важливою, адже сучасні правові системи повинні функціонувати на перетині індивідуальних прав та колективної безпеки. Це потребує не просто зіставлення, а створення єдиного категоріального поля для комплексного аналізу.

Методологічно така інтеграція має спиратися на міждисциплінарний підхід. Юридична наука вже не може залишатись у межах позитивістського аналізу лише норм і статей – вона потребує залучення філософських, соціологічних, політичних та економічних інструментів. Особливо це стосується ситуацій, в яких безпекові виклики стають гібридними, а обмеження прав – тонкими і складно верифікованими.

Одним із ключових напрямів інтеграції є синтез ціннісного (гуманітарного) і процедурного підходів. Права людини не можуть розглядатися виключно як формальні конструкції – вони втілюють фундаментальну аксіологію демократії. Водночас безпека має процедурну складову: механізми моніторингу, ризик-менеджмент, кризове адміністрування. Наука повинна враховувати, що без процедурної безпеки права стають декларацією, а без правового змісту безпека може перетворитися на репресивний інструмент.

У прикладному полі найбільш перспективними є: правозастосовні моделі оцінки пропорційності, що адаптовані до українського контексту; судова герменевтика, яка враховує міжнародні стандарти у сфері прав людини під час ухвалення рішень у справах, пов'язаних із безпековими загрозами; модель «трансформаційного конституціоналізму», яка передбачає зміну філософії управління від домінування державної сили до правового служіння.

Висновки. Поняття «права людини» та «національна безпека» є не просто фундаментальними юридичними категоріями, а складними міждисциплінарними конструкціями, які мають інтегруватися в єдину правову модель функціонування держави. Їх протиставлення, що побутує у суспільному дискурсі, є хибним і теоретично обмеженим. Навпаки, гармонізація цих понять дозволяє утвердити модель правової держави, в якій безпека не загрожує свободі, а свобода не ставить під сумнів стабільність.

Українське законодавство вже містить базові елементи для поєднання правозахисної парадигми з безпековими функціями держави: Конституція України, нормативні акти з питань надзвичайного стану, а також прецедентна практика Конституційного Суду формують юридичний фундамент для реалізації принципу пропорційності. Водночас проблема залишається в площині методологічної неузгодженості, фрагментарності практики, нестачі судової герменевтики та формалізованого підходу до забезпечення прав.

Права людини та національна безпека повинні розглядатися не як конкуруючі, а як взаємодоповнюючі складові правової політики. Саме такий підхід дозволяє формувати стійку та адаптивну правову систему, що здатна реагувати на зовнішні та внутрішні виклики без шкоди для гідності та свободи особи. Гарантувати сталість конституційного ладу і справжню свободу особистості в умовах сучасних викликів можна лише через науково обґрунтовану, ціннісно вивірену і нормативно закріплену інтеграцію прав людини і національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень взаємодії прав людини та національної безпеки полягають у: розробці практичних критеріїв пропорційності при обмеженні прав людини в умовах загрози національній безпеці; вивченні міжнародного досвіду кризового управління правами та їх імплементації в український контекст; моделюванні інституційної взаємодії між органами безпеки та пра-

возахисними інститутами; створенні доктрини публічної політики, заснованої на концепції «правозабезпечувальної безпеки».

1. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с. 2. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 року № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> 3. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> 4. Рабінович П. М., М. І. Хавронюк. Цит. праця. С. 4–8. 5. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. *Ліберальна теорія верховенства права*. Київ Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 385 с. С. 10–11. 6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 року № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> 7. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> 8. Євграфов П., Тихий В. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 6. С. 82–85. 9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник; 3-є вид. Київ: Алерта; КУЛ, 2011. 524 с.; Євграфов П., Тихий В. Цит. праця. С.83.

References

1. Rabinovych P. M., M. I. Khavroniuk. Prava liudyny i hromadianyna: navch. posib. Kyiv: Atika, 2004. 464 s. 2. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 roku № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> 3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> 4. Rabinovych P. M., M. I. Khavroniuk. Tsyt. pratsia. S. 4–8. 5. Allan T.R.S. Konstytutsiina spravedlyvist. *Liberalna teoriia verkhovenstva prava*. Kyiv Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 385 s. S. 10–11. 6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi

khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 roku № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>. 7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-rp/2016. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>. 8. Yevhrafov P., Tykhyi V. Pravotlumachennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i yoho znachennia dlia natsionalnoho konstytutsiinoho sudochynstva. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. 2005. № 6. S. 82–85. 9. Skakun O. F. Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk; 3-ye vyd. Kyiv: Alerta; KUL, 2011. 524 s.; Yevhrafov P., Tykhyi V. Tsyt. pratsia. S. 83.

Horai Oleg. The interrelationship between the concepts of “human rights” and “national security”: constitutional and legal substitution

The article defines that the concepts of «human rights» and «national security» are fundamental legal categories that play a crucial role in the modern constitutional order, the formation of state policy, and the international positioning of a country. Their interrelation is not merely a matter of legal technique but reflects a complex balance between the protection of individual liberty and the need to maintain social stability. In the context of constant transformation of security challenges - including full-scale war, hybrid threats, information pressure, and internal political tensions - understanding the interdependence of human rights and national security becomes not only an academic but also a directly practical issue.

It is revealed that the categories of «human rights» and «national security» possess not only normative content but also profound philosophical, legal, and interdisciplinary significance, which requires a more refined categorical analysis. In particular, human rights are not only a system of guaranteed freedoms but also an axiological model that shapes legal consciousness in society. At the same time, national security is not limited to the protection of territorial integrity or political stability, but encompasses a more complex system of state security functions – legal, social, economic, informational, and others. This necessitates a rethinking of the approaches to the coexistence of these categories: are they complementary, or do they conflict? How can the legislator, scholar, and practitioner develop an effective integration of both systems of concepts?

It is found that Ukrainian legal science, despite certain achievements in the fields of human rights and state security, still lacks a systematic approach to analyzing their conceptual interrelationship. Often, studies are focused either exclusively on human rights advocacy discourse or on national security issues, leaving out the need to create a common methodological framework. Such a fragmented vision prevents a full understanding of the complexity and sensitivity of law enforcement decisions in situations where there is a dilemma between state interests and personal freedoms. This problem is especially acute in the activities of special state bodies, such as the Security Service of Ukraine

and the National Guard of Ukraine, where precise regulation of powers is required in a manner that does not violate fundamental rights.

The study shows that for law enforcement practice in the 21st century, it is not enough to possess clear definitions of the terms «human rights» and «national security» – the key is to understand their mutual interdependence, potential for conflict, and methods of harmonization within a single state policy. Such harmonization requires the state to act flexibly but within the law, maintaining legitimacy and public trust. Therefore, a well-grounded theoretical and methodological analysis of these concepts is not only a task of legal theory but also an important condition for the modernization of Ukrainian security legislation, the strengthening of guarantees for human rights under threat, and the formation of a legal culture within public authorities.

Key words: human rights, national security, legal science, legal category, state formation, European integration of Ukraine, European standards, balance of interests, security policy.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 12.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 35.073.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-100

ISSN 1563-3349

Д. О. БЕЗЗУБОВ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ЗМІСТІ ПРЕДМЕТА СУЧАСНОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Досліджено державне управління як структуротворчий елемент предмета адміністративного права. Державне управління розглядається як соціально-правовий феномен, що поєднує владність, організованість і нормативність, формуючи вихідну природу адміністративно-правового регулювання. Розкрито еволюцію предмета адміністративного права від класичної моделі державного управління до сучасної концепції публічної адміністрації, що охоплює сервісні, процедурні, координаційні та контрольні функції публічної влади.

Обґрунтовано, що в сучасних умовах трансформації української державності, зокрема в умовах воєнного стану та європейської інтеграції, державне управління зберігає роль концептуального ядра предмета адміністративного права. Проаналізовано людиноцентричний та соціоцентричний методологічні вектори розвитку галузі, які забезпечують баланс між захистом прав людини та стійкістю публічної влади. Висвітлено новітній вимір державного управління як інструмента забезпечення національної безпеки, що формує особливу структуру адміністративно-правових відносин і визначає функціональну спрямованість галузі.

Сформульовано авторську модель предмета адміністративного права, яка поєднує класичний зміст державного управління із сучасними інституційними елементами публічної адміністрації. Особливу увагу приділено необхідності повернення теорії державного управління до адміністра-

© БЕЗЗУБОВ Дмитро Олександрович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-7183-5206

тивного права як її первинного наукового середовища, що забезпечує нормативну цілісність управлінських процесів і підвищує ефективність публічної влади. Представлена концепція створює підґрунтя для подальшого розвитку української доктрини адміністративного права та удосконалення механізмів публічного управління.

Ключові слова: адміністративне право, державне управління, публічна адміністрація, методологія адміністративного права, людиноцентричність, соціоцентричність, виконавча влада, національна безпека, управлінська діяльність, теорія управління; предмет адміністративного права.

Bezzubov Dmytro. Public administration in the content of the subject of modern administrative law

The article offers a comprehensive doctrinal analysis of public administration as the core structural element of the subject matter of administrative law. Public administration is examined as a socio-legal phenomenon that integrates authority, organisation, and normativity, thereby shaping the fundamental nature of administrative regulation. The study traces the evolution of the subject of administrative law from the classical model of state administration to the modern concept of public administration, encompassing service-oriented, procedural, coordination, and supervisory functions of public power.

An original model of the subject of administrative law is presented, combining the classical content of state administration with the institutional innovations of public administration. The article highlights the necessity of reintegrating the theory of public administration into administrative law as its primary scientific foundation, which restores the normative integrity of managerial processes and enhances the effectiveness of public governance. The proposed conceptual framework provides a foundation for further development of Ukrainian administrative law and the improvement of mechanisms of public administration.

Key words: administrative law; public administration; state administration; methodology of administrative law; human-centrism; socio-centrism; executive power; national security; managerial activity; administrative doctrine; subject matter of administrative law.

Постановка проблеми. Державне управління посідає центральне місце у змісті предмета адміністративного права, оскільки саме через нього відбувається практичне здійснення публічної влади, її організаційне оформлення та реалізація управлінського впливу на соціальні процеси. У класичній українській адміністративно-правовій доктрині державне управління завжди розглядалося як вихідна категорія, що визначає природу цієї галузі, формує її внутрішню логіку, предметний склад та функціональну спрямова-

ність. Воно постає як феномен, у якому поєднуються владність і відповідальність, організаційність і правова форма, державно-вольовий характер рішень і їх спрямованість на досягнення суспільно значущих цілей.

Адміністративне право історично виникло і сформувалося саме як право державного управління. Його первинна природа визначалася потребою в правовому впорядкуванні діяльності органів виконавчої влади, які виступають головними носіями організуючого впливу держави. Саме через управлінську діяльність відбувається впорядкування суспільних відносин, забезпечується функціонування державного апарату, реалізуються завдання у сферах економіки, соціальної політики, безпеки, оборони, охорони порядку. В цьому сенсі державне управління становить не лише окремий об'єкт правового впливу, а й фундамент, на якому вибудовується вся структура адміністративно-правових інститутів.

Сучасні українські реалії, насамперед воєнний стан, трансформація державності, розвиток цифрового врядування, європейська інтеграція, надають категорії державного управління нової глибини та змістовної багатомірності. Управління постає не як механічне виконання владних приписів, а як складна діяльність, що поєднує стратегічне прогнозування, антикризове реагування, забезпечення інституційної стійкості та захисту національних інтересів. У цих умовах предмет адміністративного права розширюється, водночас його ядро залишається незмінним: керівний, регулюючий і організуючий вплив держави на суспільно значущі процеси.

Державне управління відображає внутрішню сутність адміністративного права як галузі, що забезпечує правову визначеність, належну організацію та передбачуваність діяльності органів виконавчої влади. Воно формує системність правового регулювання, визначає межі владних повноважень, спрямовує реалізацію механізмів контролю, нагляду, адміністративних процедур та адміністративних послуг. Тому аналіз державного управління як складової предмета адміністративного права є не лише теоретичним завданням, а й необхідною передумовою розуміння змісту сучасної української державності.

У цьому контексті стаття спрямована на доктринальне осмислення ролі державного управління у формуванні предмета адміністративного права, аналіз його еволюції, сучасного змісту та взає-

мозв'язку з новітніми інституційними трансформаціями публічної влади.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми класичного адміністративного права в аспекті управління державою розкриваються в працях Геракліта, Платона, Демокріта, І. Канта, Г. Гегеля, Н. Гартмана, Н. Делмаре, Й. Юсті та інших мислителів, філософів, учених-правників.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права проблеми адміністративного права та державного управління були предметом досліджень таких учених, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, В. М. Князев, М. І. Козюбра, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубаєнко, В. І. Луговий, В. Л. Ортинський, О. В. Скрипнюк, В. В. Цветков, Ю. С. Шемчушенко, та ін.

Метою статті є формування цілісної доктринальної концепції державного управління як системотворчого елемента предмета адміністративного права, визначення його сутнісних ознак, внутрішньої структури та ролі у формуванні сучасної моделі адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Державне управління є складною правовою та соціальною категорією, в якій поєднуються державно-владна природа організуючої діяльності, нормативна врегульованість управлінських рішень та їх спрямованість на досягнення суспільно значущих результатів. У доктрині адміністративного права державне управління завжди розглядається як феномен, що інтегрує юридичний, управлінський, політичний та соціальний зміст, утворюючи підґрунтя діяльності виконавчої влади та інших інститутів публічної адміністрації. Його природа визначається необхідністю забезпечення впорядкованості суспільних процесів, ефективності державного механізму та стійкості публічної влади у різних умовах функціонування держави.

В. Б. Авер'янов визначав, що як соціально-правове явище державне управління виявляється у здійсненні постійного організуючого впливу держави на суспільні відносини, що потребують нормативного врегулювання, координації та контролюваності [1]. Цей вплив, на нашу думку, поєднує інтелектуальний зміст управлінської діяльності з правовою формою її реалізації, унаслідок чого управління набуває властивостей юридично значущої пове-

дінки органів виконавчої влади. У межах такої конструкції державне управління постає як системний процес, що охоплює прогнозування, планування, організацію, регулювання та контроль, а також забезпечення виконання управлінських рішень.

Правовий компонент державного управління визначається тим, що діяльність органів виконавчої влади реалізується в межах делегованих повноважень, на основі правових конституційних та адміністративних норм, які встановлюють правила поведінки, процедури, межі дискреції та характер взаємовідносин із приватними особами [2]. Тому саме правова форма надає державному управлінню ознак стабільності, передбачуваності та нормативної впорядкованості. У цьому контексті державне управління охоплює не лише реалізацію владних приписів, а й управлінське забезпечення діяльності публічних інститутів, що становлять цілісну систему виконавчої влади та публічної адміністрації.

Сутність державного управління визначається його функціональною спрямованістю. Воно забезпечує здійснення державних завдань через механізми нормативного впливу, організаційної координації, адміністративних процедур та контрольних функцій. У правовій доктрині, яку розробив В. Б. Авер'янов, державне управління характеризується як діяльність, що має владно-організуючий характер, відзначається професійністю, системністю та здатністю забезпечувати сталість державних інститутів у різних політичних, економічних і соціальних умовах [3]. Такий підхід відображає природу державного управління як процесу, спрямованого на реальне забезпечення суспільних інтересів, підтримку правопорядку та розвиток публічних інституцій.

Державне управління у змісті адміністративного права визначається і через його об'єктивну необхідність у структурі публічної влади. Завдяки йому державна воля набуває організаційної форми, реалізується через ухвалення, виконання та контроль управлінських рішень, трансформується у конкретні адміністративні дії та процедури. У цьому проявляється внутрішній зв'язок державного управління з предметом адміністративного права: управлінська діяльність органів виконавчої влади становить ядро предметної сфери, навколо якого вибудовується система норм, інститутів і процедурних механізмів галузі.

Соціальний зміст державного управління, з позицій вимірів ефективності, полягає у забезпеченні суспільної стабільності, охороні публічних інтересів, створенні умов для розвитку соціальних інститутів і реалізації прав та свобод людини. Правове регулювання цього інституту спрямоване на узгодження державної волі з потребами суспільства, забезпечення публічної рівноваги та зміцнення інституційної довіри. У цьому виявляється ціннісна природа державного управління, що завжди орієнтує його на досягнення загального блага, підтримку демократичних засад та модернізаційних процесів державності [4].

Отже, державне управління як соціально-правова категорія охоплює сукупність державно-владних, організаційних, правових та суспільних компонентів, що формують його сутність та забезпечують його ключову роль у змісті предмета адміністративного права. Воно виступає концептуальною основою галузі, визначає її спрямованість, структуру та функціональне наповнення, утворюючи підґрунтя для подальшого доктринального аналізу.

Адміністративно-правова природа державного управління проявляється у його власній якості як діяльності, що поєднує державно-владну волю, організаційний характер та нормативне підґрунтя. У цій триєдності формується внутрішній зміст управлінської діяльності як об'єкта регулювання адміністративного права, що визначає її сутність, функції та місце у системі правового впливу держави на суспільство.

Владність державного управління, як визначав В.В. Цветков, полягає у тому, що діяльність органів виконавчої влади здійснюється від імені держави та на основі її повноважень. У цьому виявляється державно-вольовий характер управлінських рішень, які мають обов'язкову силу для суб'єктів, що беруть участь у відповідних правовідносинах [5]. Владний елемент надає управлінській діяльності спрямованості, визначеності та можливості забезпечувати досягнення публічно-значущих результатів. Він фіксує пріоритетність публічного інтересу, що виступає основою діяльності органів виконавчої влади та інститутів публічної адміністрації.

Організованість державного управління виявляється у структурній побудові системи органів виконавчої влади, у внутрішній логіці їх взаємодії, координації та підпорядкованості. Це не лише сукупність органів, а й система зв'язків, процедур, регламентів, що

забезпечують цілісність управлінського процесу. Організованість надає державному управлінню рис впорядкованості й системності, через які адміністративне право забезпечує узгодженість функціонування виконавчої влади та раціональність її управлінських впливів. Завдяки цьому державне управління здатне охоплювати складні соціальні процеси, підтримувати стабільність державного механізму та забезпечувати сталість публічного порядку [6].

Нормативність державного управління визначається тим, що управлінські рішення та дії органів виконавчої влади здійснюються на основі правових приписів, які встановлюють порядок, форми, межі й способи реалізації їхніх повноважень. Нормативність формує правову культуру управління, в якій кожне рішення має правове підґрунтя, процедурну визначеність і чітку відповідність публічним інтересам. Через нормативний характер управління система адміністративного права забезпечує передбачуваність, легітимність та об'єктивність управлінської діяльності, що є необхідною умовою ефективного функціонування держави.

Адміністративно-правова природа державного управління також визначається його здатністю охоплювати різні за своїм характером і змістом управлінські форми: правотворчу, правозастосовну, контрольно-наглядову, а також регуляторно-координаційну діяльність. У межах цієї природи адміністративне право створює організаційно-правову рамку, в якій відбувається реалізація державної політики, забезпечення функціонування органів влади та врегулювання взаємодії між державою та приватними особами.

У межах доктрини адміністративного права владність, організованість і нормативність становлять підвалини предмета галузі. Вони формують методологічну лінію, що дає змогу окреслити межі адміністративно-правового регулювання та визначити його внутрішню логіку. Завдяки цьому державне управління постає не лише як об'єкт правового впливу, а як структурний елемент, що визначає зміст інститутів адміністративного права та характер його регулятивних і охоронних функцій.

Слід зазначити, що адміністративно-правова природа державного управління охоплює поєднання його владного змісту, організаційної структури та нормативної форми. У цьому поєднанні формується цілісна управлінська система, яка становить фундамент

предмета адміністративного права та визначає його ключову роль у структурі сучасної української державності.

Еволюція предмета адміністративного права відображає глибокі процеси трансформації української державності та зміну уявлень про роль держави у суспільстві. Початково адміністративне право формувалося як галузь, нерозривно пов'язана з діяльністю виконавчої влади, що здійснювала державне управління у класичному розумінні через систему владно-організуючих дій, спрямованих на впорядкування суспільних відносин [6]. У цій моделі предмет адміністративного права ототожнювався з державним управлінням як цілісною діяльністю держави щодо реалізації своїх функцій у політичній, соціальній, економічній та інших сферах.

У подальшому розвиток демократичних інститутів, зміцнення принципів верховенства права і трансформація моделі публічної влади спричинили поступове розширення змісту предмета адміністративного права. Предмет уже не обмежувався класичним державним управлінням; він охоплював широкий спектр суспільних відносин, у яких держава реалізує службову, регулюючу, координуючу та сервісну функції. Це зумовило появу концепції публічної адміністрації, у межах якої адміністративне право стало розглядатися як галузь, що регулює діяльність не лише органів виконавчої влади, а й органів місцевого самоврядування, публічних інституцій, суб'єктів делегованих повноважень та органів, наділених адміністративною компетенцією.

Публічна адміністрація сформувала новий етап розвитку предмета адміністративного права. У цій концепції предмет охоплює не лише владні рішення, а й процедури їхнього прийняття; не лише організуючий вплив держави, а й сервісні послуги; не лише вертикальну структуру управління, а й горизонтальні зв'язки між публічними інституціями. Така трансформація виникла внаслідок зміни підходів до ролі держави: від домінування владно-розпорядчого впливу до моделі партнерської взаємодії держави і суспільства.

У сучасних умовах предмет адміністративного права формується під впливом розвитку електронного врядування, цифровізації процедур, підвищення ролі адміністративних послуг та уніфікації адміністративних процедур. Закони України «Про адміністративні послуги» та «Про адміністративну процедуру» закріпили вітчиз-

няний варіант сучасної європейської моделі *public administration*, у якій ключове місце посідають стандарти належного врядування, стабільність процедур та рівність доступу громадян до рішень органів влади [7].

Водночас сучасна доктрина зберігає розуміння того, що незалежно від розширення змісту предмета адміністративного права його ядро залишається незмінним: державне управління як форма реалізації виконавчої влади. Саме воно визначає владний характер багатьох адміністративних відносин, зумовлює важливість контролю та нагляду, підкріплює зміст адміністративної відповідальності, визначає межі дискреції державних органів та формує організаційно-функціональну структуру публічної адміністрації.

На сучасному етапі розвитку української державності, особливо в умовах війни та післявоєнної трансформації, предмет адміністративного права знову зазнає змістовного переосмислення. Зростає роль державного управління як механізму забезпечення національної безпеки, підтримання інституційної стійкості, формування управлінської готовності та координації публічної влади. У цій площині публічна адміністрація та державне управління набувають синтетичного характеру: управління не втрачає владного ядра, а адміністрація не відходить від нормативної природи, водночас обидва феномени утворюють єдину систему правової організації публічної влади.

Еволюція предмета адміністративного права демонструє поступальний рух від вузької моделі державного управління до широкої концепції публічної адміністрації, але з непорушним збереженням державного управління як його концептуального ядра. Завдяки цьому адміністративне право зберігає власну предметну ідентичність і водночас реагує на динаміку сучасних суспільних процесів, технологічних змін та управлінських викликів.

У сучасній доктрині адміністративного права державне управління зберігає структуру системотворчої категорії, що визначає внутрішню логіку та функціональну спрямованість галузі. Незважаючи на трансформаційні процеси, пов'язані з розвитком публічної адміністрації, адміністративних послуг, процедурних стандартів, цифрових механізмів і сервісної моделі держави, державне управління залишається тим концептуальним ядром, навколо якого формується зміст предмета адміністративного права. Воно

забезпечує владну природу галузі, визначає її предметні межі та задає напрям еволюції управлінських механізмів у системі публічної влади.

Сучасна модель адміністративного права охоплює ширший спектр публічних відносин, однак державне управління продовжує відігравати провідну роль у структурі предмета через свою здатність координувати, регулювати та організовувати діяльність суб'єктів, що реалізують публічні функції. Воно забезпечує нормативну визначеність адміністративних процедур, формує міжвідомчі зв'язки, підтримує стабільність виконавчої влади та створює організаційні умови для функціонування публічної адміністрації в усій її багатовимірності.

Місце державного управління, на нашу думку, визначається його сутнісною властивістю, тобто здатністю надавати системності діяльності публічних інститутів. Адміністративно-правові механізми, що регулюють порядок прийняття управлінських рішень, реалізацію повноважень, організацію процедур та контроль за їх виконанням, становлять основу сучасної діяльності органів виконавчої влади. Ці механізми відтворюють управлінську природу предмета адміністративного права незалежно від того, наскільки широкою стала сфера його регулювання.

Розвиток адміністративних послуг, процедурної моделі належного врядування та сучасних інститутів електронної адміністрації розширив зміст предмета галузі, водночас підсилив значення державного управління. Саме завдяки управлінській структурі держава здатна забезпечити організаційну єдність, стандартизувати процедури, гарантувати правову визначеність та формувати інституційні спроможності для реалізації сучасної публічної політики. У цьому контексті державне управління виконує роль стабілізуючого елемента, що надає цілісності та передбачуваності правовому регулюванню.

Особливого значення державне управління набуває в умовах воєнного стану, коли функціональна спроможність системи публічної влади перевіряється на міцність. У таких умовах управлінська діяльність органів виконавчої влади містить елементи кризового реагування, мобілізаційної готовності, координації сектору безпеки та забезпечення національних інтересів. Це підтверджує, що саме державне управління формує основну інституційну вісь

предмета адміністративного права, зберігаючи свою визначальну роль навіть за умов надзвичайних обставин.

У сучасному розумінні державне управління не відокремлюється від концепції публічної адміністрації, а інтегрується в неї як її владно-організує ядро. Саме ця інтеграція забезпечує аналітичну повноту предмета адміністративного права, оскільки дозволяє охопити широкий спектр публічних функцій, зберігаючи водночас структурний центр, що визначає характер галузі. Управлінський компонент формує межі адміністративно-правового впливу, визначає специфіку адміністративних процедур та забезпечує організаційну цілісність публічної влади.

У сучасній доктрині державне управління посідає центральне місце у предметі адміністративного права як його концептуальна основа, системотворчий елемент і визначальний чинник його практичного застосування. Саме через державне управління предмет галузі зберігає свій науковий, інституційний та нормативний зміст, забезпечуючи стабільність адміністративно-правових інститутів і здатність держави ефективно реалізовувати свої функції у динамічних умовах сучасного розвитку.

Розвиток сучасного адміністративного права як фундаменту державного управління в Україні відбувається під впливом двох провідних методологічних орієнтирів - людиноцентричності та соціоцентричності. Обидва вектори визначають зміст предмета галузі, але кожен має власну природу, призначення та роль у формуванні сучасної доктринальної картини адміністративно-правового регулювання. Їхня взаємодія створює цілісну модель, у межах якої державне управління та публічна адміністрація набувають збалансованого характеру, орієнтованого одночасно на захист прав людини та забезпечення суспільної стійкості [7].

Людиноцентричність визначає нормативний розвиток адміністративного права, спрямований на утвердження прав людини як базової цінності публічного врядування. У цьому векторі адміністративне право постає як засіб забезпечення доступності, передбачуваності, прозорості та неупередженості дій органів публічної влади. Нормативне закріплення адміністративних процедур, створення системи адміністративних послуг, упровадження принципів належного врядування та процесуальної рівності становлять основні елементи людиноцентристського підходу. Цей підхід

формує модель реагування держави на потреби індивіда, посилює роль сервісності публічної адміністрації та забезпечує відкритий характер відносин між державою та громадянами.

Соціоцентричність, що виникла як відповідь на сучасні безпекові, політичні та соціальні виклики, зумовлює спрямованість адміністративного права на захист публічних інтересів, забезпечення колективної безпеки, стійкості та інституційної цілісності держави. У цьому методологічному векторі управлінська діяльність органів виконавчої влади розглядається як ключовий інструмент забезпечення державної цілісності, національної безпеки, публічного порядку та відновлення країни у післявоєнний період. Соціоцентризм формує управлінську готовність, кризову мобільність, здатність держави діяти в умовах багатомірних загроз та ефективно застосовувати механізми адміністративного контролю, нагляду й координації [7].

У межах сучасної доктрини людиноцентричність і соціоцентричність, в нашому розумінні, не заперечують одна одну, а утворюють єдину методологічну конструкцію, що забезпечує збалансований розвиток предмета адміністративного права. Людиноцентричність гарантує правові умови для реалізації свобод та інтересів особи, створюючи сервісну модель взаємодії держави й громадян. Соціоцентричність формує інституційні засади стабільності, стійкості та ефективності публічного управління, що є особливо важливим в умовах воєнного стану та модернізації сектору безпеки.

У цьому поєднанні окреслюється нова методологічна парадигма українського адміністративного права, що відображає сучасні виклики та орієнтири державного розвитку. Людиноцентричний вектор визначає ціннісні засади галузі, а соціоцентричний забезпечує практичну здатність держави діяти в інтересах суспільної стійкості. Завдяки цьому предмет адміністративного права набуває інтегрованого характеру, в якому управлінська діяльність виконавчої влади, сфера публічних послуг, контрольні механізми та процедури публічного врядування утворюють цілісну систему правового регулювання.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права людиноцентричність та соціоцентричність формують дві взаємодоповнюючі методологічні лінії, що забезпечують комплексне розуміння предмета адміністративного права як основи державного управ-

ління і визначають напрям його розвитку у сучасній українській державності.

Сучасний етап розвитку української державності надає державному управлінню нового змістового виміру, зумовленого необхідністю забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану, гібридних загроз, інституційних трансформацій та системного оновлення сектору безпеки [8].

У умовах євроінтеграції та євроатлантичного вибору геополітичних векторів, як зазначав Ю. С. Шемшученко, державне управління виступає ключовим інструментом організації та координації діяльності органів публічної влади, формування управлінської готовності та підтримання стійкості державного механізму. Воно набуває ознак стратегічної функції держави, що визначає його нову роль у структурі предмета адміністративного права [9].

У сфері забезпечення національної безпеки державне управління поєднує стратегічне планування, оперативне реагування, міжвідомчу координацію та виконання рішень, що спрямовані на захист державного суверенітету, територіальної цілісності, публічного порядку та життєво важливих інтересів суспільства. У цій площині державне управління проявляється як особлива форма організованої діяльності органів виконавчої влади, яка охоплює весь спектр управлінських процесів від вироблення політики до контролю результатів. Правова природа цієї діяльності визначає її центральне місце у предметній структурі адміністративного права.

Забезпечення національної безпеки вимагає від державного управління високого рівня функціональної готовності, що охоплює спроможність органів влади діяти в умовах невизначеності, приймати рішення у стислих часових межах, здійснювати ризик-орієнтоване регулювання та підтримувати стабільність ключових сфер суспільного життя. У такій моделі адміністративно-правове регулювання створює правову рамку, в якій управлінські рішення набувають легітимності та ефективності; саме норми адміністративного права визначають межі дискреції, процедурні стандарти, механізми контролю та відповідальність суб'єктів, які забезпечують національну безпеку.

Новітнє розуміння державного управління у сфері національної безпеки підкреслює його здатність ефективно забезпечувати інституційну стійкість держави. Управлінська система, сформова-

на на основі Законів України «Про національну безпеку України», «Про розвідку», «Про контррозвідувальну діяльність» та інших нормативних актів, утворює комплекс правових та організаційних інструментів, що визначають порядок ухвалення управлінських рішень у критичних сферах [4]. Завдяки цьому державне управління спрямовується не лише на підтримку поточної діяльності органів виконавчої влади, а й на забезпечення стійкості державного механізму в довгостроковій перспективі.

Особливого значення набуває управлінська координація, що об'єднує діяльність органів сектору безпеки, розвідувальних структур, військового командування, органів цивільного захисту, а також місцевих органів влади. У цій системі державне управління виступає інструментом організації спільних дій, що забезпечують ефективну реалізацію державної політики у сфері безпеки. Такий характер управління зумовлює необхідність удосконалення його адміністративно-правових механізмів, які визначають процедури взаємодії, обмін інформацією, відповідальність та порядок контролю.

У новітній моделі державного управління національна безпека розглядається як інтегральна цінність, що визначає пріоритетність дій публічної влади. Це зумовлює трансформацію предмета адміністративного права в бік посилення його регулятивної, координаційної та охоронної функцій. Завдяки цьому адміністративне право забезпечує правове підґрунтя для діяльності органів виконавчої влади в умовах надзвичайних обставин та сприяє формуванню управлінської стійкості держави.

Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки набуває нового концептуального змісту, в якому поєднуються стратегічний напрям розвитку, організованість та нормативність управлінських процесів. Воно формує новітній вимір предмета адміністративного права, посилюючи його значення як галузі, що забезпечує правову основу захисту державності, суспільної стійкості та національних інтересів України.

У сучасних умовах оновлення української державності постає завдання поглибити доктринальне розуміння предмета адміністративного права, сформувати його таку модель, яка відповідатиме потребам сучасного публічного управління, трансформаційним процесам, воєнним викликам та європейським стандар-

там публічного адміністрування. У цьому контексті оптимальна модель предмета адміністративного права має поєднувати класичний управлінський зміст галузі та сучасні інституційні напрацювання концепції публічної адміністрації. Таке поєднання утворює конструкцію, в якій державне управління зберігає роль системотворчого елемента, а публічна адміністрація розкриває ширший спектр правових форм діяльності держави й місцевого самоврядування.

Ключовим елементом оптимальної моделі є чітке розуміння державного управління як ядра предмета адміністративного права. Саме управлінська природа галузі забезпечує її внутрішню логіку, визначає владний зміст адміністративно-правових відносин і формує нормативну рамку для реалізації публічних функцій. У цьому полягає сутнісна неперервність адміністративного права: його предмет розширюється завдяки розвитку нових інститутів, але завжди зберігає свою управлінську основу, що відділяє цю галузь від інших сфер публічного права.

Водночас оптимальна модель передбачає інтеграцію новітніх підходів, а саме сервісної орієнтації, процедурної визначеності, цифровізації управлінських процесів, належного врядування та сучасних контрольних механізмів. Ці елементи розширюють функціональні межі предмета адміністративного права, але не порушують його концептуальної єдності, навпаки, підсилюють його здатність охоплювати динамічні процеси публічного управління. У результаті адміністративне право набуває здатності не лише регулювати класичні управлінські відносини, а й забезпечувати стабільність публічної влади в умовах гібридних загроз, воєнного стану та повоєнної відбудови.

У межах оптимальної моделі особливого значення набуває *проблема удосконалення теорії державного управління*. Сучасний етап розвитку українського правопорядку вимагає повернення теорії управління до свого первинного, фундаментального підґрунтя, яким є адміністративне право. Адміністративно-правова наука історично забезпечувала концептуальне пояснення механізмів реалізації виконавчої влади, визначала структуру управлінських повноважень, формувала інститут державної служби, уніфікувала управлінські рішення та процедури. Відхід теорії управління у бік політичної або суто «менеджерської» парадигми позбавляє її пра-

вової визначеності, що знижує здатність держави забезпечувати стабільність управлінських процесів.

Повернення теорії державного управління до адміністративного права як галузі наукових досліджень відновлює її нормативний характер та забезпечує методологічну точність у визначенні природи управлінських відносин. Адміністративне право формує правову рамку цієї теорії, встановлюючи порядок прийняття рішень, розподіл повноважень, межі дискреції, механізми контролю, відповідальність службовців та стандарти належного врядування. Саме в адміністративному праві теорія управління отримує необхідний баланс між владністю та правовою обмеженістю, між організаційною свободою й нормативною визначеністю, між потребою оперативності та необхідністю правової легітимності.

У такій моделі предмет адміністративного права відображає сучасний етап розвитку держави: з одного боку, він охоплює широкий спектр публічних функцій, спрямованих на забезпечення прав людини, сервісного характеру публічної влади та відкритості процедур; а з іншого - зберігає управлінське ядро, без якого неможливо забезпечити національну безпеку, інституційну стійкість, стратегічну координацію та ефективне виконання рішень.

Отже, оптимальна модель предмета адміністративного права поєднує класичну природу державного управління із сучасною концепцією публічної адміністрації. Вона утворює доктринальний фундамент, що забезпечує здатність галузі охоплювати як владні, так і сервісні, процедурні та інституційні процеси. Повернення теорії державного управління до адміністративного права як первинного наукового середовища формує умови для подальшого розвитку галузі, підсилює її методологічний потенціал і забезпечує здатність адміністративного права реагувати на виклики часу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Державне управління становить первинну та концептуально визначальну основу предмета адміністративного права, оскільки саме через нього відбувається практичне здійснення виконавчої влади, формування механізмів організації публічної влади та забезпечення належного врядування. У сучасній доктрині воно зберігає роль системного центру, що визначає зміст галузі, незважаючи на розширення сфери адміністративно-правового регулювання та інте-

грацію нових інституцій, властивих моделі публічної адміністрації.

Еволюція предмета адміністративного права демонструє поступальний рух від вузького уявлення про державне управління як виключно владну діяльність до широкої концепції публічної адміністрації, що охоплює сервісні, процедурні, координаційні та контрольні функції. Водночас ядром предмета залишається управлінська природа діяльності держави, яка забезпечує структурну цілісність галузі та її здатність впорядковувати складні суспільні процеси.

У структурі сучасної доктрини особливого значення набуває завдання відновити органічний зв'язок між теорією державного управління та адміністративним правом. Саме адміністративне право забезпечує нормативні засади управління, визначає повноваження, процедури, межі дискреції та відповідальність органів публічної влади. Повернення теорії управління до адміністративно-правового фундаменту створює умови для підвищення наукової цілісності галузі, удосконалення механізмів публічного управління та забезпечення належної якості державної влади.

Оптимальна модель предмета адміністративного права полягає у поєднанні класичного змісту державного управління із сучасною концепцією публічної адміністрації, із збереженням управлінського ядра галузі та інтеграцією новітніх інституційних і процедурних елементів. Така модель відображає реальні потреби української державності, відповідає європейським стандартам публічного врядування та створює умови для подальшого розвитку адміністративного права як фундаментальної галузі юридичної науки.

1. Авер'янов В. Б. Шляхи формування нової доктрини українського адміністративного права. *Правова держава*. 2006. Вип.17. С. 158-166.
2. Скрипнюк О. В. Теоретико-правові засади забезпечення державного суверенітету в Україні. *Правове забезпечення державного суверенітету України*. Київ, 2011., с. 211
3. Доктринальні засади сучасного розвитку і реформування українського адміністративного права: монографія / заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002, с. 317 С. 60-72.
4. Скрипнюк О. В., Беззубов Д. О. Забезпечення ефективності державного управління як соціальна цінність адміністративного права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 3. С. 164-179.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і

перспективи: монографія / кол. авт.; наук. кер. В. В. Цветков. Київ: Оріяни, 1998. 364 с. **6.** Виконачча влада і адміністративне право: монографія / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с. **7.** Беззубов Д. О. Соціоцентризм як методологія оновлення доктрини адміністративного права. *Ерліхівський журнал*. 2025. № 13 С. 11-19. **8.** Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. С. 12. **9.** Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк та ін.; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019. 328 с.

References

1. Averianov V. B. Shliakhy formuvannia novoi doktryny ukrainskoho administratyvnoho prava. *Pravova derzhava*. 2006. Vyp.17. S. 158-166. **2.** Skrypniuk O. V. Teoretyko-pravovi zasady zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu v Ukraini. *Pravove zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy*. Kyiv, 2011., s. 211 **3.** Doktrynalni zasady suchasnoho rozvytku i reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava: monohrafiia / zah. red. V. B. Averianova. Kyiv: Vydavnychi Dim «In-Yure», 2002, s. 317 S. 60-72. **4.** Skrypniuk O.V., Bezzubov D. O. Zabezpechennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia yak sotsialna tsinnist administratyvnoho prava. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2025. T.32, №3. S. 164-179. **5.** Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy: monohrafiia / kol. avt.; nauk. ker. V. V. Tsvietkov. Kyiv: Oriiany, 1998. 364 s. **6.** Vykonavcha vlada i administratyvne pravo: monohrafiia / za zah. red. V. B. Averianova. Kyiv : In-Yure, 2002. 668 s. **7.** Bezzubov D. O. Sotsiotsentryzm yak metodolohiia onovlennia doktryny administratyvnoho prava. *Erlikhivskiy zhurnal*. 2025. № 13 S. 11-19. **8.** Kurinnyi Ye. V. Predmet i ob'ekt administratyvnoho prava Ukrainy: kharakterystyka katehorii v umovakh systemnoho reformuvannia: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk. Kyiv: Natsionalna akademiia vnushrishnikh sprav Ukrainy, 2004. S. 12. **9.** Yevroatlantychnyi vektor Ukrainy: natsionalna dopovid / red. kol.: S. I. Pyrozhkov, I. O. Kresina, A. I. Kudriachenko, Yu. S. Shemshuchenko, O. V. Skrypniuk ta in.; Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 2019. 328 s.

Bezzubov Dmytro. Public administration in the content of the subject of modern administrative law

The article offers a comprehensive doctrinal analysis of public administration as the core structural element of the subject matter of administrative law. Public administration is examined as a socio-legal phenomenon that integrates authority, organisation, and normativity, thereby shaping the fundamental nature of administrative regulation. The study traces the evolution of the subject of

administrative law from the classical model of state administration to the modern concept of public administration, encompassing service-oriented, procedural, coordination, and supervisory functions of public power.

The research substantiates that under current conditions of transformation of Ukrainian statehood particularly during martial law and within the context of European integration public administration retains its role as the conceptual nucleus of administrative law. Special attention is paid to two methodological vectors shaping the modern doctrine of the field: human-centrism, which emphasises the protection of individual rights, and socio-centrism, which strengthens institutional resilience and the capacity of public authority to ensure national security. The article reveals the contemporary dimension of public administration as an instrument of national security, which significantly influences the structure and dynamics of administrative legal relations.

An original model of the subject of administrative law is presented, combining the classical content of state administration with the institutional innovations of public administration. The article highlights the necessity of reintegrating the theory of public administration into administrative law as its primary scientific foundation, which restores the normative integrity of managerial processes and enhances the effectiveness of public governance. The proposed conceptual framework provides a foundation for further development of Ukrainian administrative law and the improvement of mechanisms of public administration.

Key words: administrative law; public administration; state administration; methodology of administrative law; human-centrism; socio-centrism; executive power; national security; managerial activity; administrative doctrine; subject matter of administrative law.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 342.9

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-119

ISSN 1563-3349

Л. Є. КИСІЛЬ

НОРМАТИВНІ ПІДСТАВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АДМІНІСТАТИВНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Охарактеризовано нормативні підстави трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади в умовах правового режиму воєнного стану – на конституційному, законодавчому та підзаконному рівнях. Доведено, що Конституція України не тільки містить чіткі правові підстави для запровадження воєнного стану, а й виступає своєрідним гарантом правової тягlostі адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади. Обґрунтовано, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» зумовлює якісну зміну змісту адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади, яка починає реалізовуватися в умовах пріоритету публічних інтересів безпекового характеру, при можливості широкого використання адміністративної дискреції, за якої здатність здійснювати державно – владні повноваження в умовах нормативної неповноти стає її невід'ємною ознакою. Зроблено висновок про те, що підзаконні акти забезпечують інституційну взаємодію органів виконавчої влади з військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічної влади, що призводить до перерозподілу та тимчасового «переплетення» адміністративної правосуб'єктності означених суб'єктів, коли окремі повноваження органів виконавчої влади реалізуються в координаційному або спільному режимі.

Ключові слова: адміністративна правосуб'єктність, органи виконавчої влади, правовий режим воєнного стану, трансформація адміністративної правосуб'єктності, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, військові адміністрації.

Kysil Ludmyla. Normative grounds for the transformation of the administrative legal personality of the executive authorities of Ukraine under the legal regime of martial law

The article describes the regulatory bases for the transformation of the administrative legal personality of executive bodies under the legal regime of

© КИСІЛЬ Людмила Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-7986-0967

martial law – at the constitutional, legislative and regulatory levels. It has been proven that the Constitution of Ukraine not only contains clear legal grounds for the introduction of martial law, but also acts as a kind of guarantor of the legal continuity of the administrative legal personality of executive bodies. It is substantiated that the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» entails a qualitative change in the content of the administrative legal personality of executive bodies, which begins to be implemented in conditions of priority of public interests of a security nature, with the possibility of wide use of administrative discretion, in which the ability to exercise state and governmental powers in conditions of regulatory incompleteness becomes its integral feature. It is concluded that subordinate legislation ensures institutional interaction of executive bodies with military administrations, local governments and other public authorities, which leads to the redistribution and temporary «intertwining» of the administrative legal personality of the aforementioned entities, when individual powers of executive bodies are exercised in a coordinated or joint mode.

Key words: *administrative legal personality, executive bodies, legal regime of martial law, transformation of administrative legal personality, Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive bodies, local executive bodies, military administrations.*

Незважаючи на тривалу розробку у науці адміністративного права проблематики правосуб'єктності суб'єктів адміністративного права, доктринальні підходи до розуміння адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади залишаються фрагментарними та методологічно неоднорідними. При цьому адміністративна правосуб'єктність органів виконавчої влади традиційно трактується як юридично закріплена здатність цих органів бути носіями державно – владних повноважень, реалізовувати їх у межах законодавчо визначеної компетенції та підлягати відповідальності за результати управлінської діяльності. Вона охоплює сукупність правоздатності та дієздатності і знаходить своє вираження у компетенції органів виконавчої влади, що реалізується ними у сфері публічного адміністрування.

Правовий режим воєнного стану передбачає зміну умов реалізації публічної влади з метою забезпечення оборони держави та національної безпеки, що впливає і на зміст адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади. Зважаючи на той факт, що адміністративна правосуб'єктність органів виконавчої влади України є нормативно визначеною, насамперед на конституційному [1] і законодавчому [2] рівнях, з огляду на вимоги принципу юридич-

ної визначеності як складового елемента принципу верховенства права, в умовах правового режиму воєнного стану актуалізуються наукові дослідження нормативних підстав її трансформації.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти адміністративної правосуб'єктності розглядалися у працях В. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Битяка [3], В. Бортник [4], В. Галунька [5], О. Кузьменко [6], П. Лютікова [7], Т. Мацелик [8], Р. Мельника [9], В. Колпакова [10], С. Стеценка [11], О.Зубрицької [12], Т. Коломоєць [13], Л. Кисіль [14], Л. Біла-Тіунової [15], Ю. Дем'янчука [16], М. Джафарової [17], М. Костіва [18], Б. Мельниченко [19], А. Пасічника [20] та ін. Віддаючи належне проведеним науковим пошукам, слід визнати, що на сьогодні відсутні комплексні дослідження нормативних підстав трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади в умовах правового режиму воєнного стану.

Мета дослідження – на підставі аналізу вітчизняного законодавства дослідити нормативні підстави трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади України в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Зупинимося детальніше на особливостях трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади України різних ієрархічних рівнів в умовах війни. Зокрема, у мирний час правосуб'єктність *Кабінету Міністрів України* (далі – КМУ) проявляється головним чином через нормативно-регуляторну та організаційно-розпорядчу діяльність у межах компетенції, визначеної ст. 116 та 117 Конституції України, ст. 19-26 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [21] (далі – Закон № 794-VII). В умовах правового режиму воєнного стану, з огляду на зміст ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII), правосуб'єктність КМУ не лише зберігається, а й трансформується, оскільки Уряд виступає не лише як орган виконавчої влади, що реалізує закони, а й як інституційний модератор публічного управління, що забезпечує адаптацію всієї системи виконавчої влади, правозастосування до динамічної воєнної реальності, приймає рішення, які не можуть бути заздалегідь передбачені законом. При цьому завдання Уряду значно розширюються. Зокрема, згідно із ст. 12-1 Закону № 389-VIII КМУ в разі введення воєнного стану

в Україні або окремих її місцевостях він не лише працює відповідно до Регламенту КМУ, а й розробляє та вводить в дію оперативні Плани запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася, що прямо впливають на функціонування державного механізму; забезпечує організацію та здійснення керівництва центральними та іншими органами виконавчої влади. Відтак, можна стверджувати *про домінування у змісті адміністративної правосуб'єктності Уряду в умовах війни кризово-управлінських функцій.*

Не менш важливою складовою адміністративної правосуб'єктності КМУ в умовах війни є законодавче визначення *координаційно-інтегративних повноважень*, які проявляються у спрямуванні й координації роботи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у відповідних сферах суспільного життя, виконання Конституції та законів України, актів Президента України, додержання прав і свобод людини та громадянина (ч. 1 ст. 21 Закону № 794-VII); спрямуванні й координації діяльності Ради Міністрів Автономної Республіки Крим щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України і актів КМУ на території Автономної Республіки Крим (ч. 1 ст. 22 Закону № 794-VII); спрямуванні і координації діяльності місцевих державних адміністрацій щодо виконання Конституції та законів України, актів Президента України, актів КМУ, органів виконавчої влади вищого рівня, здійснення на відповідній території інших наданих місцевим державним адміністраціям повноважень (ч. 1 ст. 23 Закону № 794-VII); спрямуванні, координації та контролю за діяльністю обласних військових адміністрацій, районних військових адміністрацій з усіх питань у межах своїх повноважень, окрім питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів правового режиму воєнного стану (ч. 7 ст. 4 Закону № 389-VIII). Це створює двовимірну вертикальну координацію – Уряд діє через ієрархічну структуру виконавчої влади, включно з центральними органами, а також у співпраці з військовими адміністраціями, що мають тимчасовий статус.

Ще однією особливістю адміністративної правосуб'єктності Уряду в умовах війни є *концентрація значного обсягу дискрецій-*

них повноважень, які у доктрині адміністративного права визначаються переважно як надана законом можливість суб'єкта публічної влади обирати один із кількох юридично допустимих варіантів управлінського рішення або визначати спосіб чи міру реалізації повноваження відповідно до закону та мети, з якою це повноваження надано [22]. Як слушно зазначають І. Бойко і О. Соловйова, найбільш широко адміністративна дискреція проявляється:

а) у можливості реалізації «установчої» функції КМУ згідно із ч. 1-3 ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» (далі - Закон № 3166-VI), зміст яких деталізований Порядком здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, затвердженим постановою КМУ України від 20 жовтня 2011 р. №1074[23]. Відповідно до означених правових приписів міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються або ліквідуються КМУ за поданням Прем'єр - міністра України, яке вноситься на підставі пропозиції члена КМУ. Така пропозиція вноситься з огляду на пріоритети діяльності Уряду, необхідність забезпечувати здійснення повноважень органів виконавчої влади і не допускати дублювання повноважень, має містити обґрунтування доцільності утворення, реорганізації чи ліквідації органу та відповідні фінансово-економічні розрахунки. Втім, на жаль, на практиці навіть в умовах війни на ухвалення рішення щодо цього питання досить часто впливають політичні мотиви, що зумовлює часті структурно- організаційні зміни у системі центральних органів виконавчої влади. З іншого боку, акти застосування норм права, які стосуються створення або припинення органу виконавчої влади, не віднесені до предметів регулювання законів України «Про правотворчу діяльність» [24] та «Про публічні консультації» [25]. Як наслідок, рішення КМУ щодо організаційно – структурних змін у системі виконавчої влади не вимагають оцінки впливу на суспільні відносини чи проведення публічних консультацій із заінтересованими органами;

б) коли законодавчим актом адміністративна дискреція закріплюється через формулювання «забезпечує», «організовує», «розробляє» тощо і тут важлива мета, для досягнення якої це повноваження надано. До прикладу, у ч. 1 ст. 20 Закону № 794-VII вказується, що КМУ у сфері національної безпеки та обороноздат-

ності: розробляє та *затверджує* державні програми з цих питань зміцнення національної безпеки України; вживає заходів щодо *забезпечення* обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; *забезпечує* соціальні й правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; *забезпечує* здійснення заходів із запобігання загрозам безпеці критичної інфраструктури та забезпечення безпеки критичної інфраструктури; *забезпечує* планування відновлення функціонування критичної інфраструктури у випадках надзвичайних ситуацій, яким не можна запобігти; *забезпечує* стійкість критичної інфраструктури до ідентифікованих загроз і небезпек та ін.;

в) закріплення повноваження на прийняття підзаконного нормативно-правового акту та визначення його змісту [26]. В умовах війни такі підзаконні акти (постанови, розпорядження), прийняті в оперативному форматі, спрямовані на негайне реагування на кризові виклики – організація мобілізації, забезпечення обороноздатності, регулювання енергетичного ресурсу, соціального забезпечення, надзвичайних ситуацій тощо. Зокрема, згідно із ст. 8 Закону № 389-VIII КМУ затверджує Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури [27]; Перелік секторів критичної інфраструктури [28]; Методику категоризації об'єктів критичної інфраструктури [29]; Порядок ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього [30]; Національний план захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури [31]; Порядок залучення працездатних осіб в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт [32]; Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан [33]; Порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан [34]; Порядок перевірки документів у осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану [35]; Порядок заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічни-

ми і отруйними речовинами в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях [36]; Перелік лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, щодо яких може встановлюватись особливий режим у сфері виробництва та реалізації під час запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану [37]; Положення про військово-транспортний обов'язок [38]; Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій [39], Типове положення про координаційний штаб з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення [40]; Порядок нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами [41] та ін.

Але навіть в умовах війни дискреційні повноваження Уряду не є абсолютними, вони обмежені ст. 19 Конституції України, строками дії правового режиму воєнного стану, метою забезпечення безпеки і оборони, судовим і парламентським контролем. Це дає змогу уникнути підміни дискреції свавіллям і зберігає публічно – правову природу діяльності КМУ.

Трансформація адміністративної правосуб'єктності центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ) в умовах воєнного стану має диференційований характер і значною мірою залежить від функціонального призначення відповідного органу (міністерства, служби, інспекції, агентства, центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом). Водночас для всієї системи центральних органів виконавчої влади характерним, зважаючи на припис ст. 9, 12-1 Закону № 389-VIII, є *зміщення акценту з регуляторної на виконавчо-оперативну складову правосуб'єктності*, що обумовлено необхідністю концентрації управлінських зусиль на виконанні безпекових, оборонних, мобілізаційних та стабілізаційних завдань. Як наслідок, ЦОВВ зменшують обсяг власної нормотворчої ініціативи стратегічного характеру, зосереджуються на реалізації оперативних рішень Уряду, військового командування та планів заходів правового режиму воєнного стану.

По-друге, зважаючи на припис ст. 9 Закону № 389-VIII, який допускає встановлення особливого порядку діяльності органів державної влади, *ЦОВВ спрощують процедури прийняття управлінських рішень*, спрямованих на негайне виконання завдань оборони,

мобілізації, цивільного захисту, надаючи пріоритет швидкості та оперативності реагування. Зокрема, спрощуються процедури внутрішньо-організаційного управління (до прикладу, делегуються повноваження керівникам структурних підрозділів без внесення змін до положення про орган), процедури реалізації політики у сферах оборони, логістики, гуманітарної допомоги, енергетичної безпеки, якщо це прямо або опосередковано пов'язано із забезпеченням обороноздатності чи життєдіяльності населення; припиняються заходи державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду. Так, згідно з постановою КМУ від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» під час дії воєнного стану діє мораторій на проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю). Але є винятки: протягом періоду воєнного стану здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) юридичних та фізичних осіб на підставі рішень ЦОВВ, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах, дозволяється, якщо існують загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, а також для виконання міжнародних зобов'язань України. [42].

Поряд із цим, адміністративна правосуб'єктність ЦОВВ у відносинах з приватними особами щодо реалізації належних їм прав, свобод, законних інтересів/виконання обов'язків реалізується навіть в умовах війни не у спрощеному порядку, а з дотриманням Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі - ЗАП) [43], що набув чинності 15 грудня 2023 р. Впровадження ЗАП є важливою складовою реформи державного управління в Україні, одним із ключових інструментів виконання державою євроінтеграційних зобов'язань, що забезпечує реалізацію права на належне адміністрування, гарантоване ст. 41 Хартії основних прав Європейського Союзу. З таких позицій можна стверджувати, що право органу виконавчої влади діяти, шляхом розгляду і вирішення адміністративної справи, прийняття за результатами розгляду адміністративного акту трансформується в обов'язок здійснювати таку діяльність із дотриманням вимог ЗАП загалом, і зокрема принципів адміністративної процедури, закріплених ст. 4 ЗАП. Відтак

адміністративна процедура стає своєрідним «ядром» адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади у відносинах з приватними особами, виконуючи наступні функції:

– констатуючу – визначає, як саме орган виконавчої влади може реалізовувати свої повноваження у таких відносинах. Зокрема, з моменту набрання чинності ЗАП та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» у відповідність до положень ЗАП було приведено 196 законів України, які визначають повноваження органів виконавчої влади з прийняття адміністративних актів у різних сферах – реєстрації, ліцензування, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, містобудування та ін.; 78 актів КМУ, 159 актів ЦОВВ [44];

– обмежувальну – адміністративна процедура «стримує» адміністративну дискрецію органів виконавчої влади, запобігає свавільному втручання у права приватних осіб та забезпечує передбачуваність дій органів виконавчої влади;

– гарантійну – принципи адміністративної процедури є гарантіями реалізації прав фізичних та юридичних осіб у відносинах з органами виконавчої влади, визначених ст. 28 ЗАП: отримувати від адміністративного органу роз'яснення щодо порядку здійснення адміністративного провадження, а також щодо змісту своїх прав та обов'язків у межах адміністративного провадження, визначених законом; брати участь в адміністративному провадженні особисто або через своїх представників; ознайомлюватися з матеріалами справи (крім відомостей, що відповідно до закону віднесені до інформації з обмеженим доступом), бути заслуханими адміністративним органом із питань, що є предметом адміністративного провадження, до прийняття адміністративного акта, який може негативно вплинути на право, свободу чи законний інтерес такого учасника; отримувати та надавати документи, інші докази, що стосуються обставин справи та ін.;

– легітимаційну, оскільки формально законне рішення органу виконавчої влади може бути визнане як неправомірне, якщо воно ухвалене з порушенням принципів адміністративної процедури. Зокрема, якщо у перший рік дії ЗАП було зафіксовано близько 150 судових рішень з посиланням на ЗАП, то на сьогодні – 1718 (з них 1603, або 93,3%, рішення, прийняті судами адміністративної юрис-

дикції, 81, або 4,7%, – в порядку цивільного судочинства, 34, або 2 %, – господарськими судами). Постановляючи свої рішення, суди дедалі частіше у своїх рішеннях враховують, чи були застосовані органами виконавчої влади принципи адміністративної процедури – законність, офіційність, обґрунтованість і пропорційність [44].

По-третє, *істотно зростає роль міжвідомчої координації, яка стає самостійним елементом адміністративної правосуб'єктності ЦОВВ*. Нормативним підґрунтям цього є ст. 21 Закону № 794-VII, яка передбачає спрямування та координацію діяльності ЦОВВ, а також ст. 12-1 Закону № 389-VIII, що дозволяє КМУ визначати спеціальні механізми взаємодії органів виконавчої влади під час дії правового режиму воєнного стану. В результаті ЦОВВ активніше долучаються до діяльності міжвідомчих штабів [45], координаційних груп [46], тимчасових робочих органів [47]; можуть діяти поза межами вузької галузевої компетенції, якщо це необхідно для виконання загальнодержавних завдань. Означена координація має інтегративний характер і тимчасово ослаблює класичну модель своєрідної галузевої автономії ЦОВВ, підпорядковуючи таку необхідність логіці єдиного кризового управління.

По-четверте, трансформація адміністративної правосуб'єктності ЦОВВ в умовах війни супроводжується зростанням ризиків:

1) *функціонального дублювання повноважень* внаслідок досить частих реорганізацій ЦОВВ. Продемонструємо це на прикладі Міністерства національної єдності України. У грудні 2024 р. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – Мінреінтеграції) перейменували у Міністерство національної єдності України (далі – Міннац'єдності), що супроводжувалося передачею частини повноважень Мінреінтеграції Міністерству розвитку громад та територій України та Міністерству соціальної політики України. Частина функцій залишилася без чітко визначеної відповідальності, що спричинило появу своєрідного «урядового» вакууму в сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, на що звертали увагу як представники влади, так і громадянського суспільства. Крім того, визначені у Положенні про Міннац'єдності [48] питання, в яких міністерство забезпечує формування та реалізацію державної політики, не мали законодавчого визначення. Це, зокрема, стосувалося питань «національної

єдності України та спільного розвитку» та «української національної самосвідомості». З іншого боку, Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» [49] саме Міністерство молоді і спорту України було визначено як ЦОВВ, який мав забезпечувати формування і реалізацію державної політики у цій сфері.

Окрім того, діяльність Міннац'єдності була спрямована на забезпечення прав і свобод громадян України, які виїхали за кордон, і створення умов для їх повернення до України, що частково дублювало повноваження Міністерства закордонних справ України, до компетенції якого належать питання забезпечення захисту прав та інтересів громадян України за кордоном. Забезпечення формування та реалізація державної політики з питань інформаційної політики єдності України та стратегічних комунікацій (у частині повноважень з питань національної єдності України), своєю чергою, перетиналися з повноваженнями Міністерства культури і стратегічних комунікацій України. Та й загалом аналіз Положення про Міннац'єдності дозволяє стверджувати, що це Міністерство мало обмежену самостійність у реалізації низки своїх повноважень: наприклад, воно разом із Міністерством освіти і науки України мало сприяти здобуттю освіти особами, які виїхали за кордон, а разом з Міністерством закордонних справ України – взаємодіяти з організаціями та медіа з метою забезпечення інтересів осіб, які виїхали за кордон. Врешті-решт усі означені причини призвели до того, що КМУ своєю постановою від 21 липня 2025 р. № 904 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» [50] реорганізував Міннац'єдності шляхом приєднання до Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України.

Ще один приклад дублювання повноважень між ЦОВВ проілюструємо на прикладі Державного агентства з питань кіно України (далі – Держкіно). Згідно з постановою Уряду від 12 березня 2022 р. №262 «Про внесення змін до Положення про Державне агентство України з питань кіно і Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України» [51] спрямування і координацію діяльності Держкіно було передано від Міністерства культури та інформаційної політики України до КМУ. У зв'язку з цим саме на Держкіно було покладено повноваження щодо нормативно-правового регулювання у сфері кінематографії. Відповідно

Міністерство культури та інформаційної політики втратило одну із своїх компетенцій – сферу кінематографії, яка перейшла до Держкіно. 7 лютого 2025 р. КМУ прийняв постанову №138 «Про внесення змін щодо діяльності Державного агентства з питань кіно до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [52], згідно з якою відбувся зворотній процес – Держкіно повернулося до сфери впливу Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, яке, своєю чергою, повернуло собі повноваження щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері кінематографії, а також здійснення нормативно - правового регулювання у цій сфері. Водночас завдання щодо забезпечення формування державної політики у сфері кінематографії залишилося без змін, що призводить до дублювання повноважень із повноваженнями міністерства, якому наразі підпорядковується Держкіно [53];

2) *нормативної колізійності між постановами КМУ та актами ЦОБВ*. Така ситуація виникає через те, що ст. 49 Закону № 794-VII передбачає право КМУ видавати нормативно-правові акти, які є обов'язковими для виконання. Водночас ст. 15 та 23 Закону № 3166-VI закріплюють право ЦОБВ видавати накази. Як наслідок, в умовах війни виникають ситуації, коли постанова КМУ встановлює загальні правила (наприклад, порядок забезпечення, обліку, розподілу ресурсів), а накази ЦОБВ деталізують їх несинхронно або з різним обсягом обмежень. До прикладу, 13 березня 2022 р. КМУ прийняв постанову №303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» (далі – Постанова №303), у пункті 1 якої вказується: «Припинити проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [54].

Таким чином, суб'єктам владних повноважень, за загальним правилом, заборонено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період дії воєнного стану.

І лише за наявності загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, а

також для виконання міжнародних зобов'язань України протягом періоду воєнного стану *дозволити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах* (п. 2 Постанови № 303).

Отже, з урахуванням п. 2 Постанови № 303, що КМУ уповноважив Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ), яке згідно з п. 1 Положення забезпечує *формування і реалізує державну політику в сферах, зокрема, попередження та зниження рівня вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення*, а також забезпечення формування державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення [55], протягом періоду воєнного стану приймати індивідуальні акти (рішення) щодо проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) тільки за наявності загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища, забезпечення безпеки держави, а також для виконання міжнародних зобов'язань України.

17 березня 2023 р. МОЗ, керуючись законами України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [56] та «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [57], п. 8 Положення про МОЗ, пунктом 2 Постанови № 303, прийняло наказ № 522 «Про затвердження Переліку підстав для здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення на період воєнного стану» (далі – Наказ № 522) [58]. П. 2 Наказу №522 обов'язок забезпечити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення на період воєнного стану з підстав, визначених Переліком, затвердженим п. 1 цього Наказу, *покладається на Держспродспоживслужбу*.

Якщо звернутися до п. 8 Положення, МОЗ у межах повноважень, передбачених законом, на основі і на виконання Конституції та законів України, актів Президента України і постанов Верхов-

ної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України, актів КМУ видає накази, організовує та контролює їх виконання.

З огляду на вищезазначене, *накази МОЗ не можуть суперечити правовим актам вищої юридичної сили, зокрема нормативно-правовим актам КМУ, серед яких і Постанова № 303. На це безпосередньо вказує і Закон України «Про правотворчу діяльність».* Зокрема, у ч. 2 ст. 19: *«в Україні встановлюється така ієрархія нормативно-правових актів:*

б) накази міністерств приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов КМУ... і є обов'язковими до виконання на території України» [59].

Однак всупереч положенням п. 2 Постанови № 303 *МОЗ прийняло не індивідуальний акт (рішення) щодо проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) чітко визначених суб'єктів господарювання, а нормативно – правовий акт (Наказ № 522), яким фактично скасувало мораторій на проведення планових і позапланових перевірок, встановлений Постановою № 303.*

Якщо проаналізувати зміст Наказу № 522, то можна стверджувати, що порівняно із Постановою № 503 МОЗ також фактично розширило перелік підстав для здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період дії воєнного стану, не навівши при цьому на виконання п. 2 Постанови № 303 жодних критеріїв, за якими в конкретних випадках має визначатися наявність загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища, забезпечення безпеки держави, а також виконання міжнародних зобов'язань України. Щодо цього Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у своїй Постанові від 31 січня 2023 р. по справі № 540/1245/20 вказує: «43. Як вбачається зі змісту абз. 5 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», підставою для здійснення позапланових заходів є не будь-яке звернення фізичної особи, а звернення, в якому йдеться про порушення, що спричинило шкоду її правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середови-

щу чи безпеці держави. На доведення порушення спрямована й та частина правової норми, котра передбачає необхідність додавання документів чи їх копій, що підтверджують такі порушення (за наявності).

44. Контролюючий орган не має обов'язку щодо попередньої перевірки фактів, викладених у зверненні, однак повинен перевіряти обґрунтованість (підставність) звернення фізичної особи, а саме: чи свідчать зазначені заявником обставини про порушення, котре спричинило шкоду його правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю, навколишньому природному середовищу чи безпеці держави.

45. *Незазначення у зверненні обставин порушення прав заявника, спричинення шкоди навколишньому природному середовищу чи безпеці держави свідчить про його безпідставність і не може бути належною підставою для призначення позапланових заходів контролю» [60].*

Таким чином, на виконання положень п. 2 Постанови № 303 МОЗ повинен розглядати звернення фізичних осіб про порушення, що спричинило шкоду їй (їхнім) правам, законним інтересам, життю чи здоров'ю чи безпеці держави, встановлювати наявність порушення прав саме заявника, перевіряти наявність обставин чи фактів щодо загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави і лише після цього видавати відповідний індивідуальний акт – рішення про проведення позапланового заходу державного нагляду (контролю) у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення.

Водночас покладання п. 2 Наказу № 522 на Держпродспоживслужбу обов'язку забезпечити здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення на період воєнного стану з підстав, визначених Переліком, дублює норми законодавства, якими Держпродспоживслужба вже наділена відповідними повноваженнями. Крім того, Держпродспоживслужба є ЦОВВ, діяльність якого спрямовується і координується КМУ, а не МОЗ

(п. 1 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів)[61].

З огляду на все вищезазначене, Наказ № 522 суперечить Постанові КМУ № 303, яка є нормативно-правовим актом вищої юридичної сили. Правові висновки щодо того, що достатньою та належною підставою для визнання нормативно-правового акта органу державної влади або місцевого самоврядування повністю або частково протиправним та нечинним з підстави його невідповідності нормативно-правовому акту вищої юридичної сили викладені, зокрема, у постановах Верховного Суду від 28 квітня 2021 р. у справі № 640/3098/20 [62] та від 07 липня 2022 р. № 200/4397/19-а. [63].

Підсумовуючи, зазначимо, що нормативна колізійність між постановами КМУ та актами ЦОВВ призводить до того, що вказані нормативно-правові акти по-різному визначають, до прикладу, порядок реалізації одного і того ж заходу воєнного стану, і як наслідок – порушення принципу юридичної визначеності як змістовного елемента принципу верховенства права.

Намаганням вирішити цю проблему було внесення Урядом на розгляд Верховної Ради України ще у 2021 р. проєкту закону № 5469, згідно з яким передбачалося змінити порядок взаємодії щодо підготовки нормативно-правових актів між міністерством та центральними органами виконавчої влади, які спрямовуються і координуються Урядом через відповідного міністра. Законопроект передбачав, що такі центральні органи виконавчої влади втрачають компетенцію розробляти та вносити на розгляд відповідного міністра нормативно-правові акти (наприклад, проєкти законів), а натомість вносять міністру пропозиції щодо забезпечення формування державної політики та за дорученням міністра забезпечують участь своїх представників у підготовці нормативно-правових актів. Це мало сприяти тому, аби лише міністерства могли займатися розробленням політики (документів політики). Крім того, законопроект пропонував конкретизувати сфери державної політики на напрями діяльності, за які відповідатиме Уряд, а розподіл компетенції між членами Уряду мав охопити усі сфери та напрями його діяльності. Однак у вересні 2024 р. КМУ відкликав цей законопроект [64] незважаючи на те, що його ухвалення залишилось

одним із нереалізованих заходів Плану реалізації Стратегії реформування державного управління на 2022-2025 роки [65];

3) *розмивання компетенції між різними ЦОВВ у відносинах з військовими адміністраціями.* У законодавчій моделі, визначеній Законом № 3166-VI, кожен ЦОВВ діє в межах чітко визначеної галузі, а міжвідомча координація здійснюється переважно через КМУ. В умовах війни, згідно із ст. 9 та 12-1 Закону № 389-VIII, ЦОВВ залучаються до виконання загальнодержавних безпекових завдань незалежно від первісної галузевої спеціалізації. Внаслідок цього межі галузевої компетенції тимчасово «розмиваються», і ЦОВВ виконують функції, які у мирний час не належали б до їхнього предмета відання.

Що стосується *військових адміністрацій*, то Закон № 389-VIII допускає передачу частини повноважень місцевих органів виконавчої влади військовим адміністраціям. Водночас ЦОВВ зберігають свої повноваження щодо реалізації державної політики на відповідних територіях. Це створює ситуацію, коли ЦОВВ формально залишаються відповідальними за реалізацію політики, а військові адміністрації фактично приймають ключові управлінські рішення, а з іншого боку - обумовлює особливе значення КМУ як суб'єкта координаційно-інтегративної правосуб'єктності, здатного забезпечити ієрархічну узгодженість рішень, єдність управлінської практики, збереження системності виконавчої влади в умовах війни.

Адміністративна правосуб'єктність місцевих органів виконавчої влади, у тому числі Уряду АПК, в умовах війни має особливо складний, багатовимірний і динамічний характер, що зумовлюється поєднанням територіального, безпекового та інституційного чинників. Адже на відміну від ЦОВВ адміністративна правосуб'єктність місцевих органів виконавчої влади безпосередньо пов'язана з реальним здійсненням влади на конкретній території, що робить її особливою вразливою до наслідків збройної агресії. Нормативними підставами такої трансформації є ст. 6,118,136 Конституції України, Закон України «Про місцеві державні адміністрації» [66] ст. 4, 9, 10 та 12-1 Закону № 389-VIII, укази Президента України про утворення військових адміністрацій, видані на підставі зазначеного закону. Аналіз означених нормативно-правових актів дозволяє стверджувати про формування *асиметричної моделі реалізації адміністративної правосуб'єктності місцевих органів виконав-*

чої влади, за якої обсяг повноважень, спосіб їх реалізації, ступінь самостійності безпосередньо залежать від безпекової ситуації на відповідній території.

Так, відповідно до ст. 4 Закону № 389-VIII «на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації», яким передаються повноваження місцевих державних адміністрацій, делегуються функції органів місцевого самоврядування, у тому числі приймати обов'язкові до виконання рішення у межах відповідної території (ст. 15 Закону № 389-VIII). У таких умовах адміністративна правосуб'єктність місцевих органів виконавчої влади істотно обмежується за обсягом, реалізується спільно з військовими адміністраціями. Як наслідок місцеві органи виконавчої влади можуть зберігати формальний правовий статус, натомість фактичне управління здійснюється військовими адміністраціями.

Принципово важливим при цьому є те, що навіть за умов тимчасової окупації, втрати фактичного контролю над територією, неможливості реалізації внаслідок цього державно-владних повноважень адміністративна правосуб'єктність місцевих органів виконавчої влади на таких територіях не припиняється, з огляду на конституційний принцип територіальної цілісності України, закріплений ст. 1, 2, 132, 133 Конституції України, положень законодавства про правонаступництво та безперервність публічної влади (ст. 85 та 106 Конституції України). Вона набуває латентного (потенційного) характеру, що означає збереження правового статусу відповідних місцевих органів виконавчої влади за відсутності фактичної можливості реалізації повноважень, наявності правової здатності до відновлення повного обсягу компетенції після деокупації або стабілізації ситуації.

Отже, трансформація адміністративної правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади обумовлена правовим режимом воєнного стану і поєднує елементи централізації (посилення ролі держави і військових адміністрацій), координаційні механізми

(взаємодія з ЦОВВ), тимчасове обмеження обсягу адміністративної правосуб'єктності внаслідок реалізації повноважень сумісно з військовими адміністраціями, збереження правового статусу і латентну правосуб'єктність місцевих органів виконавчої влади на окупованих територіях, що дозволяє забезпечити інституційну спадковість публічної влади та створює передумови для відновлення повноцінного державного управління у повоєнний період. Водночас «ядром» адміністративної правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади у відносинах з приватними особами виступає адміністративна процедура, визначена ЗАП і приведеніми у відповідність до нього Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру», постановами КМУ, наказами ЦОВВ.

Що стосується адміністративної правосуб'єктності Уряду Автономної Республіки Крим, то вона має особливу, конституційно зумовлену природу, що відрізняє його від інших місцевих органів виконавчої влади. Так, згідно із ст. 136 Конституції України виконавчу владу в АРК здійснює Рада Міністрів АРК, яка є органом виконавчої влади автономії, підконтрольна та підзвітна КМУ в межах, визначених Конституцією і законами України. Таким чином, вже на конституційному рівні адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК має похідний та обмежений характер.

Починаючи з 2014 р. територія АРК перебуває в умовах тимчасової окупації, що істотно впливає на фактичну можливість реалізації адміністративної правосуб'єктності її органів виконавчої влади. Водночас у правовому сенсі статус АРК не змінено, її органи не ліквідовані, адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК не припинена. Таке розуміння відповідає ст. 1 та 2 Конституції України, змісту Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [67], який виходить з принципу збереження юрисдикції України над окупованими територіями.

В умовах війни *адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК також трансформується*, що проявляється у наступному: по-перше, вона не реалізується у класичних адміністративно-управлінських формах, не передбачає безпосереднього управління територією, набуває інституційно-репрезентативного харак-

теру. По-друге, у системі виконавчої влади України Уряд АРК фактично трансформується з місцевого органу виконавчої влади у суб'єкта збереження правової тяглості автономного статусу Криму, елемент публічно-правової архітектури майбутньої деокупації. У цьому сенсі адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК виконує гарантійну та символіко-правову функцію, підтверджуючи неперервність української державної влади над тимчасово окупованою територією. По-третє, на відміну від обмеженої адміністративної правосуб'єктності місцевих державних адміністрацій у зоні бойових дій, координаційної правосуб'єктності військових адміністрацій, адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК перебуває у стані повного функціонального блокування, але не правового припинення, зберігаючи правові та інституційні засади для відновлення у повоєнний період. Відтак можна стверджувати, що адміністративна правосуб'єктність Уряду АРК є прикладом граничної трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади в умовах війни.

Висновки. Особливостями адміністративної правосуб'єктності КМУ є: домінування у її змісті кризово-управлінських функцій, що нормативно закріплюється через розширення повноважень Уряду у сфері мобілізації ресурсів, координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також забезпечення функціонування економіки в особливому режимі; концентрація значного обсягу дискреційних повноважень, що реалізуються через оперативні рішення та акти підзаконного характеру. Адміністративна правосуб'єктність ЦОВВ в умовах війни характеризується функціональним дублюванням повноважень означених органів, нормативною колізійністю між прийнятими ними та Урядом нормативно-правовими актами, своєрідним «розмиванням» меж компетенції центральних органів виконавчої влади внаслідок пріоритетності забезпечення національної безпеки і оборони.

Трансформація адміністративної правосуб'єктності місцевих органів виконавчої влади поєднує елементи централізації (посилення ролі держави і військових адміністрацій), координаційні механізми (взаємодія з центральними органами виконавчої влади), тимчасове обмеження обсягу адміністративної правосуб'єктності внаслідок реалізації повноважень спільно з військовими адміністраціями, збереження правового статусу і латентну правосуб'єк-

тність місцевих органів виконавчої влади на окупованих територіях, що дає змогу забезпечити інституційну спадковість публічної влади та створює передумови для відновлення повноцінного державного управління у повоєнний період.

Водночас «ядром» адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади у відносинах з приватними особами виступає адміністративна процедура, визначена Законом України «Про адміністративну процедуру» і приведеними у відповідність до нього Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» спеціальними законами, постановами Уряду, наказами ЦОВВ, які стосуються прийняття адміністративних актів.

Щодо адміністративної правосуб'єктності Уряду АРК, то на сьогодні вона перебуває у стані повного функціонального блокування, але не правового припинення, зберігаючи правові та інституційні засади для відновлення у повоєнний період, і є прикладом граничної трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади в умовах війни.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. 3. Адміністративне право України. Академічний курс: підручни : у 2 т. / В. Авер'янов, О. Андрійко, Ю. Битяк та ін. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с. 4. Бортник В. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Персонал, 2012. 222 с. 5. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін.; за заг. ред В. Галунька, О. Правотворової. Херсон: Олді-плюс, 2021. 656 с. 6. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін. Херсон: Олді-плюс, 2018. 446 с. 7. Лютіков П.С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2013. 454 с. 8. Мацелик Т. Адміністративна правосуб'єктність як онтологічна здатність особи бути суб'єктом адміністративного права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 597. С. 90–94. 9. Бевзенко В., Мельник Р. Загальне адміністративне право: навч. посіб./ за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваіте. 2014. 376 с. 10. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник / В. К. Колпаков. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с. 11. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 624 с.

12. Зубрицька О. Адміністративна правоздатність як елемент правосуб'єктності індивідуальних суб'єктів адміністративного права. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2015. № 3. С. 99-104. 13. Коломоєць Т., П. Лютиков. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб як основа їх адміністративно-правового статусу: теоретико-правовий аналіз. *Право України*. 2013. № 3/4. С. 385-395. 14. Кисіль Л. Адміністративна правосуб'єктність Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій. *Держава і право*. 2024. Вип. 96. С. 65-78; Кисіль Л. Є. Адміністративна правосуб'єктність керівника та заступників керівника постійно діючого допоміжного органу, утвореного Президентом України, як різновиду національних публічних діячів. *Держава і право*. 2025. Вип. 98. С. 545-565 та ін. 15. Біла-Тіунова Л. Р. Питання адміністративного права: навч.-метод. посіб. 2021. 46 с. 16. Дем'янчук Ю. Концепція адміністративної процесуальної правосуб'єктності. *Правова інформатика*. 2014. №1(41). С. 96-101. 17. Джафарова М.В. Структурні елементи адміністративної процесуальної правосуб'єктності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Т. 2. Вип. 2. С. 32–35. 18. Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах: дис. ... к.ю.нд. юрид. наук. Київ, 2005. 202 с. 19. Мельниченко Б. Деякі питання щодо адміністративної правосуб'єктності органів публічного управління у країнах Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №7. С.179-181. 20. Пасічник А. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб приватного права: монографія. Суми: Мрія.2014. 126 с. 21. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>. 22. Грінь А. А. Дискреційні повноваження органів виконавчої влади та їх реалізація : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2019. 256 с.; Колесник В. А. Дискреційні повноваження органів державної влади як предмет розгляду публічно-правових спорів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 5–6. С. 141–146; Муза О. В., Нестерик М. О. Характеристика нормативних підстав застосування дискреційних повноважень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 234–237; Ковбас І. В., Коваль М. В., Мороз С. С. До питання про формалізовану фіксацію в законодавстві України терміну «дискреція» як явища, що застосовується в процесі публічного адміністрування та при здійсненні судочинства. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 244–251. 23. Про затвердження Порядку здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 року № 1074. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2011-%D0%BF#Text>. 24. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. 25. Про публічні консультації: Закон України від 20 червня 2024 року № 3841-IX. 26. Бойко І., Соловійова О.

Дискреція публічної адміністрації: сутність і правове регулювання. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 170. С. 207-208. **27.** Порядок віднесення об'єктів до критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1384). **28.** Перелік секторів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 січня 2024 р. № 48). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>. **29.** Методика категоризації об'єктів критичної інфраструктури: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>. **30.** Порядок ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 р. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-%D0%BF#Text>. **31.** Національний план захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2023 р. № 825-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2023-%D1%80#Text>. **32.** Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>. **33.** Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року №573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>. **34.** Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text>. **35.** Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text>. **36.** Про затвердження Порядку заборони торгівлі зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами в умовах правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-2021-%D0%BF#Text>. **37.** Про затвердження переліку лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, щодо яких може встановлюватись особливий режим у сфері виробництва та реалізації під час запровадження та здійснення захо-

дів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-2016-%D0%BF#Text>. **38.** Про затвердження Положення про військово-транспортний обов'язок: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 року №1921. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-%D0%BF#Text>. **39.** Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>. **40.** Деякі питання проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2024 року № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2024-%D0%BF#Text>. **41.** Деякі питання забезпечення населення продовольчими товарами в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 328. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2022-%D0%BF#Text>. **42.** Про припинення заходів державного нагляду(контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>. **43.** Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>. **44.** Два роки виконання Закону «Про адміністративну процедуру»: Звіт Міністерства юстиції України. URL: <https://par.in.ua/information/publications/486-dva-roky-vykonannia-zakonu-pro-administrativnu-protseduru-zvit-ministerstva-yustytysi>. **45.** Типове положення про координаційний штаб з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2024 р. № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2024-%D0%BF#Text>. **46.** Про утворення Координаційного штабу поведіння з військовополоненими: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text>. **47.** Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань організації призову військовозобов'язаних громадян на військову службу під час мобілізації та з питань розвитку спроможностей щодо рекрутингу іноземців та осіб без громадянства для проходження військової служби за контрактом: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 2024 року № 707 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/707-2024-%D0%BF#Text>; Деякі питання взаємодії і координації під час посилення охорони та захисту державного кордону України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2021 р. № 1214 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1214-2021-%D0%BF#Text>. **48.** Деякі питання діяльності Міністерства національної єдності України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2025-%D0%BF#n10>. **49.** Про основні засади державної

політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>. **50.** Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 2023 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-%D0%BF#Text>. **51.** Про внесення змін до Положення про Державне агентство України з питань кіно і Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2022-%D0%BF#n9>. **52.** Про внесення змін щодо діяльності Державного агентства з питань кіно до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2025 р. № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2025-%D0%BF#Text>. **53.** Організаційна архітектура Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/arhitektura-kabinetu-ministriv-organiv-vykonavchoyi-vlady>. **54.** Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>. **55.** Про затвердження Положення про міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>. **56.** Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>. **57.** Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. **58.** Про затвердження Переліку підстав для здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) у сфері законодавства про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення на період воєнного стану: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 березня 2023 року № 522. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0561-23#Text>. **59.** Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. **60.** Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 31 січня 2023 р. по справі № 540/1245/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108696350>. **61.** Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>. **62.** Постанова Верховного Суду від 28 квітня 2021 року у справі № 640/3098/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592209>. **63.** Постанова Верховного

Суду від 07 липня 2022 р. № 200/4397/19-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105138928>. **64.** Про внесення змін до деяких законів України щодо організації діяльності Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади: проект Закону України від 5 травня 2021 року № 5469. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71849. **65.** Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>. **66.** Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. **67.** Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

References

1. Konstitutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. **2.** Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. **3.** Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchny : u 2 t. / V. Averianov, O. Andriiko, Yu. Bytiak ta in. Kyiv: Yurydychna dumka, 2004. T. 1. 584 s. **4.** Bortnyk V. Administratyvne pravo Ukrainy: navch. posib. Kyiv: Personal, 2012. 222 s. **5.** Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / V. Halunko, P. Dikhtiiivskyi, O. Kuzmenko ta in.; za zah. red V. Halunka, O. Pravotvorovoi. Kherson: Oldi-plus, 2021. 656 s. **6.** Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / V. Halunko, P. Dikhtiiivskyi, O. Kuzmenko, S. Stetsenko ta in. Kherson: Oldi-plus, 2018. 446 s. **7.** Liutikov P. S. Yurydychni osoby yak subiekty administratyvnoho prava: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia, 2013. 454 s. **8.** Matselyk T. Administratyvna pravosubiektnist yak ontolohichna zdatnist osoby buty subiektoom administratyvnoho prava. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. 2011. Vyp. 597. S. 90–94. **9.** Bevzenko V., Melnyk R. Zahalne administratyvne pravo: navch. posib./ za zah. red. R.S. Melnyka. Kyiv: Vaite. 2014. 376 s. **10.** Kolpakov V. K. Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk / V.K. Kolpakov. Kyiv : Yurinkom Inter, 1999. 736 s. **11.** Stetsenko S. H. Administratyvne pravo Ukrainy: navch.posib. Kyiv: Atika, 2007. 624 s. **12.** Zubrytska O. Administratyvna pravozdatnist yak element pravosubiektnosti individualnykh subiektiv administratyvnoho prava. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury*. 2015. № 3. s. 99-104. **13.** Kolomoiets T., P. Liutikov. Administratyvna pravosubiektnist yurydychnykh osib yak osnova yikh administratyvno-pravovoho statusu: teoretyko-pravovyi analiz. *Pravo Ukrainy*. 2013. № 3/4. s. 385-395. **14.** Kysil L. Administratyvna pravosubiektnist Ukrainiskoho natsionalnoho ofisu intelektualnoi vlasnosti ta innovatsii. *Derzhava i pravo*. 2024. Vyp. 96. S. 65-78; Kysil L.Ie. Administratyvna pravosubiektnist

kerivnyka ta zastupnykiv kerivnyka postiino diiuchoho dopomizhnoho orhanu, utvorenoho Prezzydentom Ukrainy, yak riznovydu natsionalnykh publichnykh diiachiv. *Derzhava i pravo*. 2025. Vyp. 98. S. 545-565 ta in. **15.** Bila-Tiunova L. R. Pytannia administratyvnoho prava: navch.-metod. posib. 2021. 46 s. **16.** Demianchuk Yu. Kontsepsiia administratyvnoi protsesualnoi pravosubiektnosti. *Pravova informatyka*. 2014. №1(41). S. 96-101. **17.** Dzhafarova M. V. Strukturni elementy administratyvnoi protsesualnoi pravosubiektnosti. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2016. T. 2. Vyp. 2. S. 32–35. **18.** Kostiv M. V. Administratyvna pravosubiektnist yurydychnykh osib ta osoblyvosti yii realizatsii v administratyvno-deliktnykh vidnosynakh: dys. ... k.i.u.nd. yuryd. nauk. Kyiv, 2005. 202 s. **19.** Melnychenko B. Deiakі pytannia shchodo administratyvnoi pravosubiektnosti orhaniv publichnoho upravlinnia u krainakh Yevropeiskoho Soiuзу. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 7. S.179-181. **20.** Pasichnyk A. Administratyvna pravosubiektnist yurydychnykh osib pryvathnoho prava: monohrafiia. Sumy: Mriia.2014. 126 s. **21.** Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27 liutoho 2014 roku № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>. **22.** Hrin A. A. Dyskreysiini povnovazhennia orhaniv vykonavchoi vlady ta yikh realizatsiia : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Kyiv, 2019. 256 s.; Kolesnyk V. A. Dyskreysiini povnovazhennia orhaniv derzhavnoi vlady yak predmet rozghliadu publichno-pravovykh sporiv. Inshystsii: praktyka ta dosvid. 2020. No 5–6. S. 141–146; Muza O.V., Nesteryk M. O. Kharakterystyka normatyvnykh pidstav zastosuvannia dyskreysiinykh povnovazhen. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. No 6. S. 234–237; Kovbas I.V., Koval M. V., Moroz S. S. Do pytannia pro formalizovanu fiksatsiiu v zakonodavstvi Ukrainy terminu «dyskreysiia» yak yavysshcha, sheho zastosovuietsia v protsesi publichnoho administruvannia ta pry zdiisnenni sudochynstva. *Pravovi novely*. 2023. No 20. S. 244–251. **23.** Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia zakhodiv, poviazanykh z utvoreniam, reorhanizatsiieiu або likvidatsiieiu ministerstv, inshykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 zhovtnia 2011 roku № 1074. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2011-%D0%BF#Text>. **24.** Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24 serpnia 2023 roku № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. **25.** Pro publichni konsultatsii: Zakon Ukrainy vid 20 chervnia 2024 roku № 3841-IX. **26.** Boiko I., Soloviiva O. Dyskreysiia publichnoi administratsii: sutnist i pravove rehuliuвання. *Problemy zakonnosti*. 2025. Vyp.170. S. 207-208. **27.** Poriadok vidnesennia obiektiv do krytychnoi infrastruktury: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 zhovtnia 2020 r. № 1109 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 hrudnia 2022 r. № 1384). **28.** Perelik sektoriv krytychnoi infrastruktury: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 zhovtnia 2020 r. № 1109 (v redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 sichnia 2024 r. № 48). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>. **29.** Metodyka katehoryzatsii obiektiv

krytychnoi infrastruktury: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 zhovtnia 2020 r. № 1109. URL: [3https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text). **30.** Poriadok vedennia Reiestru obiektiv krytychnoi infrastruktury, vkluchennia takykh obiektiv do Reiestru, dostupu ta nadannia informatsii z noho: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 kvitnia 2023 r. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-%D0%BF#Text>. **31.** Natsionalnyi plan zakhystu ta zabezpechennia bezpeky ta stiiikosti krytychnoi infrastruktury: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.09.2023 r. № 825-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2023-%D1%80#Text>. **32.** Pro zatverdzhennia Poriadku zaluchennia pratsezdatnykh osib do suspilno korysnykh robiv v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 lypnia 2011 roku № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>. **33.** Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lypnia 2020 roku № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>. **34.** Pro zatverdzhennia Poriadku vstanovlennia osoblyvoho rezhymu vizdu i vyzidu, obmezhenia svobody peresuvannia hromadian, inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, a takozh rukhu transportnykh zasobiv v Ukraini abo v okremykh yii mistsevestiakh, de vvedeno voiennyi stan: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-%D0%BF#Text>. **35.** Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv v osib, ohliadu rechei, transportnykh zasobiv, bahazhu ta vantazhiv, sluzhbovykh prymishchen i zhytla hromadian pid chas zabezpechennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text>. **36.** Pro zatverdzhennia Poriadku zaborony torhivli zbroieiu, sylnodiiuchymy khimichnymy i otruinymy rehovynamy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini abo okremykh yii mistsevestiakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 roku № 1457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-2021-%D0%BF#Text>. **37.** Pro zatverdzhennia pereliku likarskykh zasobiv, yaki maiut u svoiemu skladi narkotychni zasoby, psykhotropni rehovyny ta prekursori, inshi sylnodiiuchi rehovyny, shchodo yakykh mozhe vstanovliuvatys osoblyvyi rezhym u sferi vyrobnytstva ta realizatsii pid chas zaprovadzhennia ta zdiisnennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 liutoho 2016 roku №128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-2016-%D0%BF#Text>. **38.** Pro zatverdzhennia Polozhennia pro viiskovo-transportnyi oboviazok: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 hrudnia 2000 roku №1921. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1921-2000-%D0%BF#Text>. **39.** Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia evakuatsii u razi zahrozy vynyknennia abo vynyknennia nadzvychnykh sytuatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 zhovtnia 2013 roku № 841. URL:

2013-%D0%BF#Text. **40.** Deiaki pytannia provedennia evakuatsiinykh zakhodiv ta efektyvnoho reahuvannia na masove peremishchennia naseleння: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 serpnia 2024 roku № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2024-%D0%BF#Text>. **41.** Deiaki pytannia zabezpechennia naseleння prodovolchymy tovaramy v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 roku № 328. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2022-%D0%BF#Text>. **42.** Pro prypynennia zakhodiv derzhavnoho nahliadu(kontroliu) i derzhavnogo rynkovoho nahliadu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 bereznia 2022 r. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>. **43.** Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17 liutoho 2022 roku № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>. **44.** Dva roky vykonannia Zakonu «Pro administratyvnu protseduru»: Zvit Ministerstva yustytsii Ukrainy. URL: <https://par.in.ua/information/publications/486-dva-roky-vykonannia-zakonu-pro-administratyvnu-protseduru-zvit-ministerstva-yustytsi>. **45.** Typove polozhennia pro koordynatsiinyi shtab z provedennia evakuatsiinykh zakhodiv ta efektyvnoho reahuvannia na masove peremishchennia naseleння: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 serpnia 2024 r. № 911. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2024-%D0%BF#Text>. **46.** Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu povodzhennia z viiskovopolonenymy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznia 2022 roku № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text>. **47.** Pro utvorennia Mizhvidomchoi robochoi hrupy z pytan orhanizatsii pryzoivu viiskovozoboviazanykh hromadian na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii ta z pytan rozvytku spromozhnosti shchodo rekrutynhu inozemtsiv ta osib bez hromadianstva dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za kontraktom: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 chervnia 2024 roku №707 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/707-2024-%D0%BF#Text>; Deiaki pytannia vzaiemodii i koordynatsii pid chas posylennia okhorony ta zakhystu derzhavnogo kordonu Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 lystopada 2021 r. № 1214 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1214-2021-%D0%BF#Text>. **48.** Deiaki pytannia diialnosti Ministerstva natsionalnoi yednosti Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 sichnia 2025 r. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2025-%D0%BF#n10>. **49.** Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 roku № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>. **50.** Deiaki pytannia optymizatsii systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 sichnia 2023 r. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/29-2023-%D0%BF#Text>. **51.** Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo Ukrainy z pytan kino i Polozhennia pro Ministerstvo kultury ta informatiinoi polityky Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 bereznia 2022 roku № 262. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/262-2022-%D0%BF#n9>. **52.** Pro vnesennia zmin shchodo diialnosti Derzhavnoho ahentstva z pytan kino do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 liutoho 2025 r. № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2025-%D0%BF#Text>. **53.** Orhanizatsiina arkhitektura Kabinetu Ministriv Ukrainy ta tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/arhitektura-kabinetu-ministriv-organiv-vykonavchoyi-vlady>. **54.** Pro prypynennia zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) i derzhavnoho rynkovoho nahliadu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 bereznia 2022 roku №303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>. **55.** Pro zatverdzhennia Polozhennia pro ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 bereznia 2015 r. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>. **56.** Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2007 roku № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>. **57.** Pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia tiutiunovykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naselennia: Zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2005 roku № 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. **58.** Pro zatverdzhennia Pereliku pidstav dlia zdiisnennia pozaplanovykh zakhodiv derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi zakonodavstva pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia tiutiunovykh vyrobiv ta yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naselennia na period voiennoho stanu: Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 17 bereznia 2023 roku №522. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0561-23#Text>. **59.** Pro pravotvorchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24 serpnia 2023 roku № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. **60.** Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 31 sichnia 2023 r. po spravi № 540/1245/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108696350>. **61.** Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 veresnia 2015 r. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>. **62.** Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 kvitnia 2021 roku u spravi № 640/3098/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592209>. **63.** Postanova Verkhovnoho Sudu vid 07 lypnia 2022 r. № 200/4397/19-a. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105138928>. **64.** Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo orhanizatsiini diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy ta tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: projekt Zakonu Ukrainy vid 5 travnia 2021 roku № 5469. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71849. **65.** Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022-2025 roky: skhvaleno Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 r. № 831-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>. **66.** Pro mistsevi derzhavni

administratsii: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1999 roku № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>. 67. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 roku № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

Kysil Ludmyla. Normative grounds for the transformation of the administrative legal personality of the executive authorities of Ukraine under the legal regime of martial law

Based on the analysis of Ukrainian legislation, the following conclusions were formed about the normatively defined features of the transformation of the administrative legal personality of the executive authorities of Ukraine under the legal regime of martial law.

In particular, the features of the administrative legal personality of the Cabinet of Ministers of Ukraine determine the prevalence of crisis management functions in its content, which is normatively enshrined through the expansion of the Government's powers in the field of resource mobilization, coordination of the activities of central and local executive bodies, as well as ensuring the functioning of the economy in a special regime. A feature of the administrative legal personality of the Cabinet of Ministers of Ukraine is also the concentration of a significant amount of discretionary powers, which are implemented through operational decisions and subordinate acts.

The administrative legal personality of central executive bodies in wartime is characterized by functional duplication of the powers of the specified bodies, regulatory conflicts between the regulatory and legal acts adopted by them and the Government, and the blurring of the boundaries of the competence of central executive bodies due to the priority of ensuring national security and defense.

The transformation of the administrative legal personality of local executive bodies combines elements of centralization (strengthening the role of the state and military administrations), coordination mechanisms (interaction with central executive bodies), temporary limitation of the scope of administrative legal personality due to the exercise of powers jointly with military administrations, preservation of the legal status and latent legal personality of local executive bodies in the occupied territories, which allows ensuring the institutional succession of public power and creates the prerequisites for the restoration of full-fledged public administration in the post-war period.

At the same time, the «core» of the administrative legal personality of executive bodies in relations with private individuals is the administrative procedure defined by the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» and the resolutions of the Government and orders of central executive bodies brought into line with it by the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»».

As for the administrative legal personality of the Government of the ARC, today it is in a state of complete functional blockage, but not legal termination, preserving the legal and institutional foundations for restoration in the post-war period, and is an example of the extreme transformation of the administrative legal personality of executive bodies in wartime.

Key words: administrative legal personality, executive bodies, legal regime of martial law, transformation of administrative legal personality, Cabinet of Ministers of Ukraine, central executive bodies, local executive bodies, military administrations.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 336.226.11

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-151

ISSN 1563-3349

Н. К. ІСАЄВА

**ПРАВА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД
ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Розглядаються актуальні проблеми вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану та повоєнний період відновлення. Наголошується на необхідності дотримання прав платників податків в процесі розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів та врахування науково обґрунтованих економічних розрахунків. Для збільшення джерел доходів бюджету також доцільно використовувати можливі резерви для збільшення бази оподаткування, одночасно застосовуючи гнучку систему податкових пільг.

Ключові слова: права платників податків; податкове законодавство; принципи податкового законодавства України; податкова система України; податкова безпека; економічна безпека підприємств; оподаткування малого підприємництва; податкова політика.

Isaieva Natalia. Taxpayers' rights: ensuring compliance in the context of improving the legal principles of the tax system of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period

The article considers the current problems of improving the tax legislation of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period of recovery. At the same time, the author emphasizes the need to respect the rights of taxpayers in the process of developing and adopting relevant regulatory legal acts and taking into account scientifically sound economic calculations. To increase the sources of budget revenues, it is necessary to use possible reserves to increase the tax base, while applying a flexible system of tax benefits.

© ІСАЄВА Наталія Карлівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0002-9716-9472; e-mail: natalya.isaieva@gmail.com

Key words: *taxpayers' rights; tax legislation; principles of tax legislation of Ukraine; tax system of Ukraine; tax security; economic security of enterprises; taxation of small businesses; tax policy.*

Актуальність теми. Аналіз функціонування сфери податкових відносин в Україні, визначення гострих проблем їх розвитку у воєнний період та напрямів і шляхів їх вирішення правовими засобами є одним з важливих завдань фінансово-правових досліджень. Однією з актуальніших проблем є дотримання та реалізація прав платників податків. Необхідно зазначити, що забезпечення дотримання та реалізації прав платників податків в умовах війни в Україні і в наступний період відбудови вимагає комплексного підходу та узгодження дій органів державної влади, їх посадових осіб та суспільних інституцій в державі, роль яких зростає саме в кризові періоди.

Вразливість усіх верств населення України потребує від держави збільшення зусиль щодо забезпечення не лише життя та безпеки громадян, а й забезпечення дотримання їх основоположних прав і свобод. При цьому закріплені законодавством права платників податків, їх дотримання, реалізація та захист повинні також бути забезпечені, оскільки це створює і необхідні умови для виконання їх податкових обов'язків.

Проблема забезпечення реалізації прав платників податків ніколи не втрачає своєї актуальності, а її гострота посилюється, коли це важко забезпечити: в умовах глибоких державних і суспільних трансформацій, економічних криз та в період воєнного стану тощо. Водночас вирішуватися ця проблема повинна в контексті податкової, фінансової та економічної безпеки держави, а також шляхом вдосконалення правового регулювання сфери податкових відносин в Україні.

Ступінь розробки проблеми. Дослідженню питань правового регулювання податкових відносин присвячувалося багато праць учених у галузі фінансового, і зокрема податкового, права: Д. О. Беззубова, Л. А. Вайолевської, Л. К. Воронової, М. П. Кучерявенка, Н. Ю. Пришви та ін. Проте зазначені проблеми потребують подальшого дослідження, особливо з урахуванням умов функціонування сфери оподаткування у воєнний період.

Метою статті є розгляд актуальних питань забезпечення та реалізації прав платників податків в умовах воєнного стану та повоєнний період та визначення можливих напрямів удосконалення правового регулювання податкових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розбудова демократичної правової держави неможлива без створення дієвих механізмів реалізації закріплених Конституцією України прав і свобод особи і громадянина. Фактично обсяг таких прав, їх надійний захист, гарантії дотримання і чіткі процедури реалізації прав і свобод громадян якраз і є одним із важливих критеріїв рівня розвитку демократії у державі та її соціальної спрямованості. Саме закріплення в законодавстві механізмів реалізації прав і свобод особи і громадянина створює широкий обсяг всіх інших їх прав у всіх сферах суспільних відносин.

Як слушно зазначає Н.М. Пархоменко, враховуючи правовий режим воєнного стану, що триває в Україні понад чотири роки, проблеми реалізації та забезпечення конституційних положень набувають дедалі більшої актуальності, адже в демократичній державі, навіть за умов воєнного стану, важливим та необхідним є пошук можливостей забезпечення фундаментальних конституційних принципів – захист життя, гідності та недоторканності особи, суверенітет і незалежність держави, демократична, соціальна, правова держава. До того ж в умовах війни дотримання конституційних норм у діяльності органів публічної влади є засобом уникнення зловживань владою, порушення прав людини та забезпечення таким чином виконання державою своїх обов'язків перед суспільством [1].

Це, безперечно, стосується забезпечення і реалізації прав платників податків. Причому складність вирішення питань реалізації і дотримання прав платників податків, крім власне умов війни, збільшується і необхідністю пошуку державою додаткових джерел доходів для фінансування видатків на оборону, забезпечення внутрішньо переміщених осіб, функціонування господарської сфери, підтримки вразливих верств населення та інших суспільних потреб, пов'язаних з війною.

Крім, власне, пошуку державою додаткових джерел доходів бюджету, нагальною потребою є вирішення проблем, пов'язаних із вимогами Міжнародного валютного фонду для надання наступних

траншів кредитної програми, які безпосередньо стосуються сфери оподаткування, а відтак платоспроможності платників податків в Україні.

Спочатку Фонд вимагав від України значно жорсткіших попередніх умов, серед яких ухвалення закону про оподаткування доходів від цифрових платформ (так званий податок на OLX), скасування безмитного ліміту на посилки до 150 євро і подання законопроекту про запровадження податку на додану вартість для фізичних осіб-підприємців з оборотом понад 1 мільйон гривень [2].

У середині лютого 2026 року Фонд погодився запустити програму без цих вимог. Всі непопулярні кроки були перенесені.

Проте прийняття відповідних законопроектів вимагає ретельного економічного обґрунтування. Причому йдеться не лише про платоспроможність платників податків, а в цілому про вплив на економіку держави.

Зокрема, як зазначають фахівці-економісти, запровадження податку на додану вартість для платників єдиного податку, яких помилково ототожнюють виключно з фізичними особами-підприємцями, вперше з'явилося в розробленій Міністерством фінансів України Національній стратегії доходів до 2030 року. Ухвалення такої Стратегії було одним із структурних маяків Міжнародного валютного фонду, проте спочатку Фонд не коментував вимогу, яка передбачала, що репресивні заходи запроваджуватимуться лише після «відновлення довіри до податкових органів» за результатами чергового реформування податкової служби. Однак Міжнародний валютний фонд, який свого часу просував презумпційне оподаткування для мікробізнесу (початкову форму єдиного податку) як структурний маяк, уже давно разом із поважними міжнародними організаціями негативно ставиться до спрощеної системи – і не лише в Україні, а й, наприклад, у Румунії. Там аналогічні кроки втричі скоротили кількість мікропідприємств і призвели до сповільнення економічного зростання [3].

У даному випадку необхідність чіткого і детального економічного обґрунтування відповідних законопроектів зумовлюється подвійним впливом податково-правових норм на учасників суспільних відносин, дії яких вони регулюють, і на економіку держави в цілому, а також загалом на функціонування податкової системи. Тому аргументація вчених-економістів і практиків у дискусіях із

міжнародними організаціями, а також при підготовці відповідних законопроектів повинна спиратися на переконливі аргументи і розрахунки. Без цього, при недостатньому економічному обґрунтуванні, крім негативних наслідків для розвитку економічних процесів у воюючій країні, може бути порушений принцип соціальної справедливості – установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків [4]. Цей принцип, на нашу думку, фактично є одним із важливіших прав платників податків, оскільки пов'язаний із конституційними правами людини і громадянина в Україні.

Соціальна справедливість і зайнятість населення лежать в основі економічного зростання й наступному підйомі економіки. Більше того, існує думка, що можливості для подальшої конвергенції всередині Європейського Союзу безпосередньо залежатимуть від вирішення питання про створення робочих місць та покращення на ринку праці в Європейському Союзі, а також досягнення належного рівня соціального захисту населення [5].

При всіх проблемах воєнного часу принцип соціальної справедливості в сфері оподаткування повинен бути основою вдосконалення податкової системи України та її правового регулювання в умовах, коли значна частина населення самостійно вирішує проблему власного забезпечення шляхом заняття малим підприємництвом. Держава повинна цьому всіляко сприяти і підтримувати суб'єктів малого підприємництва, проводячи гнучку податкову політику. В даному випадку не йдеться про відкидання вимог Міжнародного валютного фонду стосовно збільшення кількості податків в Україні та оподаткування податком на додану вартість малого бізнесу. Йдеться про те, що повинен бути збережений баланс між платоспроможністю платників податків, розвитком економіки та реальними надходженнями до доходної частини бюджету.

В умовах війни важко уникнути посилення податкового тягара. Проте варто уважно економічно прораховувати кожний крок у цьому напрямку. Враховуючи, що Україна здійснює всі необхідні заходи для вступу до Європейського Союзу, варто зазначити, що податкова політика визначається певною зваженістю.

У дослідженнях податкової сфери звертається увага на те, що впроваджені заходи щодо вдосконалення податкової політики в країнах Європейського Союзу зараз більш складні й різноманітні за

своєю суттю, спрямовані на стимулювання економічного зростання в усіх можливих напрямках. Насамперед масштабування податкових пільг здійснюється за трьома ознаками: 1) реформування системи прибуткового податку (допомога малозабезпеченим верствам населення та сім'ям з дітьми); 2) стимулювання інноваційної діяльності всіх секторів економіки, що передбачає як малий, так і середній бізнес; 3) боротьба з податковими злочинами та масштаби міжнародного співробітництва між державами та загалом у цьому напрямку.

Податкова система кожної держави має особливості, зумовлені характером її розвитку, станом економіки, національними традиціями та соціальною психологією. Однак вона в будь-якому випадку має базуватися на такій організаційній основі, яка б дозволила функціонувати з найменшими витратами як для країни в цілому, так і для конкретного суб'єкта оподаткування. Податкова політика переслідувала три основні цілі; пом'якшення впливу податків на деформації в економіці; вирівнювання умов діяльності суб'єктів господарювання; спрощення системи оподаткування [5].

Альтернативою значного збільшення податків під час війни є визначення та упорядкування на законодавчому рівні сфер діяльності, які мають значний резерв бази оподаткування. Так, позитивною, на нашу думку, є підготовка відповідних законопроектів, які повинні врегулювати недостатньо чітко визначені види діяльності, в тому числі такі, які підпадають під визначення малого підприємства.

Зокрема, Верховна Рада України напрацьовує законопроект, який повинен врегулювати діяльність ріелторів в Україні і, таким чином, прибере з ринку ріелторів без кваліфікації, які не сплачують податки. Головне завдання цього документа – навести лад на ріелторському ринку, залишивши на ньому професійних і відповідальних людей, щоб споживачі отримали якісні послуги. Сьогодні немає точної інформації, скільки ріелторів працює на ринку України. Навіть асоціації, які об'єднують фахівців з нерухомості, наводять різні дані – від 45 до 80 тисяч. Ті, хто себе вважає професійним ріелтором, кажуть, що таких в Україні не більше 2-3 тисяч. Як справедливо вважають розробники законопроекту, ті, хто не може надавати якісні послуги, хто не має кваліфікації, не сплачує податки тощо, не повинні займатися відповідною діяльністю.

Наразі в цьому напрямку ведуться активні дискусії щодо того, яку модель обрати. Зокрема, в Європейському Союзі ріелторська діяльність регулюється певними правилами на рівні держави, тому споживачі максимально захищені. Законопроект також міститиме низку норм, які повинні максимально захистити споживача [6].

Належний рівень правової регламентації підприємницької діяльності прямо впливає на забезпечення належного виконання обов'язків платниками податків-суб'єктами підприємницької діяльності, а відтак, і на своєчасне і повне надходження податків та зборів до бюджету. Це також є основою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, яка охоплює рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток [7].

Економічна безпека, в свою чергу, пов'язана з податковою безпекою, складовою якої є відповідний рівень забезпечення дотримання та реалізації прав платників податків. Тому це важливо враховувати при розробці й прийнятті відповідних законопроектів, які призначені для вдосконалення регулювання економічних, господарських, податкових відносин, особливо в умовах воєнного стану. І також важливо при об'єктивній необхідності збільшення податкового навантаження на платників податків максимально реалізувати право на отримання податкових пільг, принаймні на початковий період становлення та розвитку підприємницької діяльності, особливо суб'єктами малого бізнесу, які є більш вразливими у воєнний та повоєнний період.

Висновки. Дотримання та реалізація прав платників податків повинно забезпечуватися в процесі вдосконалення правового регулювання відносин у податковій сфері в Україні з урахуванням особливостей воєнного та повоєнного періодів, а також завдань, які необхідно вирішувати державі у зв'язку з цим. Запровадження змін до податкового законодавства необхідно здійснювати з урахуванням платоспроможності платників податків відповідно до принципів податкового законодавства України та науково обґрунтованих економічних розрахунків. При цьому важливим є максимальне забезпечення права на податкові пільги для платників податків, які

належать до найбільш вразливих категорій платників, що пов'язано з умовами воєнного часу.

1. Пархоменко Н. М. Проблемні аспекти забезпечення реалізації Конституції України в умовах війни. *Досвід, воєнні випробування та повоєнний ренесанс конституційно-правового розвитку незалежності України: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. «28 річниця Конституції України: досвід, воєнні випробування та повоєнний ренесанс» (Київ, 26 червня 2024 р.) та «Захист незалежності України: правові засади та виклики сьогодні. До 33 річниця проголошення незалежності України» (Київ, 22 серпня 2024 р.)* /відп. ред. О. В. Скрипнюк, А. Р. Крусян, О.В. Батанов. Київ-Харків: Майдан, 2025. С. 30. 2. Андрій Водяний. «МВФ визнав виконання Україною умов для нової кредитної програми». 20 лютого 2026 року LIGA.net.UA). URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/mvf-vyznav-vykonannia-ukrainoiu-umov-dlia-novoi-kredytnoi-prohramy> 3. Володимир Дубровський. «Важкий вибір між кредитами МВФ і колапсом малого бізнесу». 03 лютого 2026 р. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/vazhkij-vibir-mizh-kreditami-mvf-i-kolapsomikrobiznesu-shcho-obrati-ukrajini.html> 4. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50-51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> 5. Заставна О.П., Шевчук О.Р. Міжнародно-правові механізми захисту прав платників податків під час застосування фінансових санкцій. *Вісник Національної академії правових наук України* / редкол.; В. Журавель та ін. Харків: Право, 2025. Т. 32 № 1. С. 120. DOI:10.31359/1993-0909. 2025-32-1-117). 6. Андрій Муравський. «Рада готує законопроект про діяльність ріелторів: що він змінює». Економічна правда. 23 лютого 2026 року. URL: <https://pravda.com.ua/biznes/rada-gotuye-zakonoprojekt-pro-diyalnist-rieltoriv-shcho-vin-zminyuje-818289/> 7. Кургузенкова Л.А. Економічна безпека підприємства: сутність та чинники формування її відповідного рівня. *Економіка і суспільство*. 2015. Вип.1. Мукачівський державний університет. С. 33. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/1_ukr/06.pdf

References

1. Parkhomenko N. M. Problemni aspekty zabezpechennia realizatsii Konstytutsii Ukrainy v umovakh viiny. *Dosvid, voieni випробування та повоєнний ренесанс конститутсиіно-правового розвитку незалежності України: Zbirnyk materialiv mizhnarodnykh naukovo-praktychnykh konferentsii «28 richnytsia Konstytutsii Ukrainy; dosvid, voieni випробування та повоєнний ренесанс» (m. Kyiv, 26 chervnia 2024 roku) та «Zakhyst nezalezhnosti Ukrainy: pravovi zasady ta vyklyky sohodennia. Do 33 richnytsi proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy» (m. Kyiv, 22 serpnia 2024 roku)* (vidp. red. akad. NAPrN Ukrainy, d.iu.n., prof. O. V. Skrypniuk, d.iu.n., prof. A. R. Krusian, d.iu.n., prof. O. V. Batanov. Kyiv-Kharkiv: Maidan, 2025. S. 30. 2. Andrii

Vodiani. «MVF vyznav vykonannia Ukrainoiu umov dlia novoi kredytnoi prohramy». 20 liutoho 2026 roku LIGA.net.UA. URL: <https://finance.liga.net/ua/ekonomika/novosti/mvf-vyznav-vykonannia-ukrainoiu-umov-dlia-novoi-kredytnoi-prohramy> **3**. Volodymyr Dubrovskiy. «Vazhkyi vybir mizh kredytamy MVF i kolapsom maloho biznesu». 03 liutoho 2026 r. Dzerkalo tyzhnia. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/vazhkij-vibir-mizh-kreditami-mvf-i-kolapsom-mikrobiznesu-shcho-obrati-ukrajini.html> **4**. Podatkovi kodeks Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2010. № 50-51. St.572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>. **5**. Zastavna O. P., Shevchuk O. R. Mizhnarodno-pravovi mekhanizmy zakhystu prav platnykiv podatkov pid chas zastosuvannia finansovykh sanktsii. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy / redkol.*: V. Zhuravel ta in. Kharkiv; Pravo. 2025. T. 32. № 1. S. 120. DOI:10.31359/1993-0909. 2025-32-1-117. **6**. Andrii Muravskiy. «Rada hotuie zakonoproiekt pro diialnist rieltoriv: shcho vin zmniuie». *Ekonomichna pravda*. 23 liutoho 2026 roku. URL: <https://epravda.com.ua/biznes/rada-gotuye-zakonoprojekt-pro-diyalnist-rieltoriv-shcho-vin-zminyuye-818289/7>. Kurhuzenkova L. A. Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta chynnyky formuvannia yii vidpovidnoho rivnia. *Ekonomika i suspilstvo*. 2015. Vyp. 1. Mukachivskiy derzhavnyi universytet. S.33. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/1_ukr/06.pdf

Isaieva Natalia. Taxpayers' rights: ensuring compliance in the context of improving the legal principles of the tax system of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period

Analysis of the functioning of the sphere of tax relations in Ukraine, identification of acute problems of their development during the war period and directions and ways of their solution by legal means is one of the important tasks of financial and legal research. One of the most urgent problems is the observance and implementation of taxpayers' rights. It should be noted that ensuring observance and implementation of taxpayers' rights during the war in Ukraine and in the subsequent period of reconstruction requires a comprehensive approach and coordination of actions of state authorities, their officials and public institutions in the state, the role of which increases precisely in times of crisis. The vulnerability of all segments of the population of Ukraine requires the state to increase efforts to ensure not only the life and safety of citizens, but also to ensure compliance with their fundamental rights and freedoms. At the same time, the rights of taxpayers enshrined in the legislation, their observance, implementation and protection must also be ensured, since this creates the necessary conditions for the fulfillment of their tax obligations.

This undoubtedly applies to ensuring and implementing taxpayers' rights. Moreover, the complexity of resolving issues of implementing and respecting taxpayers' rights, in addition to the actual conditions of war, is increased by the need for the state to find additional sources of income to finance defense spending, provide for internally displaced persons, operate the economic sector,

and support vulnerable segments of the population and other state needs related to the war.

Compliance and implementation of taxpayers' rights should be ensured in the process of improving the legal regulation of relations in the tax sphere in Ukraine, taking into account the peculiarities of the war and post-war periods, as well as the tasks that the state needs to solve in this regard.

The introduction of changes to tax legislation should be carried out taking into account the solvency of taxpayers in accordance with the principles of the tax legislation of Ukraine. and scientifically sound economic calculations. At the same time, it is important to ensure the maximum right to tax benefits for taxpayers who belong to the most vulnerable categories of taxpayers associated with wartime conditions.

Key words: taxpayers' rights, tax legislation, principles of tax legislation of Ukraine, tax system of Ukraine, tax security, economic security of enterprises, taxation of small businesses, tax policy.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ
ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.9
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-161
ISSN 1563-3349

Г. П. ТИМЧЕНКО
О. О. КРАСОВСЬКИЙ

**СПІВВІДНОШЕННЯ ДОБРОСОВІСНОСТІ
ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ**

Розглядається багатоаспектне поняття добросовісності не тільки як принципу цивільного процесу, а й цивільно-процесуального обов'язку. Досліджено генезу категорії «обов'язок» починаючи з давньогрецької філософії. Проаналізовано поняття цивільного процесуального обов'язку, визначене в працях вітчизняних процесуалістів. Виявлено різні підходи у науковому середовищі щодо співвідношення понять “добросовісність” та “цивільний процесуальний обов'язок”, адже залишається дискусійним твердження, що добросовісність входить до складу процесуального обов'язку чи зводиться до цього поняття, або є якісною передумовою реалізації процесуального обов'язку, або взагалі її застосування несумісне із виконанням обов'язку. Зроблено висновки про те, що добросовісність за своїм змістом не входить до складу цивільного процесуального обов'язку, а лише може розглядатися в якості оціночної характеристики обов'язку.

Ключові слова: цивільне судочинство, учасники цивільного процесу, цивільно-процесуальний обов'язок, добросовісність, добросовісне виконання обов'язків.

© ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович – провідний науковий співробітник Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук; ORCID: 0000-0003-4263-9948; e-mail: gena29-78@ukr.net

© КРАСОВСЬКИЙ Олег Олександрович – аспірант Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0005-4281-4402; e-mail: Legos11111@ukr.net

Tymchenko Hennadii, Krasovskyi Oleh. The relationship between good faith and civil procedural duty

The article examines the multifaceted concept of good faith not only as a principle of civil procedure, but also as a civil procedural duty. The genesis of the category of duty, beginning with ancient Greek philosophy, is explored. The concept of civil procedural duty in the works of domestic proceduralists is analysed. Various approaches in the scientific community regarding the relationship between the concepts of 'good faith' and 'civil procedural duty' are identified, where the statement that good faith is part of procedural duty or boils down to this concept, or is a qualitative prerequisite for the implementation of procedural duty, or whether its application is generally incompatible with the fulfilment of the duty. It was concluded that good faith, in terms of its content, is not part of civil procedural duty, but can only be considered as an evaluative characteristic of duty.

Key words: *civil proceedings, participants in civil proceedings, civil procedural duty, good faith, conscientious performance of duties.*

Вступ. Досліджуючи добросовісність у цивільному судочинстві, необхідно вказати про багатогранність даної правової категорії і позицію дослідників, що визначали добросовісність не тільки як принцип права, а й цивільно-процесуальний обов'язок [1, с. 258]. При цьому варто відзначити, що вказана багатозначність добросовісності в цивільному процесі може свідчити не лише про багатоаспектність цього поняття, а й про стан невизначеності у правовій науці щодо вказаної категорії, що підкреслює актуальність даного дослідження, метою якого є спроба встановлення співвідношення добросовісності з категорією цивільного процесуального обов'язку. Для цього ми проаналізуємо праці вітчизняних процесуалістів, розглянемо визначення поняття цивільного процесуального обов'язку в їх працях та взаємодією з категорією добросовісності, зробимо висновок про пов'язаність категорій добросовісності та процесуального обов'язку в цивільного судочинстві.

Стан розробки проблеми та методи дослідження. Правову категорію цивільного процесуального обов'язку висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні учені, як С. Бичкова, С. Васильєв, Г. Кузів, В. Кучер, Я. Мельник, М. Ясинок. При написанні статті був використаний формально-логічний метод та його основні прийоми, а саме: аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, абстрагування, формалізація.

Виклад основного матеріалу. Фундатор грецького стоїцизму Зенон Кітійський (IV–III ст. до н.е.) був першим, хто застосував поняття обов’язок (“те, що личить”), що, у свою чергу, розглядалось філософською школою стоїків як головний принцип відповідності природному закону будь-якого вчинку людини [2, с. 49].

Марк Туллій Цицерон, на якого вчення стоїків мало певний вплив, у своїй книзі “Про обов’язки” розглядав категорію обов’язку як таку, що пов’язана із уявленням про найвище благо (*summum bonum*) та надавав цьому поняттю більш конкретного змісту (*Cic. De off. I. II. 5*) [3], і в подальшому такий погляд мав вплив на наступні покоління філософів аж до появи категоричного імперативу Канта, який в основу обов’язку покладав відповідність моралі, що було пов’язано із правом.

Саме категоричний імператив І. Канта є підтвердженням свободи. В його основі лежить свідомість: ти можеш, тому що ти повинен, звідси випливає, що свободі передує обов’язок. Більше того, свобода і є добровільним виконанням свого обов’язку, адже людина керується “тільки своїм власним і не менш загальним законодавством” [4, с. 138].

Таким чином, у філософських системах, де категорії «обов’язок» намагались дати позитивне визначення, аргументація будувалася на беззаперечній підставі, якою вважався природний, або моральний закон, Бог, вимога категоричного імперативу, і порушення якої не допускалося.

Актуальність вивчення категорії обов’язку має місце і в сучасній українській правовій науці, проте в українському цивільно-процесуальному законодавстві навіть і зараз відсутня законодавча дефініція категорії “цивільно-процесуальний обов’язок”.

Г. Кузів, досліджуючи тему процесуального обов’язку добросовісного здійснення процесуальних прав, фактично зводить його до процесуальної поведінки, вказуючи, що за правовою природою обов’язок добросовісного здійснення процесуальних прав є загальним процесуальним обов’язком, що поширюється на усіх осіб, які беруть участь у справі, та повинен виконуватися ними протягом усього розгляду справи судом [1, с. 258].

М. М. Ясинок вважає, що процесуальні обов’язки учасників судового процесу – це обособлені й обумовлені процесуальними нормами вимоги щодо безумовного виконання процесуальних дій,

невиконання яких тягне за собою негативні процесуальні наслідки для порушників залежно від їх процесуального статусу [5, с. 17].

С. В. Васильєв вкладає у поняття цивільного процесуального обов'язку сторони “необхідну і забезпечену процесуальним законом належну поведінку сторони в цивільному судочинстві”, однак додає, що така поведінка “повинна відповідати суб'єктивному процесуальному праву суду” [6, с. 72].

С. В. Бичкова зазначає, що загальний цивільний процесуальний обов'язок осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень – це подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті, і є мірою необхідної поведінки зазначених суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, що стосується виключно процесуального строку [7, с. 16].

В. О. Кучер розглядає цивільний процесуальний обов'язок сторони як міру необхідної поведінки учасників цивільного процесу, яка покликана забезпечити здійснення певних процесуальних дій або утримання від їх здійснення для захисту прав та законних інтересів та гарантувати справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи [8, с. 311].

Серед українських учених слід виділити монографію Я. Я. Мельника, яка наразі найбільш детально розглядає категорію цивільного правового обов'язку. На думку автора, необхідними умовами, які характеризують якість та своєчасність виконання цивільних процесуальних обов'язків, є добросовісність та добровільність [5, с. 152]. При цьому Я. Я. Мельник, розглядаючи позиції деяких вчених [5, с. 155] щодо виключення терміна “добросовісно” з конструкції виконання процесуальних обов'язків, з одного боку, з ними погоджується [5, с. 156], а з іншого – у пропозиціях до зміни Цивільного процесуального кодексу України залишає термін “добросовісність” щодо виконання інших обов'язків особами, які беруть участь у справі [9, с. 263].

Автор звертає увагу на те, що добросовісність у цивільному процесуальному праві сприймається по-різному, однак у кінцевому результаті має спільну мету та наслідок – досягнення завдяки чітко встановленій законом поведінці необхідного та бажаного результату від реалізації обов'язку учасником цивільного процесу.

Тому категорія добросовісності є передумовою, баластом реалізації цивільних процесуальних обов'язків [5, с. 154]. З іншого боку, автор розвиває наукову дискусію, щодо поняття «якість обов'язку», яку вважає актуальною в рамках цивільних процесуальних правовідносин, де процесуальна норма в добросовісному виконанні цивільного процесуального обов'язку учасниками цивільного процесу (ч. 3 ст. 27 ЦПК України, яка була чинна на момент написання монографії. – Авт.) повинна бути калькою і сприйматися як загальнообов'язкова [5, с. 66-67].

Це, на нашу думку, може свідчити про діалектичну складність авторської позиції, оскільки з вищевказаного можна зробити висновок, що дослідник не визнавав добросовісність в якості структурної частини процесуального обов'язку, а лише умовою його здійснення, а з іншого боку, виходячи з того, що добросовісність є невід'ємною умовою якості обов'язку, через цю якість є і невід'ємною складовою поняття обов'язку, оскільки недобросовісне виконання обов'язку нівелює законодавчу конструкцію цієї цивільно-процесуальної категорії.

Підсумовуючи, Я. Я. Мельник розуміє поняття обов'язку учасників цивільного процесу як забезпечену законом міру необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа реально здатна у процесуально-значимий час реалізувати в ході цивільного судочинства задля задоволення законних вимог та інтересів певного суб'єкта цивільного процесу та/або суду щодо настання факту виконання такого обов'язку [5, с. 73].

Таким чином, вітчизняні дослідники зазначеної правової категорії в цілому розглядають цивільно-правовий обов'язок як поведінку, що визначена законодавством та забезпечена примусом.

Аналіз поглядів учених-процесуалістів на категорію «цивільно-процесуальний обов'язок» вказує на певну невизначеність серед дослідників щодо співвідношення понять “добросовісність” та “цивільно-процесуальний обов'язок”, що підтверджується одним із висновків дисертаційного дослідження Я. Я. Мельника про те, що добросовісність у цивільному процесі має властивості як універсального цивільного процесуального обов'язку, так і принципу здійснення процесуального права, і у зв'язку з цим виникає потреба у додатковому науковому дослідженні конструк-

ції здійснення цивільного процесуального права, його поняття, структури та принципів [9, с. 176].

Слід звернути увагу, що Цивільний процесуальний кодекс України у редакції 2017 року (далі – ЦПК України) лише у двох нормах опосередковано згадує про добросовісне виконання обов’язків – ч. 7 ст. 81 ЦПК України щодо права суду витребувати докази у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов’язків щодо доказів та ч. 1 ст. 143 ЦПК України щодо вжиття судом заходів процесуального примусу з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов’язків.

Співставляючи зміст понять “добросовісність” та “цивільно-процесуальний обов’язок”, слід зазначити, що кожне визначення характеризується певними істотними ознаками, і в цьому випадку не можна однозначно зробити висновок, що ознаки обов’язку та добросовісності є тотожними.

Як було показано вище, якщо змістом цивільно-процесуального обов’язку є поведінка, то добросовісність характеризує якість цієї поведінки. При цьому слід відзначити, що категорія юридичного обов’язку має певну структуру: форма, зміст, і не зрозуміло, до якої саме структурної частини обов’язку належить добросовісність. Якщо істотною відмінністю обов’язку від права є відсутність вибору, то добросовісність, у межах природно-правової концепції права, завжди розглядалась як свідомий вибір. Також обов’язок завжди чітко регламентується нормою закону, що не завжди можливо щодо такого оціночного поняття, як добросовісність.

У семантиці визначення предмета денотатом називається чітка конкретизація поняття, на відміну від конотації (у нашому випадку “добросовісності”), яка застосовується для вираження додаткових або оціночних значень і залежить від певних культурних традицій суспільства. І в цьому випадку, якщо термін “добросовісність” є тотожним змісту поняття “обов’язок”, то законодавець допустив змішання понять, оскільки ми отримуємо філологічну тавтологію: “Добросовісне (обов’язок) виконання обов’язків”, що за правилами логіки та законодавчої техніки неможливо.

Також невирішеним залишається питання щодо різниці між поняттями “виконання обов’язків” та “недобросовісне виконання

обов'язків”. Напевно, з великого масиву обов'язків можна виокремити ті, де не існує додаткової “якісної” альтернативи, тобто обов'язок або виконується, або ні. Наприклад, обов'язок деяких фізичних та юридичних осіб зареєструвати свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі (ч. 6 ст. 14 ЦПК України); особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови (ч. 2 ст. 71 ЦПК України); обов'язок учасників судового процесу повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) (абз. 1 ч. 1 ст. 131 ЦПК України) та про причини неявки в судове засідання (ч. 3 ст. 131 ЦПК України); та інші випадки, коли складно уявити, як можна добросовісно чи недобросовісно виконати певний процесуальний обов'язок, що зводиться до чітко визначеної простої дії чи бездіяльності.

У ситуаціях, коли можна казати про добросовісне виконання обов'язків, має значення якісна характеристика виконання цього обов'язку, що воно виконано належним чином, і тоді категорію “добросовісне виконання обов'язків” навряд чи можна застосувати абсолютно до всіх цивільно-процесуальних обов'язків.

Щодо нормативної реалізації добросовісності в цивільному судочинстві, то звертають на себе увагу кілька законодавчих положень, які припустимо вважати її прямим проявом у процесуальному законодавстві. Це передусім ті процесуальні обов'язки, які неможливо описати або кваліфікувати інакше, як вимогу поводитися чесно. Їх порушення – це яскраві приклади процесуальної недобросовісності.

По-перше, це заборона приховування доказів, оскільки учасники справи зобов'язані подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом та не приховувати докази (п. 4 ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

По-друге, учасники справи зобов'язані надавати суду повні й достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні (п. 5 ч. 2 ст. 43 ЦПК України). Частина 2 ст. 93 ЦПК України закріплює, що учасник справи, якому поставлено питання позивачем, зобов'язаний надати вичерпну відповідь окремо на кожне питання по суті.

По-третє, свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому

обставини (ч. 2 ст. 69 ЦПК України), а експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених йому питань (ч. 2 ст. 69 ЦПК України).

Вказаний перелік добросовісного виконання обов'язків не є вичерпним, але більшість таких прикладів стосується етапу доказування та доказів, і це побічно підтверджує ч. 7 ст. 81 ЦПК України.

Отже, вітчизняне законодавство ніколи не містило розгорнутого переліку добросовісної процесуальної поведінки як загального процесуального стандарту для учасників судового процесу та суду. Законодавець визначає певні процесуальні обов'язки, вводить застереження щодо обов'язку сприяти суду, встановлює відповідальність за окремі форми зловживання правом. Вважаємо, що це свідомо законодавча техніка закріплювати добросовісність у вигляді «м'якого» права, акцентуючи увагу не на кількість норм, а на їх тлумачення, покладаючись на суддівський розсуд.

Висновки. Добросовісність не є цивільно-процесуальним обов'язком, тобто не входить до складу такого поняття, як процесуальний обов'язок, а лише має додаткове значення. Вона є конотацією – якісною, оціночною характеристикою обов'язку. Саме в такому значенні можна розглядати словосполучення “добросовісне виконання процесуальних обов'язків”, де принцип добросовісності може виступати в якості дієвого механізму реалізації останніх. Це той ідеал, при досягненні якого процесуальні обов'язки вважаються виконаними належним чином.

1. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. *Вісник Львівського університету*. Сер. Юридична. 2012. Вип. 56, С. 255–259. 2. Філософія права: підручник / ред. О. Г. Данильян. Харків: Право, 2009. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf. 3. Cicero M. T. The Project Gutenberg eBook of De Officiis. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47001/47001-h/47001-h>. 4. Романів Х. Б. Трансцедентальна свобода І. Канта, як основа особистої моральності та правових відносин. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Сер. Юридичні науки. 2021. Т. 32 (71), № 4. С. 134–140. URL: <https://doi.org/10.32838/tmu-2707-0581/2021.4/22>. 5. Мельник М. Б., Мельник Я. Я., Ясинок М. М. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в цивільному процесуальному праві України: монографія / ред. М. М. Ясинок. Київ: Алерта, 2014. 336 с. 6. Васильєв С. В. Цивільний процес: підручник. Київ: Алерта, 2019. 506 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Vasylyev-S.V.-Tsyvilnyy-protses.-Pidruchnyk.-2019.

pdf. 7. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: автореф. дис... канд. юрид. н. Київ, 2011. 38 с. 8. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2024. Т. 1, № 84. С. 311–316. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.46>. 9. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників цивільного процесу: дис... канд. юрид. н. Хмельницький, 2012. 290 с. 272.

References

1. Kuziv H. Oboviazok dobrosovisnogo zdiisnennia prav u tsyvilnomu protsesi. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser. Yurydychna. 2012. Vyp. 56, S. 255–259. 2. *Filosofia prava: pidruchnyk* / red. O. H. Danylian. Kharkiv: Pravo, 2009. 208 s. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf. 3. Cicero M. T. The Project Gutenberg eBook of De Officiis. URL: <https://www.gutenberg.org/files/47001/47001-h/47001-h>. 4. Romaniv Kh. B. Transtsedentalna svoboda I. Kanta, yak osnova osobystoi moralnosti ta pravovykh vidnosyn. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Ser. Yurydychni nauky. 2021. T. 32 (71), № 4. S. 134–140. URL: <https://doi.org/10.32838/tnu-2707-0581/2021.4/22>. 5. Melnyk M. B., Melnyk Ya. Ya., Yasynok M. M. Osoblyvosti dii tsyvilnykh protsesualnykh oboviazkiv v tsyvilnomu protsesualnomu pravi Ukrainy: monohrafiia / red. M. M. Yasynok. Kyiv: Alerta, 2014. 336 s. 6. Vasyliiev S. V. Tsyvilnyi protses: pidruchnyk. Kyiv: Alerta, 2019. 506 s. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Vasylyiev-S.V.-Tsyvilnyy-protses.-Pidruchnyk.-2019.pdf. 7. Bychkova S. S. Tsyvilnyi protsesualnyi pravovy status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia: avtoref. dys... kand. yuryd. n. Kyiv, 2011. 38 s. 8. Kucher V. O. Tsyvilni protsesualni oboviazky storin u pozovnomu provadzhenni. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. Pravo. 2024. T. 1, № 84. S. 311–316. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.46>. 9. Melnyk Ya. Ya. Oboviazky uchasykiv tsyvilnoho protsesu: dys... kand. yuryd. n. Khmelnytskyi, 2012. 290 s. 272.

Tymchenko Hennadii, Krasovskiy Oleh. The relationship between good faith and civil procedural duty

The article examines the multifaceted concept of good faith, including as a civil procedural obligation. The aforementioned ambiguity of good faith in civil proceedings indicates not only the multifaceted nature of this concept, but also the state of uncertainty in legal science regarding this category, which emphasises the relevance of our research, the purpose of which is to attempt to establish the meaning of the concept of good faith and its relationship to the category of civil procedural duty. The concept of civil procedural duty in the works of domestic proceduralists is analysed. It is determined that domestic researchers of this legal category generally consider civil law duty to be behaviour defined by legislation and enforced by coercion. Various approaches

have been identified in the scientific community regarding the relationship between the concepts of ‘good faith’ and ‘civil procedural duty,’ where the assertion that good faith is part of procedural duty or boils down to this concept, or is a qualitative prerequisite for the implementation of procedural duty, or its application is generally incompatible with the performance of duty, remains debatable. Conclusions have been drawn that the category of ‘procedural obligations’ can be a mechanism or a means of implementing the principle of good faith. Good faith, by its nature, is not part of civil procedural obligations, but can only be considered as an evaluative characteristic of an obligation. Good faith is a necessary condition for the implementation of procedural obligations; it is the ideal that, when achieved, means that procedural obligations are considered to have been properly fulfilled.

Key words: civil proceedings, participants in civil proceedings, civil procedural duty, good faith, conscientious performance of duties.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 07.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 347.2/3

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-171

ISSN 1563-3349

С. О. КОРОЄД

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКІ БУДУТЬ СПОРУДЖЕНІ В МАЙБУТНЬОМУ (ОБ'ЄКТИ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА)

Висвітлюються проблеми законодавчого регулювання відносин у сфері фінансування будівництва об'єктів нерухомості та захисту прав інвесторів, які стали передумовою прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Дасться оцінка ефективності законодавчого механізму захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому, в аспекті визначених законом способів захисту прав власника спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва. Розкривається правова природа спеціального майнового права як безпосереднього об'єкта судового захисту та наводиться характеристика об'єкта незавершеного будівництва як самостійного об'єкта цивільного обороту. Обґрунтовується можливість визнання в судовому порядку не лише спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, а й права власності незалежно від наявності державної реєстрації такого об'єкта чи прав на нього.

Ключові слова: об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості, спеціальне майнове право, право власності, способи захисту, власник, інвестор, замовник будівництва.

Koroied Serhii. Assessment of the effectiveness of the legislative mechanism for protecting property rights to real estate objects that will be constructed in the future (objects under construction)

The problems of legislative regulation of relations in the field of financing the construction of real estate and protecting the rights of investors are reviewed, which became a prerequisite for the adoption of the Law of Ukraine "On Guaranteeing Property Rights to Real Estate Objects to be Constructed in the Future". The effectiveness of the legislative mechanism for protecting

© КОРОЄД Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-7899-957X; e-mail: koroed_sergey@ukr.net

property rights to real estate objects to be constructed in the future is assessed in terms of the methods defined by law for protecting the rights of the owner of a special property right to an object of unfinished construction. The legal nature of a special property right as a direct object of judicial protection is revealed and the characteristics of an object of unfinished construction as an independent object of civil turnover are given. The possibility of judicial recognition of not only a special property right to an object of unfinished construction, but also the right of ownership, regardless of the presence of state registration of such an object or rights to it, is substantiated.

Key words: *unfinished construction object, future real estate object, special property right, ownership right, methods of protection, owner, investor, construction investors.*

З набранням чинності 10 жовтня 2022 р. Законом України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» від 15 серпня 2022 р. № 2518-IX (далі – Закон) на ринку первинної нерухомості (зокрема, житлової) суттєво змінилося правове регулювання цивільного обороту об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості. Зазначений Закон стосується тих об'єктів будівництва, право на виконання будівельних робіт щодо яких набуто після 10 жовтня 2022 р. Міністерство юстиції України роз'яснило, що цивільний оборот таких об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості має відбуватися саме відповідно до положень нового Закону [1]. Як наголошують експерти, передумовою прийняття цього документа було те, що всі наявні шляхи інвестування та фінансування будівництва об'єктів нерухомості не могли повною мірою захистити права інвесторів у будівництво від недобросовісних забудовників [2]. Обґрунтовуючи необхідність прийняття вказаного Закону, його автори звертали увагу на низку недоліків законодавчого регулювання відносин у сфері інвестування (фінансування) будівництва об'єктів нерухомого майна за відповідними договорами, зокрема зазначали про обмеженість інвесторів при здійсненні інвестування в повній і достовірній інформації щодо об'єкта будівництва, наявності у замовника будівництва права на виконання будівельних робіт, проектної документації на будівництво, реального стану будівництва об'єкта тощо; при цьому наголошували на випадках неможливості отримання інвесторами протягом тривалого часу у власність об'єктів

нерухомого майна або повернути залучені у будівництво кошти; серед ризиків інвестування в об'єкти житлового будівництва також вказувалося на можливість зміни технічних характеристик об'єкта без згоди інвестора, а також подвійного перепродажу об'єкта недобросовісними замовниками будівництва тощо [3]. На проблемі удосконалення правового механізму захисту інвесторів об'єктів нерухомості, які будуть споруджені в майбутньому, наголошували й науковці [4, с. 27]. Водночас, як зазначається в науковій літературі, з прийняттям нового Закону низка вищевказаних ризиків була усунута, зокрема мінімізований ризик повторного продажу об'єкта незавершеного будівництва через державну реєстрацію прав на такий об'єкт, що створює можливість перевірити інформацію стосовно бажаного об'єкта [5, с. 18, 20, 21], адже випадки подвійного продажу одного об'єкта інвестування різним інвесторам були поширеними [6]. В новому Законі також визначено заходи охорони спеціальних майнових прав, що спрямовані на запобігання необхідності застосування судового захисту прав інвесторів [7, с. 106], що, на думку науковців, має вирішити зазначені вище проблеми та зменшити судове навантаження за рахунок запровадження особливостей щодо державної реєстрації спеціального майнового права [8, с. 45, 48]. У Пояснювальній записці до вказаного Закону було передбачено, що його прийняття дозволить, зокрема, забезпечити належну охорону об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості [3], а в науковій літературі зазначалося, що викладені зміни зроблять первинний ринок нерухомості більш прозорим, що особливо важливо під час економічних ризиків в умовах воєнного стану [8, с. 46]. Водночас в юридичній періодиці зауважується, що вказаний Закон мав би позитивно вплинути на захист інвесторів у житлове будівництво, але поки є певні технічні проблеми з його реалізацією [9], він не містить чіткого механізму гарантування прав покупців та багато питань залишаються невирішеними [10]; наявні в новому Законі запобіжники мають радше умовний характер і не забезпечують повної фінансової гарантії для інвесторів [11]. У науковій літературі звертається увага на певні недоліки – як концептуальні, так й суто техніко-юридичні, які впливатимуть на перспективи його практичного застосування [4, с. 30; 12], зокрема наголошується, що не досить вирішеним залишилося питання правового регулювання здійснення та захисту

речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому [5, с. 18]. Окремо зауважується, що поширення на спеціальне майнове право гарантій щодо захисту права власності не вирішуватиме інструментальних проблем цивільно-правового захисту спеціальних майнових прав [13, с. 100].

З огляду на це актуальним є питання щодо дієвості визначених новим Законом способів судового захисту, якими власник спеціального майнового права може скористатися для захисту своїх прав, зокрема щодо об'єктів незавершеного будівництва.

Запроваджені новим Законом механізми гарантування і захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому, неодноразово були предметом наукового аналізу науковців (зокрема, в публікаціях В. В. Анатійчук, Н. Ю. Голубевої, А. О. Глушенка, Н. М. Гніздовська, А. В. Давидовича, Р. А. Майданика, А. В. Мельника, Ю. В. Мици, В. Г. Павлової, В. Ю. Перейман, Ю. В. Сергєєва, Д. С. Спесівцева, Г. Я. Тріпультського). Водночас вказане питання не розглядалося крізь призму оцінки ефективності вказаного законодавчого механізму. При цьому, як зауважує Р. А. Майданик, актуальними залишаються, зокрема, питання щодо визначення ефективних способів захисту спеціального майнового права [14, с. 9].

З огляду на це **метою статті** буде визначення ефективності законодавчого механізму захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому стосовно способів захисту прав інвесторів на об'єкти незавершеного будівництва.

Преамбулою Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» передбачено, що Закон визначає особливості цивільного обороту об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості та спрямований на гарантування речових прав на такі об'єкти. Ще на етапі прийняття Закону окремі науковці, аналізуючи положення його проекту, зазначали, що передбачені законопроектом гарантії слід віднести до заходів охорони таких прав, що спрямовані на попередження необхідності застосування судового захисту прав інвесторів, хоча механізм охорони та захисту таких прав є єдиним правовим полем та спрямований на створення дієвих можливостей реалізації своїх прав, як для інвесторів, так і для забудовників, врешті задля створення прозорого ринку нерухомо-

сті [7, с. 106]. Отже, без дієвого механізму судового захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому, не обійтись.

Погоджуючись із думкою окремих науковців про те, що нині існує значна кількість висновків та правових позицій вітчизняних судів, зміст яких відображає особливості функціонування механізму захисту інвестицій в Україні [15, с. 161], водночас зазначимо, що захист прав інвесторів щодо об'єктів будівництва, право на виконання будівельних робіт щодо яких набуто після 10 жовтня 2022 р., має відбуватися вже з урахуванням положень нового Закону, у ст. 4 якого містяться основні положення, присвячені судовому захисту прав інвесторів. За змістом вказаної норми судовий захист надається безпосередньо власнику спеціального майнового права, яке й виступає об'єктом захисту. Зокрема, новим Законом передбачено, що на спеціальне майнове право поширюються гарантії щодо захисту права власності (у тому числі усунення перешкод у здійсненні спеціального майнового права; визнання спеціального майнового права у разі його невизнання, порушення, оспорювання; визнання права власності після прийняття в експлуатацію об'єкта). При цьому Законом встановлено, що власник спеціального майнового права має право звертатися до суду щодо захисту свого права, у тому числі з вимогою щодо: 1) закінчення будівництва об'єкта (у тому числі об'єкта, складовою якого є майбутній об'єкт нерухомості) та прийняття його в експлуатацію. Не допускається прийняття судами рішень про добудову об'єкта, щодо якого відсутнє право на виконання будівельних робіт внаслідок його скасування чи припинення його дії, до відновлення такого права. У такому разі власник спеціального майнового права має право обрати інший спосіб захисту порушеного права; 2) визнання права власності на об'єкт, щодо якого зареєстровано спеціальне майнове право, після прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта (ч. 2 ст. 4 Закону).

Враховуючи, що спеціальне майнове право виникає з моменту його державної реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (і тільки після отримання права на виконання будівельних робіт), а первинна реєстрація такого права, залежно від об'єкта, здійснюється за замовником будівництва та/або девелопером будівництва (ч.ч. 3, 4 ст. 4 Закону), після чого неподільний

об'єкт незавершеного будівництва та майбутній об'єкт нерухомості можуть перебувати у цивільному обороті, а щодо подільного об'єкта незавершеного будівництва можуть вчинятися певні правочини (ч. 1, 2, 3 ст. 2 Закону). Тому передусім вимагається розкриття правової природи такого спеціального майнового права як безпосереднього об'єкта судового захисту. При цьому окремі наковці звертають увагу на дискусійність тлумачення сутності спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості крізь призму деяких правомочностей володіння і розпорядження [4, с. 29-30].

Поняття спеціального майнового права, хоч офіційно й з'явилося з прийняттям нового Закону, проте раніше існування подібних майнових прав щодо об'єктів незавершеного будівництва все ж визнавалося судовою практикою. Як роз'яснила Велика Палата Верховного Суду, під майновим правом слід розуміти “право очікування”, що є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому. Тобто майнове право – це обмежене речове право, за яким його власник наділений певними, але не всіма правами щодо майна. При цьому майновим правом на об'єкт незавершеного будівництва є обумовлене договором право набуття у майбутньому права власності на нерухоме майно, яке виникає тоді, коли настали певні, але не всі юридичні передумови, необхідні та достатні для набуття речового права [16]. Провідні вчені-цивілісти під майновим очікуванням вважають за доцільне розуміти обмежене речове право виключно перед іншими особами набувати у майбутньому нерухоме майно у свою власність відповідно до договору та закону. До відносин майнового очікування мають застосовуватися загальні положення ЦК про речові права, якщо інше не впливає з положень цієї глави або не впливає із сутності майнового очікування. Майнове очікування може бути встановлене щодо нерухомого майна, яке є на момент встановлення майнового очікування або буде збудоване (придбане, набуте) у майбутньому. Майнове очікування поширюється на всі належності майна, щодо якого встановлено майнове очікування, а також на все, що приєднується або включається до його складу, якщо інше не передбачено законом [14, с. 12]. Спеціальне майно-

ве право за своєю природою: речове, оскільки підлягає державній реєстрації та має абсолютний характер захисту; тимчасове, оскільки існує до моменту завершення будівництва та реєстрації права власності; майнове, оскільки забезпечує право вимагати від забудовника завершення будівництва і передачі об'єкта; захисне, оскільки гарантує покупцеві захист від подвійного продажу та інших зловживань [17]. Майнові права на об'єкт будівництва визначаються як обмежені речові права, за якими володілець цих прав наділений правомочностями набути право власності на об'єкт нерухомості після введення його в експлуатацію. Майнове право на об'єкт будівництва є обмеженим речовим правом. Ознаками майнових прав на об'єкт будівництва є: 1) самостійність; 2) відчужуваність; 3) оборотоздатність; 4) можливість їх грошової оцінки; 5) виникнення у зв'язку з наданням дозволу на проведення будівельних робіт [18, с. 37, 178]. Поряд із визнанням права інвестора на об'єкт нерухомості, який буде споруджений у майбутньому, в тому числі на об'єкт незавершеного будівництва, таким, що має речову правову природу, додатково звертається увага, що змістом такого речового майнового права є не тільки право на власні дії, а й право вимагати створення відповідного нерухомого майна та його передача, а це свідчить про зобов'язальний характер майнових прав на об'єкти незавершеного будівництва та об'єкти, які будуть споруджені у майбутньому [4, с. 29-30; 19, с. 308].

Водночас, як наголошують провідні науковці, окремим об'єктом обігу спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва не є, а закріплює правоможності володільця речового права. Продати це спеціальне майнове право у відриві від прав на об'єкти незавершеного будівництва чи майбутній об'єкт нерухомості неможливо, оскільки воно автоматично слідує за ними: кому належать права на об'єкти незавершеного будівництва чи майбутній об'єкт нерухомості – тому й належать спеціальні майнові права [20, с. 21-22]. З цього випливає (і це підтверджується приписами ч. 1 ст. 4 Закону) прив'язка спеціального майнового права до конкретного об'єкта (об'єктів незавершеного будівництва та майбутніх об'єктів нерухомості). І якщо стосовно визначення майбутнього об'єкта нерухомості принципових зауважень не виникає (крім окремих термінологічних застережень [4, с. 28]), то визначення об'єкта незавершеного будівництва є дещо дискусійним.

Так, одні науковці вважають, що об'єкт незавершеного будівництва виникає з моменту отримання права на виконання особою відповідних будівельних робіт, проте для того, щоб він став об'єктом прав і правочинів, на нього необхідно зареєструвати право власності або спеціальне майнове право, які, однак, можуть бути зареєстровані лише за їх наявності на момент реєстрації. Висловлюється думка, що відповідне майно не повинно бути одночасно і будівельним матеріалом та обладнанням, використаним під час будівництва, і об'єктом незавершеного будівництва. Для цих об'єктів характерні різні правові режими. У такому разі було б доречніше встановити, що до моменту реєстрації прав відповідне майно є матеріалом, а після – об'єктом незавершеного будівництва, або ж вказати, що з моменту набуття права на виконання будівельних робіт це майно є об'єктом незавершеного будівництва і крапка [21, с. 95]. Інші науковці, погоджуючись із запропонованими часовими межами існування об'єкта незавершеного будівництва, виділяють критерії віднесення об'єкта незавершеного будівництва до нерухомості. Фізичним аспектом є процес будівництва речі, коли будівельні матеріали, які використовуються для його спорудження, стають частиною нової речі і утворюють власне об'єкт незавершеного будівництва, який розташований на земельній ділянці, переміщення якого є неможливим без його знецінення. На етапі оформлення результатів технічної інвентаризації об'єкта незавершеного будівництва, відповідно до Порядку проведення технічної інвентаризації щодо нерухомого майна, складається схематичний план, визначаються характеристики об'єкта (площа забудови, висота об'єкта, фактична поверховість, загальна площа об'єкта, відсоток готовності). При цьому першим етапом віднесення об'єкта незавершеного будівництва до нерухомості є отримання дозвільних документів на будівництво, а другим етапом – проведення державної реєстрації прав на об'єкт незавершеного будівництва [22, с. 112]. До ключових ознак об'єкта незавершеного будівництва відносять: фактичне створення матеріальної частини об'єкта (наявність будівельних конструкцій, фундаменту, комунікацій тощо); наявність правової підстави для будівництва – дозволу або права на виконання будівельних робіт; відсутність завершеного циклу будівництва та офіційного прийняття об'єкта в експлуатацію [17].

Варто зауважити, що об'єкти незавершеного будівництва за нормами Цивільного кодексу України визнаються самостійними об'єктами цивільних прав (наприклад, ст. 331, 377, 575). При цьому за змістом положень, зокрема ст. 377 ЦК України, щодо об'єкта незавершеного будівництва може виникати (існувати) саме право власності (а не тільки спеціальне майнове право як це передбачено новим Законом). Водночас новий Закон передбачає можливість визнання права власності тільки після прийняття в експлуатацію об'єкта (ч. 2 ст. 4). Хоча паралельно допускається перебування об'єкта незавершеного будівництва у цивільному обороті (ч. 1, 2, 3 ст. 2 Закону). З огляду на це варто погодитись із науковцями, які вважають, що спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва не є окремим об'єктом обігу [20, с. 21-22]. А відтак щодо об'єктів незавершеного будівництва як об'єктів цивільного обороту недоречно застосовувати такий спосіб захисту, як визнання спеціального майнового права, як це передбачено у ч. 2 ст. 4 нового Закону.

Незважаючи на те, що новий Закон передбачає можливість визнання права власності тільки після прийняття в експлуатацію об'єкта (ч. 2 ст. 4), судовою практикою підтримується судовий захист прав інвестора, який повністю сплатив внесок за нерухоме майно, однак введення об'єкта будівництва в експлуатацію не відбулось, а забудовник ставить під сумнів виконання ним своїх зобов'язань за договором, шляхом визнання майнових прав за інвестором на об'єкт інвестування [23]. Як зазначив Верховий Суд в одній зі справ, у разі невиконання забудовником належним чином узятих на себе зобов'язань, а також відсутності факту введення будинку в експлуатацію, з урахуванням повної та вчасної сплати пайових внесків, ефективним способом захисту порушених прав є визнання майнових прав на об'єкт інвестування [24].

Крім того, новим Законом було внесено зміни до ст. 50 Закону України «Про виконавче провадження», якими передбачено: у разі, якщо право власності/спеціальне майнове право на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості боржника не зареєстровано в установленому законом порядку, виконавець звертається до суду із заявою про вирішення питання про звернення стягнення на таке майно. Тобто об'єкт незавершеного будівництва визнається самостійним об'єктом

цивільних прав навіть за відсутності державної реєстрації. Новим Законом також було внесено зміни до п. 9 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», якими передбачено проведення державної реєстрації права власності та інших речових прав на підставі судового рішення, що набрало законної сили, щодо набуття, зміни або припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості.

Таким чином, незважаючи на те, що приписи ст. 2 нового Закону оборотоздатність об'єкта незавершеного будівництва пов'язують із державною реєстрацією права власності або спеціального майнового права, проте наведені вище положення Цивільного кодексу України та законів України «Про виконавче провадження» і «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» все ж допускають можливість визнання в судовому порядку на об'єкт незавершеного будівництва не лише спеціального майнового права, а й права власності незалежно від наявності державної реєстрації спеціального майнового права на такий об'єкт, адже така реєстрація є похідною від відповідного правочину, який й є безпосередньою підставою виникнення відповідних прав, які з цього моменту виступатимуть об'єктом судового захисту.

В цьому контексті окремі науковці слушно зауважують, що такий спосіб захисту, як визнання спеціального майнового права у разі його невизнання, порушення або оспорювання може бути ефективним лише тоді, коли таке право ще не зареєстроване і замовник (девелопер) будівництва або інвестор, який відчужує таке право, перешкоджає його реєстрації за набувачем. І таке рішення має бути підставою для реєстрації вказаного права за набувачем у разі створення умов для реєстрації спеціальних майнових прав [13, с. 100].

Отже, визначений у ч. 2 ст. 4 нового Закону перелік способів захисту не можна визнати вичерпним, оскільки ефективність судового захисту прав інвестора має бути пов'язана також із можливістю визнання за ним саме права власності на об'єкт незавершеного будівництва навіть за відсутності його державної реєстрації (державної реєстрації спеціального майнового права), що відповідати-ме положенням Цивільного кодексу України щодо оборотоздатності об'єкта незавершеного будівництва.

1. Лист Міністерства юстиції України від 02.04.2024 № 50479/8.4.1/32-24 щодо єдиної практики застосування положень Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2024/04/04/20240404183118-11.pdf>. 2. Гальченко І. Договір купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості: експертний гід для девелоперів. Веб-сайт «PRO InfoBud», 19.11.2025. URL: <https://proinfobud.ua/finansy/dohovir-kupivli-prodazhu-maybutnoho-ob-iekta-nerukhomosti-ekspertnyu-hiddlia-developeriv/>. 3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» (реєстраційний № 5091 від 17.02.2021). Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25571>. 4. Мельник А.В. Правова природа спеціального майнового права інвестора на об'єкт нерухомості, який буде споруджений в майбутньому. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-2-4>. 5. Глущенко А.О. Правове регулювання здійснення та захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.2>. 6. Недобудова і кооператив: у Києві інвестора залишили без квартири. URL: <https://www.zagorodna.com/uk/novini/nedobudova-i-kooperativ-u-kiyevi-investora-zalishili-bez-kvartiri.html>. 7. Тріпільський Г. Я. Перспективи захисту та охорони прав інвесторів житлової нерухомості: судові та позасудові засоби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2021. Вип. 66. С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.17>. 8. Павлова В.Г. Особливості державної реєстрації спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва та майбутній об'єкт нерухомості. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 48. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v048.2023.5>. 9. 5 нових тенденцій практики нерухомості та будівництва. Веб-сайт *Юридичної газети*, 25 січня 2023 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/5-novih-tendenciy-praktiki-neruhomosti-ta-budivnictva-yaki-zyavilisya-u-2022-roci.html>. 10. Забудовники шоковані! Новий закон! Що робити? Веб-сайт Інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна», 27.10.2022, 17:59. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/868356.html>. 11. Довгобуди в Україні: інвестори без гарантійного фонду, без ескроу, без захисту – член Ради Комітету НААУ з питань будівельного права Чернишова. Веб-сайт Інформаційного агентства «ADVOKAT POST», 29.05.2025. URL: <https://advokatpost.com/dovhobudy-v-ukraini-investory-bez-harantijnoho-fondu-bez-eskrou-bez-zakhystu-chlen-rady-komitetu-naau-z-putan-budivelnogo-prava-chernyshova/>. 12. Мица Ю. Нерухомість, що буде споруджена у майбутньому: суперечності закону. Веб-сайт «Юридичний радник», 12 Липня 2023. URL: <http://yurradnik.com.ua/news/neruhomist-shho-bude-sporudzhena-u-maybutnomu-superechnosti-zakonu/>. 13. Спецівцев Д.С. Спеціальне майнове

право на об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомоті: проблеми правової природи та захисту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 99–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/23>. **14.** Майданик Р.А. Інвестування в будівництво житла і речове право майнового очікування в умовах рекодифікації цивільного законодавства. *Забезпечення реалізації прав людини в житловій сфері: від доктрини до концепції. Зб. наук. праць за результатами «круглого столу»* /упор. В. В. Кочин. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. С. 4–15. **15.** Сергеев Ю. В. Правові позиції Верховного Суду щодо захисту власності та інвестицій. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 161–164. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/ae099095-67f0-4905-84d8-859148ec9481>. **16.** Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019, судова справа № 761/5156/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640675>. **17.** Гніздовська Н. Об'єкти незавершеного будівництва: правова природа, ризики та нові гарантії для інвестора. *Веб-сайт Національної асоціації адвокатів України*, 26.12.2025. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/11161-obekti-nezavershenogo-budivnictva-pravova-priroda-riziki-ta-novi-garantii-dlya-investora.html>. **18.** Анатійчук В. В. Договір купівлі-продажу майнових прав на об'єкт будівництва: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 204 с. **19.** Перейман В.Ю. Майнові права як предмет договору купівлі-продажу нерухомого майна. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. 03, ч. 1. С. 305–309. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.46>. **20.** Голубєва Н. Ю. Новації у сфері купівлі-продажу речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому. *Договори в умовах миру та війни (до 90-річчя з дня народження В. Луця): матер. всеукр. наук. конф.* [Електронне видання] / за заг. ред. Є. Харитонова, І. Давидової; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. С. 18–23. **21.** Спесивцев Д. С. Проблеми визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва в контексті сучасних законодавчих ініціатив. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2021 № 49. С. 94–97. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.20>. **22.** Білецький Н. Т., Майка Н. В. Критерії віднесення об'єкта незавершеного будівництва до нерухомого майна за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Вип. 4. С. 110–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/22>. **23.** Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.03.2019, судова справа № 761/20612/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81329476>. **24.** Постанова Верховного Суду від 12.01.2022, судова справа № 344/12729/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102563000>.

References

1. Lyst Ministerstva yustytсии Ukrainy vid 02.04.2024 № 50479/8.4.1/32-24 shchodo yedynoi praktyky zastosuvannia polozhen Zakonu Ukrainy «Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yakii budut sporudzheni v maibutnomu». URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2024/04/04/20240404183118-11.pdf>.
2. Halchenko I. Dohovir kupivli-prodazhu maibutnoho obiekta nerukhomosti: ekspertnyi hid dlia developeriv. *Veb-sait «PRO InfoBud»*, 19.11.2025. URL: <https://proinfobud.ua/finansy/dohovir-kupivli-prodazhu-maybutnoho-ob-iekta-nerukhomosti-ekspertnyi-hid-dlia-developeriv/>.
3. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yakii budut sporudzheni v maibutnomu» (reistratsiinyi № 5091 vid 17.02.2021). *Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25571>.
4. Melnyk A.V. Pravova pryroda spetsialnogo mainovoho prava investora na obiekty nerukhomosti, yakii bude sporudzheni v maibutnomu. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*. 2023. № 2. S. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-2-4>.
5. Hlushchenko A.O. Pravove rehuliuвання zdiisnennia ta zakhystu rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yakii budut sporudzheni v maibutnomu. *Nove ukrainske pravo*. 2023. Vyp. 4. S. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.2>.
6. Nedobudova i kooperatyv: u Kyievi investora zalysly bez kvartyry. URL: <https://www.zagorodna.com/uk/novini/nedobudova-i-kooperativ-u-kyievi-investora-zalishili-bez-kvartiri.html>.
7. Tripulskyi H.Ia. Perspektyvy zakhystu ta okhorony prav investoriv zhytlovoi nerukhomosti: sudovi ta pozasudovi zasoby. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser. Pravo. 2021. Vyp. 66. S. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.17>.
8. Pavlova V.H. Osoblyvosti derzhavnoi reistratsii spetsialnogo mainovoho prava na obiekty nezavershenoho budivnytstva ta maibutnii obiekty nerukhomosti. *Chasopys tsyvilistyky*. 2023. Vyp. 48. S. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v048.2023.5>.
9. 5 novykh tendentsii praktyky nerukhomosti ta budivnytstva. *Veb-sait Yurydychnoi hazety*, 25 sichnia 2023 r. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/5-novykh-tendentsii-praktyki-neruhomosti-ta-budivnictva-yakizyavilisya-u-2022-roci.html>.
10. Zabudovnyky shokovani! Novyi zakon! Shcho robyty? *Veb-sait Informatsiinoho ahentstva «Interfaks-Ukraina»*, 27.10.2022, 17:59. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-release/868356.html>.
11. Dovhobudy v Ukraini: investory bez harantiinoho fondu, bez eskrou, bez zakhystu – chlen Rady Komitetu NAAU z pytan budivelnoho prava Chernyshova. *Veb-sait Informatsiinoho ahentstva «ADVOKAT POST»*, 29.05.2025. URL: <https://advokatpost.com/dovhobudy-v-ukraini-investory-bez-harantijnoho-fondu-bez-eskrou-bez-zakhystu-chlen-rady-komitetu-naau-z-pytan-budivelnoho-prava-chernyshova/>.
12. Mytsa Yu. Neruhomist, shcho bude sporudzheni u maibutnomu: superechnosti zakonu. *Veb-sait «Iurydychnyi radnyk»*, 12 Lypnia 2023. URL: <http://yurradnik.com.ua/news/neruhomist-shho-bude-sporudzheni-u-maybutnomu-superechnosti-zakonu/>.

13. Spiesivtsev D.S. Spetsialne mainove pravo na obiekt nezavershenoho budivnytstva, maibutnii obiekt nerukhomosti: problemy pravovoi pryrody ta zakhystu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 2. S. 99–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/23>. 14. Maidanyk R.A. Investuvannia v budivnytstvo zhytla i rechove pravo mainovoho ochikuvannia v umovakh rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva. *Zabezpechennia realizatsii prav liudyny v zhytlovii sferi: vid doktryny do kontseptsii*. Zbirnyk naukovykh prats za rezultatamy «kruhloho stolu». Uporiadnyk V. V. Kochyn. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F.H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2024. S. 4–15. 15. Serhieiev Yu.V. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu shchodo zakhystu vlasnosti ta investytsii. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoyi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava): u 2 t.: mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.)*. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. T. 2. S. 161–164. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/ae099095-67f0-4905-84d8-859148ec9481>. 16. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2019, sudova sprava № 761/5156/13-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640675>. 17. Hnizdovska N. Obieky nezavershenoho budivnytstva: pravova pryroda, ryzkyky ta novi harantii dlia investora. Veb-sait Natsionalnoi asotsiatsii advokatky Ukrainy, 26.12.2025. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/11161-obekti-nezavershenogo-budivnictva-pravova-priroda-rizyki-ta-novi-garantii-dlya-investora.html>. 18. Anatiichuk V.V. Dohovir kupivli-prodazhu mainovykh prav na obiekt budivnytstva: monohrafiia. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2022. 204 s. 19. Pereiman V.Iu. Mainovi prava yak predmet dohovoru kupivli-prodazhu nerukhomoho maina. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. 2025. Vyp. 03, ch. 1. S. 305–309. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.46>. 20. Holubieva N.Yu. Novatsii u sferi kupivli-prodazhu rechovykh prav na obieky nerukhomoho maina, yaki budut sporudzheni v maibutnomu. *Dohovory v umovakh myru ta viiny (do 90-richchia z dnia narodzhennia V. Lutsia): materialy Vseukr. nauk. konf. [Elektronne vydannia] / za zah. red. Ye. Kharytonova, I. Davydovoi; NU «Odes. yuryd. akademiia»*. Odesa: Feniks, 2023. S. 18–23. 21. Spiesivtsev D.S. Problemy vyznannia prava vlasnosti na obiekt nezavershenoho budivnytstva v konteksti suchasnykh zakonodavchykh initsiatyv. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. 2021 № 49. S. 94–97. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.20>. 22. Biletskyi N.T., Maika N.V. Kryterii vidnesennia objekta nezavershenoho budivnytstva do nerukhomoho maina za zakonodavstvom Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. Vyp. 4. S. 110–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/22>. 23. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 20.03.2019, sudova sprava № 761/20612/15-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81329476>. 24. Postanova Verkhovnoho Sudu vid

12.01.2022, sudova sprava № 344/12729/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102563000>.

Koroied Serhii. Assessment of the effectiveness of the legislative mechanism for protecting property rights to real estate objects that will be constructed in the future (objects under construction)

The advantages and disadvantages of legislative regulation of relations in the field of financing the construction of real estate and protecting the rights of investors in accordance with the new Law of Ukraine “On Guaranteeing Property Rights to Real Estate Objects to be Constructed in the Future” are highlighted. The problems that became a prerequisite for the adoption of the specified Law are described. Attention is paid to the effectiveness of the methods of judicial protection defined by the new Law, which the owner of a special property right can use to protect his rights, in particular with regard to objects of unfinished construction. It is noted that the legal literature has not considered the issue of guaranteeing and protecting property rights to real estate objects to be constructed in the future through the prism of assessing the effectiveness of the specified legislative mechanism. Therefore, the purpose of the article is to determine the effectiveness of the legislative mechanism for protecting property rights to real estate objects that will be constructed in the future in relation to the methods of protecting the rights of investors to objects of unfinished construction. The legal nature of special property law as a direct object of judicial protection is revealed and the characteristics of an object of unfinished construction as an independent object of civil turnover are given. It is noted that on the one hand, the provisions of Art. 2 of the new Law, the turnover ability of an unfinished construction object is linked to the state registration of the right of ownership or a special property right, and on the other hand, the Civil Code of Ukraine and the amendments made to the Laws of Ukraine “On Enforcement Proceedings” and “On State Registration of Property Rights to Real Estate and Their Encumbrances” directly allow for the possibility of judicial recognition of not only a special property right, but also a property right, for an unfinished construction object, regardless of the presence of state registration of such an object, since such registration is derived from the relevant transaction, which is the direct basis for the emergence of the relevant rights, which from this moment will be the object of judicial protection.

Key words: unfinished construction object, future real estate object, special property right, ownership right, methods of protection, owner, investor, construction investors.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 06.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ПРОЦЕДУРА КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ РІШЕНЬ СУДІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАКТИКИ

Проаналізовано процедуру касаційного перегляду рішень судів та встановлено її певні недоліки: вона неповною мірою відповідає суспільним інтересам та загальним принципам цивільного судочинства, зокрема принципу гласності та ін. Недоліки в регламентації процедури касаційного провадження істотно впливають на право особи на доступ до правосуддя. Сформульовано пропозиції з удосконалення норм цивільного процесуального законодавства, які регламентують це провадження.

Ключові слова: право на касаційне оскарження, касаційний перегляд, правова визначеність, доступ до правосуддя, ухвали, рішення, постанови, малозначна справа, закриття провадження, процесуальні гарантії, верховенство права, єдність судової практики.

Fursa Svitlana. The procedure for cassation review of court decisions in civil cases: topical issues of theory, legislation and practice

The author analyzed the procedure for cassation review of court decisions and identified certain shortcomings: it does not fully comply with public interests and general principles of civil justice, in particular, the principle of publicity, etc. Deficiencies in the regulation of the cassation procedure significantly affect the right of a person to access justice. To this end, proposals are made to improve the norms of civil procedural legislation that regulate this procedure.

Key words: right to cassation appeal, cassation review, legal certainty, access to justice, judgements, decisions, resolutions, minor case, closure of proceedings, procedural guarantees, rule of law, unity of judicial practice.

Постановка проблеми. Для чіткого усвідомлення сутності процедури касаційного перегляду рішень судів слід звернути увагу на положення ст. 388 Цивільного процесуального кодексу

© ФУРСА Світлана Ярославівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного та приватного права Київського університету права Національної академії наук України; ORCID: 0000-0002-3023-5287; e-mail: fursa_2003@ukr.net

України (далі – ЦПК України) [1], де зазначено, що судом касаційної інстанції у цивільних справах є Верховний Суд. Проте дане положення закону певною мірою не узгоджується з інформацією, яка розміщена на офіційному сайті цього суду [2]. Дослідивши у сукупності інформацію про склад Верховного Суду на його офіційному сайті, положення ст. 33 ЦПК України та Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [3], які встановлюють склад Верховного Суду, виявляємо, що суб'єкти касаційного перегляду рішень судів суперечливо викладені у зазначених джерелах, що потребує наукового аналізу як процедури касаційного провадження, так і суб'єктів його здійснення.

Мета статті – аналіз процедури касаційного перегляду рішень судів, яка закріплена у главі 2 розділу V “Касаційне провадження” ЦПК України, для конкретизації повноважень суб'єктів цього суду на різних стадіях перегляду судових рішень у цивільних справах і забезпечення процесуальних гарантій скаргників на касаційне оскарження рішення суду.

Стан розробки проблеми. Питанням законодавчого регулювання касаційного оскарження в цивільному судочинстві присвячували праці такі українські вчені, як Ю.В. Навроцька та ін. [4]. А. Г. Гулик аналізував касацію у системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві, звертав увагу на специфіку інстанцій судової системи України та особливості реалізації принципу правової визначеності [5]. А. В. Помазанов на рівні дисертаційного дослідження досліджував касаційне провадження у цивільному процесі [6]. Але касаційне провадження як з точки зору його законодавчої регламентації, так і аналізу судової практики та останніх тенденцій у цивільному судочинстві щодо єдності судової практики, реалізації засад верховенства права, правової визначеності потребує подальших наукових досліджень з метою вдосконалення законодавства та подальшої реалізації положень міжнародних актів, зокрема практики Європейського суду з прав людини для забезпечення прав українських громадян на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як досліджувати процедуру касаційного провадження, вважаємо доцільним зупинитися на аналізі його суб'єктів, проаналізувавши Конституцію Украї-

ни [7], ЦПК України та Закон України “ Про судоустрій та статус суддів”.

Так, до суб’єктів Верховного Суду, які *сприяють* (згідно сайту ВС) та *безпосередньо задіяні у касаційному перегляді* судових рішень на різних його стадіях належать:

Канцелярія Верховного Суду, яка зареєструє касаційну скаргу (ст. 393 ЦПК України);

- **суддя-доповідач** перевіряє касаційну скаргу на відповідність вимогам законодавства;

- **колегія суддів у складі трьох суддів** відкриває провадження в справі або відмовляє у його відкритті. Але слід звернути увагу фахівців на прийняту термінологію, оскільки у ч. 2, 3 ст. 33 ЦПК України такі колегії називаються *постійними колегіями суддів*;

- колегія у складі більше трьох суддів або більшої непарної кількості суддів (ч. 4 ст. 34 ЦПК України);

- **палата Верховного Суду** отримує на перегляд справу від колегії суддів, якщо в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду в складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати за умови, що колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах;

- **об’єднана палата...**;

- **Велика Палата Верховного Суду**

У наведеній структурі Верховного Суду України потребують дослідження декілька положень, які пов’язані зі складністю сприйняття його певних рішень. Якщо виходити із системи підпорядкування, то найвищим органом Верховного Суду, в контексті перегляду судових рішень у касаційному порядку, має розцінюватися його Велика Палата. Але у ст. 403 ЦПК України передбачено, що кожний структурний “елемент” Верховного Суду має переглядати прийняті саме ним остаточні рішення по подібній справі або кореспондувати це повноваження вищому за ієрархією утворенню Верховного Суду для створення нової правової позиції. Звичний порядок, а точніше, адміністративний порядок перегляду певних рішень передбачає, що та сама установа не переглядає своє рішення, а справа передається для перегляду вищому органу. Це правило відтворене у ст. 16 Закону України «Про звернення громадян» [8]. Але таке правило властиве й цивільному судочинству, оскільки

рішення суду першої інстанції переглядаються апеляційним судом, а постанови останнього лише у касаційному порядку.

На нашу думку, утворення в структурі Верховного Суду багатоланкової системи лише ускладнює сприйняття повноважень тієї чи іншої ланки. Виникає риторичне питання, а як це позначається на правах особи на касаційну скаргу? Цілком очевидно, що така структура не передбачає прямого підпорядкування структурних підрозділів і судді-доповідача вищим органам Верховного Суду.

Згідно із ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним. Отже, суддя-доповідач, в межах його компетенції, вправі залишати касаційну скаргу без руху і повертати її, а процедура оскарження відповідної ухвали цього судді в ЦПК України не передбачена. На підтвердження цього положення можна проаналізувати й ухвалу судді-доповідача, в якій констатується, що вона оскарженню не підлягає [9].

Виходячи із аналізу ч. 1 ст. 129 Конституції України, можна зробити висновок про те, що суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права. Отже, особа вправі подавати касаційну скаргу, в якій обрунтовувати застосування у касаційному провадженні засади верховенства права, тому судді Верховного Суду мають діяти згідно цієї конституційної засади. Тобто право на оскарження ухвали судді-доповідача диктується складною системою підпорядкованості різних утворень Верховного Суду, а також положенням ч. 3 ст. 415 ЦПК України, де встановлено, що ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем (іншим суддею, якщо суддя-доповідач не згодний з постановою/ухвалою) і підписується всім складом суду, який розглядав справу, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Однак у ч. 2 ст. 393 ЦПК України визначено, що саме суддя, а не суд постановляє відповідну ухвалу, і хоча в цій нормі чітко не персоніфіковано статус цього судді-доповідача, але він і без цього очевидний.

Але чи реально очікувати від суддів Верховного Суду, щоб вони діяли відповідно до верховенства права як першооснови їх повноважень? В даному випадку повинні констатувати, що Верховний Суд вже переадресував складну справу для надання висновку до Європейського суду з прав людини і автори на такий факт відреагували [10]. Незважаючи на неоднозначне реагування на такі кроки з боку вчених, нещодавно на сайті Судової влади з'явила-

ся нова інформація: «Водночас ЄСПЛ прийняв до розгляду *другий* запит Верховного Суду» [11]. Але вирішення спорів та інших справ – це прямий обов’язок судової гілки влади. (ст. 124 Конституції України). А збільшення кількості звернень ВС та делегування окремих повноважень міжнародним установам, зокрема ЄСПЛ, щодо надання правових висновків певною мірою суперечить незалежності правової системи України. Даний приклад свідчить про те, що судді Верховного Суду фактично “самоусунулися” від кваліфікації правовідносин у складних справах, а застосування верховенства права – це завжди складна правова ситуація, оскільки необхідно застосовувати не правову позицію Верховного Суду і навіть не норму закону, а надати перевагу праву особи на касаційне оскарження.

Якщо розглядати послідовність виконання повноважень структурними підрозділами Верховного Суду, то за ст. 393 ЦПК України після реєстрації касаційна скарга не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, тобто суддя-доповідач має наділятися певними повноваженнями щодо вирішення подальшої «доли» касаційної скарги. Водночас у ст. 394 ЦПК України передбачається діяльність колегії суддів у складі трьох суддів, які вирішують питання про відкриття провадження у справі.

В чому полягає дискусійність наведених положень, можна встановити, аналізуючи сутність діяльності судді-доповідача та колегії суддів у складі трьох суддів. Суто формально § 2 “Відкриття касаційного провадження” має бути пов’язаний зі ст. 394 ЦПК України, яка має назву «Відкриття касаційного провадження у справі, відмова у відкритті касаційного провадження у справі». Але перед цією нормою розташована ст. 393 ЦПК України, в якій передбачені умови залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги. Змістовно можна погодитися, що для відкриття касаційного провадження касаційна скарга має перевірятися на її відповідність вимогам ЦПК України, зокрема ст. 392. В даному випадку назва § 2 має бути змінена і приведена у відповідність до назв ст. 393 та 394 ЦПК України в їх сукупності, тобто назва § 2 мала б бути викладена у такій редакції: “Залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги, відкриття касаційного провадження у справі, відмова у відкритті касаційного провадження у справі”.

Звернемо увагу на певні фундаментальні неузгодженості в повноваженнях суддів. Так, суддя-доповідач одноосібно вирішує питання про відповідність касаційної скарги вимогам законодавства і реально може не допустити касаційну скаргу до розгляду колегією суддів у складі трьох суддів і так позбавити скаржника права на розгляд касаційної скарги та захист власних прав та інтересів. І, як зазначалося вище, із вказівкою на Постанову суду, що ухвала судді-доповідача оскарженню не підлягає.

Продемонструємо це спочатку на підставі загального аналізу повноважень судді-доповідача. За логікою і правилами законодавчої техніки виходить, що суддя-доповідач має одноосібно здійснити всі дії для того, щоб колегія суддів у складі трьох суддів одержала касаційну скаргу, оформлену відповідно до вимог ст. 392 ЦПК України. Звідси випливає, що саме суддя-доповідач має перевіряти відповідність касаційної скарги вимогам цієї статті. Тепер докладніше проаналізуємо ті повноваження, які надані судді-доповідачу:

- перевіряти наявність електронного кабінету згідно із ч. 2 ст. 393 ЦПК України;
- виявляти прострочення строків на подання касаційної скарги, наявність заяви (клопотання) про поновлення цього строку та кваліфікувати підстави, наведені скаржником у заяві: які із них є поважними або неповажними. Але, на нашу думку, вже у цих повноваженнях можна виявити неузгодженість, оскільки прокоментована ч. 3 ст. 393 ЦПК України передбачає повноваження судді-доповідача, а посилення в абз. 2 ч. 3 ст. 393 ЦПК України на п. 4 ч. 2 ст. 394 цього ж Кодексу переадресовує повноваження на вирішення питання про поважність причин пропуску строку на касаційне провадження іншому складу суду. Тобто останнє положення цієї норми має бути в ст. 394 ЦПК України, а до повноважень судді-доповідача не повинно входити вирішення питання про поважність причин пропуску строку на касаційне оскарження;
- крім реагування на формальні вимоги до касаційної скарги (п. 1-3 ч. 4 ст. 393 ЦПК України) судді-доповідачу надане істотне повноваження з визначення викладених у касаційній скарзі підстав для оскарження судового рішення у касаційному порядку (п. 4 ч. 4 ст. 393 ЦПК України);
- реагувати на виявлені суддею недоліки в касаційній скарзі шляхом залишення її без руху тощо.

Характерними рисами касаційних повноважень судді-доповідача є те, що він має перевіряти навіть розмір судового збору та порядок його сплати, і судді досить часто прискіпливо ставляться до вирішення цього питання. Наприклад, в ухвалі судді Верховного Суду було зазначено: «У позовах про зобов'язання повернути нерухоме майно ціна позову визначається вартістю майна. Аналогічна правова позиція викладена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 28 вересня 2022 року у справі № 483/448/20 (провадження № 14-206цс21)» [12]. Але з таким підходом важко погодитися, оскільки при передачі земельної ділянки в оренду право власності на земельну ділянку залишається у власника, тому й питання може ставитися не про повернення земельної ділянки, а лише про припинення права володіння та користування земельною ділянкою орендарем (ч. 1 ст. 759 ЦК України).

Дійсно, у позовній заяві у справі, по якій переглядалось рішення суду у касаційній інстанції (див. вищезазначену постанову Великої Палати Верховного Суду від 28 вересня 2022 року у справі № 483/448/20 (провадження № 14-206цс21) ставилося питання про визнання відсутнім права оренди у ФГ «Барвінок», зобов'язання ФГ «Барвінок» усунути перешкоди у користуванні земельною ділянкою шляхом повернення ОСОБА_1 земельної ділянки площею 4,9119 га. Але ж останнє положення не можна розцінювати як правильно юридично прокваліфіковане через те, що усунення перешкод неможливо здійснювати шляхом повернення земельної ділянки. Квінтесенція договору оренди сформульована у ст. 759 ЦК України, згідно з якою наймодавець передає наймачеві майно у володіння та користування за плату на певний строк. Тому й питання має стосуватися незаконності володіння та користування земельною ділянкою в певний строк. Отже, має йтися про незаконне володіння та користування земельною ділянкою протягом певного строку і, відповідно, завдану шкоду.

Звідси випливає, що розмір судового збору має рахуватися не від ціни земельної ділянки, а від вартості оренди земельної ділянки. Наприклад, викликає також запитання таке положення із ухвали суду, яку надамо в скороченому змісті: «У серпні 2022 року ОСОБА_1 звернувся до суду з вищевказаним позовом до Фермерського господарства «Барвінок» (далі - ФГ «Барвінок») про визнання відсутності права оренди та усунення перешкод у праві

користування земельною ділянкою. У лютому 2025 року ОСОБА_1 подав заяву про зміну предмета позову, яка була прийнята судом, в якій просив суд...»[12]. Тобто майже три роки знадобилося суду першої інстанції для того, щоб позивач змінити свої позовні вимоги і, на думку автора, такі зміни стали гіршими.

Тому, на перший погляд, ухвала судді Верховного Суду виглядає цілком обґрунтованою, оскільки є посилання на правову позицію, викладену в постанові Великої Палати Верховного Суду від 28 вересня 2022 року в справі № 483/448/20. Але, на нашу думку, за своєю суттю вона не відповідає характеру спірних відносин.

Проблемність питання щодо сплати судового збору в сучасному цивільному судочинстві полягає в тому, що досить часто судді виявляють глибокі знання з бухгалтерії та здійснюють його розрахунок на власний розсуд. Але у Законі України «Про судовий збір» встановлено, що розрахунок має здійснюватися в розмірі 200 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, від розміру оспорюваної суми. Тобто формально слід судовий збір, що був сплачений в суді першої інстанції, помножити на два. Але на практиці судді визначають розмір судового збору, відштовхуючись від частини положення «...підлягала сплаті при поданні позовної заяви», тобто при розрахунку судового збору вони беруть за основу свої власні переконання. Але такий підхід деяких суддів до розрахунку судового збору є неправильним, оскільки згідно із ст. 270 ЦПК України для усунення помилки в розрахунку судового збору має ухвалюватися додаткове рішення або таку помилку має виправляти суд апеляційної інстанції і встановлювати, що розмір судових витрат у суді першої інстанції має бути змінений і покладений на конкретного суб'єкта.

Цікавим є аналіз ухвал судів про відкриття провадження в справі, коли колегія суддів у складі трьох суддів призначає справу до розгляду «в складі колегії з п'яти суддів у порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи за наявними у ній матеріалами». При цьому не звертається увага на певну суперечність з попередньою фразою з мотивувальної частини тієї ж самої ухвали: «Відповідно до частини одинадцятої статті 34 ЦПК України, з урахуванням категорії і складності справи, справу розглянути колегією у складі п'яти суддів». Тобто в останньому положенні робиться натяк на складність справи, що має

виправдати збільшення чисельності суддів до п'яти, але суперечність полягає в тому, що пропонується розглядати справу за правилами спрощеного позовного провадження, а це означає, що така справа є простою, малозначною або незначної складності (п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України).

Головне ж процедурне питання полягає в тому, що касаційний перегляд рішення відбувається, за загальним правилом, в порядку спрощеного позовного провадження, тобто без судового засідання. Коли суддя першої інстанції самостійно вирішує справу в порядку спрощеного провадження без судового засідання, то це певним чином нагадує наказне провадження. Але сторони в суді першої інстанції можуть вплинути на порядок розгляду справи навіть у спрощеному позовному провадженні, якщо заявлять про доцільність проведення судового засідання. А у касаційній інстанції, згідно ч. 1 ст.402 ЦПК, передбачається, що скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням ст. 400 цього Кодексу. Тому виникає питання, а навіщо тоді в ухвалі суду зазначати таке положення: «Інформацію про дату розгляду справи оприлюднити на офіційному веб-порталі судової влади України» [13].

Раніше сторони запрошувалися до Верховного Суду України і мали право на виступ, хоча реально такий виступ обмежували трьома хвилинами, але сучасний «спрощений», а точніше, скорочений процес касаційного перегляду судового рішення, на нашу думку, суперечить принципу гласності. Вважаємо, що скорочення процесу розгляду справи і, відповідно, мінімізація процесів доказування та доведення йде не на користь встановленню реальних обставин справи та ухваленню законного і обґрунтованого рішення суду.

Висновки. Поряд із наведеними висновками звернемо увагу на те, що процедура діяльності касаційного суду не зовсім відповідає суспільним інтересам та загальним принципам цивільного судочинства, оскільки суддя-доповідач наділяється істотними повноваженнями з можливістю створення істотних перешкод у реалізації особою її права на касаційне оскарження рішень судів. При цьому “одноосібна” ухвала такого судді розцінюється як остаточна вона оскарженню не підлягає, з чим важко погодитися. Структура Вер-

ховного Суду як касаційного суду дає можливість говорити про те, що саме для об'єктивності вирішення справ передбачена значна кількість суддів, які братимуть участь у вирішенні справи. Тому й повноваження суддів-доповідачів не мають зводитися до формального розгляду касаційних скарг, а полягати у вирішенні складних процесуальних питань, наприклад, справи, щодо вирішення якої ВС звернувся за консультативним висновком до ЄСПЛ [14]. Більше того, при виникненні спору між скаргником і суддею-доповідачем щодо поданої касаційної скарги, на нашу думку, такий спір має вирішуватися іншою колегією суддів як мінімум у складі трьох суддів. Так само слід визнати важливим, що наявність такого спору має асоціюватися із заміною судді-доповідача, щоб застерегти можливий подальший вплив такого судді на рішення касаційної інстанції.

На рівні розмежування повноважень з відкриття касаційного провадження вже виникають деякі неузгодженості, оскільки колегія суддів у складі трьох суддів вирішує питання про відкриття касаційного провадження (про відмову у відкритті касаційного провадження), як правило, призначає розгляд справи в складі п'яти суддів, призначає дату слухання справи, але у переважній більшості справ в порядку спрощеного провадження. Така практика суперечить принципу обґрунтованості дій суду, оскільки новопризначені двоє суддів потенційно можуть висловити бажання провести судові засідання і заслухати позицію сторін. Однак вони такого права вже позбавлені, оскільки колегія в складі трьох суддів вже вирішила це питання і воно перегляду не підлягає. В такому разі роль двох новопризначених суддів фактично зводиться до підписання ними рішення, оскільки вони не можуть вплинути на розгляд справи. Можна припустити, що такий порядок є наміром формально залучати “резервних суддів” до касаційного перегляду судового рішення.

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82#n6294> 2. Верховний Суд. Судова влада. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1981516> 3. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> 4. Навроцька Ю. В. Теоретичні

та прикладні аспекти удосконалення законодавчого регулювання касаційного оскарження в цивільному судочинстві. *Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство*: монографія/ за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. С. 596-638. **5.** Гулик А. Г. Касація у системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 152. **6.** Помазанов А. В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України: дис. ... докт. філософії 081(Право). Київ: Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2019. 252 с. **7.** Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD#n4793> **8.** Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#n71> **9.** Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 05 березня 2026 року по справі № 173/1112/22 (провадження № 61-2768ск26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579831> **10.** Фурса С. Я., Фурса Є. І. Звернення Верховного Суду до Європейського суду з прав людини за наданням консультативного висновку: актуальні питання адвокатської діяльності. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. XV міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14 листопада 2025 р.* Одеса: Фенікс, 2025. С. 43-48 **11.** Протокол № 16 до Конвенції: ЄСПЛ завершив розгляд першого запиту Верховного Суду та прийняв до розгляду другий запит Верховного Суду. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1975421/> **12.** Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 05 березня 2026 року по справі № 173/1112/22 (провадження № 61-2768ск26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579831> **13.** Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 березня 2026 року по справі № 2-786/10 (провадження № 61-13565св25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579827> **14.** Сокалюк В. П. Доведення і доказування у справі за позовом монахині на її проживання в монастирі після припинення чернечого статусу (у контексті звернення Верховного Суду до Європейського суду з прав людини за консультативним висновком). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 92. Ч. 1. С. 538-545.

References

1. Tsyvilno-protseualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 No. 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text=%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82#n6294> **2.** Verkhovnyi Sud. Sudova vlada. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1981516> **3.** Pro sudoustriy ta status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016. No. 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> **4.** Navrotska Yu.V. Teoretychni ta prykladni aspekty

udoskonalennia zakonodavchoho rehuliuвання kasatsiynoho oskarchzhennia v tsyvilnomu sudochynstvi. *Tsyvilnyi protsess: teoria i praktyka. Kontseptsii vchenyh z udoskonalennia zakonodavstva pro tsyvilne sudochynstvo: monohrafiya* / ed. by S.Ya. Fursa, S.S. Bychkova. Kyiv: Alerta, 2023. Pp. 596-638. **5.** Hulyk A.H. Kasatsia u systemi optymalnogo instantsiynoho prerhliadu sudovyh rishen u tsyvilnomu sudochynstvi. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2020. No. 3. P. 152. **6.** Pomazanov A.V. Kasatsiyni perehliad sudovyh rishen u tsyvilnomu protsesi Ukrainy: PhD thesis (Law). Kyiv: Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2019. 252 p. **7.** Konstytutsia Ukrainy URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD#n4793> **8.** Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1996. No. 393/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#n71> **9.** Uhvala Verkhovnoho Sudu u skladi suddi Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu vid 5 bereznia 2026 po spravi No. 173/1112/22 (provadzhennia No. 61-2768ck26). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579831> **10.** Fursa S.Ya., Fursa Ye.I. Zvernennia Verkhovnoho Sudu do Yevropeyskoho sudu z prav liudyny za nadanniam konsultatyvnoho vysnovku: aktualni pytannia advokatskoi dialnosti. *Advokatura: munule, suchasnist ta maybutnie: conference theses*. Odesa: Feniks, 2025. Pp. 43-48. **11.** Protokol No. 16 do Konventsii: ECHR zavershyv rozhliad pershoho zapytu Verkhovnoho Sudu ta pryiniav do rozhliadu druhyi zapyt Verkhovnoho Sudu. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1975421/> **12.** Uhvala Verkhovnoho Sudu u skladi suddi Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu vid 5 bereznia 2026 po spravi No. 173/1112/22 (provadzennia No. 61-2768ck26). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579831> **13.** Uhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu vid 5 bereznia 2026 po spravi No. 2-786/10 (provadzhennia No. 61-13565cb25). URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/134579827> **14.** Sokaliuk V.P. Dovedennia i dokazuvannia u spravi za pozovom monakhyni na ii prozhyvannia v monastiri pislia prypynennia chernechoho statusu (u konteksti zvernennia Verkhovnoho Sudu do Yevropeyskoho sudu z prav liudyny za konsultatyvnym vysnovkom). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2025. Iss. 92. Part 1. Pp. 538-545.

Fursa Svitlana. The procedure for cassation review of court decisions in civil cases: topical issues of theory, legislation and practice

The author analyzed the procedure for cassation review of court decisions and identified certain shortcomings that significantly affect the right of a person to access justice. The reduction of the consideration of the case by the court of cassation instance, in particular, the simplification of the processes of evidence and proof is not in the interest of establishing the real circumstances of the case and checking the provisions of the cassation appeal, the adoption of a lawful and reasoned decision by the cassation court. Based on the analysis of the Code of

Civil Procedure of Ukraine, it can be concluded that the procedure for cassation review of court decisions does not fully meet the public interests and general principles of civil justice, in particular, the principle of publicity, etc. After a detailed acquaintance with the procedure for cassation review, one gets the impression that certain obstacles are created for a person to exercise his/her right to cassation appeal of a court decision. For example, a “sole” judgement of the judge-rapporteur is final and cannot be appealed. The structure of the Supreme Court as a cassation court and the significant number of judges who will participate in the cassation hearing should indicate that it should be aimed at a comprehensive and objective review of court decisions. Therefore, the powers of the rapporteur judges should not be limited to the formal review of cassation appeals, but also be aimed at resolving complex procedural issues. If a dispute arises between the complainant and the rapporteur judge regarding the submitted cassation appeal, it should be resolved by another panel of judges consisting of at least three judges. However, in the author’s opinion, the rapporteur judge should be replaced in order to prevent his/her further influence on the decision of the cassation instance.

Regarding the opening of cassation proceedings, there are some inconsistencies. Thus, a panel of judges consisting of three judges decides on the issue of opening cassation proceedings (on the refusal to open cassation proceedings) and, as a rule, appoints the consideration of the case in the composition of a larger odd number of judges (Part 4 of Article 34 of the Code of Civil Procedure of Ukraine). As can be seen from the court decisions, the consideration of cases is appointed in the composition of five judges, and a date for hearing the case is also set, but in the vast majority it is done with the simplified procedure. Such practice contradicts the principle of the validity of the court’s actions, since the newly appointed two judges can potentially express a desire to hold a court session and hear the parties’ positions. However, they are already deprived of such a right, since the panel of three judges has already decided this issue and it is not subject for review.

Key words: right to cassation appeal, cassation review, legal certainty, access to justice, judgements, decisions, resolutions, minor case, closure of proceedings, procedural guarantees, rule of law, unity of judicial practice.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 08.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 349.6:347.23

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-199

ISSN 1563-3349

Н. О. АРМАШ

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА В УМОВАХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Здійснено міжгалузевий аналіз реалізації норм права в умовах публічно-приватної взаємодії з урахуванням особливостей цивільного, господарського та адміністративного правового регулювання. Обґрунтовано, що сучасні правовідносини характеризуються тісним переплетенням приватноправових і публічно-правових елементів, унаслідок чого реалізація норм права виходить за межі традиційних галузевих моделей. Показано, що договір і управлінське рішення виступають взаємодоповнювальними формами реалізації правових приписів у змішаних правовідносинах, а судова та адміністративна практика відіграють ключову роль у забезпеченні балансу публічних і приватних інтересів. Зроблено висновок про необхідність переходу від формально-галузевого до матеріального міжгалузевого підходу до реалізації норм права як умови підвищення ефективності правового регулювання та стабільності правопорядку.

Ключові слова: реалізація норм права, публічно-приватна взаємодія, цивільне право, господарське право, адміністративне право, міжгалузевий підхід, договір, управлінське рішення, судова практика, публічний і приватний інтерес.

Armash Nadiia. Implementation of legal norms in the conditions of public-private interaction

The article provides an interdisciplinary analysis of the implementation of legal norms in the context of public-private interaction, taking into account the specific features of civil, commercial, and administrative law regulation. It substantiates that contemporary legal relations are characterised by a close interweaving of private-law and public-law elements, as a result of which the implementation of legal norms goes beyond traditional sectoral models. The study demonstrates that the contract and the administrative decision function as complementary forms of implementing legal norms in mixed legal relations, while judicial and administrative practice play a key role in ensuring a balance between public and private interests. The article concludes that a transition from a formal, sector-based understanding to a material, interdisciplinary

© АРМАШ Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, в.о. старшого наукового співробітника відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0001-8286-5857

approach to the implementation of legal norms is a necessary condition for enhancing the effectiveness of legal regulation and maintaining the stability of the legal order.

Key words *implementation of legal norms, public–private interaction, civil law, commercial law, administrative law, interdisciplinary approach, contract, administrative decision, judicial practice, public and private interest.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток правової системи України характеризується ускладненням форм правового регулювання та зростанням кількості правовідносин, у яких поєднуються елементи публічного та приватного права. За цих умов особливої актуальності набуває проблема реалізації норм права, яка виходить за межі окремих галузей і потребує міжгалузевого доктринального осмислення. Реалізація правових норм дедалі рідше відбувається у «чистих» цивільних, господарських або адміністративних відносинах, а дедалі частіше – в умовах публічно-приватної взаємодії, де переплітаються автономія волі суб'єктів, імперативні приписи публічної влади та управлінські механізми.

Традиційні галузеві підходи до реалізації норм права, що ґрунтувалися на чіткому розмежуванні приватного і публічного регулювання, поступово втрачають пояснювальний потенціал. Цивільно-правові та господарсько-правові норми дедалі частіше реалізуються в умовах адміністративного впливу, регуляторних обмежень, контрольних процедур та дискреційних управлінських рішень. Водночас адміністративно-правові норми нерідко реалізуються через договірні конструкції, економічні механізми та приватноправові інструменти. Така взаємопроникність галузей зумовлює необхідність переосмислення реалізації норм права як комплексного, багаторівневого процесу.

У контексті публічно-приватної взаємодії реалізація норм права перестає бути суто формальним етапом правового регулювання. Вона набуває матеріального змісту, оскільки пов'язується не лише з дотриманням нормативних приписів, а й досягненням соціально та економічно значущого правового результату. Реалізованою вважається не та норма, яка була формально застосована, а та, яка забезпечила баланс публічних і приватних інтересів, ефективність правового регулювання та стабільність правопорядку.

Особливо виразно міжгалузевий характер реалізації норм права проявляється у договірних правовідносинах за участю суб'єктів

публічної влади або в умовах адміністративного регулювання господарської діяльності. У таких випадках договір виступає не лише інститутом приватного права, а й інструментом реалізації публічних функцій держави, зокрема регуляторних, контрольних та сервісних. Це зумовлює необхідність узгодження принципів цивільного і господарського права з вимогами адміністративної законності, публічного інтересу та дискреційних повноважень органів влади.

Проблема реалізації норм права в умовах публічно-приватної взаємодії також тісно пов'язана з питанням ефективності правового регулювання. Формальне дотримання галузевих норм без урахування їх взаємодії може призводити до правових колізій, дисфункцій правозастосування та втрати довіри до правових інститутів. Натомість міжгалузевий підхід до реалізації норм права дозволяє розглядати правовідносини як цілісну систему, в якій цивільні, господарські та адміністративні норми реалізуються взаємопов'язано та узгоджено.

У цьому зв'язку актуалізується потреба доктринального аналізу реалізації норм права саме в умовах публічно-приватної взаємодії. Такий аналіз дозволяє виявити закономірності міжгалузевого впливу, окреслити роль різних суб'єктів у процесі реалізації норм та сформулювати теоретичні засади для вдосконалення правового регулювання. Саме міжгалузевий підхід відкриває можливість глибшого розуміння реалізації норм права як динамічного процесу, що поєднує приватноправові та публічно-правові елементи в єдиному правовому просторі.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика реалізації норм права традиційно посідає важливе місце в теорії держави і права, а також у галузевих юридичних науках. У наукових дослідженнях реалізація норм здебільшого розглядається як стадія правового регулювання, що охоплює дотримання, виконання, використання та застосування правових приписів. Такий підхід сформував стійку теоретичну основу для розуміння механізмів дії права, водночас виявив обмеженість у контексті сучасних міжгалузевих правовідносин, у яких норми різних галузей реалізуються одночасно та взаємопов'язано.

У працях представників цивілістичної науки реалізація норм права, як правило, аналізується крізь призму договору, виконання зобов'язань, принципів добросовісності та справедливості. Значна

увага приділяється матеріальному змісту правовідносин і фактичному досягненню правового результату. Водночас у межах цивільного права реалізація норм здебільшого розглядається автономно, без належного урахування адміністративного впливу та публічно-правових обмежень, які дедалі частіше супроводжують приватноправові відносини.

Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з реалізацією норм права в цивільному та господарському праві зробили відомі вітчизняні вчені-теоретики: М. А. Гредескул, Г. Ф. Шершеневич, П. О. Недбайло, П. М. Рабинович, В. В. Лазарєв, В. М. Горшенев, Ю. С. Решетов, Р. О. Халфина, А. С. Піголкин, С. Л. Лисенков, В. С. Нерсисянц, Л. С. Явич, М. М. Вопленко, Л. М. Завадська, Ф. Н. Фаткуллін, Ф. Ф. Фаткуллін, М. Ф. Маликов, О. Ф. Скакун та ін.

Метою статті є доктринальне осмислення реалізації норм права в умовах публічно-приватної взаємодії та формування міжгалузевого підходу до аналізу цього процесу. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування особливостей реалізації норм цивільного, господарського та адміністративного права у змішаних правовідносинах; визначення ролі договору, публічної адміністрації та суду в забезпеченні ефективної реалізації правових приписів; а також обґрунтування необхідності переходу від формально-галузевого до матеріального міжгалузевого розуміння реалізації норм права.

Виклад основного матеріалу. Сучасні правовідносини дедалі рідше розвиваються в межах ізольованих галузевих моделей правового регулювання. Реалізація норм права здебільшого відбувається у просторі публічно-приватної взаємодії, де поєднуються автономія волі учасників, економічні інтереси суб'єктів господарювання та імперативні приписи публічної влади. За таких умов правова норма реалізується не в «чистому» цивільному, господарському чи адміністративному середовищі, а в інтегрованому правовому просторі, що зумовлює необхідність міжгалузевого підходу до аналізу цього процесу.

Публічно-приватна взаємодія формує специфічне середовище реалізації норм права, в якому змінюється традиційна логіка галузевого розмежування. Цивільно-правові та господарсько-правові норми реалізуються в рамках адміністративного регулювання, дозвільних процедур, контролю та нагляду, а адміністративно-правові

приписи, своєю чергою, набувають конкретного змісту через договірні та економічні механізми [1]. Така взаємодія свідчить про те, що реалізація норм права є багаторівневим процесом, у якому галузева належність норми не визначає вичерпно спосіб і форму її реалізації.

У сфері цивільних і господарських правовідносин публічно-приватна взаємодія виявляється насамперед у тому, що реалізація договірних зобов'язань залежить від управлінських рішень органів публічної влади, регуляторних обмежень та адміністративних процедур. Договір, як класичний інститут приватного права, дедалі частіше функціонує в умовах адміністративного впливу, що визначає межі свободи сторін і впливає на фактичні можливості виконання зобов'язань. У таких умовах реалізація норм цивільного і господарського права не може бути відокремлена від адміністративно-правового контексту.

Адміністративне право в межах публічно-приватної взаємодії виконує не лише функцію контролю та примусу, а й функцію організації реалізації приватноправових норм. Через дозвільні, реєстраційні, контрольні та сервісні процедури публічна адміністрація створює умови для реалізації цивільних і господарських прав, водночас обмежуючи їх у публічних інтересах. Це означає, що адміністративно-правові норми реалізуються не ізольовано, а у взаємодії з нормами приватного права, формуючи єдиний регулятивний механізм [2].

Публічно-приватна взаємодія також впливає на матеріальний зміст реалізації норм права. Формальне виконання галузевих приписів не завжди забезпечує досягнення регулятивної мети, якщо не враховується комплексний характер правовідносин. Реалізація норм права в такому середовищі передбачає узгодження публічного інтересу з приватними правами та господарською доцільністю, що зумовлює зростання ролі оціночних категорій, таких, як справедливність, пропорційність, добросовісність та ефективність.

У цьому контексті публічно-приватна взаємодія виступає не винятком із галузевої моделі реалізації норм права, а її сучасною формою. Саме в такому середовищі виявляється потреба переходу від формального, галузевого замкненого підходу до реалізації норм до міжгалузевого, матеріально орієнтованого розуміння цього процесу. Реалізація норм цивільного, господарського та адміністративного права за таких умов має розглядатися як єдиний, узгодже-

ний процес, спрямований на забезпечення ефективного правового регулювання та стабільності правопорядку [3].

У межах публічно-приватної взаємодії договір і управлінське рішення постають як взаємопов'язані, але різні за правовою природою форми реалізації норм права. Їх співіснування у межах одних і тих самих правовідносин зумовлює необхідність міжгалузевого аналізу, оскільки реалізація норм цивільного, господарського та адміністративного права відбувається не паралельно, а у взаємному переплетенні. Саме через договір і управлінське рішення правові приписи набувають конкретного, індивідуалізованого змісту та матеріалізуються у фактичній поведінці суб'єктів.

Договір традиційно розглядається як базова форма реалізації норм приватного права, що ґрунтується на автономії волі сторін та диспозитивності правового регулювання. Водночас у змішаних правовідносинах договір дедалі частіше виконує функції, що виходять за межі класичної цивілістичної моделі. Він використовується як інструмент реалізації публічних цілей, економічної політики держави, регуляторних та сервісних функцій публічної адміністрації. У таких випадках договір поєднує приватноправову форму та публічно-правовий зміст, що істотно впливає на спосіб реалізації відповідних норм права.

У господарсько-правовому вимірі договір виступає ключовим механізмом реалізації норм, спрямованих на впорядкування економічної діяльності, забезпечення конкуренції та стабільності ринку [4]. Проте навіть у цій сфері реалізація договірних норм часто залежить від управлінських рішень органів публічної влади, тобто ліцензій, дозволів, погоджень, регуляторних актів. Таким чином, договірна форма реалізації норм господарського права функціонує у тісному зв'язку з адміністративно-правовими механізмами, що зумовлює необхідність узгодження приватних інтересів із публічними обмеженнями.

Управлінське рішення, своєю чергою, є класичною формою реалізації норм адміністративного права, що ґрунтується на владних повноваженнях та імперативному методі регулювання. Однак у межах публічно-приватної взаємодії управлінське рішення часто виступає передумовою або елементом реалізації цивільних і господарських норм. Через управлінські рішення публічна адміністрація визначає допустимі межі реалізації приватноправових

зобов'язань, впливає на зміст договірних відносин та створює правові умови для їх виконання.

Прикладом є екологічна сфера, в якій публічний та приватний інтерес є частиною договірних відносин [5].

Особливістю сучасних змішаних правовідносин є те, що договір і управлінське рішення не протистоять одне одному, а формують єдиний механізм реалізації норм права. Формальне розмежування приватноправової та публічно-правової форм реалізації не відображає реального характеру правового регулювання, в якому договір може бути зумовлений управлінським рішенням, а останнє спрямоване на забезпечення виконання договірних зобов'язань. У цьому контексті реалізація норм права набуває комплексного характеру, що поєднує елементи диспозитивності та імперативності.

Показовим прикладом міжгалузевої реалізації норм права є положення Цивільного кодексу України, які, зберігаючи приватноправову природу, фактично функціонують у публічно-регуляторному середовищі. Так, відповідно до статті 3 Цивільного кодексу України загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність і розумність. Ці категорії не мають суто галузевого характеру, а виступають універсальними критеріями оцінки реалізації норм права, які застосовуються як у цивільних, так і в господарських та адміністративних правовідносинах [6].

Матеріальний характер реалізації цивільно-правових норм особливо чітко простежується через положення статті 509 Цивільного кодексу України, відповідно до якої зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості [6]. У контексті публічно-приватної взаємодії це означає, що формально належне виконання зобов'язання не може визнаватися реалізацією норми права, якщо воно суперечить зазначеним засадам унаслідок адміністративного впливу, регуляторних обмежень або управлінських рішень органів публічної влади.

Взаємодія договору й управлінського рішення впливає також на матеріальний вимір реалізації норм права. Формально правомірний договір або законне управлінське рішення не завжди забезпечують досягнення регулятивної мети, якщо вони не узгоджені між собою, виходячи із судової практики [7]. Реалізація норм у змішаних правовідносинах передбачає не лише дотримання галузевих

вимог, а й забезпечення ефективності правового результату, що досягається через узгодження приватних і публічних інтересів.

Таким чином, договір і управлінське рішення в умовах публічно-приватної взаємодії слід розглядати як взаємодоповнювальні форми реалізації норм права. Їх міжгалузеве поєднання свідчить про трансформацію класичних моделей правового регулювання та зумовлює необхідність доктринального переосмислення реалізації норм цивільного, господарського та адміністративного права як єдиного, системного процесу.

У системі публічно-приватної взаємодії судова та адміністративна практика відіграють ключову роль у забезпеченні реальної, а не декларативної реалізації норм права. Саме на рівні правозастосування відбувається остаточне узгодження цивільно-правових, господарсько-правових та адміністративно-правових приписів, які в нормативному масиві можуть співіснувати автономно, але в конкретних правовідносинах потребують узгодженого застосування. Суд і публічна адміністрація в цьому сенсі виступають не лише суб'єктами застосування права, а інституційними посередниками між публічним і приватним інтересом.

Судова практика є особливо важливим елементом реалізації норм права у змішаних правовідносинах, оскільки саме суд наділений повноваженнями надавати остаточну правову оцінку діям суб'єктів приватного права та рішення органів публічної влади. У межах цивільних і господарських спорів суд дедалі частіше змушений оцінювати не лише відповідність поведінки сторін договірним умовам, а й правомірність адміністративного впливу на реалізацію приватноправових зобов'язань. Це зумовлює трансформацію судової ролі від формального арбітра до активного суб'єкта матеріалізації норм права.

У контексті реалізації норм цивільного та господарського права судова практика виконує функцію корекції договірної моделі у випадках, коли публічно-правові чинники істотно впливають на виконання зобов'язань. Судове втручання спрямоване не на заміщення волі сторін, а на відновлення регулятивної здатності правової норми, яка внаслідок публічного впливу або управлінських рішень втратила можливість реалізуватися у первісному вигляді. У цьому аспекті суд виступає інструментом матеріальної реалізації

норм права, забезпечуючи баланс інтересів та ефективність правового регулювання.

Адміністративна практика, своєю чергою, визначає рамки, у межах яких здійснюється реалізація приватноправових норм. Через управлінські рішення, регуляторні акти, контрольні та наглядові процедури публічна адміністрація формує правове середовище, що безпосередньо впливає на можливість реалізації цивільних і господарських прав та обов'язків. У змішаних правовідносинах адміністративна діяльність не обмежується одностороннім владним впливом, а стає елементом складного механізму реалізації норм права, в якому публічні цілі повинні узгоджуватися з приватними інтересами.

Особливістю сучасної адміністративної практики є зростання ролі дискреційних повноважень, реалізація яких безпосередньо впливає на цивільні та господарські правовідносини. Дискреція публічної влади створює додаткові виклики для реалізації норм права, оскільки формально законне управлінське рішення може істотно обмежувати або трансформувати можливості реалізації приватноправових зобов'язань. У таких умовах узгодження публічних і приватних інтересів потребує підвищеної ролі судового контролю та доктринально вивірених підходів до оцінки адміністративних рішень.

Взаємодія судової та адміністративної практики формує комплексний механізм реалізації норм права у публічно-приватному середовищі. Судова практика компенсує можливі дисбаланси, спричинені адміністративним впливом, тоді як адміністративна практика забезпечує організаційні та регуляторні умови для реалізації приватноправових норм. Така взаємодія свідчить про те, що реалізація норм цивільного, господарського та адміністративного права не може розглядатися ізольовано, а потребує системного міжгалузевого підходу.

Отже, судова та адміністративна практика виступають ключовими механізмами узгодження публічних і приватних інтересів у процесі реалізації норм права. Саме через їх взаємодію забезпечується перехід від формального застосування правових приписів до матеріальної реалізації норм, здатної забезпечити ефективність правового регулювання та стабільність правопорядку в умовах ускладнення сучасних правовідносин.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реалізація норм права в сучасних умовах дедалі частіше відбувається у просторі публічно-приватної взаємодії, де поєднуються елементи цивільного, господарського та адміністративного правового регулювання. Така взаємодія зумовлює трансформацію традиційних уявлень про реалізацію норм як галузево ізольований процес і вимагає міжгалузевого доктринального підходу до її осмислення.

В умовах змішаних правовідносин реалізація норм права не може зводитися до формального дотримання приписів окремих галузей. Цивільно-правові та господарсько-правові норми реалізуються в межах адміністративного регуляторного середовища, а адміністративно-правові приписи набувають конкретного змісту через договірні та економічні механізми. У результаті реалізація норм права постає як комплексний, багаторівневий процес, у якому галузева належність норми не визначає вичерпно спосіб і результат її дії.

Договір і управлінське рішення в умовах публічно-приватної взаємодії обґрунтовано слід розглядати як взаємодоповнювальні форми реалізації норм права. Договір, зберігаючи приватноправову форму, дедалі частіше виконує публічні функції, тоді як управлінське рішення, залишаючись інструментом владного впливу, безпосередньо впливає на можливість реалізації цивільних і господарських зобов'язань. Їх взаємодія свідчить про необхідність відмови від жорсткого протиставлення приватноправових і публічно-правових механізмів реалізації норм.

Особливу роль у процесі реалізації норм права в умовах публічно-приватної взаємодії відіграють судова та адміністративна практика. Суд виступає інституційним механізмом узгодження приватних і публічних інтересів, забезпечуючи матеріальну реалізацію норм права у випадках, коли формальне застосування приписів не дозволяє досягти регулятивної мети. Адміністративна практика, своєю чергою, формує правове середовище реалізації приватноправових норм, але потребує ефективного судового контролю з огляду на зростання ролі дискреційних повноважень публічної влади.

Загалом реалізація норм цивільного, господарського та адміністративного права в умовах публічно-приватної взаємодії має розглядатися як єдиний системний процес, спрямований на забезпечення ефективності правового регулювання та балансу публічних і приватних інтересів. Перехід від формально-галузевого до мате-

ріального міжгалузевого розуміння реалізації норм права є необхідною умовою адаптації правової системи до сучасних соціально-економічних викликів і подальшого розвитку доктрини публічно-приватного права.

1. Спасибо-Фатєєва І. Форми права власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3(58). С. 145–154. 2. Крат В. Огляд специфіки регулювання окремих цивільних відносин під час воєнного стану. URL: <https://t.me/glossema/105> 3. Савченко С. В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 53–57. 4. Маліновська І.М., Острогляд Д.А., Чернявська Д.С., Целиковська О.А. Воєнний стан як підстава зміни істотних умов договору та підстава звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 192–195. 5. Анісімова Г.В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. 672 с. 6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Голос України*. 2003. 12.03. № 45. 7. Розгон О.В. Межі та обмеження права власності: монографія. Харків, 2006. 188 с. 8. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: Лист від 1.07.2013 / Верховний Суд України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00069?an=117>.

References

1. Spasybo-Fatieieva I. Formy prava vlasnosti. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2009. № 3(58). S. 145–154. 2. Krat V. Ohliad spetsyfyky rehuliuвання окреmykh tsyvilnykh vidnosyn pid chas voiennoho stanu. URL: <https://t.me/glossema/105> 3. Savchenko S.V. Spivvidnoshennia pryvatnykh i publichnykh interesiv: dosvid Ukrainy. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2013. № 3-2. S. 53–57. 4. Malinovska I.M., Ostrohliad D.A., Cherniavska D.S., Tselykovska O.A. Voienni stan yak pidstava zminy istotnykh umov dohovoru ta pidstava zvilnennia vid vidpovidalnosti za porushennia dohovirnykh zoboviazan. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 5. S. 192–195. 5. Anisimova H.V. Teoretychni zasady rozvytku ekolohichnoho zakonodavstva v konteksti pryrodno-pravovoi doktryny: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2019. 672 s. 6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. *Holos Ukrainy*. 2003. 12.03. № 45. 7. Rozghon O.V. Mezhi ta obmezhennia prava vlasnosti: monohrafiia. Kharkiv, 2006. 188 s. 8. Analiz deiakykh pytan zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro pravo vlasnosti pry rozghliadi tsyvilnykh sprav: Lyst vid 1.07.2013 / Verkhovnyi Sud Ukrainy. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00069?an=117>.

Armash Nadiia. Implementation of legal norms in the conditions of public-private interaction

The article explores the implementation of legal norms in the context of public-private interaction from an interdisciplinary perspective, integrating

approaches of civil, commercial, and administrative law. It is argued that contemporary legal relations increasingly develop within mixed regulatory environments where private autonomy, economic interests, and public authority imperatives coexist and interact. Under such conditions, the traditional sector-based understanding of the implementation of legal norms proves insufficient to explain the real mechanisms through which law operates in practice.

The study substantiates that the implementation of legal norms should not be perceived as a purely formal stage of legal regulation limited to compliance with statutory provisions or contractual terms. Instead, it represents a complex, multi-level process aimed at achieving a substantive legal result that balances private and public interests. In the context of public–private interaction, legal norms are implemented through a combination of contractual mechanisms, administrative decisions, and judicial review, which together form an integrated regulatory framework.

Special attention is paid to the role of the contract and the administrative decision as complementary forms of implementing legal norms in mixed legal relations. While the contract traditionally functions as a private-law instrument based on party autonomy, it increasingly serves public regulatory objectives and operates within administrative constraints. Conversely, administrative decisions, while grounded in public authority, directly affect the scope and feasibility of civil and commercial obligations. This interdependence demonstrates that the implementation of legal norms cannot be adequately analysed within isolated branches of law.

The article also highlights the significance of judicial and administrative practice in ensuring the material implementation of legal norms. Courts play a crucial role in reconciling formal legality with substantive justice, particularly in situations where administrative regulation substantially affects private-law relations. Administrative practice, in turn, shapes the regulatory environment for the exercise of private rights but requires effective judicial oversight due to the expanding use of discretionary powers.

The article concludes that the implementation of legal norms in conditions of public–private interaction should be understood as a unified, systemic process that transcends traditional branch boundaries. A shift from a formal, sector-based approach to a material, interdisciplinary understanding of the implementation of legal norms is necessary to enhance the effectiveness of legal regulation and to ensure the stability of the legal order in modern socio-economic conditions.

Key words: implementation of legal norms, public–private interaction, civil law, commercial law, administrative law, interdisciplinary approach, contract, administrative decision, judicial practice, public and private interest.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 15.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 347.1

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-211

ISSN 1563-3349

Б. В. КУЧЕРИНА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ У ХОДІ КОДИФІКАЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Обґрунтовано, що досвід формування та функціонування сфери регулювання приватного права на українських землях засвідчив фундаментальні відмінності європейських правових систем того часу й тому є унікальним. Зокрема, Руська Правда розглядає добросовісність крізь призму обізнаності чи необізнаності особи щодо певних обставин (наприклад, купівля краденого майна), що впливало на юридичні наслідки та відповідальність. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. приділяється увага обов'язкам опікунів діяти «добрим і чесним» чином. Австрійське Загальне цивільне уложення 1811 р. детально регулює права добросовісного власника на доходи від речі, відшкодування витрат та умови набувальної давності. Цивільні кодекси УРСР 1922 та 1963 років використовували добросовісність як критерій у спорах про витребування майна та оцінку правомірності набуття власності. Цивільний кодекс України 2003 р. закріплює добросовісність як загальну засаду цивільного законодавства та встановлює презумпції добросовісної правової поведінки особи. Аргументується, що добросовісність пройшла шлях від фрагментарних згадок у звичаєвому праві до статусу системоутворюючого принципу сучасної сфери приватного права.

Ключові слова: добросовісність, добросовісний набувач, витребування майна, набувальна давність, тлумачення договорів, опіка та управління майном, презумпція добросовісної поведінки, юридична відповідальність.

Kucherina Bogdan. The emergence and development of the principle of good faith in the course of codification of civil legislation in Ukrainian lands

This scientific work is devoted to the establishment and development of the principle of good faith in civil law in Ukrainian lands. It is noted that the experience of forming and functioning of the sphere of private law regulation in Ukrainian lands, which embodies the fundamental differences between European legal systems of that time, is unique. In particular, Ruska Pravda considers good

© КУЧЕРИНА Богдан Васильович – аспірант кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; ORCID: 0009-0000-8852-296X

faith through the prism of a person's awareness or unawareness of certain circumstances (for example, the purchase of stolen property), which influenced the legal consequences and liability. The 1743 "Rights by which the Little Russian people are judged" focuses on the obligations of guardians to act in a "good and honest" manner. The Austrian General Civil Code of 1811 regulates in detail the rights of a bona fide owner to income from property, reimbursement of expenses, and the conditions of acquisitive prescription. The Civil Codes of the Ukrainian SSR of 1922 and 1963 used good faith as a criterion in disputes over the recovery of property and the assessment of the legality of property acquisition. The Civil Code of Ukraine of 2003 enshrines good faith as a general principle of civil law and establishes the presumption of good faith legal conduct of a person. The paper argues that good faith has gone from being mentioned here and there in customary law to becoming a key principle in modern private law.

Key words: *good faith, bona fide purchaser, reclamation of property, acquisitive prescription, interpretation of contracts, guardianship and management of property, presumption of good faith, legal liability.*

Сучасні дослідники історії українського права свій науковий пошук зазвичай починають із вивчення найдавнішої пам'ятки вітчизняного права – Руської Правди, збірника звичаєвого права Київської Русі. Руська Правда питання, пов'язані з добросовісною поведінкою, розглядала крізь призму детального розмежування ситуацій, в яких головну роль відігравали знання або необізнаність стосовно певних фактичних обставин, умисел або його відсутність, що тягнуло за собою настання різних юридичних наслідків. Зокрема, описуючи ймовірні результати придбання краденого майна на торгу, Руська Правда передбачала, що якщо людина, не знаючи (не усвідомлюючи), купила крадене на ринку та стверджувала, що придбала річ законним шляхом (купила, обміняла), вона повинна представити двох вільних свідків або митника (збирача торгових мит), які підтверджували б законність придбання речі.

Захищаючи добросовісних набувачів, Статут Великого князівства Литовського 1529 року містив таке положення: якщо людина купує або бере в заставу маєток у того, хто згодом втече на ворожу землю (що є злочином проти великокнязівської гідності), але набувач не знав про злочинний задум продавця/заставаодавця і присягнеться в цьому, він зберігає право володіння придбаним майном. З метою запобігання недобросовісним діям передбачалося, що якщо хтось купив будь-який маєток і спокійно ним володів,

сплативши за нього сповна або недоплативши, а цей маєток був би обтяжений боргом, який був на маєток записаний ще до його продажу, але кредитор мовчав би про цей борг десять років строку земської давності і через суд не стягував, то він повинен стягувати борг не з маєтку, а з самого боржника.

Артикул 4 Розділу 6 Статуту Великого князівства Литовського 1566 року регламентував, що кожен опікун при вступі в опіку над дітьми повинен скласти детальний реєстр усього майна дітей (рухомого і нерухомого) в присутності возного і двох шляхтичів, а потім зареєструвати його в земських книгах. Артикул 3 Розділу 7 містив таке правило: особа, яка придбала маєток, повинна вступити у володіння відразу після запису; якщо вона цього не робила і мовчала протягом десяти років (земельна давність), продаж втрачав чинність. Статут Великого князівства Литовського 1588 року передбачав відповідальність за дії або бездіяльність: якщо вкрадене майно простежено до села або будинку, мешканці цього села або будинку зобов'язані вивести слід далі; в іншому випадку вони відповідають за збиток, оцінений возним і підтверджений присягою потерпілого.

У Соборному Уложенні 1649 року встановлювалася вимога добросовісної поведінки при виконанні боргових зобов'язань – у разі нещасного випадку (пожежа, розбій) боржнику надавали відстрочку платежу на строк до трьох років, але з вимогою поруки. Однак, якщо боржник поведився недобросовісно – пропивав або проматував гроші, він віддавав позивачеві «головою до викупу». Соборне Уложення описувало ситуацію, за якої, якщо речі, залишені на зберігання під печаткою і замком, розкривалися зберігачем без відома власника і виявлялася втрата, зберігач ніс відповідальність за втрату [1, с. 15, 18, 107, 108, 110, 341, 342, 346].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року ідеї добросовісної поведінки знайшли відображення в правилах, що визначають обов'язки опікуна з управління майном. Передбачалося, що «когда же таким образом опекуны в опеку свою сироты пріймьеть, должень в содержаніи онѣя чинить слѣдующее: старатись о добромъ и честномъ тѣхъ же сиротъ, какъ би своихъ собственнихъ дѣтей, воспитаніи, дабы праздно и всеу лѣтъ своихъ не терая, обучаєми били в книжномъ зв. чтеніи, в потребнихъ наукахъ и в другихъ политическихъ обхожденіяхъ, и ли смотря по

породі їх в художніх яких майстерствах и не претерпівали б в кормі и одіяній нужди, но надлежащее в томъ би по пропорцій имінія ихъ им іли доволство» [2, с. 210].

Зібрання малоросійських прав 1807 року передбачало, що якщо хтось на загальній дорозі знайде якусь річ або гроші, закопані в землі, то вони належать власнику тієї землі, а тому, хто їх знайшов, має бути віддана четверта частина. Рухомі речі вважаються власними ті, якими хтось більше року і шести тижнів володів без перешкод і без позову проти нього в суді. Якщо ж совість його засудить в тому, що він тримає цю річ несправедливо, то він не може її привласнити, хоча б довгий час мав у своєму володінні, а тому якщо є якась худоба, з якої він мав користь, то він повинен її повернути, крім витрат на корм [1, С. 964, 971, 1010].

Стаття 326 Загального цивільного уложення Австрійської Імперії визначала добросовісного та недобросовісного власника. Добросовісним вважається власник, який з ймовірних підстав вважає річ, що перебуває в його володінні, своєю. Недобросовісним вважається власник, який знає або за обставинами повинен припускати, що річ, яка перебуває в його володінні, належить іншому. При помилці у фактах або при незнанні приписів закону, можна бути незаконним, проте добросовісним власником. Відповідно до ст. 328 питання про добросовісність або недобросовісність володіння вирішується, у разі спору, судом. При сумніві існує припущення на користь добросовісності володіння.

Регламентуючи права добросовісного власника, Австрійське цивільне уложення передбачало, що добросовісний власник може вже на підставі одного добросовісного володіння, не піддаючись відповідальності на свій розсуд вживати, споживати і навіть знищувати річ, що знаходиться в його володінні; добросовісному власнику належать усі вигоди, що отримуються з речі, як тільки вони були відокремлені від неї: йому належать також усі інші вже зібрані доходи, оскільки час їх отримання вже настав протягом спокійного володіння; якщо добросовісний власник поніс витрати на річ, необхідні для постійного утримання її або корисні для збільшення вигод, що ще тривають, то йому належить винагорода відповідно до справжньої ціни речі, оскільки ця винагорода не перевищує дійсно понесених витрат; навіть добросовісний власник не може вимагати ціни, яку він дав за надану йому річ своєму попереднику. Але той, хто

добросовісно викупив чужу річ, яку власник навряд чи отримав би іншим будь-яким чином, і тим самим надав йому явну користь, той може вимагати відповідної винагороди (ст. 329-334).

Закріплюючи обов'язки недобросовісного власника, австрійський законодавець вказував, що недобросовісний власник зобов'язаний повернути не тільки всі вигоди, отримані від володіння чужою річчю, але й відшкодувати ті вигоди, які потерпілий отримав би, а також всю шкоду, що сталася від володіння. У тому випадку, коли недобросовісному власнику дісталася володіння за допомогою заборонених кримінальними законами дій, відшкодування досягає ціни, заснованої на особливій прихильності до речі (ст. 335, 336).

Регулюючи відносини, пов'язані з даруванням, австрійське цивільне законодавство визначало: якщо обдарований виявився винним у грубій невдячності до свого благодійника, то дарування може бути скасоване. Під грубою невдячністю розуміється такого роду заподіяння шкоди тілесному благополуччю, честі, свободі або майну, за яке особа, що заподіяла шкоду, може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за власною ініціативою суду або на вимогу потерпілого. Невдячність перетворює невдячного особисто в недобросовісного власника і дає навіть спадкоємцю потерпілого право позову про повернення дару, також проти спадкоємця особи, яка заподіяла шкоду, оскільки потерпілий не пробачив невдячного, і від дару ще збереглося щось в натурі або вартістю (ст. 948, 949, 952, 953).

Встановлюючи умови набувальної давності, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії спеціально обумовлювало, що з набувальної давності, крім здібності особи і предмета, потрібно, щоб особа справді володіла річчю чи правом, набутим за давністю, щоб його володіння було законним, добросовісним і правильним і тривало протягом передбаченого законом строку (ст. 1460). Недобросовісність колишнього власника не перешкоджає набувальній давності почати діяти на користь добросовісного наступника або спадкоємця з того дня, як він став володіти річчю (ст. 1463). Щодо доведеної недобросовісності у цивільному законодавстві вказувалося: хто засновує своє давніше володіння на закінчення тридцятирічного чи сорокарічного строку, той не зобов'язаний посилатися на законну підставу. Проте доведена проти нього недобросо-

вісність володіння виключає набувальну давність, незважаючи на цей більш тривалий строк (ст. 1477). Строк давнішого володіння попередника визначався виходячи з наступного: хто добросовісно придбав річ від законного та добросовісного власника, той, як наступник, вправі зарахувати давність володіння свого попередника. Те саме застосовується також до строку позовної давності. При тридцятирічному або сорокарічному строку набувальної давності це має місце і без законної підстави, а при позовній давності у власному розумінні навіть без доброї совісті або вибачного незнання (ст. 1493) [1, С. 1044, 1046, 1049, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1062, 1063, 1106, 1107, 1109, 1110, 1111, 1116, 1141, 1144, 1146, 1147, 1148].

Звід законів цивільних Російської імперії 1832 року чітко розділяв добросовісне та недобросовісне володіння чужим майном і визначав різні правові наслідки для кожного випадку. Відповідно до ст. 529 володіння визнається добросовісним, якщо той, хто володіє майном, не знає, що це майно за законом про спадщину або на підставі законного акта, або ж внаслідок колишнього безперервного, протягом земської давності, володіння, належить іншому. Володіння визнається добросовісним доти, доки не буде доведено, що власнику достовірно відома неправість його володіння. Один сумнів у законності володіння не є ще підставою для визнання власника недобросовісним. Однак з дня формального оголошення йому через судове місце про спір, що виник внаслідок його володіння, і про вимогу повернення маєтку, він, хоча і продовжує користуватися правами добросовісного власника маєтку, але зобов'язаний відповідати за збереження як маєтку, так і доходів від нього перед тим, кому воно буде присуджено остаточним рішенням суду. Позивач може принаймні доводити, що неправість володіння була з достовірністю відома відповідачу задовго до початку спору (ст. 530).

Стаття 609 передбачала, що кожен, хто незаконно володів чужим майном, незалежно від того, добросовісним чи недобросовісним було це володіння, зобов'язаний, за остаточним рішенням суду, негайно повернути майно справжньому власнику та відшкодувати йому збитки за неправомірне володіння. Хто володів чужим майном недобросовісно, той повинен: 1) відшкодувати за весь заподіяний цьому майну протягом володіння ним і доведе-

ний належним дослідженням збиток; 2) повернути всі доходи, з того майна отримані з часу заволодіння ним до припинення цього володіння, або ж з того часу, коли неправомірність володіння ним стала йому достовірно відома; 3) відшкодувати заподіяні власнику майна через заволодіння, також належним дослідженням доведені і, в разі спору, судом визнані, збитки (ст. 610).

Добросовісність використовується також при тлумаченні договорів. Зокрема, при виконанні договори повинні бути зрозумілі за їх словесним змістом. Якщо словесний зміст викликає серйозні сумніви, то договори повинні бути зрозумілі за їх наміром і доброю совістю, дотримуючись при цьому наступного: коли договір через неясність словесного змісту тлумачиться за наміром його та за доброю совістю, тоді неясні статті пояснюються за тими, які не є сумнівними, і взагалі за смыслом всього договору (ст. 1538, 1539) [1, с. 77, 78, 92, 93, 103, 168, 169, 195].

Під час проведення цього дослідження добросовісності в цивільному праві не можна оминати увагою й радянський період розвитку цивільного законодавства, характерними особливостями якого, поміж іншим, стало прийняття Цивільних кодексів УРСР в 1922 і 1963 роках. Цивільний кодекс УРСР 1922 року, хоча і відображав нові ідеологічні та правові настанови, проте не міг не містити згадок щодо добросовісності. Стаття 59 визначала, що власник має право відшукувати своє майно з чужого беззаконного володіння і вимагати від недобросовісного володільця повернення всіх прибутків, які він дістав і повинен був дістати за весь час володіння; від добросовісного ж володільця – всіх прибутків, які він дістав і повинен був дістати з часу, коли він дізнався або повинен був дізнатися про неправомірність володіння або дістав повістку в справі позову власника про повернення майна. Володільець, у свою чергу, має право вимагати від власника відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно з того часу, з якого саме власникові належать прибутки з майна. Відповідно до ст. 60 від особи, що добросовісно придбала майно не безпосередньо від власника, останній вправі витребувати майно лише в тому випадку, коли воно ним (власником) загублене або в нього пограбоване [1, с. 685, 687, 691, 699]. Отже, категорія «добросовісність» у Цивільному кодексі УРСР 1922 року використовується переважно для визначення прав

і обов'язків сторін у спорах щодо майна, зокрема при його витребуванні у нового власника.

Цивільний кодекс УРСР 1963 року також містив застереження щодо добросовісності, в основному в контексті придбання майна та виконання зобов'язань. Відповідно до ст. 145, якщо майно за плату придбане у особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не повинен був знати (добросовісний набувач), то власник вправі витребувати це майно від набувача лише в разі, коли майно загублене власником або особою, якій майно було передане власником у володіння, або викрадено у того чи іншого, або вибуло з їх володіння іншим шляхом поза їх волею. Витребування майна з підстав, зазначених у частині першій цієї статті, не допускається, якщо майно було продано в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Витребовуючи майно з чужого незаконного володіння, власник вправі також вимагати від особи, яка знала або повинна була знати, що її володіння незаконне (недобросовісний володілець), повернення або відшкодування всіх доходів, які ця особа здобула або повинна була здобути за весь час володіння; від добросовісного ж володільца – всіх доходів, що він здобув і повинен був здобути з того часу, коли він дізнався або повинен був дізнатись про неправомірність володіння або одержав повістку за позовом власника про повернення майна. Володілець, як добросовісний, так і недобросовісний, в свою чергу, має право вимагати від власника відшкодування зроблених ним необхідних витрат на майно з того часу, з якого власникові належать доходи від майна. Добросовісний володілець має право залишити за собою зроблені ним поліпшення, якщо вони можуть бути відділені без пошкодження речі. Якщо відділити поліпшення неможливо, добросовісний володілець має право вимагати відшкодування зроблених на поліпшення витрат, але не більше розміру збільшення вартості речі [1, с. 792, 816, 817, 828, 881]. Таким чином, Цивільний кодекс УРСР 1963 року, не визначаючи саме поняття добросовісності, використовує його як критерій оцінки конкретних правових ситуацій, особливо в питаннях набуття власності та виконання умовних угод.

Цивільний кодекс України 2003 року закріплює добросовісність як одне із загальних положень цивільного законодавства, встановлюючи презумпцію сумлінної правової поведінки особи при здійс-

ненні нею своїх прав. До проблемних питань реалізації добросовісності в сучасній теорії цивільного права та правозастосуванні звернемося вже в наступних дослідженнях.

Висновки. Добросовісність у своєму безперервному розвитку пройшла шлях від слабо виражених форм у перших збірниках вітчизняного писаного права та фрагментарного правового регулювання в цивільному законодавстві наступних століть до регламентації як системоутворюючого принципу сучасної сфери приватного права.

1. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с.
2. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; упоряд. та авт. нарису К. А. Вислобоков; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков (відп. секретар), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко. НАН України. Інститут держави і права імені В. М. Корецького; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.

References

1. Kodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva na ukrainskykh zemliakh: T. 1 / Uklad.: Yu. V. Bilousov, I. R. Kalaur, S. D. Hrynko ta in. / Za red. R. O. Stefanchuka ta M. O. Stefanchuka. Kyiv: Pravova yednist, 2009. 1168 s.
2. Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyi narod / Vidp. red. ta avt. peredm. Yu. S. Shemshuchenko; Uporiadn. ta avt. narysu K. A. Vyslobokov; Red. kol.: O. M. Myronenko (holova), K. A. Vyslobokov (vidp. sekretar), I. B. Usenko, V. V. Tsvietkov, Yu. S. Shemshuchenko. NAN Ukrainy. Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho; Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. Kyiv, 1997. 548 s.

Kucherina Bogdan. The emergence and development of the principle of good faith in the course of codification of civil legislation in Ukrainian lands

This scientific work is devoted to the establishment and development of the principle of good faith in civil law in Ukrainian lands. The author analyzes how this principle has developed from ancient times to the modern civil legislation of Ukraine. It is noted that the experience of the formation and functioning of the sphere of private law regulation in Ukrainian lands, which embodies the fundamental differences between European legal systems of that time, is unique. In particular, *Ruska Pravda* considers good faith through the prism of a person's awareness or unawareness of certain circumstances (for example, the purchase of stolen property), which influenced the legal consequences and liability. During the Lithuanian-Ruthenian period, the Statutes of the Grand Duchy of

Lithuania provided effective mechanisms for the protection of bona fide acquirers, established rules for the custody of property and the registration of transactions to prevent bad faith. The “Rights by which the Little Russian people are judged” of 1743 focuses on the obligations of guardians to act in a “good and honest” manner. The Collection of Little Russian Rights of 1807 introduces the concept of “conscience” as a criterion for the legality of possession of a found item. The 1832 Code of Civil Laws of the Russian Empire clearly distinguishes between good faith and bad faith possession, and also defines the use of good conscience in the interpretation of contracts. The Austrian General Civil Code of 1811 regulates in detail the rights of a bona fide owner to income from property, reimbursement of expenses, and the conditions of acquisitive prescription. The Civil Codes of the Ukrainian SSR of 1922 and 1963 used good faith as a criterion in disputes over the recovery of property and the assessment of the legality of property acquisition. The Civil Code of Ukraine of 2003 enshrines good faith as a general principle of civil law and establishes the presumption of good faith legal conduct of a person.

The paper argues that good faith has gone from being mentioned here and there in customary law to becoming a key principle in modern private law.

Key words: good faith, bona fide purchaser, reclamation of property, acquisitive prescription, interpretation of contracts, guardianship and management of property, presumption of good faith, legal liability.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 06.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 347.92

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-221

ISSN 1563-3349

А. І. огли МАММАДОВ

ПОЗОВ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ПРАВОВА ПРИРОДА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ПОЗОВНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ

Досліджено позов та основні риси позовної форми захисту права як фундаментальних інститутів цивільного процесуального права. Проаналізовано правову природу та універсальність позову, його еволюцію від римського права до сучасних концепцій. Акцентується увага на позовній формі захисту як базисі для забезпечення принципів змагальності, рівності сторін і доступності правосуддя. Порівнюється позовне провадження з непозовними формами, такими, як окреме та наказне провадження, підкреслено інструментальну роль позову в уніфікації різних судових юрисдикцій. Особлива увага приділена активності учасників процесу в доказуванні та значенню судового рішення як підсумкового акта правосуддя. Формулюються ключові характеристики позовної форми, що визначають динаміку розвитку сучасних цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: позов, позовне провадження, спір про право, змагальність, рівність сторін, універсальність позову, непозовні провадження, доказування, судові рішення, доступ до правосуддя, єдність цивілістичного процесу.

Mammadov Anar. Lawsuit as a fundamental institution of civil procedural law: legal nature, evolution, and significance for the modern form of legal protection

This scientific work is devoted to the theoretical study of lawsuits and the main features of the lawsuit form of legal protection as fundamental institutions of civil procedural law. The author analyzes the legal nature and universality of lawsuits, tracing their evolution from Roman law to modern concepts of the substantive and procedural aspects of disputes. The work focuses on the claim form of protection as the basis for ensuring the principles of adversarial proceedings, equality of the parties, and accessibility of justice. The researcher compares claim proceedings with non-claim forms, such as separate and summary proceedings, emphasizing the instrumental role of the claim in the

unification of different judicial jurisdictions. Particular attention is paid to the activity of the participants in the process in proving and the significance of the court decision as the final act of justice. The key characteristics of the adversarial form that determine the dynamics of the development of modern civil procedural legal relations are formulated.

Key words: *lawsuit, lawsuit proceedings, legal dispute, adversariality, equality of parties, universality of the lawsuit, non-litigation proceedings, evidence, court decision, access to justice, unity of civil procedure.*

Центральною категорією позовного провадження є категорія позову. Не буде перебільшенням вважати, що позов уособлює правовий конфлікт, що виник. Правила позовного провадження повинні враховувати особливості цивільних правовідносин, у межах яких виникла спірна ситуація. Це зумовлює актуальність проблематики позову. Навряд чи можна поставити під сумнів функціональну роль позову і не тільки в контексті розвитку позовного провадження в цивільному процесі, інших форм судового захисту (господарської та адміністративної судової юрисдикції), а й навіть процедур, притаманних непозовним провадженням. Проте єдиного розуміння природи позову не склалося і донині. На нашу думку, існують і об'єктивні причини такого становища. Йдеться про те, що доктрина позову передбачає пізнання та вирішення кількох зрізів проблемних питань, починаючи від осмислення сутності позову і, відповідно, з'ясування його правової природи, до вирішення практичних питань, зумовлених важливістю реалізації права на позов і визначення сфери можливого застосування позову як належного процесуального інструментарію.

Отже, звернемося до категорії позову, яка є унікальною за своєю суттю. Позов як правове явище еволюціонував протягом тривалого часу. Виникнувши як засіб процесуального захисту права за часів римського цивільного права і процесу, категорія позову донині обумовлює безперервні процеси вдосконалення судових процедур і форм захисту права. Ці процеси багато в чому мають об'єктивний характер. Зближення судових форм на основі позову – основна тенденція розвитку правових систем останніх десятиліть. У цьому сенсі, сподіваємося, що наукова дискусія щодо поняття позову та можливих моделей позовного провадження буде тільки продовжена. Але вже на новому витку розвитку вітчизняного цивільного судочинства з характерним для нього поєднанням (балансом)

активності суду і сторін, диспозитивністю і змагальністю, а також вимогами щодо встановлення всіх фактичних обставин спірної цивільної справи, обґрунтуванням напрямів удосконалення судових правил тощо. Ми не будемо детально аналізувати сформовані наукові школи розуміння позову. В спеціальній юридичній літературі вже неодноразово зверталися до проблематики, що розглядається. Висловимо у цьому плані лише низку авторських суджень, які будуть відправною точкою дослідження позовного провадження в цивільному процесі України та Республіки Азербайджан.

Для цілей цього дослідження виправданим вважаємо осмислення позову як категорії виключно цивільного процесуального права. І справа тут не тільки в гострій необхідності позбавлення від пережитків радянського минулого, панівної ідеології, згідно з якою процес є лише формою життя закону. Примат матеріального цивільного права не міг не призвести і до висновків про підлегле значення і роль цивільного процесуального права. Доктрина позову багато в чому зазнала впливу цих ідеологічних установок. Інакше чим можна пояснити той факт, що концепція матеріально-правової природи позову і сьогодні знаходить своїх послідовників. Хоча очевидно, що цивільне процесуальне право має власне аксіологічне значення.

Ми не випадково вже згадували про римське право, в якому виникла категорія позову. Тоді питання цивільного права і процесу були нероздільні. Ба більше, можна стверджувати, що інтерес римлян до процесуального здійснення суб'єктивних прав домінував над матеріальною природою таких прав. Та сама категорія «позов» визначала і поняття права на позов, яке водночас істотно залежало від особливості класичного римського цивільного процесу, що полягала в поділі його на дві стадії: *in iure* та *in iudicio*. На першому етапі, як відомо, вирішувалося питання допустимості позову, що полягало, зокрема, у пошуку для матеріально-правової вимоги позивача відповідної позовної форми. На другій стадії позов розглядали по суті.

Звичайно, порівняно з римським правом позовна форма захисту права зазнала істотних модифікацій. Проте вважаємо, що закладена римлянами ідея про те, що саме можливість захисту права зумовлює правомочності користування суб'єктивним правом, набуває нині нового змісту. На процесуальні засоби захисту права зверта-

ється пильна увага. У цьому плані показовою є позиція Європейського Суду з прав людини, згідно з якою відсутність ефективних засобів захисту права розглядається як системна правова проблема держави. Це актуалізує необхідність обґрунтування нової концепції позову як універсальної процесуальної категорії.

Універсальність позову – це об'єктивна правова реальність. Уявлення про позов як процесуальне явище стали підґрунтям розроблення категорії адміністративного позову та створення системи адміністративної юстиції. Крім того, останнім часом триває активне обговорення нових видів позовів і відповідно позовних форм захисту права, що можливе виключно на доктринальній базі цивільної процесуальної науки і практики. Варто погодитися з думкою тих учених, які вважають, що дослідження повинні мати прикладний характер. Це означає підвищену увагу не до теоретичних питань сутності позову, які отримали достатнє осмислення у сфері процесуальної теорії, а до сучасних проблемних питань дії цивільної процесуальної форми [1, с. 148-158].

Розгляд позову як процесуального явища підкреслює передусім його інструментальне правове значення, орієнтує на виявлення основоположних характеристик позовного провадження. Уже, напевно, стали хрестоматійними тези про позовну форму захисту права, що має фундаментальне значення в аспекті формування галузей процесуального права і забезпечує процесуальні гарантії справедливого судового розгляду [2, с. 8-10]. Очевидно, що позовне провадження має будуватися з урахуванням завдань і цілей цивільного судочинства. У цьому плані варто широко трактувати ці категорії, не тільки в контексті, власне, судового правозастосування, а й відповідності мінімальним конвенційним стандартам у цій галузі. Йдеться про механізм забезпечення доступного та справедливого правосуддя у цивільних справах.

Н. Ю. Сакара правильно зазначає, що визначальним критерієм оцінки ефективності судової влади та правосуддя в правовій державі є доступність судового захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб. Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо порушення права на справедливий судовий розгляд, тлумачить статтю 6 як таку, що не лише містить детальний опис гарантій, надаваних сторонам у цивільних справах, а й захищає у першу чергу те, що дає можливість практично користувати-

ся такими гарантіями, – доступ до суду. Таким чином, Україна, як учасниця Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, повинна створювати умови щодо забезпечення доступності правосуддя [3, с. 3].

Але це не єдиний зріз можливого дослідження. За допомогою закріплення позовної форми захисту права як основної в галузі цивільної юрисдикції здійснюється реалізація судової влади в цивільному судочинстві. Тому видається виправданою підвищена увага дослідників до визначення ключових характеристик позовного провадження та напрямів його подальшого розвитку.

Уніфікація процесуального законодавства є однією з тенденцій розвитку вітчизняної правової системи. У цьому сенсі категорія позову є особливо затребуваною як системотворчий чинник побудови нормативних моделей судової юрисдикції.

На нашу думку, значна уніфікація судочинства є явищем об'єктивним. Витоки такого явища – у необхідності створення ефективного механізму захисту прав та інтересів учасників судового процесу. Звідси пошук балансу між приватними інтересами і публічним правопорядком, спільність багатьох елементів різних видів судового процесу тощо. Усталені критерії поділу судових юрисдикцій уже не в змозі точно визначити природу того чи іншого правового спору і, як наслідок, форму захисту порушеного права. Водночас саме використання конструкції позову не може бути довільним. Позов визначає основоположні характеристики позовного провадження. Тому називаючи процесуальний засіб захисту позовом, важливо звернути увагу і на риси позовного порядку захисту права, якому властиві широке коло процесуальних гарантій забезпечення прав учасників судового процесу. В іншому випадку це вже не позовна форма захисту права, а інший юрисдикційний порядок розгляду правових вимог.

У світлі висловлених тез хотілося б звернути увагу на непозовні провадження, які вже традиційно включаються до структури цивільного процесу. Згідно зі ст. 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення

нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Логіка законодавця, який незмінно виокремлює цей вид цивільного судочинства, цілком зрозуміла. Він виходить з того, що матеріально-правова природа справ окремого провадження впливає на процесуальні особливості їх розгляду. Однак наскільки суттєвим є це положення, щоб конструювати окреме судове провадження? Якщо провести порівняння процесуальних правил позовного та окремого провадження, то стане очевидним, що винятки, які все ж таки притаманні окремому провадженню, в кількісному вимірі не мають вирішального значення. Скоріше за все йдеться про правові традиції закріплення видів проваджень, а не доцільність (обґрунтованість) їх існування. У будь-якому разі, правила позовного провадження залишаються першоосновою для розгляду та вирішення будь-яких категорій цивільних справ, що лише актуалізує проблему виокремлення окремого провадження.

Крім того, слід звернути увагу ще на одну обставину. В умовах, коли будь-який юридичний спір може стати предметом судового розгляду, проблема виокремлення тих чи інших процесуальних форм, і насамперед непозовних проваджень, потребує додаткового обґрунтування.

Як відомо, суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду (ст. 19 ЦПК України).

Наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо.

Продовжуючи говорити про основні риси позовної форми захисту права, необхідно зупинитися на участі сторін у судовому процесі. Очевидно, що сторони мають різну матеріально-правову та процесуальну заінтересованість у результаті справи. Водночас вони не тільки наділені широким колом цивільних процесуальних прав, а й несуть певні процесуальні обов'язки. Це обумовлено необхідністю забезпечити реальну змагальність цивільного судочинства. Можна навіть стверджувати, що позовна форма захисту

права генетично пов'язана з принципом змагальності. Утім інші принципи цивільного процесу мають не менш важливе значення.

Реальна змагальність тільки й можлива за умов рівних процесуальних прав сторін. Закріплення принципу рівності сторін на конституційному рівні підкреслює цю тезу і зумовлює аналіз цього принципу з позиції його універсальності.

Повернемося, однак, до змагальності цивільного процесу, яка характерна не лише для позовного провадження, але з певними винятками вона властива і непозовним провадженням. У цьому сенсі в цивільній процесуальній доктрині обґрунтовано звертається увага на пошук прийнятного поєднання концептів змагальності та ідеї досягнення судової істини [4, с. 79-83]. Не ставлячи під сумнів, що змагальність на генетичному рівні притаманна судовому порядку розгляду та вирішення правових спорів, усе ж зауважимо, що найповніше пізнання цього принципу можливе саме в порядку позовного провадження. Змагання є методом встановлення обставин цивільної справи, виконання цивільних процесуальних обов'язків, формування в суду внутрішнього переконання в правильності даної правової кваліфікації спірних матеріально-правових відносин тощо.

При цьому головна роль у змаганні відводиться сторонам як основним учасникам судового процесу, які мають заінтересованість в отриманні сприятливого для себе судового рішення. Активність сторін у сфері розпорядження правом і доказування – головна характеристика позовного провадження. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом (ст. 81 ЦПК України). Для позовної форми захисту права, яка передбачає обов'язки сторін щодо доказування своєї правоти, глибина доказування пов'язана з важливістю створення в суду переконання в достатньому здійсненні однією зі сторін доказової діяльності. Для непозовних судових проваджень характерно інше – межі доказування суворо встановлені законом.

Активні повноваження суду – це винятки із загального правила, вони суперечать природі позовної форми захисту права і мають застосовуватися виключно для захисту публічного інтересу, наприклад, у непозовних провадженнях.

Традиційно змагання відбувається під час судового розгляду спірної цивільної справи, що має процесуальну форму судового засідання. Ця форма найбільш пристосована для реалізації тих завдань, і зокрема усного змагання сторін, які стоять перед стадією судового розгляду. В справах окремого провадження проведення судового засідання зумовлене можливістю виникнення в судовому процесі спору про право. Що ж стосується непозовних судових проваджень, то ідеї змагальності реалізовано в них специфічним чином. Не йдеться про метод розгляду і вирішення цивільної справи. Швидше це необхідний елемент забезпечення правильного і точного застосування норм права.

На завершення дослідження основних рис позовної форми захисту права хотілося б звернути увагу на структуру позовного провадження. Позовне провадження є системотворчим фактором побудови структури ЦПК України. Позов визначає динаміку розвитку цивільних процесуальних правовідносин. Пред'явлення позову, підготовка справи до судового розгляду, судовий розгляд цивільної справи – етапи судової діяльності, необхідні для вирішення спірної (конфліктної) ситуації. І ця теза правомірна не тільки для розгляду спору в суді першої інстанції. Етапи судової діяльності формуються з урахуванням необхідності забезпечення процесуальних гарантій учасникам судового процесу, і передусім змагального характеру судового процесу.

У протилежному випадку немає потреби нормативно врегулювати всі розглянуті етапи. Для непозовних проваджень характерна інша динаміка процесуальних правовідносин. Наприклад, для наказного провадження не властиві процедури підготовки справи, але при цьому передбачається можливість скасування виданого судового наказу. Розгляд проводиться без судового засідання і повідомлення заявника і боржника. Відбувається спрощення судових процедур. Інакше кажучи, тільки позовна форма захисту права обумовлює розвиток цивільних процесуальних правовідносин за класичними етапами (стадіями). Лише за результатами розгляду цивільної справи в порядку позовного провадження ухвалюється судове рішення, вимоги до яких чітко врегульовані ЦПК України.

Висновки. Можна визначити такі основоположні риси позовної форми захисту права: активна участь сторін у судовому процесі, яка передбачає виконання обов'язку щодо доказування своєї

правової позиції; принципи змагальності та рівності процесуальних можливостей покладено в основу процедур розгляду та вирішення цивільної справи; хід розвитку цивільних процесуальних правовідносин визначено спірною природою вимоги, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства; підсумки судової діяльності оформляються у вигляді судового рішення як акта правосуддя.

1. Лученко Д. Правова природа позову в адміністративному судочинстві. *Право України*. 2019. № 4. С. 148-158. 2. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 552 с. 3. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Харків, 2006. 23 с. 4. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с.

References

1. Luchenko D. Pravova pryroda pozovu v administratyvnomu sudochynstvi. *Pravo Ukrainy*. № 4. 2019. S. 148-158. 2. Pozovne provadzhennia: monohrafiia / V. V. Komarov ta in. ; za red. prof. V. V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2011. 552 s. 3. Sakara N. Yu. Problema dostupnosti pravosuddia u tsyvilnykh spravakh: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2006. 23 s. 4. Tymchenko H. P. Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini: problemy teorii i praktyky: Dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv, 2012. 422 s.

Mammadov Anar. Lawsuit as a fundamental institution of civil procedural law: legal nature, evolution, and significance for the modern form of legal protection

This scientific work is devoted to contemporary theoretical and practical aspects of civil litigation in Ukraine and the Republic of Azerbaijan. The central category of the study is the lawsuit, which is considered as the basis of the entire judicial process and the external form of expression of a civil law dispute. The author emphasizes the universality of the lawsuit as a procedural means of protection that can be used at various stages of the process and in different judicial jurisdictions (civil, economic, administrative). The work analyzes the evolution of the lawsuit, starting with Roman law, where substantive and procedural aspects were inseparable. Various scientific approaches to understanding the lawsuit are considered: as the plaintiff's claim to the court (pre-revolutionary approach); the presence of substantive and procedural aspects (Soviet period); contemporary discussions about the substantive or purely procedural nature of the lawsuit. The author justifies the need to understand a lawsuit as a category exclusively of civil procedural law, moving away from the Soviet primacy of substantive law. The work highlights the

fundamental features of litigation: active participation of the parties, who are burdened with the obligation to prove their position; adversarial nature and equality of procedural opportunities for the parties; the existence of a dispute over civil law; the development of the process through the classic stages (filing a lawsuit, preparation, court proceedings); the completion of the process with the adoption of a court decision as an act of justice.

The author distinguishes between litigation and non-litigation proceedings (separate and summary proceedings). It is noted that, although the legislator distinguishes them into separate categories due to the specific nature of the substantive law of the cases, the rules of litigation remain the basis for all civil proceedings. The paper touches upon issues of unification of procedural legislation and compliance of Ukrainian justice with international standards, in particular the requirements of the European Court of Human Rights regarding the accessibility and fairness of judicial protection.

Key words: lawsuit, lawsuit proceedings, legal dispute, adversariality, equality of parties, universality of the lawsuit, non-litigation proceedings, evidence, court decision, access to justice, unity of civil procedure.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 06.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 347.234

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-231

ISSN 1563-3349

І. В. ПОПАДЮК

СПІВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРО ВІДЧУЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЯКЕ ПЕРЕБУВАЄ У ПРИВАТНІЙ ВЛАСНОСТІ, ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ ІЗ ЗАГАЛЬНИМИ ЗАСАДАМИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено такі підстави припинення права власності, як відчуження нерухомого майна, належного особі на праві приватної власності, як відчуження для суспільних потреб та з метою суспільної необхідності. На підставі аналізу національного законодавства, ЄСПЛ та Протоколу № 1 до неї, практики ЄСПЛ зроблено низку висновків практичного і теоретичного змісту. Зокрема, обґрунтовано необхідність уніфікувати терміни «суспільні потреби» і «суспільна необхідність». Єдиним терміном для позначення відчуження нерухомого майна для суспільних, державних інтересів має стати термін «для суспільних потреб».

Ключові слова: право власності, припинення права власності, суспільна потреба, суспільна необхідність, викупна ціна, відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності.

Popadiuk Igor. Correlation of the norms on the alienation of privately owned real estate for public needs with the general principles of civil legislation

The article is devoted to the study of such grounds for termination of ownership as alienation of real estate belonging to a person on the right of private ownership, as alienation for public needs and for the purpose of public necessity. Based on the analysis of national legislation, the ECHR and Protocol No. 1 thereto, and the practice of the ECHR, a number of conclusions of practical and theoretical content have been made. In particular, the need to unify the terms “public needs” and “public necessity” is substantiated. The only term to designate the alienation of real estate for public, state interests should be the term “for public needs”.

Key words: property right, termination of property right, public need, public necessity, redemption price, alienation of land plots, other real estate objects located on them, for public needs or for reasons of public necessity.

Актуальність дослідження питань балансу приватних та публічних інтересів у відносинах права власності є безумовною, адже ці інтереси взаємопов'язані та взаємообумовлені. Ця взаємність особливо очевидна у разі виникнення необхідності відчуження об'єктів нерухомого майна, яке перебуває у приватній власності, для суспільних потреб.

Відносини права власності потребують досконалого механізму відчуження нерухомого майна, що належить особам на праві приватної власності, у зв'язку з його вилученням для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. Ідеального механізму не існує. Особливої актуальності питання права власності набувають в даний час, в період модернізації цивільного законодавства.

Метою статті є викладення результатів вивчення питань взаємозв'язку приватних і публічних засад при припиненні права приватної власності на об'єкти нерухомості у разі їх відчуження для суспільних потреб та з метою суспільної необхідності.

Завданнями є: визначити систему законодавства, що врегулює відносини щодо відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності; виокремити норми, які забезпечують баланс приватних і публічних інтересів у згаданих відносинах; з'ясувати проблеми законодавства і правозастосування; сформулювати висновки теоретичного і практичного змісту.

Стан розробки проблеми. Окремі питання припинення права приватної власності, й зокрема підстав примусового припинення, досліджувалися у працях сучасних учених – А. З. Баранюка, Д. М. Білецького, В. В. Воловика, І. В. Головні, С. В. Губарева, О. В. Дзери, Д. В. Дудника, Н. В. Ільків та О. В. Ільницького, О. В. Єлісеєвої, О. Ю. Кондик, В. М. Коссака, Р. В. Крупника, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, М. П. Марчук, С. Є. Морозової, Л. А. Музики, А. Б. Наконечно, О. В. Розгон, І. В. Севрюкової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. П. Суєтнова, Є. О. Харитонова та ін. Згадані науковці у своїх працях зробили

вагомий внесок у розробку теми, що розглядається, однак низка питань потребує подальшого розвитку. Зокрема, поза увагою авторів залишилися питання регулювання відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, у зв'язку з рекодифікацією цивільного законодавства, питання балансу публічного і приватного інтересів у науковій літературі розглядалися побіжно.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи (системний, індукції, дедукції, метод сходження від абстрактного до конкретного), а також спеціальні (формально-юридичний, порівняльно-правовий, правового моделювання, метод тлумачення правових норм). Розгляд питань інституту припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом для суспільних потреб чи примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності ґрунтується на дослідженні різних підходів та зумовлює обґрунтування можливих варіантів вирішення проблем цього правового механізму.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 346 ЦК України до підстав припинення права власності належить така, як примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності [1]. Припинення права власності у такий спосіб відбувається відповідно до ст. 350, 351 ЦК України, а також відповідно до Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі – Закон № 1559-VI) [2].

ЦК України серед загальних засад цивільного законодавства зазначає таку, як неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом (п. 2 ч. 1 ст. 3).

Серед засад здійснення права власності, які стосуються питань, які ми аналізуємо, і визначених у ЦК України, слід назвати такі: власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав; власність зобов'язує; держава не втручається у

здійснення власником права власності; діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. (ч.1, 3, 4, 6, 7 ст. 319).

Крім ЦК України, засади володіння землею як об'єктом права власності встановлено в ЗК України, в якому встановлено, що земельне законодавство базується на таких принципах: поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави; невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом; забезпечення раціонального використання та охорони земель; забезпечення гарантій прав на землю; пріоритету вимог екологічної безпеки (ст. 5) [3].

У ст. 1 ЗК України закріплені, відповідно до ст. 14 Конституції України, гарантії того, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону [4].

Водночас ч. 5 ст. 319 ЦК України і ч. 3 ст.1 ЗК України містять до певної міри схожі застереження для власника – він не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

Усі наведені вище положення розвивають норми Конституції України, хоча, як зауважують Н. В. Ільків, О. В. Ільницький, лише частково. Норми ЦК України та ЗК України не лише позбавлені визначеності як щодо конкретних підстав примусового відчуження об'єктів власності та процедурно-процесуального порядку їхнього застосування, а й у системному тлумаченні були взаємовиключними та навіть неконституційними [5, с. 232].

Саме в Конституції України встановлено рамки балансу між приватним і публічним інтересами. Як зазначається в науково-практичній літературі, «Конституція України однаковою мірою охороняє як публічні, так і приватні інтереси. Низка норм Основ-

ного Закону гарантує права та інтереси, з одного боку, приватного власника, з другого – держави, територіальної громади, суспільства в цілому, при викупі та примусовому вилученні нерухомого майна» [6, с. 212].

Відправною точкою є стаття 13 Конституції України, яка передбачає, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. А далі, відповідно до ст.41 Конституції України, «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [4].

Таким чином, Конституцією передбачено чотириохелементну модель балансу між приватним інтересом особи володіти належним їй майном і публічним інтересом держави, територіальної громади (очікуваним інтересом) вилучити таке майно. Особливостями такого втручання у право приватної власності особи, як вилучення/відчуження нерухомого майна, є: 1) винятковий характер; 2) суспільна необхідність; 3) законодавчо визначена процедура; 4) обумовленість повною попередньою компенсацією.

Закон № 1559-VI розрізняє дві різні підстави вилучення земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб: 1) відчуження для суспільних потреб (переважно за згодою, шляхом купівлі), 2) з мотивів суспільної необхідності (примусове, за рішенням суду).

Концептуальними проблемами Закону № 1559-VI є те, що в ньому чітко не визначено межю, за якою «суспільна потреба» стає «суспільною необхідністю», а також те, як тлумачити суспільну необхідність та визначити пропорційність між інтересами приват-

ного власника і держави чи суспільства. Це створює ризики: широкі адміністративних повноважень, безмежних дискреційних повноважень суду та формалістичного судового перегляду рішень, розмиття меж добровільних та обов'язкових механізмів відчуження об'єктів нерухомості.

У статті 1 Закону № 1559-VI наведено визначення термінів, що вживаються в ньому. Аналіз цих термінів та їх дефініцій свідчить про те, що законодавець намагається розв'язати проблему через використання синонімів «потреба» і «необхідність». Так, відповідно до тлумачних словників слово «потреба» означає необхідність у кому-, чому-небудь, що вимагає задоволення [7]. Слово «необхідність» – нагальна потреба в чому-небудь [8].

Мотив рішення органу державної влади чи органу місцевого самоврядування про відчуження певної земельної ділянки, а також звернення у зв'язку з цим до особи-власника завжди один і той самий незалежно від того, чи це добровільна зміна власника чи примусова – відчужити на користь держави або територіальної громади об'єкт нерухомості, який належить особі на праві приватної власності.

Плутанина у визначенні термінів «викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна для суспільних потреб», «відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності», «примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності», «суспільна необхідність», «суспільна потреба» виглядає як намагання приховати спосіб зміни власника – добровільний чи примусовий. У відносинах з відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб завжди треба говорити або про необхідність, або про потребу, але зміна власника буде досягнута або в добровільному, або в примусовому порядку.

Використання синонімічних термінів може створити плутанину, оскільки суди можуть інтерпретувати повторення як таке, що має різні значення. Принципи творення юридичного тексту вимагають майже математичної точності, щоб забезпечити ясність норм та уникнути проблем з їх тлумаченням. Аналіз судової практики національних судів і наукової літератури свідчить, що часто слова

«потреба» і «необхідність» щодо державних і суспільних інтересів у разі вилучення земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості у приватних власників, використовуються саме як синоніми і щодо добровільного припинення права власності, і щодо примусового [9; 10].

Іншою проблемою Закону № 1559-VI є те, що в ньому не визначено, що саме означає «виключна необхідність», для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені. І чому «виключна необхідність» стосується лише примусового відчуження об'єктів нерухомості, а не загалом і для (умовно) добровільного відчуження. Науковці звертали увагу на те, що відсутність законодавчого визначення поняття «виключна необхідність» дає підстави державним органам тлумачити його на власний розсуд, тим самим розширювати коло законодавчо встановлених випадків відчуження земельних ділянок із суспільної необхідності [11, с.254; 12, с. 125].

Виключна необхідність безпосередньо пов'язана із метою викупу об'єкта нерухомості для суспільних потреб. Зауважимо, що Закон № 1559-VI у ч. 5 ст. 3 статтях 7–9 визначає перелік суспільних потреб, а не суспільної необхідності.

Так, викуп об'єктів, які належать особам на праві приватної власності, може відбуватися з метою: забезпечення національної безпеки і оборони; будівництва, капітального ремонту, реконструкції та обслуговування лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, нафто-, газо- та водопроводів, ліній електропередачі, зв'язку, аеропортів, морських портів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації; розміщення іноземних дипломатичних представництв та консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні згідно з міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; розміщення та обслуговування об'єктів і санітарно-захисних зон, пов'язаних із видобуванням корисних копалин; будівництва захисних гідротехнічних споруд; будівництва та обслуговування нафтових і газових свердловин та виробничих споруд, необхідних для їх експлуатації, споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва; створення міських

парків, будівництво дошкільних навчальних закладів, майданчиків відпочинку, стадіонів та кладовищ; створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду; ведення лісового господарства.

Більшість із наведених державних чи комунальних потреб є широкими за значенням, оціночними і та потенційно еластичними. Без належного обґрунтування і суворого визначення пропорційності майже будь-який великий проєкт може бути виправданим для мети вилучення об'єктів нерухомості для суспільних потреб.

Пропорційність між приватним та суспільним інтересом вимагається і стандартами ЄСПЛ. Так, у ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини зазначено: «Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [13].

Практика ЄСПЛ у відносинах примусового вилучення права власності вимагає обов'язкового дотримання законності, легітимного суспільного інтересу, справедливого балансу між загальним (суспільним, державним) інтересом та індивідуальним тягарем власника, уникнення надмірного індивідуального тягара для власника. Причому практика ЄСПЛ є сталою у питанні визначення рівноваги між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини, які гарантуються статтею 1 Протоколу № 1.

Так, у справі «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Case of Sporrang and Lonroth v. Sweden 23.09.1982) Суд сформулював доктрину «справедливого балансу» та наголосив, що особа не повинна нести надмірний та непропорційний тягар при експропріації власності, відшкодування має бути не лише достатнім, а й вчасним, без зволікань [14].

Конституція України, ЦК України, ЗК України, Закон № 1559-VI не єдині нормативно-правові акти вищої юридичної сили, які визначають правові, організаційні та фінансові засади регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Ще одним таким актом є Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєн-

ного чи надзвичайного стану» [15]. Останній зазнав значних змін (як і ЗК України) із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури» (далі – Закон № 4321-IX) [16].

Закон № 4321-IX не містить преамбули. Як зазначено в пояснювальній записці на стадії проекту цього Закону, його «розроблено з метою спрощення процедури отримання постачальниками електронних комунікаційних послуг та/або мереж права на користування земельними ділянками для розгортання та експлуатації електронних комунікаційних мереж та/або інфраструктури для забезпечення покриття населення України зв'язком четвертого покоління та мобільним високошвидкісним Інтернетом». Прийняття акта сприятиме спрощенню процедури отримання постачальниками електронних комунікаційних послуг та/або мереж земельних ділянок з метою подальшого розміщення (будівництва), експлуатації та обслуговування технічних засобів електронних комунікацій та/або споруд електронних комунікацій, а також отримання дозвільних документів на встановлення тимчасових технічних засобів та/або споруд інфраструктури електронних комунікаційних мереж, що в результаті сприятиме забезпеченню покриття населення України зв'язком четвертого покоління, впровадженню технології 5G, більш швидкому покриттю території України мобільним широко-смуговим доступом до мережі Інтернет та відновленню мобільного зв'язку на деокупованих територіях [17].

Однак в ухваленому Законі № 4321-IX містяться норми, які стосуються безпосередньо Ужгородського району Закарпатської області. Так, Законом № 4321-IX доповнено Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» статтею 14-1, в якій встановлено особливості примусового відчуження земельних ділянок, іншого нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності в умовах воєнного стану для розміщення об'єктів оборонно-промислового комплексу та об'єктів інфраструктури в Ужгородському районі Закарпатської області.

За умови відсутності норм, які б визначали методика розрахунку розміру відшкодування за примусово відчужені земельні ділянки, гарантії повернення власнику примусово відчуженого майна,

що збереглося після закінчення або скасування воєнного стану, запроваджені Законом № 4321-ІХ норми можуть призвести до зловживань з боку органів місцевої влади.

Не заперечуючи необхідності оперативного реагування в умовах війни на потреби економіки та суспільства, все ж вважаємо, що таке ситуативне врегулювання вилучення земельних ділянок для суспільних потреб не відповідає Закону України «Про правотворчу діяльність» і теорії права.

Так, у ст. 10. Закону України «Про правотворчу діяльність» надано визначення закону як нормативно-правовому акту вищої юридичної сили – це нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України та (або) на всеукраїнському референдумі в установленому Конституцією України та законом порядку, що регулює найбільш важливі суспільні відносини. Конституцією України або суб'єктом прийняття закону визначаються найбільш важливі суспільні відносини, які мають бути врегульовані законом [18].

У теорії права усталеною є думка, що закон встановлює загальні правила поведінки (норми), обов'язкові для всіх громадян або загалом людей, органів влади, громадських об'єднань, посадових осіб, для певних фізичних та юридичних осіб, зазначених у самому законі. Регулюючи відповідні суспільні відносини, закон має бути найбільш стабільним та послідовним і може бути змінений, доповнений або скасований лише у виняткових випадках через об'єктивну суспільну необхідність.

Непорушність права власності є однією із основних засад цивільного законодавства. Це той інструмент, який правовими засобами закріплює та оформлює винятковість права власності, забезпечуючи власникам як абсолютній більшості учасників майнового обороту реальну можливість використання свого майна у цьому обороті, задоволення за його допомогою своїх матеріальних та духовних потреб.

Припинення права власності в об'єктивному сенсі як сукупність правових норм є унікальним прикладом використання законодавцем примусу як способу вирішення найбільш нагальних соціальних завдань. Це законодавчий механізм, що обмежує абсолютність власності для забезпечення безпеки, справедливості чи суспільної потреби.

На нашу думку, примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності є тим примусовим припиненням права приватної власності, який вважається засобом гармонізації суспільних та приватних інтересів лише за умови дотримання вимог Конституції України, ЦК України та Закону № 1559-VI.

Також слід згадати, що в Україні триває процес рекодифікації (оновлення) приватно-правового законодавства, розпочатий у 2019 році, зумовлений низкою економічних, політичних і правових чинників. Цей процес є системним, оновлено усі книги ЦК України 2003 року, з урахуванням законодавства ЄС та законодавчого досвіду Франції та Німеччини, держав Балтійського регіону. 22.01.2026 у Верховній Раді України зареєстровано Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [19].

Під незначні оновлення потрапили статті ЦК України, які стосуються примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Головним чином удосконалення пов'язані з оновленням правопису та правничої мови. Однак у Прикінцевих положеннях проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) не передбачається внесення змін відповідної термінології у Законі № 1559-VI. На нашу думку, це є певним упущенням законодавця і має бути виправлено для уніфікації норм, що врегульовують суспільні відносини, пов'язані з викупом земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб.

Підсумовуючи, слід зробити такі **висновки**.

1. Немає сенсу множити терміни, які мають, по суті, однакове значення. В юриспруденції зменшення надлишкових термінів з однаковим значенням є важливим для спрощення правозастосування, уникнення надмірності та неоднозначності при тлумаченні в подібних правовідносинах. Слід уніфікувати терміни, які використовуються в нормах, що врегульовують відносини з припинення права власності у зв'язку з відчуженням об'єктів нерухомого майна з метою задоволення суспільних або державних інтересів. Таким єдиним терміном має стати термін «для суспільних потреб».

2. Законодавство про відчуження об'єктів нерухомого майна для задоволення суспільних або державних інтересів потребує перегляду з метою встановлення відповідальності за нецільове використання вилученого у власників майна.

3. Норми про відчуження об'єктів нерухомого майна, яке перебуває у приватній власності, для суспільних потреб, відповідають загальним засадам цивільного законодавства у разі, якщо дотримано вимог закону щодо правових, організаційних та фінансових процедур відчуження.

4. У процесі рекодифікації слід узгодити норми спеціальних законодавчих актів, які передбачають відчуження об'єктів нерухомого майна з метою задоволення суспільних або державних інтересів, з нормами оновленого ЦК України.

Окремого дослідження потребує практика ЄСПЛ у частині перегляду рішень про відчуження об'єктів нерухомого майна з метою задоволення суспільних або державних інтересів.

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (ред. 01.02.2026). Сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> 2. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17.11.2009 № 1559-VI (ред. 08.08.2025). Сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17> 3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III (ред. 15.02.2026). Сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> 4. Конституція України від 28.06.1996 (ред. 01.01.2020). Сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> 5. Ільків Н., Ільницький О. Примусове відчуження земельних ділянок та об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності: правові проблеми. *Право України*. 2011. № 5. С. 231-241. 6. Морозова С.Є. Викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, приватної власності для суспільних потреб чи їх примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності. Припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом для суспільних потреб чи примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене. Викуп пам'ятки культурної спадщини / *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців)* / за ред. проф. І. В. Спасиво-Фатєєвої. Т. 5: Право власності та інші речові права. Серія «Коментарі та аналітика». Харків: Страйд, 2011. С.211-232.

7. Потреба. Горох. Онлайн-бібліотека українських словників. URL: <https://goroh.pp.ua/> % D 0 % A 2 % D 0 % B B % D 1 % 8 3 % D 0 % B C % D 0 % B 0 % D 1 % 8 7 % D 0 % B 5 % D 0 % B D % D 0 % B D % D 1 % 8 F % D 0 % B F % D 0 % B E % D 1 % 8 2 % D 1 % 8 0 % D 0 % B 5 % D 0 % B 1 % D 0 % B 0 8. Необхідність. Горох. Онлайн-бібліотека українських словників. URL: <https://goroh.pp.ua/> % D 0 % A 2 % D 0 % B B % D 1 % 8 3 % D 0 % B C % D 0 % B 0 % D 1 % 8 7 % D 0 % B 5 % D 0 % B D % D 0 % B D % D 1 % 8 F % D 0 % B D % D 0 % B 5 % D 0 % B E % D 0 % B 1 % D 1 % 8 5 % D 1 % 9 6 % D 0 % B 4 % D 0 % B D % D 1 % 9 6 % D 1 % 8 1 % D 1 % 8 2 % D 1 % 8 C 9. Кондик О. Ю. Забезпечення суспільної потреби або необхідності: баланс приватних та публічних інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. н. Київ, 2014. 20 с. 10. Берназюк Я. О. Захист суспільного (публічного) інтересу як критерій обмеження конституційних прав та свобод особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2021. Вип. 68. С. 124-130. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.20>. 11. Марчук М. П. Особливості вилучення земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 253-255 12. Білецький Д. М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України: дис... канд. юрид. н. Одеса. 2018. 201 с. 13. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 зі змінами, внесеними Протоколом № 11 від 11.05.1994. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997. Сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text 14. Справа «Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Case of Sporrong and Lonnroth v. Sweden 23.09.1982). *Саїм ВРУ*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text 15. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI (ред. 28.08.2025). Сайт ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#n132> 16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури: Закон України від 25.03.2025 № 4321-IX. *Саїм ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4321-20#Text> 17. Пропозиції Президента України до Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури. Номер, дата реєстрації проекту: 9549 від 01.08.2023. *Саїм ВРУ*. Законопроекти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42412> 18. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX (ред. 19.04.2025). *Саїм ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> 19. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394-1 від 06.02.2026. *Саїм ВРУ*. Законопроекти. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

References

1. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 № 435-IV (red. 01.02.2026). Sayt VRU. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> 2. Pro

vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'ektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, yaki perebuvayut' u pryvatniy vlasnosti, dlya suspil'nykh potreb chy z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti: Zakon Ukrainy vid 17.11.2009 № 1559-VI (red. 08.08.2025). Sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17_3. Zemel'nyy kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III (red. 15.02.2026). Sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text_4. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 (red. 01.01.2020). Sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text_5. Il'kiv N., Il'nyts'kyy O. Prymusove vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok ta ob'ektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti: pravovi problemy. *Pravo Ukrainy*. 2011. № 5. S. 231-241. 6. Morozova S.YE. Vykup zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'ektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmishcheni, pryvatnoyi vlasnosti dlya suspil'nykh potreb chy yikh prymusove vidchuzhennya z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti. Prypynennya prava vlasnosti na nerukhome mayno u zv'yazku z vykupom dlya suspil'nykh potreb chy pryusovym vidchuzhennyam z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti zemel'noyi dilyanky, na yakiy vono rozmishchene. Vykup pam'yatky kul'turnoyi spadshchyny / *Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: naukovy-praktychnyy komentar (poyasnennyya, tlumachennyya, rekomendatsiyi z vykorystannyam pozytsiy vyshchykh sudovykh instantsiy, Ministerstva yustyttsiyi, naukovtsiv, fakhivtsiv)* / Za red. prof. I.V. Spasybo-Fatyeyevoyi. T.5: Pravo vlasnosti ta inshi rechovyi prava. Seriya «Komentari ta analityka». KH.: Strayd, 2011. S.211-232. 7. Potreba. Horokh. Onlayn-biblioteka ukrajins'kykh slovnykiv. URL: https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B0_8. 8. Neobkhidnist'. Horokh. Onlayn-biblioteka ukrajins'kykh slovnykiv. URL: https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_9. 9. Kondyk O. YU. Zabezpechennya suspil'noyi potreby abo neobkhidnosti: balans pryvatnykh ta publichnykh interesiv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.03. Kyiv, 2014. 20 s. 10. Bernazyuk YA. O. Zakhyst suspil'noho (publichnoho) interesu yak kryteriy obmezheniya konstytutsiynykh prav ta svobod osoby. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho universytetu*. Seriya «Pravo». Vyp. 68. 2021. S. 124-130. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.20>. 11. Marchuk M. P. Osoblyvosti vyluchennya zemel'nykh dilyanok dlya suspil'nykh potreb ta z motyviv suspil'noyi neobkhidnosti. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2011. № 1. S. 253-255 12. Bilets'kyy D. M. Sposoby pryypynennya prava pryvatnoyi vlasnosti za tsyvil'nym zakonodavstvom Ukrainy: dys... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.03. Odesa. 2018. 201 s. 13. Protokol do Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 20.03.1952 zi zminamy, vnesenyym Protokolom № 11 vid 11.05.1994. Ratyfikovano Zakonom №

475/97-VR vid 17.07.1997. *Sayt VRU*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text **14**. Sprava «Sporrong i L'onnrot proty Shvetsiyi» (Case of Sporrong and Lonroth v. Sweden 23.09.1982). *Sayt VRU*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text **15**. Properedachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu: Zakon Ukrainy vid 17.05.2012 № 4765-VI (red. 28.08.2025). *Sayt VRU*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#n132> **16**. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykorystannya zemel'nykh dilyanok dlya rozbudovy tsyfrovoyi infrastruktury: Zakon Ukrainy vid 25.03.2025 № 4321-IX. *Sayt VRU*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4321-20#Text>

17. Propozytsiyi Prezydenta Ukrainy do Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykorystannya zemel'nykh dilyanok dlya rozbudovy tsyfrovoyi infrastruktury. Nomer, data reyestratsiyi proektu: 9549 vid 01.08.2023. *Sayt VRU*. Zakonoproekty. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42412> **18**. Pro pravotvorchu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX (red. 19.04.2025). *Sayt VRU*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> **19**. Proekt Tsyvil'noho kodeksu Ukrainy (Kodeksu prava pryvatnoho) № 14394-1 vid 06.02.2026. *Sayt VRU*. Zakonoproekty. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

Popadiuk Igor. Correlation of the norms on the alienation of privately owned real estate for public needs with the general principles of civil legislation

The article is devoted to the study of such grounds for termination of ownership rights as alienation of real estate belonging to a person on the right of private ownership, as alienation for public needs and for the purpose of public necessity.

Forced alienation of land plots of private ownership, other real estate objects located on them, for reasons of public necessity is one of the grounds for termination of ownership rights. The Civil Code of Ukraine in clause 6 part 1 of articles 346, 350, 351 establishes the principles of such termination. The aforementioned grounds and procedure for alienation are regulated in more detail in the Law of Ukraine "On Alienation of Land Plots, Other Real Estate Objects Located on Them, Which Are in Private Ownership, for Public Needs or for Reasons of Public Necessity".

The basis for the forced termination of private property rights is, as a rule, a contradiction between private and public interests that arise when meeting state and (or) municipal needs, to protect public interests by means of redemption or gratuitous withdrawal of private property rights.

It is concluded that the Constitution of Ukraine provides for a four-element model of balance between the private interest of a person to own property belonging to him and the public interest of the state, territorial community

(expected interest) to withdraw such property. The features of such interference with the private property rights of a person, such as withdrawal/alienation of real estate, are: 1) exceptional nature; 2) public necessity; 3) legislatively defined procedure; 4) conditionality by full prior compensation.

Based on the analysis of national legislation, the ECHR and Protocol No. 1 to it, and the practice of the ECHR, a number of conclusions of practical and theoretical content were made. In particular, the need to unify the terms “social needs” and “social necessity” is substantiated. The only term to designate the alienation of real estate for public, state interests should be the term “for public needs”.

Key words: property right, termination of property right, public need, public necessity, redemption price, alienation of land plots, other real estate objects located on them, for public needs or for reasons of public necessity.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 06.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ТА КРИМІНАЛІСТИКА**

УДК 342.9:351.9
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-247
ISSN 1563-3349

**З. А. ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО
О. І. ЧАПЛЮК**

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ НАДАННЯ СТАТУСУ ДИТИНИ,
ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ
ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ:
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Проаналізовано регулятивне законодавство України щодо надання статусу дитини війни, яка постраждала внаслідок воєнних дій або збройних конфліктів, а також практику адміністративних судів, якими вирішувалися адміністративні позови про оскарження рішень органів опіки та піклування, якими відмовлено в наданні такого статусу. Звертається увага на скасування у 2025 р. такої обов'язкової умови для отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, як її ресстрація внутрішньо переміщеною особою. Встановлено ознаки, притаманні психологічному насильству як підставі надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Зроблено

© ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО Зоя Аполлінаріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0002-8679-124X; e-mail: vizavi.zoya@gmail.com

© ЧАПЛЮК Оксана Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного права факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; ORCID: 0000-0002-1675-1875; e-mail: o.chapluk@kubg.edu.ua

висновок, що дефініція цього поняття сконструйована з використанням оцінної лексики, має вади системного характеру та не відповідає вимозі правової визначеності, що зумовлює різні підходи судів під час вирішення правового конфлікту у разі відмови від надання дитині такого статусу.

Ключові слова: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій, психологічне насильство, адміністративне судочинство, рішення суду, судова практика, оцінні поняття, правова невизначеність.

Zahynei-Zabolotenko Zoya, Chapliuk Oksana. Specific problems in granting the status of a children affected by war and armed conflict: analysis of court practice

The regulatory legislation of Ukraine regarding the granting of the status of a child of war who has suffered as a result of military actions or armed conflicts, as well as the practice of administrative courts that have ruled on administrative appeals against decisions of guardianship and custody authorities that have refused to grant such status, have been analyzed. Attention is drawn to the abolition in 2025 of the mandatory requirements for obtaining the status of a child affected by military action, namely registration as an internally displaced person. The characteristics of psychological violence as a basis for granting the status of a child affected by military action and armed conflict have been established. It is concluded that the definition of this concept is constructed using evaluative vocabulary, has systemic flaws and does not meet the requirement of legal certainty, which leads to different approaches by courts when resolving legal conflicts in cases of refusal to grant such status to a child.

Key words: child affected by war, psychological violence, administrative proceedings, court decision, judicial practice, evaluative concept, legal uncertainty.

Вступ. Проблема захисту прав дітей, які постраждали від російсько-української війни, є вельми чутливою для українського суспільства. Кількість таких дітей порахувати неможливо. За даними сайту «Діти війни», за час повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 686 дітей загинуло, 2 380 – поранено, 2 300 – зникло, 50 873 – знайдено, 20 000 – депортовано, повернено – 2 026, 23 – постраждало від сексуального насильства [1]. Проте психологічні травми отримують й інші діти, які, проживаючи на відносно віддалених територіях від лінії фронту, змушені переховуватися від ракетних та дронівих атак, відчувати на собі відсутність світла, води, опалення, бачити хвилювання, травмування та навіть загибель своїх батьків, родичів, сусідів, друзів. Діти авторів цієї публікації, які проживають у м. Києві та в Київській області, не виняток. Ми, як батьки, спостерігаємо негативні зміни

в їх психічному статусі, змушені звертатися з дітьми до психологів та психіатрів для того, щоб ослабити наслідки впливу війни на психіку дітей, полегшити їх адаптацію до складних життєвих умов, пов'язаних з війною.

Проведені дослідження науковців через 14–15 місяців після повномасштабного вторгнення РФ на територію України засвідчили, що діти, які регулярно переживають стресові ситуації внаслідок воєнних дій, мають підвищений ризик виникнення таких психіатричних розладів, як тривожні розлади, розлади поведінки, синдром дефіциту уваги, посттравматичний стресовий розлад. При цьому дослідники прослідковують чітку залежність між підвищеним впливом воєнних дій на психіку тих дітей, батьки яких також страждають на такі ж психіатричні розлади [2]. На сьогодні, коли минуло вже більше чотирьох років російсько-української війни, ситуація з психіатричним здоров'ям дітей та їх батьків, звісно, погіршилася.

З метою захисту прав постраждалих дітей держава вживає різних заходів, серед яких – надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (далі – статус дитини, яка постраждала внаслідок війни). Сам по собі такий статус фактично є номінальним, оскільки на сьогодні в Україні має місце «обмежений підхід до визначення пакету пільг та гарантій, що надається дитині, яка постраждала внаслідок воєнних дій. ... У практичному вимірі, передбачені вказаним правовим статусом пільги не спроможні задовольнити реальні потреби дитини. Крім того, не забезпечена достатня фінансова та інституційна основа для реалізації навіть нормативно передбачених пільг» [3, с. 15]. Водночас наявність статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, є запорукою стійкості соціальних гарантій для неї у майбутньому. Адже, на нашу думку, змістовне наповнення цього статусу, кількість пільг та гарантій, які надаються дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій, має змінитися. Держава повинна забезпечити повноцінний «соціальний пакет» для таких дітей.

Важливого значення набуває аналіз судової практики у частині вирішення правового конфлікту між заявниками та їх дітьми, з одного боку, та органами опіки і піклування, з іншого боку, якими прийнято рішення про відмову в наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни. Адже розуміння певних недоліків може бути дороговказом до належного оновлення регулятивно-

го законодавства, спрямованого на повноцінний захист дітей, які постраждали внаслідок війни.

Огляд джерел. У науковій літературі проблема надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, була предметом дослідження таких науковців, як Ю. Белуга, І. В. Балтакса, Б. Л. Василюк, Ю. С. Назар, Л. Р. Наливайко, В. М. Тернавська та ін. Водночас поза увагою науковців залишається виявлення проблем судової практики стосовно оскарження в адміністративних судах рішень уповноважених органів (органів опіки та піклування) про відмову в наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу. Основними нормативними документами, які регулюють порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, є Закон України «Про охорону дитинства» [4] та Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (далі – Порядок № 268) [5].

Статус дитини, яка постраждала внаслідок війни, надається органом опіки та піклування за місцем звернення чи за місцем виявлення дитини або особи з числа дітей місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування. Рішення про надання або відмову в наданні такого статусу приймається органом опіки та піклування протягом 30 календарних днів з дати реєстрації заяви про надання статусу за результатами розгляду комісії з питань захисту прав дитини необхідних для цього документів. Рішення про відмову в наданні статусу приймається в разі відсутності одного з таких документів (крім випадку, зазначеного в п. 8 цього Порядку), та може бути оскаржене в суді (пп 5, 10) [5].

Підстава надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, істотно змінилася. Так, Законом України «Про охорону дитинства» з урахуванням унесених змін у 2017 р. (ст. 30¹) передбачалося, що такий статус надається органом опіки та піклування *за місцем реєстрації дитини як внутрішньо переміщеної особи* (далі – ВПО) [6]. Ця умова була обов'язковою. Такі ж положення містилися і в Порядку № 268 [5]. Верховний Суд у 2023 р. ухвалив постанову з правовим висновком, вказавши, що факт проживання на території, де не проводились воєнні дії, збройні конфлікти, тимчасова окупація, не може бути підставою для набуття статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних кон-

фліктів, а у вирішенні питання щодо можливості надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, слід виходити з наявності у дитини статусу внутрішньо переміщеної особи [7].

Ураховуючи зміну характеру воєнної агресії РФ, у вказані нормативно-правові акти було внесено низку змін, одна з яких полягає у скасуванні обов'язковості попереднього статусу в дитини як ВПО для отримання нею статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни [8; 9]. На виконання таких нормативних приписів мала б змінитися й судова практика. Як правильно зауважує Ю. С. Назар, «адміністративними судами та суб'єктами публічної адміністрації не можуть використовуватися й положення постанови ВС від 24.01.2023 у справі № 360/3668/18. Тому особам, які отримали відмову у наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, з цих підстав доцільно повторно звернутися до органів опіки та піклування» [10].

Проте в окремих рішеннях суди, відмовляючи в задоволенні позовних вимог, надалі наголошують, що відсутність в дитини попередньо наданого статусу ВПО унеможливила надання їй органом опіки і піклування статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни. Наприклад, рішенням Київського окружного адміністративного суду від 11.08.2025 у справі № 320/6028/24 відмовлено в задоволенні позовних вимог позивачки, яка оскаржила рішення органу опіки і піклування, що відмовив їй у наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, зокрема, через відсутність довідки ВПО. Апеляційний суд, пославшись на висновки ВС у постанові від 24.01.2023 у справі №360/3668/18, відзначив, що станом на момент виникнення спірних правовідносин механізм надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій, не змінився. Тому, на думку суду, в разі, якщо ані позивач, ані її дитина не мають статусу ВПО, відсутні підстави для надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни [11]. Аналогічне вирішення спору всупереч положенням регулятивного законодавства України має місце і в інших рішеннях адміністративних судів [12–15], які були ухвалені після набрання чинності Законом України від 14.05.2025 № 4440-ІХ, тобто після 06.07.2025 [8].

На нашу думку, таку практику судів, які залишають в силі рішення органів опіки і піклування про відмову в наданні статусу дитини

ни, яка постраждала внаслідок війни після 06.07.2025, на тій підставі, що дитина не має попередньо встановленого статусу ВПО, суперечить положенням про зворотню дію нормативно-правового акта в часі. З огляду на те, що Законом України від 14.05.2025 № 4440-IX було спрощено процедуру отримання такого статусу, а саме виключено відповідну обов'язкову умову, відповідні нормативні положення мають зворотню дію в часі з огляду на положення ст. 58 Конституції України.

Аналіз ухвалених судових рішень адміністративними судами, якими вирішувалися спірні правовідносини про відмову в наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, вказує на те, що з-поміж значного переліку підстав для надання такого статусу (п. 3 Порядку № 268 закріплює вісім таких підстав) лише одна з них фактично є проблемною в аспекті інтерпретації органами опіки та піклування, а також судами. Йдеться про зазнавання дитиною психологічного насильства (пп 6 п. 3 Порядку № 268) [5]. Вочевидь, причиною цього є формулювання інших підстав надання такого статусу з використанням визначеної термінології, на відміну від поняття психологічного насильства, зміст якого може змінюватися та залежати від конкретних обставин справи та, відповідно, розсуду особи, яка застосовує закон.

Змінами до Порядку № 268 у 2025 р. [9] було переглянуто зміст поняття «психологічне насильство». Відмінності щодо змісту цього поняття в різних редакціях такі: 1) у чинній редакції цього Порядку психологічне насильство пов'язується з моральними та психологічними стражданнями (травмами) дитини, тоді як у попередній редакції характер психологічного насильства не визначався; 2) у чинній редакції психологічне насильство пов'язане виключно з обставинами воєнного характеру, а в попередній редакції – також із діями іншої особи (погрозою знищення, переслідуванням, залякуванням, шантажем, примусом, дискримінацією); 3) у чинній редакції акцентується, що психологічні страждання (травми) дитини виникають *внаслідок* воєнних обставин, а в попередній редакції – *у зв'язку* з такими обставинами; 4) у чинній редакції міститься розширений перелік таких обставин – проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, депортації, примусового переміщення, незаконного утримання, у тому числі в полоні, як наслідок залишення свого місця прожи-

вання/перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, а також загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном її батьків або одного з них – із числа цивільних осіб, а також її батьків або одного з них – із числа осіб, визначених п. 3 Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 740, а в попередній редакції вказувалися обставини, що пов'язані з воєнними діями та збройним конфліктом і негативно впливають на емоційний стан, психічний розвиток, відчуття благополуччя дитини і *внаслідок* яких може завдаватися або завдається шкода її здоров'ю.

Як вбачається з порівняння ознак психологічного насильства у чинній у попередній та в чинній редакціях Порядку № 268, цей вид насильства є доволі складним для встановлення, оскільки законодавець, окрім використання великої кількості оцінних понять, вважав за необхідне вжити у двох варіантах причинно-наслідкову термінологію «внаслідок», «у зв'язку», як «наслідок» між обставинами воєнного характеру та виникненням психологічних страждань (травми) у дитини. Як відомо, така причинно-наслідкова термінологія обумовлює необхідність встановлення того, що, наприклад, проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів неминуче, закономірно та з необхідністю викликало психологічне страждання дитини. Тобто Порядок № 268 передбачав та передбачає обов'язкове встановлення причинного зв'язку між обставинами воєнного характеру, в яких перебувала дитина, та виникненням у неї психологічної травми.

Звертаємо увагу на те, що у чинному Порядку № 268, попри конкретизацію та розширення переліку обставин воєнного характеру, в яких перебуває дитина, має місце прогалина правового регулювання, яка може зумовлювати «виведення» з категорії дітей, які зазнали психологічного насильства внаслідок, наприклад, ракетних вибухів у населених пунктах, які знаходяться не в зоні безпосередніх бойових дій. Адже такими обставинами воєнного характеру названо проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, депортації, примусового переміщення, незаконного утримання, у тому числі в полоні.

У попередній редакції Порядку № 268 психологічне насильство як наслідок було пов'язано з воєнними діями та збройним конфліктом, що могли полягати в ракетних обстрілах на території населених пунктів, віддалених від лінії фронту. Водночас вказівка на проживання/перебування *в умовах* воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, депортації, примусового переміщення, незаконного утримання, у тому числі в полоні, може вказувати на те, що дитина перебувала, зокрема, безпосередньо в зоні воєнних дій або збройного конфлікту для того, щоб отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок війни.

Більше того, наступні складові психологічного насильства у Порядку № 268 викладено з порушенням логічних прийомів побудови правових норм. Після обставин воєнного характеру законодавець вказує таке: «*як наслідок* залишення свого місця проживання/перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту». Враховуючи те, що після зазначення суті психологічного насильства («моральні та психологічні страждання (травми)») вжито похідний прийменник «внаслідок», незрозумілим залишається, чи є залишення свого місця проживання/перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту самостійною обставиною воєнного характеру, чи похідним наслідком проживання/перебування *в умовах* воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, депортації, примусового переміщення, незаконного утримання, у тому числі в полоні, що в сукупності зумовлює виникнення психологічної травми у дитини. Так само незрозуміло з формулювання Порядку № 268, чи є загибель (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерть внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном батьків дитини або одного з них самостійною обставиною воєнного характеру, чи входить у конгломерат попередньо встановлених обставин.

Тобто формулювання психологічного насильства у Порядку № 268 може зумовити множинне тлумачення цієї підстави надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни, що не відповідає вимозі правової визначеності та, відповідно, верховенству права.

Проте перебування дитини в містах, які віддалені від лінії фронту та які зазнають ракетних обстрілів, що зумовило психоло-

гічну травму у дитини, може бути підставою для відмови в наданні їй статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни. Адже така обставина не належить до тих, що передбачені у Порядку № 268. Принаймні таке тлумачення може бути результатом відсутності у законодавстві визначень понять «воєнні дії» та «збройний конфлікт», а також, як вказувалося вище, правової невизначеності, що притаманна дефініції поняття психологічного насильства.

Які докази можуть враховувати суди на підтвердження причинного зв'язку між обставинами воєнного характеру та психологічною травмою дитини? Це ще покаже судова практика. Але вже на сьогодні з її аналізу можна помітити певні надмірні вимоги до позивача щодо доказування факту такого причинного зв'язку. Наприклад, у рішенні Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.08.2025 (справа № 160/17371/25) позивачці було відмовлено в задоволенні позовних вимог до Адміністрації Новокодацького району Дніпровської міської рада щодо скасування розпорядження голови цієї адміністрації, яким відмовлено в наданні їй дитині статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій. Як зазначено в оскаржуваному рішенні, відмову мотивовано, зокрема, тим, що в органу опіки і піклування відсутня інформація щодо місця проживання дітей в районах ведення активних бойових дій, в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, перебування на тимчасово окупованій території, переміщення з місця свого проживання, перебування з метою уникнення наслідків збройного конфлікту. Адміністративний суд, відхиляючи позовні вимоги матері дітей, вказав, що лише зі слів самої позивачки випливає, що її діти були свідками вибуху ракети неподалік будинку в м. Дніпрі, а документи, які це підтверджують, відсутні. Зокрема, як зазначено в рішенні, відповідно до інформації відділення поліції та центру первинної медико-санітарної допомоги позивачка з приводу отримання ушкоджень її дітьми внаслідок обстрілу країною-агресором не зверталася. Тобто суд не встановив причинного зв'язку між тим, що діти позивачки були свідками ракетного обстрілу в м. Дніпрі, та отриманими ними психологічними травмами. При цьому консультативні висновки спеціаліста, відповідно до яких у дітей позивачки наявний посттравматичний стресовий розлад, суд не взяв до уваги як доказ, що підтверджує факт наявності у них психологічного насильства як підстави для надання статусу дитини, яка

постраждала внаслідок воєнних дій [15]. Хоча, як вбачається з аналізу Порядку № 268, таких доказів, які в цьому випадку вимагає суд для підтвердження наявності психологічної травми у дитини, у відповідному Переліку доказів немає. Тобто вимоги суду в такому разі є надмірними.

Висновки. В умовах війни особливої важливості набуває належний захист прав дітей, які постраждали внаслідок війни, що може бути забезпечений шляхом процедури надання такого статусу, усунення недоліків у регулятивному законодавстві у цій частині. Існують окремі недоліки нормативного регулювання підстав надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни. Йдеться про правову невизначеність поняття «психологічне насильство», що зумовлює різні варіанти його інтерпретації, а також надмірні вимоги судів щодо доказової бази для підтвердження наявності причинного зв'язку між обставинами воєнного характеру та виникненням психологічної травми у дитини. З урахуванням внесених змін до регулятивного законодавства неправильно є практика тих судів, які в ухвалених рішеннях посилаються на постанову ВС від 24.01.2023 у справі № 360/3668/18, в якій висновується, що якщо ані позивач, ані її дитина не мають статусу ВПО, відсутні підстави для надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок війни.

1. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> 2. Naeem A., Sikder I., Wang S., Barrett E. S., Fiedler, Ahmad M., Nguyen U-S D.T., Martsenkovskyi D., Holovanova I., Hsiao-Rei Hicks M., Haque U. Parent-child mental health in Ukraine in relation to war trauma and drone attacks. *Comprehensive Psychiatry*. 2025. Vol. 139. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2025.152590> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010440X25000173> 3. Балтакса І. В. Ознаки правового статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. ч. 1. С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.1> URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/345872/332972> 4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> 5. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> 6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/936-19#n93 7. Постанова Касаційного адміністративного суду при Верховному Суді від 24.01.2023 (справа № 360/3668/18, провадження № К/9901/12907/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040>

8. Про внесення зміни до статті 301 Закону України «Про охорону дитинства» щодо реалізації права дітей на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Закон України від 14.05.2025 № 4440-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4440-20#n4>

9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268: постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2025 № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2025-%D0%BF#n2>

10. Назар Ю. С. Адміністративне судочинство у справах про оскарження відмови у наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Вип. 1 ч. 2. С. 277–281. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.44> URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352925/339527>

11. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 11.08.2025 у справі № 320/6028/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129504869#>

12. Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 22.09.2025 у справі № 240/11480/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130426727#>

13. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 14.10.2025 у справі № 320/24953/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131200198>

14. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 30.10.2025 справа № 300/7853/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131399530>

15. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.08.2025 у справі № 160/17371/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129503858#>

References

1. Dity viiny. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

2. Naeem A., Sikder I., Wang S., Barrett E. S., Fiedler, Ahmad M., Nguyen U-S D.T., Martsenkovskiy D., Holovanova I., Hsiao-Rei Hicks M., Haque U. Parent-child mental health in Ukraine in relation to war trauma and drone attacks. *Comprehensive Psychiatry*. 2025. Vol. 139. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2025.152590> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010440X25000173>

3. Baltaksa I. V. Oznaky pravovoho statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2025. Vyp. 6. ch. 1. S. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.1> URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/345872/332972>

4. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

5. Poriadok nadannia statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennykh dii ta zbroinykh konfliktiv, zatv. postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.04.2017 № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia sotsialnoho zakhystu ditei

та підтримки сім'ї з дитми: Закон України від 26.01.2016 № 936-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#n93> 7. Постанова Касаційного адміністративного суду при Верховному Суді від 24.01.2023 (справа № 360/3668/18, провадження № К/9901/12907/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108594040> 8. Про внесення зміни до статті 301 Закону України «Про окhorону дитинства» шhодо реалізації права дити на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Закон України від 14.05.2025 № 4440-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4440-20#n4> 9. Про внесення зміни до статті 301 Закону України «Про окhorону дитинства» шhодо реалізації права дити на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Закон України від 01.09.2025 № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-2025-%D0%BF#n2> 10. Назар Ю. С. Адміністративне судочинство у справах про оскарження відмови у наданні статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. 2026. Вип. 1 ч. 2. С. 277–281. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.44> URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/352925/339527> 11. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 11.08.2025 у справі № 320/6028/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129504869#> 12. Рішення Зhyтomyрського окружного адміністративного суду від 22.09.2025 у справі № 240/11480/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130426727#> 13. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 14.10.2025 у справі № 320/24953/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131200198> 14. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 30.10.2025 у справі № 300/7853/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131399530> 15. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 13.08.2025 у справі № 160/17371/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129503858#>

Zahynei-Zabolotenko Zoya, Chapliuk Oksana. Specific problems in granting the status of a children affected by war and armed conflict: analysis of court practice

The regulatory legislation of Ukraine regarding the granting of the status of a child of war who has suffered as a result of military actions or armed conflicts, as well as the practice of administrative courts that have ruled on administrative appeals against decisions of guardianship and custody authorities that have refused to grant such status, have been analyzed. The article describes some significant changes that took place in regulatory legislation in 2025, aimed at improving the grounds and procedure for granting the status of a child affected by military actions and armed conflicts, which influenced the vector of judicial practice regarding appeals against decisions to refuse to grant such status. In particular, this concerns the abolition of the mandatory requirement for registration of the child as an internally displaced person in order to obtain this

status. It was emphasized that administrative courts were wrong to refer to the Supreme Court ruling of 24 January 2023 in case No. 360/3668/18 when making their decisions, as this ruling concludes that mandatory registration of a child as an internally displaced person in order to grant them the status of a child affected by military operations and armed conflicts, as it interprets regulatory legislation that is no longer in force. The signs characteristic of psychological violence as a basis for granting the status of a child affected by military actions and armed conflicts have been established. It was concluded that the definition of this concept is constructed using evaluative vocabulary, has systemic flaws and does not meet the requirement of legal certainty, which leads to different approaches by courts when resolving legal conflicts in cases of refusal to grant such status to a child. In particular, emphasis is placed on the complexity of establishing a causal link by courts between circumstances of a military nature (living/staying in conditions of military action, armed conflict, temporary occupation, deportation, forced displacement, illegal detention, including captivity) and the moral and psychological suffering (trauma), which leads to excessive demands on the evidence that can confirm the existence of such a link. It is emphasised that the definition of psychological violence in Order No. 268 creates the possibility of refusing to grant the status of a child affected by military actions to a child living in settlements far from the front line but which are subject to rocket or drone attacks, and who have suffered psychological trauma as a result, from being granted the status of a child affected by military actions and armed conflicts.

Key words: child affected by war, psychological violence, administrative proceedings, court decision, judicial practice, evaluative concept, legal uncertainty

Дата першого надходження рукопису до редакції: 15.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

О. О. ДЕРЕВ'ЯГІН

А. А. ГРОМОВИЧ

ОПЕРАТИВНИЙ СУПРОВІД МІЖНАРОДНОГО РОЗШУКУ ТА ЕКСТРАДИЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ МАЙНОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Розкрито колізії законодавства, що виникають під час оперативного супроводу міжнародного розшуку та екстрадиції у кримінальних провадженнях про майнові кримінальні правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану. Показано, що результативність розшуку та передачі особи найчастіше знижують: різні підходи до подвійної карантності й кваліфікації діяння, відмінності у вимогах до доказового обґрунтування екстрадиційного запиту, конкуренція юрисдикцій, а також жорсткі процесуальні строки тимчасового та екстрадиційного арешту. Окремо проаналізовано проблему використання матеріалів, отриманих у межах оперативно-розшукової діяльності, та їх конвертацію у формат, прийнятний для іноземної екстрадиційної перевірки. Обґрунтовано пропозиції щодо уніфікації процедур документування, формування «мінімального стандарту» екстрадиційного пакета та запровадження узгодженого міжвідомчого алгоритму оперативного супроводу за участі підрозділів кримінальної поліції, Офісу Генерального прокурора та Міністерства юстиції України.

Ключові слова: екстрадиція, кримінальна протиправність, кримінальні правопорушення, майно, міжнародний розшук, оперативний супровід.

Dereviahin Oleksii, Hromovych Artem. Operational support of international search and extradition of persons who committed property criminal offenses: conflicts of legislation and ways to overcome them

The article reveals conflicts in legislation that arise during operational support for international search and extradition in criminal proceedings for

© ДЕРЕВ'ЯГІН Олексій Олександрович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів ННІ № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: 0000-0003-1622-5549; e-mail: yasnoesolnishko@ukr.net

© ГРОМОВИЧ Артем Анатолійович – курсант 3-го курсу навчальної групи ННІ № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: 0009-0007-3536-8680; e-mail: hromovych.aa@gmail.com

property crimes under the legal regime of martial law. It shows that the effectiveness of search and transfer is most often reduced by: different approaches to double criminality and qualification of the act, differences in the requirements for evidentiary justification of an extradition request, competition between jurisdictions, as well as strict procedural deadlines for temporary and extradition arrest. Separately, the problem of using materials obtained in the course of operational-investigative activities and their conversion into a format acceptable for foreign extradition verification is analyzed. Proposals are substantiated regarding the unification of documentation procedures, the formation of a "minimum standard" for extradition packages, and the introduction of a coordinated interagency algorithm for operational support with the participation of criminal police units, the Office of the Prosecutor General, and the Ministry of Justice of Ukraine.

***Key words:** extradition, criminal illegality, criminal offenses, property, international search, operational support.*

Вступ. Транскордонний характер майнових кримінальних правопорушень об'єктивно підвищує значення міжнародного розшуку та екстрадиції як інструментів забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності. Особливої гостроти це питання набуває в умовах воєнного стану, коли масові міграційні процеси та використання воєнного стану як прикриття для виведення активів створюють додаткові виклики для правоохоронної системи. У цій площині «оперативний супровід» виступає ланкою, що забезпечує результативність процесуальних рішень: від ідентифікації особи до підготовки матеріалів для екстрадиційної перевірки. Водночас саме на цьому етапі найчастіше проявляються колізії між нормами кримінального процесу, оперативно-розшуковим законодавством та стандартами міжнародного права.

Вихідною точкою дослідження є стаття 541 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), що закріплює модель «розшук–перевірка–рішення–передача» [1]. Її реалізація потребує синхронізації суб'єктів і каналів комунікації, що наразі ускладнюється різною відомчою підпорядкованістю правоохоронних органів, прокуратури та юстиції. У воєнний період така роз'єднаність стає критичною, оскільки невідкладне реагування оперативних підрозділів стримується тривалими міжвідомчими погодженнями.

Актуальність теми зумовлена необхідністю функціонування оперативного компонента в межах процесуальних гарантій. Виникають типові конфлікти: між швидкістю обміну даними та фор-

малізмом правової допомоги; між відомчими каналами взаємодії та роллю центральних органів. Окремою проблемою постає ідентифікація осіб, які намагаються легалізуватися за кордоном, зловживаючи статусом суб'єктів, що потребують тимчасового захисту внаслідок збройної агресії.

Метою статті є аналіз колізій законодавства, що впливають на оперативний супровід міжнародного розшуку та екстрадиції осіб, які вчинили майнові кримінальні правопорушення, а також обґрунтування шляхів їх подолання в умовах сучасних безпекових викликів. Для досягнення мети передбачено: окреслення нормативної основи взаємодії у системі національного права і міжнародних договорів; ідентифікацію ключових зон суперечностей між процесуальними нормами, законодавством про оперативно-розшукову діяльність і договірними стандартами співробітництва. Особливу увагу приділено аналізу впливу практики Європейського суду з прав людини на тактику оперативного забезпечення екстрадиційних процедур, що дозволяє запропонувати прикладні механізми мінімізації колізій та підвищити ефективність координації між уповноваженими суб'єктами.

Стан розробки проблеми. Теоретико-прикладні аспекти окресленої проблематики досліджували чимало науковців. Зокрема, М. Д. Денисовський та А. Ю. Ярошович розглянули видачу осіб як інструмент протидії транснаціональній злочинності, акцентувавши на дефектах документального забезпечення та правових розбіжностях [2]. А.В. Підгородинська обґрунтувала концепцію спрощення екстрадиції із застереженням щодо неприпустимості нівелювання стандартів захисту прав людини [3]. Вагоме значення має праця Т.Г. Бадалової, яка визначила конфліктні точки між розшуком і процесуальними гарантіями та запропонувала вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України щодо підстав затримання осіб [4]. Сучасний дискурс також фокусується на правозахисних запобіжниках у діяльності Інтерполу, зокрема повідомлень із «червоним кутом» (Red Notice) [5].

Доробок зазначених авторів є теоретичним підґрунтям для розвідок, проте трансформація злочинності та специфіка воєнного стану зумовлюють необхідність переосмислення підходів до координації оперативних і процесуальних засобів забезпечення екстрадиції.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний аналіз нормативних актів, системний метод (для виявлення взаємозв'язків між процесуальними та оперативно-розшуковими режимами), а також порівняльно-правовий підхід. Окреме місце посідає аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини у справах щодо екстрадиційного затримання та дотримання гарантій справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. На думку М.Д. Денисовського та А.Ю. Ярошовича, екстрадиція є ключовим інструментом реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Проте в практичній площині цей процес стикається із системними дефектами документального забезпечення та законодавчими суперечностями, що стають бар'єрами для видачі [2, с. 29–30]. Ефективність процедури дослідники пов'язують із рівнем узгодженості дій компетентних органів. У цьому контексті критичним питанням постає порядок передачі оперативних даних без підміни офіційних інструментів міжнародної правової допомоги та забезпечення їх подальшої легалізації для прийняття процесуальних рішень [2, с. 33].

А. В. Підгородинська пояснює колізію між оперативною необхідністю та законом об'єктивною складністю екстрадиційного процесу. Обґрунтовуючи потребу в його раціональному спрощенні, авторка водночас застерігає від прискорення процедур за рахунок зниження стандартів захисту прав людини. Шляхом подолання колізій вона вважає впровадження «процесуальних фільтрів», наприклад спрощеної процедури видачі під судовим контролем, що дозволяє досягти мети розшуку в межах правових гарантій [3, с. 55–58].

Аналіз колізії представлений у праці Т.Г. Бадалової, яка пов'язує наявні проблеми з історичною невідповідністю національного процесу міжнародним стандартам. Хоча КПК України 2012 року суттєво оптимізував ситуацію, найбільш конфліктними залишаються «стикові» точки, де швидке затримання особи перетинається із судово-прокурорським контролем [4, с. 90–91]. Найбільш уразливим вузлом є первинне затримання розшукуваної особи: будь-яка правова невизначеність тут створює підґрунтя для оскарження і здатна розірвати весь екстрадиційний ланцюг. Для вирішення цієї колізії дослідниця пропонує не «узгодження практик», а точкове

вдосконалення статті 208 Кримінального процесуального кодексу України шляхом закріплення окремої підстави для затримання осіб, які перебувають у міжнародному розшуку [4, с. 163–164].

Аргументація зазначеної пропозиції базується на жорсткій логіці подальших рішень: після затримання запускається стислий 72-годинний алгоритм для застосування тимчасового арешту та очікування екстрадиційного запиту. Тимчасовий арешт як спеціальний запобіжний захід має чіткі межі (до 40 діб), а тому будь-які дефекти формалізації затримання «на старті» диспропорційно негативно впливають на весь процес. Це стає критичним під час екстрадиційної перевірки, оскільки прокурор зобов'язаний верифікувати законність обмеження волі особи та наявність належних підстав для цього [1].

Нормативна основа оперативного супроводу міжнародного розшуку та екстрадиції характеризується багаторівневою структурою, в якій визначальну роль відіграють кілька взаємопов'язаних компонентів. До них належать: національне кримінальне процесуальне регулювання міжнародного співробітництва; законодавство, що регламентує оперативно-розшукову діяльність, та відомчі механізми інформаційного обміну; міжнародні договори України, передусім конвенції Ради Європи з питань видачі правопорушників та взаємної правової допомоги; а також фундаментальні стандарти захисту прав людини та міжнародна судова практика, що окреслюють межі допустимого втручання у права особи під час затримання, тримання під вартою та передачі іноземній державі.

На рівні національного законодавства базове значення має Розділ IX КПК України, що визначає видачу особи (екстрадицію) як комплексну процедуру: від офіційного звернення про встановлення місця перебування до фактичної передачі особи під іноземну юрисдикцію. Попри нормативне поєднання «розшуку» та «екстрадиції» у єдину логічну площину, практичні інструменти встановлення місцезнаходження правопорушників (із залученням оперативних підрозділів та спеціальних обліків) деталізовані фрагментарно. Це зумовлює виникнення колізій між процесуальними нормами, оперативно-розшуковим законодавством та відомчими процедурами [1].

Важливим елементом процесуальної архітектури є централізація повноважень: згідно зі статтею 574 Кодексу центральни-

ми органами у сфері екстрадиції визначено Офіс Генерального прокурора (на стадії досудового розслідування) та Міністерство юстиції України (на стадії судового провадження). Виключність їхніх повноважень щодо направлення запитів означає, що роль підрозділів Національної поліції та регіональних прокуратур є похідною та суворо обмеженою межами координаційних доручень. Така модель створює певний бар'єр для невідкладних оперативних дій, оскільки комунікаційні канали залишаються жорстко централізованими [1].

Режим затримання, врегульований статтею 582 КПК України, передбачає негайне інформування прокурора та запуск ланцюга повідомлень: упродовж 60 годин – до обласної прокуратури, та протягом трьох днів – до іноземної держави. Тут виникає гостра колізія: оперативна необхідність вимагає швидкості, тоді як процесуальні стандарти – тривалого документування. Процедурні дефекти на цьому етапі здатні нівелювати екстрадиційну перспективу та спричинити конвенційні ризики для держави [1].

Стаття 589 Кодексу встановлює перелік підстав для відмови у видачі, зокрема заборону на екстрадицію громадян України та осіб під гуманітарним захистом. У справах про майнові злочини оперативний супровід має базуватися на випереджувальній стратегії: не лише локалізації особи, а й ранній ідентифікації екстрадиційних бар'єрів. Це дозволяє уникнути роботи над безперспективними запитами та вчасно ініціювати альтернативи, як-от перейняття кримінального провадження [1].

У подоланні процедурних розбіжностей ключову роль відіграє «екстрадиційна перевірка» [6]. Для оперативних підрозділів цей етап є критичним, оскільки вимагає швидкого збору ідентифікаційних та міграційних даних. Головним викликом залишається процесуальна допустимість: оперативні відомості мають бути трансформовані у релевантний масив матеріалів, що за формою та змістом відповідатиме критеріям допустимості для центральних органів і суду.

Фундаментальну основу співпраці становлять конвенції Ради Європи про видачу правопорушників (1957) та про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959), що визначають умови екстрадиції та порядок взаємодії органів [7]. Другий додатковий

протокол 2001 року модернізував ці механізми, легітимізувавши прямий обмін «спонтанною» інформацією, термінову передачу даних через Інтерпол та використання телекомунікаційних засобів. Важливим є закріплення практики випереджувальної взаємодії – надання відомостей без запиту, що є критичним для оперативного супроводу [8].

У контексті міжнародного розшуку Європейський суд з прав людини наголошує: тримання під вартою «з метою екстрадиції» законне лише за суворої відповідності національному праву та реального судового контролю. Прокурорська перевірка не може підмінити судовий порядок вирішення питання про свободу особи. Зокрема, у справі «Солдатенко проти України» Суд констатував обов'язок держави забезпечити «якість закону» та оперативний судовий перегляд [9]. У справі «Бозано проти Франції» Суд застеріг від «прихованої екстрадиції» для обходу гарантій [10]. Для оперативного супроводу це означає недопустимість «процедурного обходу», наприклад, через штучну заміну екстрадиційного арешту адміністративним видворенням.

Висновки. Нормативна основа взаємодії суб'єктів оперативного супроводу екстрадиції має складну багаторівневу структуру, яка в умовах воєнного стану потребує адаптації через впровадження протоколів прискореної фіксації та передачі доказів щодо транскордонної майнової кримінальної протиправності. Існує системний розрив між динамічною оперативною потребою у локалізації активів та статичними процедурами міжнародної правової допомоги. Основним деструктивним фактором залишається відомча роз'єднаність та неузгодженість внутрішніх алгоритмів діяльності Національної поліції, Офісу Генерального прокурора та Міністерства юстиції України, що призводить до критичних часових втрат.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність зміщення акцентів у тактиці супроводу в бік превентивної верифікації екстрадиційних бар'єрів, зокрема виявлення спроб зловживання статусом біженця. Такий підхід мінімізує конвенційні ризики та унеможливорює оскарження законності затримання. Прикладні механізми мінімізації колізій передбачають стандартизацію «мінімального набору матеріалів» для запитів та впровадження чіткого міжвідомчого алгоритму з визначеними

pravdzhenni. PhD thesis. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2025. **5.** Kanetake M. (2026) ‘INTERPOL’s Red Notices: Human Rights Safeguards for Targeted Individuals’, *AJIL Unbound*, 120, S. 17–22. DOI: <https://doi.org/10.1017/aju.2025.10045>. **6.** Ekstradytsiina perevirka (n.d.) *Terminolohoiia zakonodavstva: [ofits. vebportal parlamentu Ukrainy]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8328>. **7.** Yevropeiska konventsiiia pro vydachu pravoporushnykiv: mizhnar. dok. Rady Yevropy vid 13.12.1957 (1957). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text. **8.** Druhyi dodatkovyi protokol do Yevropeiskoi konventsii pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh: mizhnar. dok. Rady Yevropy vid 08.11.2001 (2001). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text. **9.** Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Soldatenko proty Ukrainy» vid 23.01.2009 (zaiava № 2440/07) (2009). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_504#Text. **10.** *Bozano v. France: Judgment of the European Court of Human Rights of 18.12.1986, app. no. 9990/82 (1986)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Dereviahin Oleksii, Hromovych Artem. Operational support of international search and extradition of persons who committed property criminal offenses: conflicts of legislation and ways to overcome them

The article reveals the legislative and practical conflicts that arise during the operational support of international search and extradition in criminal proceedings involving property crimes under the legal regime of martial law. The study proves that the effectiveness of searching for and transferring an individual is frequently diminished by systemic discrepancies: differing approaches to dual criminality, variations in the legal qualification of property acts, and divergent evidentiary standards for extradition requests. Furthermore, the authors identify that rigid procedural time limits for provisional and extradition arrest often conflict with the dynamic nature of operational measures.

The research specifically focuses on the legal problem of using materials obtained through operational-search activities and their subsequent conversion into a format acceptable for foreign extradition review. The authors emphasize that without a standardized mechanism for such a “procedural translation,” vital intelligence often remains inadmissible in foreign courts. Based on an analysis of the European Court of Human Rights’ case law, the article stresses the importance of early identification of extradition barriers to avoid conventional risks and procedural delays.

In conclusion, the authors substantiate strategic proposals for the unification of documentation procedures and the formation of a “minimum evidentiary standard” for extradition packages. The study introduces a coordinated interagency algorithm designed to synchronize the actions of criminal police units, the Office of the Prosecutor General, and the Ministry of Justice of

Ukraine. The implementation of these measures is aimed at increasing the predictability of international cooperation and ensuring the inevitability of criminal liability for transnational property offences.

Key words: criminal offences, criminal wrongfulness, extradition, international search, operational support, property.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 20.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНОЇ Ч. 4 СТ. 309 КК УКРАЇНИ, У ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЯХ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Проаналізовано основні правові позиції Верховного Суду в аспекті звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК України. Зроблено висновок, що Верховний Суд правовими позиціями щодо застосування ч. 4 ст. 309 КК забезпечує єдність судової практики. У цих правових позиціях здійснюється тлумачення таких передумов та умов звільнення від кримінальної відповідальності, як встановлення ознак добровільності лікування особи, яку пов'язують з визначенням початкового моменту лікування; факту захворювання на наркоманію у певний відрізок часу кримінального провадження; кола закладів, в яких можливе проходження лікування. Водночас, з огляду на наявність різної судової практики стосовно того, чи повинно бути в медичних документах поставлено такий діагноз обвинуваченому, як наркоманія, як одна з умов звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК України, обґрунтовано доцільність ухвалення Верховним Судом нової постанови з правовою позицією, яка б вирішувала вказане питання

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, наркоманія, правова позиція, судова практика, тлумачення, заохочувальна норма, наркотичний засіб.

Fedytnyk Vasyl. Approaches to understanding the grounds for exemption from criminal liability provided for in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine in the legal positions of the Supreme Court

The main legal positions of the Supreme Court regarding the exemption of a person from criminal liability on the basis of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine are analysed. It is concluded that the Supreme Court ensures the unity of judicial practice through its legal positions on the application of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code. These legal positions interpret the prerequisites and conditions for exemption from criminal liability,

© ФЕДИТНИК Василь Миколайович – кандидат юридичних наук доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства ННІ № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: 0009-0003-2890-0780; e-mail: Fedytnykv@gmail.com

such as establishing the voluntary nature of a person's treatment, which is linked to determining the start of treatment; the fact of drug addiction at a certain point in time during criminal proceedings; and the range of institutions where treatment is possible. At the same time, given the existence of different judicial practices regarding whether the accused should be diagnosed with drug addiction in medical documents as one of the conditions for exemption from criminal liability on the basis of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, it is reasonable for the Supreme Court to adopt a new resolution with a legal position that would resolve this issue.

Key words: *exemption from criminal liability, drug addiction, legal position, judicial practice, interpretation, incentive provision, narcotic drug.*

Вступ. Звільнення від кримінальної відповідальності є одним із інститутів кримінального права, який фактично полягає у відмові держави від застосування щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених у Кримінальному кодексі України (далі – КК), у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) [1]. Водночас «звільненням від кримінальної відповідальності насправді є те, що в чинному законодавстві названо звільненням від відбування покарання. ... те, що названо в законі звільненням від кримінальної відповідальності насправді є відмовою від її застосування, тобто самостійним, а не тотожним звільненню явищем» [2, с. 268]. Відмова держави від застосування кримінальної відповідальності передбачена й за кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Так, у ч. 4 ст. 309 КК передбачено, що особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту та без кваліфікуючих ознак). Попри, здавалося б, достатньо чітке та лаконічне формулювання складу позитивної посткримінальної поведінки особи в цьому випадку, доцільно наголосити, що на сьогодні відсутня єдність як наукової думки, так і судової практики стосовно розуміння конкретних передумов та умов звільнен-

ня особи від кримінальної відповідальності, передбачених у ч. 4 ст. 309 КК. Йдеться й про правові позиції Верховного Суду (далі – ВС), які містяться у постановках цього Суду та спрямовані на забезпечення сталості та єдності судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (ч. 1 ст. 36) [3].

Огляд джерел. У науковій літературі проблема звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК була предметом дослідження таких науковців, як Ю. В. Баулін, А. А. Музика, О. В. Наден, І. О. Никифорчишин, П. І. Орлов, О. І. Перепелиця, С. С. Терещук, В. В. Устименко, Є. В. Фесенко, П. В. Хряпінський та ін. Водночас слід зауважити, що поза увагою науковців залишається питання вивчення правових позицій ВС в аспекті розуміння окремих передумов та умов звільнення від кримінальної відповідальності у ч. 4 ст. 309 КК.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, указаний вид звільнення від кримінальної відповідальності належить до заохочень позитивної посткримінальної поведінки особи. На думку А. А. Музики, «заохочення соціально позитивної поведінки й активності осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків, сприяє підвищенню ефективності кримінально-правових засобів боротьби з такими злочинами, причому саме звільнення особи від кримінальної відповідальності є необхідним та достатньо ефективним стимулом до цього» [4, с. 230].

Згідно з ч. 4 ст. 309 КК особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту та без кваліфікуючих ознак).

Певний час у судовій практиці ВС існували різні підходи стосовно вирішення таких питань застосування ч. 4 ст. 309 КК: 1) встановлення добровільності лікування особи, яку пов'язують з визначенням початкового моменту лікування (до оголошення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення чи після цього, під час розгляду кримінального провадження у суді першої чи апеляційної інстанцій); 2) встановлення факту захворювання на наркоманію (встановлено

раніше, до оголошення повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у цьому провадженні або ж у цьому провадженні цей діагноз особі встановлено вперше); 3) кола закладів, в яких можливе проходження лікування.

Наприклад, у постанові ВС від 06.09.2018 акцентовано увагу на тому, що для звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК необхідно встановлювати, що обвинуваченому поставлено діагноз «наркоманія» до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК, за яке особу притягують до кримінальної відповідальності. І лише в цьому разі можна говорити про добровільність звернення за лікуванням [5]. В іншій постанові ВС від 13.04.2021 підкреслено, що для звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК необхідно встановити, чи перебував обвинувачений на обліку у лікаря-нарколога до вчинення кримінального правопорушення та звернення до лікувальної установи, в якому порядку було встановлено діагноз наркоманія (амбулаторне лікування чи в умовах стаціонару), чи має місце систематичне вживання наркотичного засобу чи це явище епізодичне [6]. У постанові від 11.09.2019 ВС виснував, що в матеріалах кримінального провадження відсутня інформація про те, чи має лікарня, в яку особа звернулася за лікуванням від наркоманії, ліцензію на проведення лікування наркозалежних осіб [7]. Згідно з правовою позицією ВС, викладеною у постанові від 13.02.2020, звернення особи за медичною допомогою вже після ухвалення вироку щодо неї свідчить, що ця особа ставила собі за мету не виліковуватися від залежності, а ухилитися від відповідальності за вчинення кримінального правопорушення [8]. Таким чином, на певному етапі розвитку судової практики існувало чимало питань щодо тлумачення, здавалося б, досить простого в плані формулювання у ч. 4 ст. 309 КК складу позитивної посткримінальної поведінки особи як підстави звільнення її від кримінальної відповідальності.

З метою забезпечення єдності судової практики ВС на рівні об'єднаної палати ККС, проаналізувавши положення Закону «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», формулювання ч. 4 ст. 309 КК, причини, які можуть передувати зверненню особи до лікувального закладу для лікування від нар-

команії, сформулював наступний висновок: «Згідно з ч. 4 ст. 309 КК особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 ст. 309 КК. Підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у такому випадку є добровільне звернення до лікувального закладу особи, яка хворіє на наркоманію, та розпочате нею лікування від наркоманії. Добровільним в контексті ч. 4 ст. 309 КК слід вважати таке звернення особи до лікувального закладу, яке здійснюється за її особистою згодою, або згодою законного представника, що мало місце до моменту виходу суду першої інстанції до нарадчої кімнати для ухвалення рішення у кримінальному провадженні. Для застосування цієї норми попередній факт перебування особи на обліку осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, не є визначальним, оскільки факт захворювання на наркоманію у такої особи може бути встановлено вперше» [9].

Таким чином, суд касаційної інстанції, ухваливши відповідну постанову, «зняв» дискусійні питання, які виникали під час розгляду справ за ст. 309 КК у разі вчинення обвинуваченим дій, які охоплюються складом позитивної посткримінальної поведінки особи, спрямувавши судову практику в напрямку забезпечення її єдності у частині застосування ч. 4 ст. 309 КК. Проте виникли інші питання, які стосуються розуміння самого поняття наркоманії як діагнозу, лікування від якої повинна добровільно розпочати особа.

Наприклад, ВС у постанові від 22.04.2025 залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими обвинуваченого було засуджено за ч. 1 ст. 309 КК, а касаційну скаргу обвинуваченого – без задоволення, вказавши, що довідкою лікарсько-консультативної комісії, в якій вказано, що обвинувачений страждає на психічні та поведінкові розлади внаслідок поєданого вживання алкоголю, канабіноїдів, не підтверджується наявність у нього такого захворювання, як наркоманія. На думку суду касаційної інстанції, відповідною довідкою не підтверджується наявність у засудженого діагнозу, який є необхідною умовою звільнення його від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених ч. 4 ст. 309 КК [10].

В іншій постанові ВС зроблено фактично такий самий висновок. Суд касаційної інстанції виснував, що обвинуваченому, щодо

якого вирішувалося питання про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК, не встановлювався діагноз «наркоманія» за результатами проходження медичного обстеження відповідно до Закону № 63/95-ВР і Порядку проведення медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами, у зв'язку з чим, на думку ВС, відсутні підстави для звільнення останньої від кримінальної відповідальності на підставі положень ч. 4 ст. 309 КК. Згідно з довідкою медичного закладу обвинуваченому було поставлено діагноз «психічні розлади і розлади поведінки внаслідок вживання опіоїдів (Метадон), стан відміни неускладнений» [11].

Водночас в інших випадках ВС приймав протилежні рішення. Так, у постанові від 12.03.2019 відзначається, що обвинуваченому медичним закладом поставлено діагноз захворювання, пов'язаного з наркоманією (розлади психіки та поведінки внаслідок вживання канабіноїдів зі шкідливими наслідками), а сукупність всіх визначених у ч. 4 ст. 309 КК передумов на умов були підставою для ухвалення судами першої та апеляційної інстанцій рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності [12].

Як вбачається з положень Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», наркоманія – це психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною, а особа, хвора на наркоманію – це «особа, яка страждає на психічний розлад, що характеризується психічною та (або) фізичною залежністю від наркотичного засобу чи психотропної речовини, і якій за результатами медичного обстеження, проведеного відповідно до цього Закону, встановлено діагноз «наркоманія»» [13]. Як зазначено в ч. 3 ст. 12 цього Закону, діагноз «наркоманія» встановлюється лікарсько-консультаційною комісією [13]. Норма аналогічного змісту закріплена у п. 7 Порядку проведення медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами [14].

Водночас у медицині поняття «наркоманія» має дещо інший зміст. Це «групи захворювань, викликаних систематичним споживанням наркотиків, та тих, що проявляються в синдромі зміненої

реактивності, психічної та фізичної залежності, а також деякими іншими психотичними та соціальними феноменами» [15, с. 15].

У Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10) термін «наркоманія» не використовується. Натомість у МКХ-10 хвороби, які об'єднуються поняттям «наркоманія», вміщено у розділі V, яким присвоєно коди F10–F19 та які полягають у різних видах залежностей від психоактивних речовин (розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин) [16]. Згідно з «Класифікатором хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я» НК 025:2021 захворювання, що охоплюються поняттям «наркоманія», включають хвороби групи «Розлади психіки та поведінки, внаслідок вживання психоактивних речовин», які мають спільні прояви, причини виникнення або напрямки лікування, та яким також присвоєно коди F10–F19 (F10 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, F11 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів, F12 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання канабіноїдів, F13 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання седативних чи снодійних засобів, F14 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання кокаїну, F15 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання інших стимуляторів, включаючи кофеїн, F16 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання галюциногенів, F17 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання тютюну, F18 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання летких розчинників, F19 Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання декількох препаратів та інших психоактивних речовин) [17].

Ураховуючи таку класифікацію хвороб, лікарі під час надання медичної допомоги особам із залежностями від психоактивних речовин, ставлять діагноз відповідно до формулювань, вжитих у МКХ-10 та в НК 025:2021, вказуючи на відповідний діагноз у супровідних документах, які містяться в матеріалах справи (якщо йдеться про кримінальні провадження). Те, що в медичних документах лікарі не послуговуються поняттям «наркоманія», не означає, що такий діагноз особі поставлений не був. Відмова у звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК у зв'язку з тим, що у медичних документах, виданих медичними закладами, в яких обвинувачений проходив (-ить) лікування, відсутнє саме слово «наркоманія», є свідченням позитивіз-

му, який певною мірою «засліплює» здоровий глузд та унеможливує поглянути ширше на проблему наркоманії, якої на папері як терміна може й не бути, однак яка існує як явище об'єднаного характеру для різноманітних захворювань, викликаних залежністю від психоактивних речовин, зокрема, від наркотичних засобів. Більше того, поняття «наркоманія», вжите законодавцем як у КК, так і в регулятивному законодавстві, є позитивною тенденцією в нормотворчій практиці, оскільки єдиним терміном описана ціла група захворювань. Зміст терміна «наркоманія» відповідає передусім підходам у міжнародному праві. Згідно з визначенням ВООЗ (1957) наркоманія – це стан періодичної або хронічної інтоксикації, викликаний повторюваним вживанням наркотичних речовин (природних чи синтетичних) [18]. Окрім того, термін «наркоманія» та його значення добре відомі широкому загалу, що здатне викликати ефект розуміння цього змісту пересічним громадянином. З точки зору нормотворчої техніки, використання законодавцем у ч. 4 ст. 309 КК єдиного терміна «наркоманія» замість розлогого описання тих хвороб, що охоплюються цим поняттям відповідно до формулювання в МКХ-10 та в НК 025:2021, сприяє стислості та зрозумілості понятійного апарата КК [19].

Проте, на нашу думку, у зв'язку з різними підходами в судовій практиці стосовно необхідності встановлення обвинуваченому саме такого діагнозу, як наркоманія, ВС доцільно ухвалити нову постанову, що міститиме висновок стосовно вирішення означених питань.

Висновки. ВС правовими позиціями про застосування ч. 4 ст. 309 КК забезпечує єдність судової практики стосовно розуміння кожної передумови та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною посткримінальною поведінкою особи. З огляду на наявність різної судової практики щодо врахування умовою звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК діагностування в обвинуваченого психічного та поведінкового розладу внаслідок вживання наркотичних засобів, а не наркоманії, обґрунтовано доцільність ухвалення ВС нової постанови з правовою позицією, яка б вирішувала вказане питання.

1. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму

Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> **2.** Куц В. М. Звільнення від кримінальної відповідальності та перспективи його законодавчого врегулювання. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 267–270. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.54 **3.** Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> **4.** Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: монографія. Київ: Логос, 1998. 323 с. **5.** Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.09.2018 (справа № 450/3304/17, провадження № 51-1092км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76442061> **6.** Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.04.2021 (справа № 367/5346/20, провадження № 51-1309км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342739> **7.** Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 11.09.2019 (справа № 227/2400/17, провадження № 51-2854км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84211549> **8.** Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.02.2020 (справа № 242/176/18, провадження № 51-1751км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672612> **9.** Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29.11.2021 (справа № 357/11205/19, провадження № 51-2776км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592405> **10.** Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.04.2025 (справа № 333/3409/24, провадження № 51-253км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126843789> **11.** Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 02.07.2025 (справа № 199/9337/22, провадження № 51-1038км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128685801> **12.** Постанова Другої судової колегії Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.03.2019 (справа № 127/16198/18, провадження №51-49км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80458423> **13.** Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> **14.** Порядок проведення медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами, затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України 16.06.1998 № 158/417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0482-98#Text> **15.** Мішиєв В. Д. Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів: клініка, діагностика, терапія. Львів: Вид-во Мс, 2005. 200 с. **16.** Міжнародна класифікація хвороб (МКХ-10). URL: <https://kod.poltavalk.com.ua/mkxh-10-am> **17.** Класифікатор хвороб та

споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021, затв. наказом Міністерства економіки України від 04.08.2021 № 360-21. <https://surl.li/jdzept> **18.** Доповідь Експертного комітету з питань наркотичних речовин, що викликають залежність, Всесвітньої організації охорони здоров'я (резолюція Е/В.19.R./7, Офіційні звіти Всесвітньої організації охорони здоров'я, 1957, 76). https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1957-01-01_1_page007.html#f001p000 **19.** Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ, 2001. 154 с.

References

1. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> **2.** Kuts V. M. Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti ta perspektyvy yoho zakonodavchoho vrehuliuvannia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2021. № 2. С. 267–270. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.54 **3.** Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> **4.** Muzyka A. A. Vidpovidalnist za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv: monohraf. Kyiv: Lohos, 1998. 323 s. **5.** Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 06.09.2018 (sprava № 450/3304/17, provadzhennia № 51-1092км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76442061> **6.** Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 13.04.2021 (sprava № 367/5346/20, provadzhennia № 51-1309км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342739> **7.** Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 11.09.2019 (sprava № 227/2400/17, provadzhennia № 51-2854км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84211549> **8.** Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 13.02.2020 (sprava № 242/176/18, provadzhennia № 51-1751км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672612> **9.** Postanova obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 29.11.2021 (sprava № 357/11205/19, provadzhennia № 51-2776км021). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101592405> **10.** Postanova Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 22.04.2025 (sprava № 333/3409/24, provadzhennia № 51-253км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126843789> **11.** Postanova Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 02.07.2025 (sprava № 199/9337/22, provadzhennia № 51-1038км25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128685801> **12.** Postanova Druhoi sudovoi kolehii Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 12.03.2019 (sprava № 127/16198/18, provadzhennia № 51-49км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128685801>

gov.ua/Review/80458423 **13.** Pro zakhody protydiv nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy: Zakon Ukrainy vid 15.02.1995 № 62/95-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> **14.** Poriadok provedennia medychnoho ohliadu ta medychnoho obstezhennia osob, yaki zlovzhyvaiut narkotychnymy zasobamy abo psykhotropnymy rehovynamy, zatv. Nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy 16.06.1998 № 158/417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0482-98#Text> **15.** Mishyiev V. D. Psykhichni ta povedinkovi rozlady vnaslidok vzhivannia opioidiv: klinika, diahnozyka, terapiia. Lviv: Vyd-vo Ms, 2005. 200 s. **16.** Mizhnarodna klasyfikatsiia khvorob (MKKh-10). URL: <https://kod.poltavalk.com.ua/mkKh-10-am> **17.** Klasyfikator khvorob ta sporidnenykh problem okhorony zdorovia NK 025:2021, zatv. nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 04.08.2021 № 360-21. <https://surl.li/jdzepl> **18.** Dopovid Ekspertnoho komitetu z pytan narkotychnykh rehovyn, shcho vyklykaiut zalezhnist, Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia (rezoliutsiia E/B.19.R./7, Ofitsiini zvity Vsesvitnoi orhanizatsii okhorony zdorovia, 1957, 76). https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/bulletin/bulletin_1957-01-01_1_page007.html#f001p000 **19.** Trostiuk Z. A. Poniatiinyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: monohrafiia. Kyiv, 2001. 154 s.

Fedytnyk Vasyl. Approaches to understanding the grounds for exemption from criminal liability provided for in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine in the legal positions of the Supreme Court

The main legal positions of the Supreme Court regarding the exemption of a person from criminal liability on the basis of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine have been analyzed. It has been concluded that the Supreme Court ensures the unity of judicial practice through its legal positions on the application of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code. The legal positions of the Supreme Court interpret the following prerequisites and conditions for exemption from criminal liability: 1) establishing the voluntary nature of a person's treatment, which is linked to determining the start of treatment; 2) establishing the fact of drug addiction at a certain point in time during criminal proceedings; 3) the range of institutions where treatment is possible. According to the Supreme Court, the basis for exemption from criminal liability under Part 4 of Article 309 of the Criminal Code is voluntary admission to a medical facility by a person suffering from drug addiction and the commencement of treatment for drug addiction by that person. In the context of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code, voluntary should be understood as a person's admission to a medical facility, which is carried out with their personal consent or the consent of their legal representative, which took place before the court of first instance retired to the deliberation room to make a decision in criminal proceedings. For the application of this provision, the previous fact of a person's registration as a person who illegally uses

narcotic drugs or psychotropic substances is not decisive, since the fact of drug addiction in such a person may be established for the first time. At the same time, given the existence of different judicial practices regarding whether the accused should be diagnosed with drug addiction in medical documents as one of the conditions for exemption from criminal liability on the basis of Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, it is reasonable for the Supreme Court to adopt a new resolution with a legal position that would resolve this issue. It has been established that the term «drug addiction» used in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code covers, in accordance with international and national classifications of diseases, a group of diseases, namely mental and behavioural disorders resulting from the use of psychoactive substances. It has been substantiated that if a person is diagnosed with one of the types of such mental and behavioural disorders resulting from the use of a particular psychoactive substance, the courts must establish the existence of the relevant condition for exemption from criminal liability provided for in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine, closing criminal proceedings against such a person.

Key words: exemption from criminal liability, drug addiction, legal position, judicial practice, interpretation, incentive provision, narcotic drug.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 11.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.01.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

Д. В. ФЕДЮНІН

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА ЯК ВИДУ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Статтю присвячено питанню визначення шахрайства як кримінально-правового поняття. До ознак шахрайства належать: способи його вчинення – шляхом застосування обману та/або зловживання довірою; корисливий мотив; вчинення його в різних сферах суспільних відносин, охоронюваних КК України. Запропоновано уточнене поняття шахрайства як кримінально-правової категорії: це суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчинюються шляхом обману чи зловживання довірою з корисливих мотивів і спрямовані на заволодіння чужим майном, правом на майно або предметами, які мають особливий режим обігу, відповідальність за які передбачена у КК України. Показано, що шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану, – це аналогічні суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчиняються в умовах воєнного стану вказаними способами та із зазначеною метою.

Ключові слова: шахрайство, обман, зловживання довірою, корисливий мотив, суспільна небезпечність, кримінальні правопорушення проти власності, чуже майно, право на майно, матеріальна шкода, умови воєнного стану, кримінальна відповідальність.

Fediunin Dmytro. Criminal law concept of fraud as a type of illegal behavior

The article is devoted to the issue of defining fraud as a criminal law concept. The features of fraud include: the methods of its commission — through the use of deception and/or abuse of trust; a mercenary motive; and its commission in various spheres of social relations protected by the Criminal Code of Ukraine.

A refined concept of fraud as a criminal law category is proposed: fraud constitutes socially dangerous unlawful acts committed by deception or abuse of trust for mercenary motives and aimed at taking possession of another person's property, the right to property, or objects subject to a special regime of circulation, liability for which is provided for in the Criminal Code of Ukraine.

© ФЕДЮНІН Дмитро Вікторович – аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0004-2718-2083; e-mail: Dimitriy79@ukr.net

It is shown that fraud committed under martial law constitutes analogous socially dangerous unlawful acts committed under martial law by the specified methods and with the stated purpose.

Key words: *fraud, deception, abuse of trust, mercenary motive, social dangerousness, criminal offenses against property, another person's property, right to property, material damage, conditions of martial law, criminal liability.*

Постановка проблеми. Відносини у сфері власності охороняються державою (ч. 4 ст. 13 Конституції України), а посягання на чужу власність є одними із найдавніших правопорушень. Одним із різновидів кримінальних правопорушень проти власності є шахрайство, яке наразі є одним із найбільш розповсюджених у світі корисливих кримінальних правопорушень. Воно характеризується тим, що у великій кількості з'являються нові форми шахрайства, а також динамічними «змiнами у факторному комплексі цього виду злочинів, його глобалізацією та інтернаціоналізацією» [1, с. 172]. Це обумовлює інтерес науковців до аналізу кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних ознак як шахрайства в цілому, так і окремих його видів і проявів.

Як і будь-які кримінальні правопорушення проти власності, шахрайство тісно пов'язано із змінами, які відбуваються у суспільному житті, певною мірою залежить від суспільних відносин, які виникають. Тому і сучасні зміни у всіх сферах соціального життя, виникнення нових суспільних відносин, що пов'язане із повномасштабним вторгненням РФ в Україну та запровадженням воєнного стану, також потребувало реакції законодавця. У зв'язку із цим до ст. 190 було включено таку кваліфікуючу обставину, як вчинення шахрайства в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ч. 3). Це обумовило наукові пошуки вирішення окремих аспектів кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану.

Для того, щоб зрозуміти правову природу певного негативного соціального явища та запропонувати шляхи протидії та боротьби із ним, потрібно мати чітке уявлення про його сутність і зміст. Отже, без визначення загального кримінально-правового поняття шахрайства практично неможливо оцінити доцільність і ефективність посилення кримінальної відповідальності за його вчинення в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Дана проблематика стала предметом дослідження багатьох науковців практично з того часу, як була встановлена кримінальна відповідальність за шахрайство, зокрема у КК України. Визначення поняття шахрайства було предметом дослідження багатьох науковців. Практично кожен дослідник, вивчаючи той чи інший аспект шахрайства чи кримінальної відповідальності за спеціальні види шахрайства, більшою чи меншою мірою приділяв увагу визначенню сутності цього кримінального правопорушення, його правової природи, характерних ознак. Вказана проблематика була предметом досліджень таких науковців, як В. О. Глушков, В. Г. Гончаренко, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, П. М. Коваленко, Л. М. Кривоченко, О. В. Кришевич, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. Р. Мойсик, О. І. Перепелиця, Є. Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Ю.Я. Хамига, І. М. Чайка, В. І. Шакун, М. Д. Шаргородський та ін.

Мета дослідження – встановлення ознак та визначення шахрайства як кримінально-правового поняття. Завданнями статті будуть встановлення рівня законодавчого визначення поняття шахрайства, аналіз визначень даного поняття у доктрині кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ч. 1 ст. 190 КК шахрайство – це «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою», а сам термін «шахрайство» використовується і в інших статтях КК України. Аналогічні визначення шахрайства містять і ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10 та постанова Верховного Суду від 2 квітня 2019 року у справі № 655/289/17 (щодо розмежування крадіжки та шахрайства). Незважаючи на те, що поняття та характерні ознаки шахрайства є законодавчо визначеними, доктрина кримінального права містить пропозиції та думки дослідників щодо удосконалення чи уточнення даної дефініції.

Ми в цілому погоджуємося із М.В. Ємельяновим, який вважає, що термін «шахрайство» можна тлумачити в трьох значеннях: вузькому (у межах кримінального права та КК України) – як заволодіння чужим майном або набуття права на таке майно шляхом обману або зловживання довірою; у ширшому – як будь-який вид обману чи якісь інші нечесні діяння, вчинені з корисливою метою;

у найбільш широкому (як загальносоціальна категорія) – як вид обману, ошуканство, крадіяство [2, с. 12]. Хоча, на нашу думку, останні два значення збігаються, а тому тлумачити шахрайство доцільно у вузькому та широкому значеннях. У даному дослідженні нас цікавить саме поняття шахрайства у вузькому розумінні.

У кримінальному законодавстві України відповідальність за шахрайство передбачена не однією нормою. Основний склад шахрайства передбачений у ст. 190 КК України, де воно визначається як «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» (ч. 1). Цю норму, яка містить визначення шахрайства, можна вважати загальною, базовою, оскільки в інших нормах КК України, які передбачають відповідальність за інші прояви шахрайства, цього поняття практично нема: у ст. 262, 308, 312, 313, 357, 410 шахрайство є способом вчинення діянь, за які встановлена кримінальна відповідальність; ст. 192 передбачає відповідальність за заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства. Зауважимо, що ст. 222 закріплює окреме визначення спеціального виду шахрайства – інформаційного, яке відрізняється від того, що закріплене у ст. 190 КК України: «надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності».

Наявність цих двох законодавчо закріплених визначень шахрайства залежно від сфери, в якій воно вчиняється, свідчить про те, що навіть законодавцем чітко не сформульовано єдине поняття шахрайства, яке б містило усі його характерні ознаки, незалежно від сфери його вчинення. І тому проблема визначення поняття шахрайства, яка, на перший погляд, начебто відсутня, все ж має місце.

Як зазначають деякі дослідники, поняття шахрайства не варто обмежувати лише визначенням, закріпленим у диспозиції ст. 190 КК України: правильним буде застосовувати розширене тлумачення даного поняття, яке за своїм змістом значно ширше шахрайства як складу кримінального правопорушення, виходить за його межі й має включати не лише діяння, передбачені у ч. 1 ст. 190 КК Укра-

їни, а й заподіяння будь-якої матеріальної шкоди так само шляхом обману чи зловживання довірою. Крім того, вказується, що «до шахрайства відносять усі злочини, що вчиняються за допомогою обману: обман покупців, замовників, підроблення грошей, цінних паперів, крадіжку з елементами обману», але законодавець вирішив за доцільне розмежувати різні види шахрайства (наприклад, за ознаками об'єкта та предмета, ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони) і передбачити за них відповідальність у різних статтях КК України [3, с. 35]. Отже, поняття шахрайства, як законодавче, так і теоретичне, потребує додаткового аналізу.

В цілому погоджуючись із тим, що шахрайство має вузьке і широке розуміння (як зазначалося вище), звернемо увагу на те, що від цього залежить характеристика основних ознак шахрайства та їх перелік, зокрема того шахрайства, що вчиняється в умовах воєнного стану. Відповідно, для визначення поняття шахрайства як загальнокримінальної категорії потрібно встановити всі характерні ознаки цього кримінального правопорушення, які максимально охоплюватимуть передбачені законом склади, що вчиняються шляхом шахрайства.

Ознаки шахрайства, які мають стати основою його поняття, дослідники визначають виходячи із законодавчих визначень цього кримінального правопорушення. При цьому на власне ознаках увага не зосереджується – оцінюється лише поняття шахрайства в цілому.

Зокрема, вказується, що шахрайство – це кримінальне правопорушення, «у основі якого лежить заволодіння чужим майном або придбання права на нього шляхом обману чи зловживання довірою» [4, с. 244], що, по суті, повторює зміст ст. 190 КК України, а також звертається увага на способи його вчинення як конститутивні ознаки. Майже аналогічне визначення поняття шахрайства пропонують й інші дослідники: Х. С. Івасюк [5, с. 92], А. П. Марімонська та Т. В. Михайліна [3, с. 35], О. А. Клименко та А. В. Савченко [6, с. 13] та ін. Як зазначає М. В. Ємельянов, «склад злочину, передбачений ст. 190 КК України, є визначенням шахрайства у вузькому розумінні» [2, с. 16]. Відповідно автор виділяє конститутивні ознаки шахрайства і пропонує визначення поняття шахрайства у вузькому його розумінні, яке майже співпадає із законодавчим: «заволодіння чужим майном або придбання права на таке майно

шляхом обману чи зловживання довірою. вчинені з корисливих мотивів» [2, с. 17].

Але, як вказується у джерелах, розуміти шахрайство потрібно більш широко, тому що «ознаки цього злочину притаманні також і низці інших кримінальних дій, які, хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, однак належать до шахрайських прийомів» [7, с. 11]. Більшість дослідників, які вивчали окремі проблеми, пов'язані із кримінальною відповідальністю за шахрайство, також визначали це поняття більш широко. Ми також дотримуємося думки, що поняття шахрайства є ширшим, ніж те, що закріплено у ч. 1 ст. 190, в якому увага акцентується на способах його вчинення, оскільки до шахрайських відносять і інші кримінальні правопорушення. Але ми вважаємо, що це законодавче визначення шахрайства має бути в основі загального кримінально-правового.

У кримінально-правовій доктрині пропонуються більш загальні, неконкретизовані визначення поняття шахрайства, в яких взагалі увага на ознаках цього явища не акцентується. Таке загальне розуміння цього поняття пропонує С.І. Афанасенко, яка вважає, що шахрайством є кримінальне правопорушення, що посягає на чуже майно та майнові права за допомогою обманних дій [8]. Також Т. Г. Таран зазначає, що згідно із Міжнародними стандартами аудиту «термін «шахрайство» зазвичай використовують для опису різних правопорушень, таких як розтрата, обман, корупція, підробка, вимагання, змова, крадіжка, розкрадання і навмисне приховування істотних фактів, з метою введення в оману» [9, с. 33], що теж визначає дане поняття в загальних рисах, але, на нашу думку, дуже широко. Ці визначення жодним чином не конкретизують поняття шахрайства.

Низка вчених вважають визначення поняття шахрайства, що закріплене у ч. 1 ст. 190 КК України, недосконалим і пропонують власні удосконалені, з їх точки зору, визначення. На думку С. П. Чорнуцького визначення поняття шахрайства, закріплене у ч. 1 ст. 190 КК України, є неповним, оскільки передбачається, що кримінально-караним є лише заволодіння чужим майном, а факти розтрата такого майна на користь третіх осіб залишається поза складом. На його думку, шахрайство – це «злочин, який полягає в порушенні визначеного чинним законодавством України порядку фінансування, кредитування й оподаткування господарської діяль-

ності» [10, с. 128]. Але таке визначення певним чином звужує дане поняття, оскільки обмежує сферу його вчинення лише сферою господарської діяльності. Крім того, це визначення «не враховує такі різновиди реалізації шахрайських схем, як використання платіжних карток, інтернет-технологій, фінансових пірамід» [11, с. 14].

Визначаючи поняття шахрайства в більш широкому розумінні, М. В. Ємельянов вказує, що воно має охоплювати не лише «загальні майнові субстанції (власне майно або право на майно), а й інші спеціальні предмети», тобто «майно та інші предмети, які мають особливий режим обігу в Україні»: «Шахрайство у широкому розумінні — це заволодіння чужим майном чи предметом спеціального призначення або придбання права на таке майно шляхом обману чи зловживання довірою» [2, с. 18-19]. І.М. Чайка вважає, що «шахрайство узагальнено можна розглядати в якості інтелектуального виду кримінального правопорушення проти власності» [12, с. 48], що є досить слушним. Авторка зазначає, що «шахрайство відноситься до інтелектуального виду корисливих кримінальних правопорушень, пов'язаних з оберненням чужого майна (права на нього) на свою користь чи користь інших осіб» [12, с. 48]. У психологічному дослідженні Л.В. Дроздової шахрайство визначається як «умисна свідомо протиправна дія, направлена проти власності іншої особи, метою якої виступає задоволення корисливих мотивів, а головним знаряддям виступає брехня. До психологічних чинників шахрайства вченими були віднесені морально-психологічні, особистісні, соціальні, біологічні, мотиваційні, семантичні» [13, с. 42]. При цьому виключно психологічним таке визначення не є і переважно акцентує увагу саме на інтелектуально-вольових ознаках шахрайства як кримінального правопорушення.

В деяких джерелах пропонується більш спеціалізоване визначення шахрайства: кримінологічне поняття фінансового шахрайства [14, с. 52-53]; шахрайство як ухилення від оподаткування або обман покупців та/або замовників; фіктивне банкрутство і фіктивне підприємництво [11, с. 14], що є переважно способом їх вчинення.

Термін та/або поняття шахрайства також зустрічається у низці міжнародних нормативно-правових актів. Так, у Конвенції щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств міститься вказівка на шахрайство щодо видатків та доходів бюджету ЄС

– це допущення певних порушень, що призвели до незаконного використання коштів чи їх втрату внаслідок невдалого зберігання (захисту) або до зменшення доходів до бюджету Європейського Союзу. Також термін «шахрайство» є ключовим у назві та змісті Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту і Ради від 5 червня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, але поняття шахрайства тут немає; згадується у Міжнародному стандарті аудиту (ISA) № 240, прийнятому Радою з міжнародних стандартів аудиту та надання впевненості (IAASB); у документах Міжнародної аудиторської компанії «PricewaterhouseCoopers».

Отже, спільним є те, що всі автори акцентують увагу на таких ознаках шахрайства, як обман, зловживання довірою, вчинення з корисливих мотивів (незаконне заволодіння майном, ресурсами, правом на майно, незаконне його використання тощо). Тобто основними ознаками шахрайства є: способи його вчинення – шляхом застосування обману та/або зловживання довірою; корисливий мотив; вчинення його в різних сферах суспільних відносин, охоронюваних КК України.

Крім того, потрібно враховувати, що шахрайство – це не одне кримінальне правопорушення: воно може вчинятися у різних сферах, що охороняються кримінальним законодавством. Відповідно О. В. Кришевич пропонує таке визначення: «Інститут шахрайства – система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин власності, які посягають не тільки на власне майно та право на майно, а й майно та інші предмети, які мають особливий режим обігу в Україні, шляхом обману або зловживання довірою» [15]. І у даному визначенні також визначаються такі ознаки, як вчинення відповідних діянь шляхом обману або зловживання довірою, а також корисливий мотив, оскільки йдеться саме про посягання на майно та право на майно.

Враховуючи ознаки шахрайства, пропонуємо уточнене його поняття як кримінально-правової категорії: шахрайство – це суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчиняються шляхом обману чи зловживання довірою з корисливих мотивів і спрямовані на заволодіння чужим майном, правом на майно або предметами, які мають особливий режим обігу, відповідальність за які передбачена

у КК України. Відповідно шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану, – це суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчиняються в умовах воєнного стану шляхом обману чи зловживання довірою з корисливих мотивів і спрямовані на заволодіння чужим майном, правом на майно або предметами, які мають особливий режим обігу, відповідальність за які передбачена у КК України.

Висновки. Шахрайство не є виключно кримінально-правовим поняттям і розуміється у вузькому та широкому значенні. Закріплене у ч.1 ст. 190 поняття шахрайства є вузьким і не охоплює всіх його конститутивних ознак. До них належать: способи його вчинення – шляхом застосування обману та/або зловживання довірою; корисливий мотив; вчинення його в різних сферах суспільних відносин, охоронюваних КК України. З урахуванням ознак та положень кримінально-правової доктрини пропонується уточнене поняття шахрайства як кримінально-правової категорії: шахрайство – це суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчиняються шляхом обману чи зловживання довірою з корисливих мотивів і спрямовані на заволодіння чужим майном, правом на майно або предметами, які мають особливий режим обігу, відповідальність за які передбачена у КК України. Відповідно шахрайство, вчинене в умовах воєнного стану, – це аналогічні суспільно небезпечні протиправні діяння, що вчиняються в умовах воєнного стану, вчинені вказаними способами та із зазначеною метою.

Дане дослідження відкриває перспективи розробки пропозицій для вдосконалення КК України щодо притягнення до відповідальності за вчинення шахрайства в умовах воєнного стану як правопорушення із підвищеним ступенем суспільної безпеки.

1. Фінагеев В. О. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 166-175 2. Ємельянов М. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: монографія. Київ: Право, 2014. 176 с. 3. Маримонська А.П., Михайліна Т.В. Шахрайство як вид протиправної поведінки: способи вчинення та проблеми кваліфікації. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2016. Т. 2. № 8. С. 34-38. 4. Чумакова А., Шинкаренко І. Кримінальна відповідальність за шахрайство. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики: матер. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 09 грудня 2022 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 244 с.

5. Івасюк Х.С. Поняття та ознаки способу вчинення шахрайства у сфері страхування майна. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Зб. матер.* Харків, 2017. С. 91-92. 6. Клименко О. А., Савченко А. В. Шахрайство у сфері надання туристичних послуг в Україні: кримінально-правова характеристика та запобігання: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2018. 226 с. 7. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис. докт. юрид. н. Київ, 2010. 34 с. 8. Афанасенко С.І. Історико-правовий розвиток феномену шахрайства. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2015. 4. С. 11-146. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/4/45.pdf> 9. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству, що вчиняються жінками в Україні: дис. канд. юрид. н. Київ, 2019. 235 с. 10. Чорнуцький С. П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. *Економіка та держава.* 2011. № 7. С. 127-131. 11. Хамига Ю.Я. Фінансове шахрайство: критерії, ідентифікації та напрями мінімізації: дис. докт. філософії 072 – Фінанси, банківська справа та страхування. 2020. 308 с. 12. Чайка І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні: дис. докт. філософії. 081 - Право. 296 с. 13. Дроздова Л.В. Психологічні та психофізіологічні чинники шахрайства: дис. докт. філософії 053 - Психологія. Харків, 2021. 272 с. 14. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження: дис. канд. юрид. н. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 246 с. 15. Кришевич О. В. Інститут шахрайства в кримінальному праві України. 2016. С. 296-297. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d224a85-53f5-4f35-a1fb-1642a12cb678/content>

References

1. Finaheiev V.O. Stan naukovoho rozroblennia problem zapobihannia shakhraistvu u sferi bankivskoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* 2016. № 2. S. 166-175. 2. Yemelianov M.V. Kryminalna vidpovidalnist za shakhraistvo: monohrafiia. Kyiv: Pravo, 2014. 176 s. 3. Marymonsk A.P., Mikhailina T.V. Shakhraistvo yak vyd protypravnoho povedinky: sposoby vchynennia ta problemy kvalifikatsii. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa.* 2016. T. 2. № 8. S. 34-38. 4. Chumakova A., Shynkarenko I. Kryminalna vidpovidalnist za shakhraistvo. *Protydiia orhanizovanii zlochynnosti: problemy teorii ta praktyky: mater. vseukr. nauk.-prakt. seminaru (m. Dnipro, 09 hrudnia 2022 r.).* Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 244 s. 5. Ivasiuk Kh. S. Pontiattia ta oznaky sposobu vchynennia shakhraistva u sferi strakhuvannia maina. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu. Zb. mater. Kharkiv, 2017. S. 91-92. 6. Klymenko O. A., Savchenko A. V. Shakhraistvo u sferi nadannia turystychnykh posluh v Ukraini: kryminalno-pravova kharakterystyka ta zapobihannia: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk», 2018. 226 s. 7. Cherniavskiy S.S. Teoretychni ta praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia finansovoho shakhraistva: avtoref. dys. dokt. yuryd. n. Kyiv,

2010. 34 s. **8.** Afanasenko S.I. Istoryko-pravovyi rozvytok fenomenu shakhraistva. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. 2015. 4. S. 11-146. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2015/4/45.pdf> **9.** Taran T.H. Zapobihannia shakhraistvu, shcho vchyniaiuetsia zhinkamy v Ukraini: dys. kand. yuryd. n. Kyiv, 2019. 235 s. **10.** Chornutskyi S. P. Sut i metodyka vyjavlennia faktiv finansovoho shakhraistva. *Ekonomika ta derzhava*. 2011. № 7. S. 127-131. **11.** Khamyha Yu.Ya. Finansove shakhraistvo: kryterii, identyfikatsii ta napriamy minimizatsii: dys. dokt. filosofii 072 – Finansy, bankivska sprava ta strakhuvannia. 2020. 308 s. **12.** Chaika I.M. Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia shakhraistvu v Ukraini: dys. dokt. filosofii 081 - Pravo. 296 s. **13.** Drozdova L.V. Psykholohichni ta psykhofiziolohichni chynnyky shakhraistva: dys. dokt. filosofii 053 - Psykholohiia. Kharkiv, 2021. 272 s. **14.** Chernyshov H.M. Finansove shakhraistvo v investytsiino-budivelnnii sferi: kryminolohichne doslidzhennia: dys. kand. yuryd. n. / Nats. un-t «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2016. 246 s. **15.** Kryshevych O.V. Instytut shakhraistva v kryminalnomu pravi Ukrainy. 2016. S. 296-297. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d224a85-53f5-4f35-a1fb-1642a12cb678/content>

Fediunin Dmytro. Criminal law concept of fraud as a type of illegal behavior

Fraud is traditionally regarded as one of the most intellectually complex forms of criminal offenses against property. In contemporary conditions, especially under martial law, fraudulent conduct acquires new forms and demonstrates increased social dangerousness. The transformation of social relations, digitalization of economic processes, and wartime vulnerabilities have significantly influenced both the scale and the qualitative characteristics of fraudulent activities.

The purpose of this research is to determine the essential features of fraud and to formulate a refined criminal law definition of fraud as a legal category. The study is based on doctrinal analysis of Ukrainian criminal law, comparative examination of legislative provisions, and systematization of scholarly approaches to defining fraud.

The Criminal Code of Ukraine (Article 190) defines fraud as the unlawful acquisition of another person's property or the right to property by deception or abuse of trust. However, the doctrinal analysis demonstrates that this legislative definition is relatively narrow and does not fully reflect the complexity of fraud as a criminal law phenomenon. Fraud manifests itself not only in traditional property-related contexts but also in areas involving special objects with restricted circulation, public financial interests, and digital economic relations.

The research identifies the following constitutive features of fraud:

1. Method of commission – deception and/or abuse of trust as obligatory means of committing the offense.
2. Mercenary motive – the intent to obtain unlawful material benefit.

3. Object of encroachment – property, property rights, or objects subject to a special legal regime of circulation.

4. Sphere of commission – various areas of social relations protected by criminal law.

It is substantiated that fraud should be understood not only as a specific *corpus delicti* defined in Article 190 of the Criminal Code but also as a broader criminal law category encompassing different legislative manifestations united by common objective and subjective characteristics.

Based on the conducted analysis, the author proposes a refined definition: fraud is a socially dangerous unlawful act committed by deception or abuse of trust for mercenary motives and aimed at taking possession of another person's property, property rights, or objects subject to a special circulation regime, liability for which is provided by the Criminal Code of Ukraine.

Particular attention is paid to fraud committed under martial law. The introduction of qualifying circumstances related to martial law reflects the legislator's recognition of the increased degree of social dangerousness of such acts. Fraud in wartime conditions undermines not only property relations but also public trust, economic stability, and national resilience. Therefore, fraud committed under martial law should be defined as socially dangerous unlawful acts committed in wartime conditions by deception or abuse of trust for mercenary motives and aimed at unlawful acquisition of protected objects.

The scientific novelty of this study lies in the systematization of doctrinal approaches and in the formulation of an integrated criminal law definition that reflects both legislative provisions and practical realities. The proposed conceptual clarification may serve as a theoretical basis for improving law enforcement practice and for further legislative refinement of fraud-related provisions.

The results of this research may be used in the interpretation of criminal law norms, in the qualification of fraudulent acts, and in developing proposals for enhancing criminal liability mechanisms in wartime conditions.

Key words: fraud, deception, abuse of trust, unlawful material benefit, social dangerousness, criminal offenses against property, property rights, martial law, criminal liability.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ДО ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЗА УМОВ ВІЙНИ

Проаналізовано основні регулятивні акти, що регламентують порядок перетинання кордону Європейського Союзу, практики Суду Європейського Союзу щодо Директиви 2008/115/ЄС (Return Directive), а також законодавство окремих європейських країн у частині побудови національної моделі юридичної відповідальності за незаконне перетинання кордону відповідної держави. Зроблено висновок, що у законодавстві країн Європейського Союзу наявна адміністративно-правова модель реагування на незаконне перетинання державного кордону, що ґрунтується на положеннях Директиви 2008/115/ЄС та Регламенту (ЄУ) 2016/399, а також на інших нормативних документах Європейського Союзу. Національне законодавство Німеччини, Франції та Італії передбачає застосування адміністративних і міграційних заходів як основного механізму реагування, тоді як кримінальна відповідальність використовується лише у виняткових випадках, як правило, за невиконання адміністративного акту про видворення іноземця з території держави, а також за сприяння незаконній міграції. В Україні застосовано кримінально-правову модель юридичної відповідальності, в межах якої незаконне перетинання державного кордону визнається кримінальним правопорушенням, що відповідає умовам воєнного стану та підвищених безпекових ризиків.

Ключові слова: *незаконне перетинання державного кордону, право Європейського Союзу, практика Суду Європейського Союзу, адміністративно-правова модель, незаконне перетинання державного кордону, кримінальна відповідальність, безпекові ризики.*

Kharchenko Igor. On the problem of implementing the european model of responsibility for illegal crossing of the state border in war conditions in Ukraine

The main regulatory acts governing the procedure for crossing the European Union border; the practice of the Court of Justice of the European Union

© ХАРЧЕНКО Ігор Євгенович – аспірант відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0008-8751-7833; e-mail: kharchenko.i.ye@gmail.com

regarding Directive 2008/115/EC (Return Directive), as well as the legislation of individual European countries regarding the development of a national model of legal liability for illegal crossing of the border of the respective state have been analysed. It is concluded that the legislation of European Union countries provides for an administrative and legal model of response to illegal border crossing, based on the provisions of Directive 2008/115/EC and Regulation (EU) 2016/399, as well as other regulatory documents of the European Union. The national legislation of Germany, France and Italy provides for the application of administrative and migration measures as the main response mechanism, while criminal liability is used only in exceptional cases, usually for failure to comply with an administrative act on the expulsion of a foreigner from the territory of the state, as well as for facilitating illegal migration. Ukraine has adopted a criminal law model of legal liability, under which illegal crossing of the state border is recognised as a criminal offence, which corresponds to the conditions of martial law and increased security risks.

Key words: *illegal crossing of the state border; European Union law, practice of the Court of Justice of the European Union, administrative and legal model, illegal crossing of the state border, criminal liability, security risks.*

Вступ. У сучасному світі питання безпеки та контролю за кордонами держав набувають дедалі більшої важливості, оскільки вони є основою забезпечення суверенітету і територіальної цілісності кожної країни. Протидія незаконному перетинанню державних кордонів є важливим елементом національної безпеки, для забезпечення якої вживаються різноманітні заходи, які регулюються як на національному, так і на міжнародному рівнях. В рамках Європейського Союзу (ЄС) питання безпеки зовнішніх кордонів держав-членів регулюються низкою важливих нормативно-правових актів, серед яких Шенгенський кодекс про кордони (основний документ, що визначає порядок контролю за перетином кордонів). Важливу роль у забезпеченні ефективного контролю відіграє і практика Європейського суду, яка сприяє розвитку правових норм, що гарантують гуманність та справедливість процесу. У даній статті будуть досліджені основні механізми правового регулювання відповідальності за порушення недоторканності зовнішніх кордонів на рівні ЄС в аспекті приведення у відповідність кримінального законодавства України до права ЄС. Основна увага приділяється аналізу Регламенту (ЄС) 2016/399, який визначає правила перетину кордонів, а також низки додаткових актів ЄС, що забезпечують ефективність та пропорційність покарання за несанкціонований

перетин кордонів. Особливе значення має також практика Європейського суду, яка дозволяє краще зрозуміти юридичні аспекти регулювання цієї проблеми, враховуючи гуманітарні принципи та індивідуалізацію підходу до кожного випадку. Буде здійснено огляд основних положень Шенгенського кодексу, аналіз актуальних регламентів та директив ЄС, а також розглянуто практику Суду ЄС, що стосується незаконного перетину кордонів, що дозволить більш детально оцінити ефективність правових механізмів, спрямованих на забезпечення безпеки кордонів ЄС.

Огляд джерел. У науковій літературі проблема встановлення ознак незаконного перетинання державного кордону України була предметом дослідження таких науковців, як О. Б. Ганьба, К. Д. Кулик, Ю. Б. Курилюк, В. О. Навроцький, Т. Б. Ніколаєнко, Н. А. Орловська, А. М. Притула, Ю. П. Степанова, В. В. Федосєєв, М. І. Хавронюк, С. І. Халимон та ін. Водночас слід зауважити, що поза увагою науковців залишається питання вивчення європеїзації кримінального законодавства України в частині встановлення кримінальної відповідальності за порушення недоторканності державного кордону України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, кожна держава намагається захистити свої кордони, а отже, свій суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність розробкою надійного механізму для запобігання передусім перетинанню кордонів держави у незаконний спосіб, що в більшості випадків презюмує її наявність злочинної мети в тих осіб, які перетинають кордони відповідної держави. На глобальному та регіональному рівнях приймаються й нормативні документи щодо контролю зовнішніх кордонів держав. Вказане стосується й права ЄС.

Найбільш важливий акт у цій царині – Регламент (ЄС) 2016/399 Європейського Парламенту та Ради від 09.03.2016 про Кодекс Союзу про режим перетину кордонів людьми (Шенгенський кодекс про кордони). Передусім у цьому документі міститься визначення понять внутрішніх та зовнішніх кордонів [1]. Як передбачено у ст. 5 цього кодексу, зовнішні кордони можна перетинати лише у пунктах пропуску через кордон та протягом встановленого часу їх роботи. Години роботи мають бути чітко вказані у пунктах пропуску через кордон, які не працюють цілодобово (ч. 1). Держави-члени запроваджують покарання відповідно до свого національного

законодавства за несанкціонований перетин зовнішніх кордонів у місцях, відмінних від пунктів пропуску через кордон, або в час, відмінний від встановлених годин роботи. Ці покарання мають бути ефективними, пропорційними та стримуючими» [1].

На його розвиток прийнято низку інших Регламентів ЄС. Так, це Регламент (ЄС) 2017/2226 Європейського Парламенту і Ради від 30.11.2017, в якому передбачено системи «в'їзд – виїзд» (EES) для реєстрації даних про в'їзд / виїзд та відмову у в'їзді / виїзді громадянам третіх країн, які перетинають зовнішні кордони держав-членів. Регламентом (ЄС) 2017/2226 встановлено умови, за яких призначені органи держав-членів та Європол з метою запобігання, виявлення та розслідування терористичних злочинів або інших серйозних кримінальних злочинів можуть отримувати доступ до EES [2].

Регламент (ЄС) 2018/1861 Європейського Парламенту і Ради від 28 листопада 2018 р. про запровадження, функціонування і використання Шенгенської інформаційної системи (SIS) у сфері прикордонних перевірок передбачають, зокрема, умови для внесення попереджень про відмову в'їзду та перебування на території ЄС, до яких віднесено такі: «(а) держава-член дійшла висновку, на основі індивідуальної оцінки, яка включає оцінку особистих обставин відповідного громадянина третьої країни та наслідків відмови йому у в'їзді та перебуванні, що присутність цього громадянина третьої країни на її території становить загрозу державному порядку, громадській безпеці або національній безпеці, і в результаті держава-член ухвалила судове або адміністративне рішення відповідно до свого національного законодавства про відмову у в'їзді та перебуванні та видала національне попередження про відмову у в'їзді та перебуванні; або (б) держава-член видала заборону на в'їзд відповідно до процедур, що дотримуються Директиви 2008/115/ЄС, стосовно громадянина третьої країни. Ситуації, що охоплюються пунктом (а) параграфу 1, виникають, якщо: (а) громадянина третьої країни було засуджено в державі-члені за злочин, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк щонайменше один рік; (б) існують вагомі підстави вважати, що громадянин третьої країни скоїв серйозний кримінальний злочин, включаючи терористичний злочин, або є чіткі ознаки його чи наміру скоїти такий злочин на території держави-члена; або (с) грома-

дянин третьої країни обійшов або намагався обійти законодавство Союзу або національне законодавство щодо в'їзду на територію держав-членів та перебування на ній (ст. 24). У цьому Регламенті під терористичним злочиним розуміється злочини згідно з національним законодавством, зазначені у статтях 3–14 Директиви (ЄС) 2017/541 Європейського Парламенту та Ради (1), або еквівалентні одному з цих злочинів для держав-членів, які не пов'язані цією Директивою (п. 18 ст. 3)» [3].

Додатково вказані питання в Регламенті (ЄС) 2018/1861 регулюються Регламентом (ЄС) 2018/1726 від 14.11.2018 [4] та Регламентом (ЄС) 2018/1860 від 28.11.2018 [5].

Європейське інтегроване управління кордонами детально регламентовано у Регламенті (ЄС) 2019/1896 Європейського Парламенту й Ради від 13 листопада 2019 р. про Європейську прикордонну і берегову охорону. Так, у п. 1а ст. 3 Регламенту встановлено, що «європейське інтегроване управління кордонами складається, зокрема, з прикордонного контролю, включаючи заходи, пов'язані із запобіганням та виявленням транскордонної злочинності на зовнішніх кордонах, зокрема контрабанди мігрантів, торгівлі людьми та тероризму» [6].

Окрім того, на рівні ЄС прийнято цілу низку інших регламентів та директив, які передбачають заходи забезпечення недоторканності зовнішніх кордонів ЄС [7].

Відзначимо наявність цілої низки директив ЄС у сфері регулювання порядку перетинання державного кордону. Передусім це Директива 2008/115/ЄС (Return Directive – Директива про повернення) від 16.12.2008. Вона є важливим інструментом міграційного законодавства ЄС, яка встановлює спільні стандарти та процедури для повернення громадян третіх країн, які перебувають на території держав-членів ЄС без належного правового статусу. Основною метою директиви є упорядкування процедур повернення та забезпечення того, щоб повернення осіб, що перебувають незаконно, здійснювалося гуманно та ефективно, з повагою до їхніх прав і гідності [8]. Тобто в цій ключовій Директиві не йдеться про встановлення кримінальної відповідальності за незаконне перетинання кордону ЄС, лише встановлено спільні стандарти для процедур повернення громадян третіх країн, які незаконно перебувають в ЄС, зокрема передбачені гарантії для осіб, що підлягають

поверненню, і вказано на важливість гуманного ставлення до них під час всіх етапів процедури.

Важливим аспектом аналізу рамоквих підходів ЄС до проблем реагування на незаконне перетинання кордону ЄС є аналіз практики Суду ЄС щодо Директиви 2008/115/ЄС (Return Directive).

Перша знакова справа Суду ЄС – справа *El Dridi* (C-61/11 PPU). У Рішенні Суду йдеться про те, що «*Hassen El Dridi* перебував на території Італії без належного дозволу на перебування. Після відмови від добровільного повернення він був затриманий. Суд першої інстанції засудив його до тюремного ув'язнення за порушення міграційного законодавства. У своєму рішенні від 28.04.2011 року Суд ЄС сформулював правову позицію, що Директива ЄС 2008/115/ЄС встановлює адміністративну процедуру повернення, яка має пріоритет перед кримінальними санкціями. Суд визнав, що кримінальне покарання у вигляді тюремного ув'язнення за сам факт незаконного перебування суперечить цілям цієї Директиви, зокрема ефективності процедури повернення» [9]. Таким чином, рішення Суду ЄС у справі *El Dridi* (C-61/11 PPU) стало важливим для глумачення принципу гуманності та пріоритету адміністративних процедур згідно з Директивою 2008/115/ЄС.

Згідно з рішенням Суду ЄС у справі *Alexandre Achughbadian* (C-329/11) громадянина Вірменії, який незаконно перебував на території Франції, після відмови у наданні статусу біженця було затримано за порушення міграційного законодавства, і йому було запропоновано покинути територію цієї держави добровільно. Однак він оскаржив рішення про видворення, і питання стосувалося того, чи можна застосовувати кримінальну відповідальність до осіб, що порушують правила перебування після відмови в притулку. В своєму рішенні від 06.12.2011 Суд ЄС визначив, що «Директива 2008/115/ЄС повинна забезпечити захист осіб, які незаконно перебувають на території держави-члена, але ці особи не можуть бути покарані за сам факт незаконного перебування, якщо вони мають право на міжнародний захист або можливість оскарження рішення про повернення» [10]. Слід зазначити, що в цьому рішенні підкреслювалося: «Директива про повернення» не призначена для повної гармонізації національних правил щодо перебування іноземних громадян. Тому вона не перешкоджає національному законодавству кваліфікувати незаконне перебування громадянина

третьої країни як правопорушення та встановлювати кримінальні санкції, включаючи позбавлення волі» [10].

Перелік таких рішень Суду ЄС можна продовжувати. Однак всі вони спрямовані на те, щоб акцентувати увагу на такі ключові принципи реагування на незаконне перетинання кордону ЄС, зокрема зі злочинною метою та/або в незаконний спосіб: 1) гуманність (примусове повернення не повинно порушувати права особи); 2) пріоритет адміністративних процедур перед кримінально-правовими заходами; 3) наявність процедурних гарантій (особи, які підлягають поверненню, повинні мати право на судовий захист та можливість оскаржити рішення); 4) індивідуалізація підходу (кожен випадок має бути оцінений індивідуально, з огляду на стан здоров'я, вразливість та інші обставини).

Незважаючи на уніфікований вплив права ЄС, держави-члени зберігають певну автономію у визначенні форм і меж відповідальності за порушення режиму державного кордону. Водночас аналіз національного законодавства окремих держав ЄС свідчить про домінування адміністративно-правової моделі реагування, за якої кримінальна відповідальність має винятковий характер.

У ФРН правове регулювання перебування іноземців здійснюється на підставі Aufenthaltsgesetz (AufenthG) (Закон про перебування іноземців у Німеччині) [11]. Основним механізмом реагування на незаконне перебування є адміністративні міграційні заходи, зокрема обов'язок залишити територію держави та примусове видворення (§§ 50, 58 AufenthG).

У цьому ж Законі передбачено й підставу для кримінальної відповідальності за незаконне перебування громадян третіх країн на території ФРН. Так, згідно з § 95 AufenthG кримінальна відповідальність для таких осіб настає за «наявності таких обставин, як використання підроблених документів, повторність порушення або умисне невиконання рішення про видворення» [11]. Таким чином, незаконне перетинання державного кордону як самостійний факт не розглядається німецьким законодавством як кримінально каране діяння. У § 96 AufenthG передбачено кримінальну відповідальність за незаконне переміщення іноземців через кордон. За ч. 1 цього § позбавленням волі на строк від 6 місяців до 10 років, у менш тяжких випадках – позбавленням волі на строк до 5 років або штрафом карається «особа, яка схилила іншу особу або допо-

могла їй вчинити діяння, передбачені § 95 AufenthG з отриманням неправомірної вигоди, повторно, щодо кількох осіб». За ч. 2 § 96 AufenthG підлягає кримінальній відповідальності особа за діяння, передбачені його ч. 1, вчинені «з метою отримання прибутку, членом злочинної організації, яка утворена для вчинення таких дій, має при собі вогнепальну або іншу зброю для використання її під час вчинення протиправних дій, піддає осіб, яких переправляють через державний кордон, небезпечному для життя, нелюдському або принижуючому поведженню або небезпеці серйозної шкоди здоров'ю або намагається уникнути поліцейського контролю в дорожньому русі, грубо порушуючи правила дорожнього руху та проявляючи безвідповідальність, тим самим ставлячи під загрозу життя або здоров'я іншої людини або чуже майно значної вартості». За такі дії передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не менше 1 року. Так само карається особа, яка «діє на користь неповнолітнього іноземця, який в'їжджає на територію ФРН без супроводу особи, яка має право опіки, або третьої особи, яка взяла на себе догляд або опіку над ним, навіть якщо він не вчинив умисного протиправного діяння». У менш тяжких випадках передбачено застосування покарання у виді позбавлення волі на строк від 6 місяців до 10 років. Згідно з § 96 AufenthG кримінальним правопорушенням є і замах на його вчинення [11].

Таким чином, у ФРН передбачено таку модель реагування на порушення законодавства ФРН, яка ґрунтується на пріоритеті адміністративно-правового регулювання з обмеженим застосуванням кримінально-правових засобів. При цьому не встановлено кримінальної відповідальності за саме по собі незаконне перетинання кордонів ФРН, а виключно або за порушення міграційного законодавства держави перебування, або за вчинення певних дій, спрямованих на незаконне переправлення мігрантів на територію цієї країни.

У Французькій Республіці правове регулювання статусу іноземців здійснюється відповідно до Code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile (Кодекс про в'їзд та проживання іноземців і про право на притулок (CESEDA)). Центральним інструментом реагування на незаконне перебування є адміністративне рішення obligation de quitter le territoire français (OQTF) [12].

Кримінальна відповідальність у французькому праві настає не за сам факт незаконного в'їзду на територію Франції. Вона мож-

лива лише у випадку невиконання адміністративного рішення про видворення, що прямо передбачено Art. L824-9 CESEDA. Такий підхід був сформований з урахуванням практики Суду Європейського Союзу та відповідає вимогам Директиви 2008/115/ЄС. За ухилення від виконання адміністративного рішення про видворення цією статтею передбачено покарання у виді 3 років позбавлення волі [12].

Окрім того, у Articles L823-1 – L823-9 CESEDA передбачається кримінальна відповідальність за т.зв. незаконну міграцію та сприяння їй. Йдеться про «сприяння незаконному в'їзду, переміщенню та перебуванню громадян третіх країн на території Франції». Якщо такі дії вчинені без обтяжуючих ознак, то за їх учинення передбачено покарання у виді 5 років позбавлення волі або штрафу у розмірі 30 000 євро (Art. L823-1). Згідно з Art. L823-3 за вчинення указанного правопорушення організованою групою або за обставин, що наражають іноземців на небезпеку реального спричинення смерті, або шкоди здоров'ю, яка може призвести до каліцтва або постійної інвалідності, або поєднані з нелюдськими умовами життя, транспортування, праці чи проживання, або мають наслідком відокремлення неповнолітніх іноземців від їх сімейного середовища чи традиційного оточення, передбачено призначення покарання у виді 10 років позбавлення волі та штрафу в розмірі 750 000 євро [12].

Окрім того, до фізичних осіб, засуджених за вказаними статтями, передбачено призначення різноманітних додаткових покарань – заборона перебування на території Франції на строк до 5 років, зупинення дії водійського посвідчення на строк до 5 років, конфіскація речі, яка використовувалася або була призначена для вчинення правопорушення, заборона на строк до 5 років здійснювати професійну діяльність, в ході якої було скоєно правопорушення 9 Art. L823-4 CESEDA) [12].

У Articles L823-7 – L823-8 CESEDA передбачено додаткові покарання юридичним особам за сприяння нелегальній міграції. Йдеться про заборону здійснювати діяльність, під час або в зв'язку з якою було вчинено правопорушення, а також про конфіскацію всього або частини майна [12].

Отже, у Франції також не передбачено можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які незаконно перетнули

державний кордон, а лише за невиконання відповідного адміністративного акта про примусове видворення іноземців з Франції, а також за сприяння незаконній міграції. При цьому французька модель реагування на факти порушення міграційного законодавства демонструє чітке розмежування між адміністративним примусом та кримінальною відповідальністю, де остання застосовується як вторинний засіб впливу на правопорушника.

В Італійській Республіці правове регулювання у сфері міграції здійснюється на підставі Decreto Legislativo 25 luglio 1998, n. 286 (Testo unico sull'immigrazione). Відповідно до Art. 10-bis цього нормативного акта незаконний в'їзд або перебування іноземця на території держави кваліфікується як адміністративне правопорушення, що тягне застосування штрафу розмірі від 5 000 до 10 000 євро, а також їх видворення. Кримінальна відповідальність передбачена лише у випадках невиконання наказу про видворення або повторного порушення після завершення адміністративної процедури (Art. 14) [13]. Такий підхід був безпосередньо скоригований під впливом рішень Суду ЄС, зокрема у справі El Dridi.

Згідно з Art. 14 Decreto Legislativo передбачено кримінальну відповідальність за сприяння, керівництво, організацію, фінансування, перевезення або вчинення інших дій, спрямованих на незаконне забезпечення в'їзду іноземців на територію Франції. Такі дії караються покаранням у виді позбавлення волі на строк від 2 до 6 років та штрафом у розмірі 15 000 євро. За вчинення вказаного злочину щодо 5 або більше осіб, перевезення осіб зі створенням небезпеки їх життю або здоров'ю, або в умовах, що принижує їх гідність, або вчинене трьома чи більше особами за попередньою змовою, або з використанням міжнародних транспортних послуг чи документів, які є підробленими, зміненіми або іншим чином незаконно отриманими, або особами, які мають доступ до зброї або вибухових речовин, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від 6 до 16 років та штрафом у розмірі 15 000 євро для кожної особи. Окрім того, передбачено збільшення покарання у виді позбавлення волі на суму, що становить від третини до половини розміру штрафу (до 25 000 євро), у разі сприяння незаконній міграції, вчиненій з метою вербування людей для проституції або сексуальної чи трудової експлуатації, або передбачають залучення неповнолітніх для участі в незаконній діяльності з метою сприян-

ня їх експлуатації, або вчиняються з метою отримання прибутку, навіть опосередковано [13].

Таким чином, італійська модель порушення міграційного законодавства, як і у випадку німецького та французького законодавства, не передбачає кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону цієї країни. Такі дії оцінюються як адміністративне правопорушення. Кримінальна відповідальність передбачена за дії, що полягають у сприянні незаконній міграції в Італію.

На відміну від законодавства Європейських країн, яке аналізувалося, в Україні передбачено кримінально-правову модель юридичної відповідальності, в межах якої незаконне перетинання державного кордону визнається кримінальним правопорушенням, що відповідає умовам воєнного стану та підвищених безпекових ризиків. Так, згідно з КК України кримінально-протиправним визнається перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості (ст. 332-2). Окрім того, у цьому Кодексі встановлено кримінальну відповідальність й за інші кримінальні правопорушення, що полягають у незаконному перетинанні державного кордону України у незаконний спосіб та/або зі злочинною метою. Це перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-6), незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК України). Наголосимо, що наявність такого кримінально-правового механізму реагування на незаконне перетинання державного кордону України є виправданим та необхідним у нашій державі, враховуючи перебування України у стані війни з Російською Федерацією.

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз національних моделей Німеччини, Франції та Італії реагування на факти незаконного в'їзду та незаконного перебування іноземців на території цих країн дозволяє зробити висновок, що в державах ЄС незакон-

не перетинання державного кордону або незаконне перебування іноземців розглядається переважно як міграційне правопорушення, реагування на яке здійснюється в межах адміністративного та міграційного права. Кримінально-правові засоби застосовуються не автоматично, не за самі по собі такі дії, а лише після використання адміністративних механізмів впливу, а також у разі сприяння незаконній міграції іноземців на територію вказаних держав, що підтверджується положеннями § 95–96 Aufenthaltsgesetz ФРН, Articles L824-9 та L823-1–L823-9 CESEDA Франції, а також Articles 12 та 14 Decreto Legislativo No. 286/1998 Італії. Такий підхід відповідає загальній логіці права ЄС та практиці Суду ЄС і принципово відрізняється від моделі, яка застосовується в Україні в умовах воєнного стану.

1. REGULATION (EU) 2016/399 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 9 March 2016 on a Union Code on the rules governing the movement of persons across borders (Schengen Borders Code). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016R0399-20251012>

2. REGULATION (EU) 2017/2226 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 30 November 2017 establishing an Entry/Exit System (EES) to register entry and exit data and refusal of entry data of third-country nationals crossing the external borders of the Member States and determining the conditions for access to the EES for law enforcement purposes, and amending the Convention implementing the Schengen Agreement and Regulations (EC) No 767/2008 and (EU) No 1077/2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02017R2226-20190611>

3. REGULATION (EU) 2018/1861 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 28 November 2018 on the establishment, operation and use of the Schengen Information System (SIS) in the field of border checks, and amending the Convention implementing the Schengen Agreement, and amending and repealing Regulation (EC) No 1987/2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02018R1861-20190611>

4. REGULATION (EU) 2018/1726 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 November 2018 on the European Union Agency for the Operational Management of Large-Scale IT Systems in the Area of Freedom, Security and Justice (eu-LISA), and amending Regulation (EC) No 1987/2006 and Council Decision 2007/533/JHA and repealing Regulation (EU) No 1077/2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02018R1726-20190611>

5. REGULATION (EU) 2018/1860 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 28 November 2018 on the use of the Schengen Information System for the return of illegally staying third-country nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/>

TXT/?uri=CELEX:32018R1860 **6.** REGULATION (EU) 2019/1896 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1578495172261&uri=CELEX:32019R1896> **7.** Законодавство ЄС та найкращі європейські практики щодо контролю на зовнішніх кордонах Шенгенської зони. Офіційний вебсайт Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/uk/zakonodavstvo-yes-ta-najkrashiyevropejski-praktiki-shodo-kontrolyu-na-zovnishnih-kordonah-shengenskoyizoni> **8.** Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/115/oj/eng> **9.** Judgment of the Court (First Chamber) of 28 April 2011 (reference for a preliminary ruling from the Corte d'appello di Trento — Italy) — Criminal proceedings against Hassen El Dridi alias Karim Soufi (Case C-61/11 PPU). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2011_186_R_0008_02 **10.** Grand Chamber of the CJEU - C-329/11 Achughbabian Alexandre Achughbabian v Préfet du Val-de-Marne. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/cjeu-c-32911-achughbabian-alexandre-achughbabian-v-pr%C3%A9fet-du-val-de-marne> **11.** Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/ **12.** Code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000033334270> **13.** Decreto Legislativo 25 luglio 1998, n. 286 (Testo unico sull'immigrazione). URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:1998-07-25;286> **14.** Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Kharchenko Igor. On the problem of implementing the european model of responsibility for illegal crossing of the state border in war conditions in Ukraine

The article analyses the main regulatory acts governing the procedure for crossing the European Union border, the practice of the Court of Justice of the European Union regarding Directive 2008/115/EC (Return Directive), as well as the legislation of individual European countries in terms of establishing a national model of legal liability for illegal crossing of the border of the respective state. Usually, the legislation of European Union countries provides for an administrative and legal model of response to illegal crossing of the state border of a particular state, based on the provisions of Directive 2008/115/EC and Regulation (EU) 2016/399, as well as other regulatory documents of the European Union. National legislation in Germany (Aufenthaltsgesetz), France (CESEDA) and Italy (Legislative Decree No. 286/1998) provides for the use of administrative and migration measures as the primary response mechanism,

while criminal liability is used only in exceptional cases, usually for failure to comply with an administrative act on the expulsion of a foreigner from the territory of the respective state, as well as for facilitating illegal migration. A comparative legal study of the approaches of the European Union and Ukraine to the criminalization of illegal crossing of the state border was carried out, taking into account the different security context of the functioning of criminal law, which made it possible to justify the admissibility of deviating from the model of decriminalization established in European Union law in the exceptional circumstances of martial law. A comparative legal analysis of Ukrainian criminal law with European Union law, European Union court practice, and the criminal law of individual European countries (Germany, France, Italy) indicates the existence of two conceptually different models of legal liability for illegal crossing of the state border. Ukraine applies a criminal law model of legal liability, under which illegal crossing of the state border is recognized as a criminal offence, which corresponds to the conditions of martial law and increased security risks. In contrast, European Union countries predominantly use an administrative-legal approach aimed at regulating migration processes with a priority on protecting human rights and complying with international standards. This difference is due to varying levels of security threats, the characteristics of legal systems, and the obligations of states under international law.

Key words: illegal crossing of the state border, European Union law, practice of the Court of Justice of the European Union, administrative and legal model, illegal crossing of the state border, criminal liability, security risks.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 340.12:341.231.14:39(6)
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-308
ISSN 1563-3349

В. Є. УЛИГАНЕЦЬ

**ЕПІСТЕМІОЛОГІЧНИЙ РОЗРИВ
У ПРОТИДІЇ ЖІНОЧОМУ ГЕНІТАЛЬНОМУ КАЛІЦТВУ:
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ
ТА АНТРОПОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІРИ**

Досліджується проблема жіночого генітального каліцтва як шкідливої традиційної практики, що зберігається в низці африканських держав попри її міжнародно-правову заборону. Проаналізовано класифікацію цієї практики відповідно до підходу Всесвітньої організації охорони здоров'я та розглянуто основні універсальні й регіональні міжнародно-правові акти, спрямовані на її заборону. Особливу увагу приділено антрополого-правовому виміру проблеми та результатам польових досліджень серед окремих етнічних груп Східної Африки. Зроблено висновок, що збереження цієї практики значною мірою пов'язане з функціонуванням звичаєвих правопорядків, у межах яких вона виконує соціальні та символічні функції. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до протидії практиці калічення жіночих статевих органів, що поєднує міжнародно-правові механізми з урахуванням соціокультурного контексту.

Ключові слова: антропология права, звичаєве право, міжнародне право прав людини, міжнародні договори, жіноче генітальне каліцтво, порушення прав людини.

© УЛИГАНЕЦЬ Вікторія Євгенівна – докторка філософії, директорка Центру досліджень країн Африки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукова співробітниця відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0003-7310-7757; e-mail: ulighaniets@gmail.com

Ulyhanets Viktoria. Epistemological gap in combating female genitalia mutilation practice: international legal and legal anthropological dimensions

The problem of female genital mutilation as a harmful traditional practice that persists in a number of African states despite its prohibition under international law is examined. The classification of this practice in accordance with the approach of the World Health Organization is analysed, and the main universal and regional international legal instruments aimed at its prohibition are considered. Particular attention is paid to the anthropological-legal dimension of the problem and to the results of field research among certain ethnic groups of East Africa. It is concluded that the persistence of this practice is largely connected with the functioning of customary legal orders within which it performs social and symbolic functions. The necessity of a comprehensive approach to countering the practice of female genital mutilation, combining international legal mechanisms with consideration of the socio-cultural context, is substantiated.

Key words: *anthropology of law, customary law, international human rights law, international treaties, female genital mutilation, human rights violations.*

Жіноче генітальне каліцтво (*female genital mutilation*) залишається однією з найбільш поширених шкідливих традиційних практик, що здійснюється щодо дівчат і жінок у низці держав Африки, Близького Сходу та окремих регіонів Азії. У сучасному міжнародному праві прав людини ця практика однозначно кваліфікується як порушення фундаментальних прав людини, зокрема права на гідність, тілесну недоторканність, здоров'я та свободу від дискримінації за ознакою статі. У зв'язку з цим міжнародне співтовариство сформувало розгалужену систему універсальних і регіональних міжнародно-правових актів, спрямованих на заборону та поступове викорінення цієї шкідливої практики.

Попри наявність міжнародно-правових заборон, криміналізацію калічення жіночих статевих органів у національному законодавстві низки держав та активну діяльність міжнародних організацій і правозахисних інституцій, ця практика продовжує зберігатися в межах окремих традиційних спільнот. У таких спільнотах вона нерідко сприймається як соціально легітимна норма, пов'язана з ритуалом переходу до дорослого життя, уявленнями про моральність, чистоту та соціальний статус жінки.

Польові антрополого-правові дослідження, проведені серед окремих етнічних груп Східної Африки, свідчать, що представники таких спільнот часто не лише не поділяють міжнародно-пра-

вову оцінку цієї практики, а й можуть бути не обізнаними про існування міжнародних заборон або глобального правозахисного дискурсу щодо калічення жіночих статевих органів. Це вказує на наявність глибшого світоглядного розриву між універсалістською моделлю міжнародного права прав людини та локальними правовими системами, а також соціальними устоями.

У цьому контексті проблема жіночого генітального каліцтва набуває міждисциплінарного характеру, оскільки її дослідження потребує поєднання міжнародно-правового аналізу з підходами антропології права, що дозволяє врахувати специфіку правового плюралізму та соціокультурного середовища, в якому функціонують відповідні практики.

Метою статті є дослідження жіночого генітального каліцтва як явища, що перебуває на перетині міжнародного права прав людини та звичаєвих правопорядків, а також аналіз причин збереження цієї практики попри її заборону в міжнародному праві та на рівні національного законодавства різних держав Африки.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати поняття та класифікацію жіночого генітального каліцтва відповідно до підходу Всесвітньої організації охорони здоров'я; дослідити міжнародно-правові акти універсального та регіонального рівнів, спрямовані на заборону цієї шкідливої практики; розкрити соціокультурні та антрополого-правові підстави збереження цієї шкідливої практики у межах окремих традиційних спільнот; проаналізувати проблему взаємодії міжнародно-правових норм і звичаєвих правопорядків у контексті правового плюралізму.

Проблема жіночого генітального каліцтва протягом останніх десятиліть перебуває у центрі уваги як міжнародно-правових, так і соціально-антропологічних досліджень. Значний внесок у формування міжнародно-правового підходу до заборони цієї практики зробили дослідження, присвячені захисту прав жінок і дітей, зокрема у контексті реалізації положень Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про права дитини та механізмів захисту прав людини.

Водночас у науковій літературі проблема жіночого генітального каліцтва активно досліджується представниками соціальної та культурної антропології. У цих дослідженнях увага зосереджується на соціокультурних підставах існування цієї практики, її зв'язку

з ритуалами ініціації, регулюванням шлюбно-сімейних відносин, увчленнями про жіночу моральність та соціальний статус. Антропологічні праці демонструють, що в межах окремих традиційних спільнот ця практика розглядається не як насильство, а як елемент соціальної інтеграції та культурної ідентичності. Водночас, попри значну кількість наукових праць, проблема взаємодії міжнародно-правових заборон із локальними звичаєвими правопорядками залишається недостатньо дослідженою. Особливо обмеженою є кількість досліджень, що поєднують міжнародно-правовий аналіз із емпіричними даними польових антропологічних досліджень, проведених безпосередньо в спільнотах, де ця практика зберігається.

Методологічну основу дослідження становить поєднання формально-юридичного методу для дослідження міжнародно-правових актів, що встановлюють заборону жіночого генітального каліцтва; порівняльно-правового методу для аналізу універсальних та регіональних механізмів протидії цій практиці; а також методи правової антропології, зокрема польові дослідження, інтерв'ювання та спостереження, проведені серед окремих етнічних груп Східної Африки. Поєднання зазначених методів дозволяє розглянути проблему жіночого генітального каліцтва не лише як об'єкт міжнародно-правового регулювання, а й як соціальну практику, що функціонує в межах звичаєвих правопорядків і формується під впливом локальних культур та правових систем.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі жіноче генітальне каліцтво розглядається як одна з найбільш небезпечних шкідливих традиційних практик, що здійснюється щодо дівчат і жінок у низці держав, зокрема африканських. Попри активну протидію з боку міжнародного співтовариства та заборону на рівні національного законодавства різних держав ця практика продовжує існувати в межах звичаєвих правопорядків, де вона виконує функції соціалізації чи символічного переходу із статусу «дитини» в «дорослого», а також контрольну функцію.

З точки зору міжнародного права, жіноче генітальне каліцтво є порушенням прав людини, оскільки передбачає немедичне втручання, що спричиняє тілесні ушкодження, сильний фізичний біль, тривалі негативні наслідки для здоров'я, а в окремих випадках становить загрозу життю внаслідок кровотеч, інфекційних ушко-

джень або інших захворювань [1, с. 16-18]. Загалом у науковій літературі часто можна зустріти поділ цих наслідків та ускладнень на короткострокові, довгострокові та акушерські [2, с. 14]. Варто зауважити, що «обтяжуючою» обставиною цієї шкідливої практики є те, що її здійснюють переважно щодо неповнолітніх дівчат, які не можуть надати усвідомлену та добровільну згоду на втручання, що прямо суперечить міжнародним стандартам захисту прав дитини. Принагідно слід згадати, що в межах антрополого-правових досліджень авторки у таких етнічних групах, як арборе і дессенеч (Ефіопія) та сабін (Уганда) дівчата з раннього віку виховуються таким чином, щоб ініціація (яка нерідко полягає саме в процедурі «жіночого обрізання») у їхньому сприйнятті була а priori. Цю тезу підтверджує і чесько-американська антропологиня, що спеціалізується на Східній Африці, Мирослава Празак, яка пише, що в громадах народу курія дитина починає чути про ініціацію з 5-6 років і ця церемонія представляється як щось, до чого слід прагнути, подія, яка обіцяє значне покращення статусу [3, с. 89], а також дає право на створення сім'ї. Немає єдиного встановленого віку, щодо дівчат якого віку проводиться така процедура. За різними даними, від немовлят, які мають декілька днів, дітям 6-10 років, у підлітковому віці та зрідка у дорослому віці, все залежить від регіону [4, с. 4] та традицій у кожного відповідного народу чи етнічної групи.

Згадані етнічні групи практикують різні види калічення жіночих статевих органів. Втім варто наголосити, що поступово можна відстежити тенденцію до «пом'якшення» звичаєвих правил і переходу від більш жорстких форм обрізання до «символічних», які в науковій літературі можна зустріти під назвою *sunna*. Загалом існує доволі багато видів «жіночого обрізання», від поділу на дві категорії (*sunna* та фараонове) [5, с. 25-26] до чотирьох типів, якими послуговується в класифікації цієї шкідливої традиційної практики Всесвітня організація охорони здоров'я (тип I – клітордектомія: часткове чи повне видалення голівки клітора та/або в рідкісних випадках – лише кліторального капюшона; тип II – ексцизія (відсічення): часткове чи повне видалення клітора та малих статевих губ, іноді також – великих статевих губ; тип III – інфібуляція: звуження входу у вагіну шляхом формування покриваючого кільця зі статевих губ, іноді з ушиванням. Часто супроводжується клітордектомією. Також є ще процедура деінфібуляція (розсічен-

ня тканин, що були раніше зшиті); тип IV – інші: проколи, надрізання, уколи, таврування, шрамування – будь-які немедичні втручання [6; 7, с. xiv]).

Втім, якою б класифікацією ми не послуговувалися для ідентифікації та розмежування видів калічення жіночих статевих органів, всі вони так описують одні й ті ж процедури тільки у вузькому чи широкому сенсі. До прикладу, вищезгадана sunna («традиція» арабською мовою) є тим самим Типом I, відповідно до класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я); Тип II – khafd («редукція» арабською мовою); Тип III – «фараонове обрізання», оскільки вважається, що воно практикувалося ще в Єгипті за часів династії фараонів (2850-525 до н. е.) [8, с. 8].

Варто зауважити, що різні етнічні групи, де практикується калічення жіночих статевих органів і де авторкою було здійснено антрополого-правові дослідження, обґрунтовували необхідність здійснення цієї процедури тим, що до проходження обрізання дівчина чи жінка є «безсутнісною істотою», а в деяких інших – «твариною». Втім, провівши значну кількість досліджень та інтерв'ю з представниками спільнот, де ця шкідлива традиційна практика все ще має місце, варто зауважити, що насправді здійснюють цю процедуру з наступних підстав, які, до речі, можуть поєднуватися і переплітатися:

- сприйняття цієї процедури як «ритуалу переходу» до дорослого життя;
- контроль над статевим життям дівчини, а якщо точніше, щоб гарантувати її «цноту» до шлюбу;
- вірування в те, що в жінки є негативна енергія і вона накопичується саме в тих частинах тіла, які видаляються. Хлопець / чоловік теж не бажає вступати в близькість з «необрізаною» дівчиною, боячись прокляття / негативної енергії, що теж сприяє другому пункту;
- неусвідомлені традиції і відповідно соціальний тиск і страх бути вигнаною зі свого племені;
- традиційні уявлення про жіночу «чистоту» та «естетику»;
- у літературі згадується ще така підстава – невірна релігійна інтерпретація [9, с. 100-101]. Хоча за результатами авторських польових досліджень не можна підтвердити цей пункт.

Як ми бачимо, існують різні пояснення цієї шкідливої традиційної практики, відповідно і думки дослідників розходяться щодо цього питання. До прикладу, американська антропологиня Сюзанн Леклерк-Мадлала (*Suzzan Leclerc-Madlala*) вважає, що це є головним мотивом зменшення жіночої чутливості та сексуальної активності [10, с. 236]. Інші сучасні соціальні дослідження описують ці практики як спосіб ініціації жінок у суспільствах, набуття практичного та еротичного, а іноді і «магічного» знання, необхідного для трансформації дівчини у жінку [10, с. 236]. Втім більш резонуючою авторським польовим дослідженням та емпіричному досвіду є позиція Еллен Грюнбаум (*Ellen Gruenbaum*), яка вважає, що в різних культурах наводяться різні первинні причини і що кожен регіон чи культурно ідентифікована група, ймовірно, матиме більше одного пояснення для будь-якої практики [11, с. 49].

Жіноче генітальне каліцтво прямо або опосередковано заборонене низкою універсальних та регіональних міжнародно-правових актів, адже воно є порушенням прав людини, оскільки передбачає калічення жіночих статевих органів без жодних медичних показань. Із цією шкідливою практикою активно бореться міжнародне співтовариство на рівні міжнародних урядових та неурядових організацій, правозахисних організацій та на рівні національного законодавства тих держав, де ця практика має місце.

Варто виокремити наступні міжнародно-правові акти, які закріплюють заборону каліцтва жіночих статевих органів, зокрема: статтею 5 Протоколу до Африканської (Банжувльської) хартії з прав людини і народів про права жінок в Африці 2003 р. (Протокол Мапуту) [12] передбачено обов'язок держав вживати законодавчих, інституційних та просвітницьких заходів для усунення таких практик, передбачати відповідальність за всі форми жіночого генітального каліцтва, забезпечувати підтримку жертв і захищати жінок та дівчат, які перебувають у групі ризику [12]. Опосередковано заборона цієї практики впливає також зі статей 2 та 14 Протоколу Мапуту, що стосуються ліквідації дискримінації щодо жінок і забезпечення права на здоров'я та репродуктивні права [12].

Положення про традиційні шкідливі практики, що були закріплені в Протоколі Мапуту, розвинені в Конвенції Африканського Союзу про припинення насильства щодо жінок та дівчат, яку було прийнято 10 лютого 2025 року [13]. Жіноче генітальне каліцтво у

межах згаданої Конвенції розглядається як форма насильства щодо жінок і дівчат, що порушує їхню гідність, тілесну недоторканість і право на здоров'я. Водночас на держави-учасниці покладається зобов'язання не лише криміналізувати відповідні діяння, а й здійснювати превентивні, просвітницькі заходи, спрямовані на захист потенційних жертв. Таким чином, можна стверджувати, що в рамках Африканського Союзу підхід до боротьби з цією шкідливою традиційною практикою трансформується від декларативних заборон до системних моделей запобігання та викорінення.

Важливе значення має й Африканська хартія прав та добробуту дитини 1990 р., стаття 21 якої прямо забороняє будь-які соціальні та культурні практики, що завдають шкоди здоров'ю, гідності, нормальному росту та розвитку дитини [14]. У цій нормі особливо підкреслюється неприпустимість звичаїв і практик, які є дискримінаційними за ознакою статі, а жіноче генітальне каліцтво прямо визнається такою забороненою практикою незалежно від її форми чи ступеня втручання [14].

У європейському правовому просторі жіноче генітальне каліцтво розглядається як форма насильства щодо жінок, що відображено у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р. (Стамбульська конвенція). Стаття 38 цього міжнародного договору прямо зобов'язує сторони вживати необхідних законодавчих та інших заходів для запобігання каліцтву жіночих геніталій та притягнення винних до відповідальності [15].

На універсальному рівні відповідні зобов'язання держав закріплені у Конвенції ООН про права дитини 1989 р., пункт 3 статті 24 якої зобов'язує держави-учасниці вживати всіх ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційних практик, що є шкідливими для здоров'я дітей [16]. Додатково правова заборона цієї практики впливає зі статті 19 Конвенції, яка гарантує захист дитини від усіх форм насильства, а також зі статті 37, що забороняє жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження [16].

Крім того, практика жіночого генітального каліцтва суперечить положенням Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Африканської хартії прав людини і народів 1981 р., а також Конвенції

проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.

Незважаючи на поширені спроби обґрунтувати жіноче генітальне каліцтво як елемент культурної ідентичності, ритуал переходу або умову соціальної інтеграції жінки, сучасне міжнародне право виходить із пріоритету прав людини над традиційними практиками, якщо останні завдають шкоди фізичній та психічній недоторканності особи. Культурний релятивізм не може слугувати виправданням практик, що мають дискримінаційний характер і порушують основоположні права, зокрема право на гідність, тілесну недоторканність і свободу від насильства.

Міжнародно-правові зобов'язання держав у цій сфері не обмежуються формальною заборонаю або криміналізацією жіночого генітального каліцтва. Вони включають комплекс заходів, спрямованих на превенцію, підвищення рівня обізнаності населення, підтримку жертв та захист осіб, які перебувають у групі ризику. Особливого значення набуває врахування специфіки звичаєвих правопорядків і локальних соціальних структур, у межах яких ця практика зберігається. Авторські польові дослідження свідчать, що в окремих спільнотах спостерігається поступове пом'якшення практики або відмова від неї, що вказує на можливість трансформації традиції без прямого конфлікту між правом і культурою.

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що жіноче генітальне каліцтво є шкідливою традиційною практикою, яка в розумінні сучасного міжнародного права прав людини однозначно кваліфікується як порушення прав і свобод людини. У міжнародно-правових актах як на універсальному, так і на регіональному рівнях закріплені норми, які формують чіткі зобов'язання держав-учасниць щодо заборони цієї практики, притягнення винних до відповідальності, а також здійснення превентивних і просвітницьких заходів.

Водночас результати антрополого-правових досліджень свідчать, що в межах окремих традиційних спільнот ця практика продовжує функціонувати як соціальна норма, пов'язана з ритуалами ініціації, уявленнями про моральність, чистоту та соціальний статус жінки. У таких умовах міжнародно-правові заборони не завжди інтегруються в локальні системи нормативного регулювання, що зумовлює співіснування різних правових порядків у межах одного соціального простору.

Це свідчить про наявність розриву між універсалістською моделлю міжнародного права прав людини та звичаєвим правом у кожній окремій спільноті, де ця шкідлива традиційна практика все ще має місце. У контексті правового плюралізму ефективна протидія жіночому генітальному каліцтву потребує не лише формальної заборони та криміналізації, а й врахування соціокультурного середовища, в якому ця практика функціонує, а також роботи безпосередньо в спільнотах і не тільки з жінками, а й з усім населенням. Варто зауважити, що така просвітницька робота, яка має за мету превентивні заходи, повинна здійснюватися вкрай виважено і тими, хто добре обізнаний з традиціями, звичаями і віруваннями; тими, хто розуміє світогляд представників відповідної громади та здатен подивитися на практику жіночого генітального каліцтва з перспективи представників громади, де здійснюється така просвітницька діяльність.

Отже, дослідження жіночого генітального каліцтва потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує інструменти міжнародного права та антропології права. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти причини збереження цієї практики та сприяє формуванню більш ефективних стратегій її поступового викорінення, які враховують як міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, так і глибоке розуміння соціокультурного контексту, в якому вона функціонує.

1. Burrage H. Female Mutilation: The truth behind the horrifying global practice of female genital mutilation. London, Sydney, Auckland: New Holland, 2016. 199 p. 2. Shell-Duncan B., Hernlund Y. Female “Circumcision” in Africa: Dimensions of the Practice and Debates. *Female “Circumcision” in Africa: Culture, Controversy and Change* / ed. by B. Shell-Duncan, Y. Hernlund. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2000. P. 1-40. 3. Prazak M. Making the Mark: Gender, Identity, and Genital Cutting. Athens: Ohio University Press, 2016. 311 p. 4. Female genital mutilation: a joint WHO/ UNICEF/UNFPA statement. Geneva: World Health Organization, 1997. 20 p. 5. Boyle E. H. Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 2002. 188 p. 6. Female genital mutilation. 31 January 2025. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>. 7. Introduction // *Female Genital Mutilation/Cutting in Children and Adolescents; Illustrated Guide to Diagnose, Assess, Inform and Report* / ed. by J. Abdulcadir, N. S. Guedj, M. Yaron. Cham : Springer, 2022. P. xiii-xv. 8. Skaine R. Female

Genital Mutilation: Legal, Cultural and Medical Issues. Jefferson, London: McFarland & Company, 2005. 321 p. **9.** Nyangweso M. Female Genital Cutting in Industrialized Countries: Mutilation or Cultural Tradition?. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford: ABC-CLIO, 2014. 251 p. **10.** Leclerc-Madlala S. Sex and Sexuality in Africa. *A Comparison to the Anthropology of Africa* / ed. by R. R. Grinker, S. C. Lubkemann, C. B. Steiner, E. Gonçalves. 1nd ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2019. P. 229-247. **11.** Gruenbaum E. The Female Circumcision Controversy an Anthropological Perspective. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001. 242 p. P. 49. **12.** Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. 11 July 2003. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa>. **13.** African Union Convention on Ending Violence Against Women and Girls. 10.02.2025. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-ending-violence-against-women-and-girls> (дата звернення: 26.02.2025). **14.** African Charter on the Rights and Welfare of the Child. 1 July 1990. URL: <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child>. **15.** Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. **16.** Конвенція про права дитини. 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

References

1. Burrage H. Female Mutilation: The truth behind the horrifying global practice of female genital mutilation. London, Sydney, Auckland: New Holland, 2016. 199 p. **2.** Shell-Duncan B., Hernlund Y. Female "Circumcision" in Africa: Dimensions of the Practice and Debates. *Female "Circumcision" in Africa: Culture, Controversy and Change* / ed. by B. Shell-Duncan, Y. Hernlund. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2000. P. 1-40. **3.** Prazak M. Making the Mark: Gender, Identity, and Genital Cutting. Athens: Ohio University Press, 2016. 311 p. **4.** Female genital mutilation: a joint WHO/UNICEF/UNFPA statement. Geneva: World Health Organization, 1997. 20 p. **5.** Boyle E. H. Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 2002. 188 p. **6.** Female genital mutilation. 31 January 2025. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/female-genital-mutilation>. **7.** Introduction. *Female Genital Mutilation/Cutting in Children and Adolescents; Illustrated Guide to Diagnose, Assess, Inform and Report* / ed. by J. Abdulcadir, N. S. Guedj, M. Yaron. Cham : Springer, 2022. P. xiii-xv. **8.** Skaine R. Female Genital Mutilation: Legal, Cultural and Medical Issues. Jefferson, London: McFarland & Company, 2005. 321 p. **9.** Nyangweso M. Female Genital Cutting in Industrialized Countries: Mutilation or Cultural Tradition?. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford: ABC-CLIO, 2014. 251 p. **10.** Leclerc-Madlala S. Sex and Sexuality in Africa. *A Comparison to the Anthropology of Africa* / ed. by R. R. Grinker, S. C. Lubkemann, C. B. Steiner, E. Gonçalves.

1st ed. Hoboken: John Wiley & Sons, 2019. P. 229-247. **11.** Gruenbaum E. The Female Circumcision Controversy an Anthropological Perspective. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001. 242 p. P. 49. **12.** Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa. 11 July 2003. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa>. **13.** African Union Convention on Ending Violence Against Women and Girls. 10.02.2025. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-ending-violence-against-women-and-girls>. **14.** African Charter on the Rights and Welfare of the Child. 1 July 1990. URL: <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child>. **15.** Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyshchamy (Stambul'ska konventsiya). 11 May 2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text. **16.** Konventsiya pro prava dytyny. 20 November 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

Ulyhanets Viktoriia. Epistemological gap in combating female genitalia mutilation practice: international legal and legal anthropological dimensions

This article examines female genital mutilation as a harmful traditional practice that continues to persist in a number of African states despite its clear prohibition within international human rights law. The study analyses the classification of female genital mutilation developed by the World Health Organization and explores the main universal and regional international legal instruments aimed at eliminating this practice. Particular attention is devoted to the provisions of the Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (Maputo Protocol), the African Charter on the Rights and Welfare of the Child, the Convention on the Rights of the Child, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, and the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention).

At the same time, the article approaches the issue from an interdisciplinary perspective combining international law and legal anthropology. Based on anthropological-legal field research conducted among the Arbore and Dassanech communities in Ethiopia and the Sabin in Uganda, the study demonstrates that female genital mutilation is often perceived within these communities not as mutilation or violence, but as a socially legitimate practice connected with initiation rituals, social status, and traditional norms governing sexuality and morality.

The findings suggest that the persistence of this practice cannot be explained solely by insufficient legal regulation or weak enforcement mechanisms. Rather, it reflects the functioning of customary normative systems in which female genital mutilation performs important social and symbolic functions. In this context, the article highlights the existence of a normative and epistemic gap

between the universalist framework of international human rights law and local customary legal orders.

The article concludes that effective strategies aimed at eliminating female genital mutilation require not only legal prohibition and criminalization but also culturally sensitive approaches that take into account local social structures, belief systems, and normative frameworks.

Key words: anthropology of law, customary law, international human rights law, international treaties, female genital mutilation, human rights violations.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 340.5:347.2(477+061.1ЄС)
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-321
ISSN 1563-3349

Б. В. СТРИЛЕЦЬ

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ТА СУТНІСНІ РОЗБІЖНОСТІ У ПІДХОДАХ УКРАЇНИ ТА ЄС ДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ КРИПТОВАЛЮТ

Досліджено термінологічні та сутнісні розбіжності між підходами Європейського Союзу та України до визначення правової природи криптовалют. Проаналізовано Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 року про ринки криптоактивів, який оперує поняттям «криптоактиви», та вітчизняний законопроект України про ринки віртуальних активів (№ 10225-д від 24.04.2025), який використовує термін «віртуальні активи» відповідно до підходу Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей. Виявлено причини термінологічного розходження та його потенційний вплив на правозастосовну практику. Досліджено ключові особливості Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. (№ 2074-IX), який так і не набрав чинності, та його співвідношення з новим законопроектом №10225-д. Визначено проблеми та недоліки регулювання криптоактивів у ЄС, які необхідно врахувати українському законодавцю.

Ключові слова: криптовалюта, криптоактиви, віртуальні активи, право ЄС, FATF, технологія розподіленого реєстру, європейська інтеграція, Угода про асоціацію Україна–ЄС.

Strilets Bohdan. Terminological and substantive discrepancies in Ukraine's and EU's approaches to the legal nature of cryptocurrencies

The terminological and substantive differences between the approaches of the European Union and Ukraine to defining the legal nature of cryptocurrencies have been examined. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, which uses the term 'crypto-assets', and the national draft law of Ukraine on virtual asset markets (No. 10225-d of 24 April 2025), which uses the term 'virtual assets' in accordance with the approach of the Financial Action Task Force on Money

© СТРИЛЕЦЬ Богдан Васильович – кандидат юридичних наук, докторант, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки; ORCID: 0000-0001-7043-7329; e-mail: strilets.bohdan@vnu.edu.ua

Laundering. The reasons for the terminological difference and its potential impact on law enforcement practice have been identified. The key features of the Law of Ukraine 'On Virtual Assets' dated 17 February 2022 (No. 2074-IX), which has not yet entered into force, and its relationship with the new draft law have been examined. The typology of crypto-assets under Regulation 2023/1114 and the corresponding classification under the Ukrainian draft law (No. 10225-d) are analysed. The problems and shortcomings of crypto-asset regulation in the EU that need to be taken into account by Ukrainian legislators are identified.

Key words: *cryptocurrency, crypto-assets, virtual assets, EU law, FATF, distributed ledger technology, European integration, EU–Ukraine Association Agreement.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій розподіленого реєстру (блокчейн) та поява криптовалют поставили перед правовими системами держав фундаментальне питання: якою є правова природа цих нових цифрових об'єктів і як їх слід регулювати? Відповіді на ці питання в Європейському Союзі (далі – ЄС) та в Україні формуються по-різному, причому ці відмінності проявляються вже на рівні базової термінології. ЄС у Регламенті (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 р. про ринки криптоактивів, (Markets in Crypto-Assets Regulation, далі – Регламент про криптоактиви) [1] послідовно використовує термін «криптоактив» (англ. «crypto-asset»), тоді як Україна у прийнятому (хоча він так і не набув чинності) Законі «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 № 2074-IX [2], а також у новому проєкті Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні 10225-д від 24.04.2025 р. (далі – Законопроєкт 10225-д) [3] обрала термін «віртуальний актив» (англ. «virtual asset»), орієнтуючись вочевидь на підхід Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей («the Financial Action Task Force», FATF, далі – ФАТФ) [4]. Ця термінологічна розбіжність не є суто лінгвістичною: вона відображає різницю в концептуальних підходах, обсязі регулювання та правозастосовних наслідках, на що вказують дослідження С. Цукана щодо співвідношення понять «віртуальні активи», «криптоактиви», «цифрові активи» та ін. [5].

Зростання популярності та широке використання криптовалют у всьому світі, в тому числі в Україні зумовили необхідність ефек-

тивних механізмів їх правового регулювання [6, с. 47]. Враховуючи євроінтеграційний курс нашої держави та зобов'язання щодо адаптації вітчизняного законодавства до положень *acquis* ЄС, аналіз термінологічних і сутнісних розбіжностей у підходах до правової природи криптовалют є не лише теоретично значущим, а й практично необхідним для ефективної імплементації відповідного регулювання.

Мета статті – провести порівняльно-правовий аналіз термінологічних та сутнісних розбіжностей у підходах ЄС та України до визначення правової природи криптовалют, з'ясувати причини використання різної термінології, оцінити ступінь відповідності деяких аспектів Законопроєкту 10225-д вимогам Регламенту про криптоактиви, а також визначити проблеми регулювання криптоактивів на рівні ЄС, які мають бути враховані українським законодавцем.

Стан розробки проблеми. Питання правового регулювання криптовалют в Україні досліджуються у дисертаційній роботі В. Іванюк [7], де комплексно визначено фінансово-правові засади регулювання ринку криптовалют. І. Гулейков вивчає питання, пов'язані з визначенням особливостей цифрових активів у цивільному обороті України [8]. О. Кудь аналізує питання комплексної класифікації віртуальних активів [9]. Н. Тіпкі́н-Головко досліджує поняття та правову природу криптоактивів з порівняльної перспективи українського та іноземного підходів [10]. С. Чаплян пропонує авторське розуміння правової природи криптовалют як майнових нематеріальних благ [11]. Порівняльний аналіз європейського та українського підходів до регулювання ринку криптовалют висвітлюється у працях О. Доценка та А. Михні [12]. Зарубіжний вчений Н. Дівіссенко вивчає регулювання криптоактивів у ЄС крізь призму забезпечення майбутнього регулювання інновацій у цифрових фінансах [13]. Цивільно-правові аспекти криптоактивів у контексті смарт-контрактів [14] та інші питання правового статусу цього цифрового феномену досліджує Р. Майданик. Л. Могил висвітлює правове забезпечення використання криптовалюти в господарському обігу [15]. Д. Кобильнік та М. Никонова розглядають фінансово-правовий аспект використання віртуальних активів [16]. Водночас комплексного порівняльного дослідження термінологічних та сутнісних розбіжностей у підходах України та ЄС до правової

природи криптовалют з урахуванням останніх законодавчих позицій не проводилося.

Методологічною основою статті є порівняльний метод, який дозволив зіставити підходи ЄС та України до визначення криптовалют; формально-юридичний метод застосований для аналізу нормативних текстів Регламенту про криптоактиви, Закону України «Про віртуальні активи», а також Законопроекту 10225-д; системний метод, який забезпечив комплексне дослідження взаємоз'язків між термінологією, сутнісним наповненням та правозастосовними наслідками; а також історико-правовий метод для простеження еволюції підходів до регулювання криптовалют.

Виклад основного матеріалу. Центральним питанням правового регулювання будь-якого кола суспільних відносин є точність термінологічного апарату. Для сфери криптовалют вибір базового терміну визначає межі регулюючого впливу, перелік об'єктів, що підпадають під регулювання, та правозастосовні наслідки для учасників ринку.

Регламент про криптоактиви у ст. 3(1)(5) визначає «криптоактив» («crypto-asset») як «цифрове відображення вартості або права, яке може бути передане та збережене в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або подібної технології» [1]. Вибір терміна «криптоактив» на рівні ЄС був обумовлений кількома факторами. По-перше, п. 3 преамбули Регламенту про криптоактиви вказує, що деякі криптоактиви підпадають під законодавство ЄС про фінансові послуги, тоді як інші перебувають поза його межами. По-друге, термін та його визначення, наведені у Регламенті, підкреслюють технологічну специфіку об'єкта – його криптографічну природу та зв'язок з технологією розподіленого реєстру [1]. Регламент про криптоактиви, як зазначає Н. Дівіссенко, є «своєчасною та амбітною відповіддю на регуляторні виклики галузі, що швидко розвивається та є технологічно інтенсивною» [13, с. 665], він «охоплює всі типи криптоактивів, що використовуються у фінансах і наразі не підпадають під дію законодавства ЄС про фінансові послуги» [13, с. 673]. Аналогічну оцінку здійснює С. Джоуров, директор з управління продуктами компанії Fidelity Digital Assets (Велика Британія), підкреслюючи чотири ключові цілі Регламенту про криптоактиви: правова визначеність, уніфіко-

вані правила для постачальників послуг, заміна розрізнених національних рамок та спеціальне регулювання стейблкоїнів [17, с. 2].

ФАТФ у жовтні 2018 року доповнила свої Рекомендації (зокрема Рекомендацію 15), включивши визначення «віртуального активу» (virtual asset) як «цифрового представлення вартості, яким можна торгувати в цифровому форматі або переказувати, і яке може використовуватись для платіжних або інвестиційних цілей» [4]. Це визначення за задумом ФАТФ є технологічно нейтральним і охоплює ширше коло цифрових об'єктів. Як зазначає В. Іванюк, ФАТФ запровадила зміни до Рекомендацій для того, щоб «чітко встановити, що вони застосовуються й до фінансової діяльності, що включає віртуальні активи» [7, с. 148]. Цей підхід суттєво вплинув на формування українського термінологічного апарату, який розвивався під одночасним впливом стандартів ФАТФ і вимог права ЄС у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, зокрема Директиви (ЄС) 2018/843 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму [18]. Першочерговою метою було приведення українського законодавства у відповідність до вимог у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, що, як видається, обумовило використання термінології ФАТФ.

Якщо уважно проаналізувати визначення за підходами ФАТФ та Регламенту про криптоактиви, стає очевидним їхній різний фокус. Визначення Регламенту про криптоактиви ЄС акцентує увагу на технологічній складовій (застосування технології розподіленого реєстру чи схожої технології) та правовій природі (відображення вартості або права). Визначення ФАТФ зосереджується насамперед на функціональній складовій (можливість торгувати, переказувати, використовувати для інвестування), що зумовлено його спрямованістю на протидію відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Для України це означає, що під час формування національного правового режиму віртуальних активів доцільно поєднати функціональний підхід ФАТФ для цілей протидії відмиванню коштів із технологічно точнішим підходом Регламенту про криптоактиви ЄС для забезпечення комплексного й узгодженого регулювання.

Регламент про криптоактиви ЄС встановлює три основні категорії криптоактивів, для кожної з яких передбачено окремий правовий режим. Стаття 3(1)(6) визначає «токен, прив'язаний до активів» («asset-referenced token», ART) як «тип криптоактиву, який не є електронним грошовим токеном і який має на меті підтримувати стабільну вартість шляхом посилання на іншу вартість або право, або їх комбінацію, включаючи одну або кілька офіційних валют» [1]. Це т. зв. стейблкоїни, які виникають як категорія криптоактивів, що прагнуть стабільності порівняно з іншими, більш волатильними криптоактивами [19]. Стаття 3(1)(7) Регламенту про криптоактиви визначає «токен електронних грошей» («e-money token», EMT) як «тип криптоактиву, який претендує на підтримку стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості однієї офіційної валюти» [1]. Правовий режим токенів електронних грошей є особливо складним з огляду на його зв'язок з Директивою 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 року про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за ними [20]. Третя категорія – інші криптоактиви, включаючи «утилітарні токени» («utility tokens»), визначені у ст. 3(1)(9) як «тип криптоактиву, який призначений виключно для надання доступу до товару або послуги, що надаються його емітентом» [1]. Вони є юридичним майновим правовідношенням між суб'єктом, що випускає токени, та користувачем, який вносить кошти з метою отримання утилітарного токена [21].

Принциповим є те, що Регламент про криптоактиви чітко розмежовує криптоактиви та фінансові інструменти. Стаття 2(4) передбачає виключення з-під дії цього регламенту криптоактивів, що кваліфікуються як фінансові інструменти, депозити, схеми пенсійного забезпечення тощо. Цей правовий акт розглядає криптоактиви як об'єкти особливого роду – окремий клас цифрових активів з власним правовим режимом. У цьому контексті вказаний регламент, на думку І. Іджуо, є «...справді великим кроком вперед і сприятиме подальшому зміцненню фінансової довіри, впровадженню та розширенню, яких потребує криптоекосистема» [22].

Законопроект 10225-д у ст. 5 запропонованої нової редакції Закону України «Про віртуальні активи» під назвою «Про ринки віртуальних активів» (сама зміна назви свідчить про більш комп-

лексний підхід, наближений до логіки Регламенту про криптоактиви) визначає віртуальний актив як «різновид цифрової речі, що створюється, передається та зберігається в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології» [3]. Це визначення одночасно кваліфікує віртуальний актив як річ у цивільно-правовому розумінні. При цьому ч. 2 ст. 5 встановлює, що до віртуальних активів застосовуються положення Цивільного кодексу України про рухомі речі, якщо інше не встановлено законом або не випливає із сутності активу. Такий підхід узгоджується із пропозиціями, висловленими Р. Майдаником щодо необхідності чіткої цивільно-правової кваліфікації віртуальних активів [9]. С. Чаплян, досліджуючи правову природу криптовалют, запропонував їхню кваліфікацію як «майнових нематеріальних благ» [11], що відповідало підходу Закону України «Про віртуальні активи» 2074-ІХ, але суттєво відрізняється від нового законопроекту, який визначає віртуальний актив саме як «різновид цифрової речі».

Д. Кобильнік та М. Никонова, досліджуючи фінансово-правовий аспект використання віртуальних активів, підкреслюють важливість чіткого понятійно-категоріального апарату з метою запобігання ризикам ведення криптобізнесу [16, с. 122]. Тож щодо типології, ст. 6 законопроекту передбачає поділ віртуальних активів на три категорії: токени з прив'язкою до активів; токени електронних грошей; інші токени [3, ст. 6]. Ця класифікація є практично ідентичною типології Регламенту про криптоактиви, що свідчить про очевидне запозичення підходу ЄС у цій сфері. Визначення окремих типів віртуальних активів також побудовані за моделлю Регламенту про криптоактиви: «токен з прив'язкою до активів – це віртуальний актив, що не є токеном електронних грошей та передбачає підтримання своєї стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості будь-кого іншого об'єкта цивільних прав або права на інший об'єкт цивільних прав чи їхнього поєднання, включаючи поєднання з однією чи декількома офіційними валютами чи поєднання декількох офіційних валют» (ч. 2 ст. 6); «токен електронних грошей – це різновид віртуального активу, що передбачає підтримання своєї стабільної вартості шляхом прив'язки до вартості виключно однієї офіційної валюти» (ч. 2 ст. 6) [3].

17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про віртуальні активи» (№2074-IX) [2]. Проте він фактично так і не набрав чинності. Це було прив'язане до прийняття змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами, які так і не були ухвалені, що було спричинено, серед іншого, повномасштабною збройною агресією рф проти України. Закон №2074-IX визначав віртуальний актив як «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» [2]. Слід звернути увагу на суттєву відмінність цього визначення від визначення у новому Законопроекті 10225-д: якщо в Законі 2074-IX віртуальний актив кваліфікувався як «нематеріальне благо», то в законопроекті – як «різновид цифрової речі» [3]. Ця зміна є концептуально значущою: перехід від нематеріального блага до речі (фактично «квазіречі» [8, с. 33]) суттєво розширює можливості правового регулювання та захисту прав власників. Л. Могил в цьому контексті слушно зазначає, що «продовження сприйняття криптовалюти як нематеріального блага руйнує перспективи належного правового врегулювання облікового, податкового характеру, закладення запобіжників від використання криптовалюти для тінізації господарських операцій...» [15, с. 35].

Термінологічне розходження між підходами ЄС та України зумовлене насамперед різними регуляторними акцентами. Розробляючи Регламент про криптоактиви, ЄС прагнув не лише врегулювати новий цифровий феномен, а створити цілісну рамку для ринку криптоактивів: Регламент установлює єдині правила щодо публічної пропозиції та допуску криптоактивів до торгівлі, авторизації та нагляду за постачальниками послуг, захисту держателів криптоактивів і клієнтів, а також запобігання зловживанням на ринку [1]. Саме тому в праві ЄС використано спеціалізований термін «криптоактив», пов'язаний із технологією розподіленого реєстру або подібною технологією; водночас у межах регламенту це поняття сформульоване широко, щоб охопити відповідні види криптоактивів, які не підпадають під чинне законодавство ЄС про фінансові послуги. У цьому контексті М. Паракампо слушно зазначає, що рамки, встановлені Регламентом про криптоактиви, покликані забезпечити рівні умови доступу до європейського ринку, хоча перехідні механізми можуть, навпаки, породжувати

ризик нерівних умов для різних постачальників послуг [23]. Натомість Н. Тіпкін-Головко, порівнюючи український та іноземний підходи, підкреслює, що у сфері криптоіндустрії для держави ключовими залишаються контроль індустрії та захист інвесторів; при цьому «віртуальний актив» у національному підході постає як ширша категорія, а «криптоактив» – як її окремих різновид [10, с. 19].

Україна, починаючи процес регулювання криптовалют із виконання вимог ФАТФ, обрала термін, орієнтований на завдання фінансового моніторингу. Однак визначення у Законопроекті № 10225-д частково нівелює цю відмінність, адже безпосередньо прив'язує поняття віртуального активу до технології розподіленого реєстру [3]. Тим не менш, понятійна неузгодженість між українським законодавством та *acquis* ЄС залишається. Крім цього, є проблеми із застосуванням термінологічних конструкцій, які стосуються відчуження віртуальних активів [24]; представниками Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку висловлювалась доцільність передбачити можливість використання віртуальних активів для оплати послуг тощо [25].

Незважаючи на термінологічні відмінності, структура та зміст Законопроекту №10225-д значною мірою відтворюють логіку Регламенту про криптоактиви: запозичення класифікації криптоактивів; встановлення вимог до білих книг для публічних пропозицій; створення системи авторизації постачальників послуг; встановлення пруденційних вимог до емітентів стейблкоїнів. Такий підхід обґрунтований з огляду на Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, яка передбачає поступову адаптацію вітчизняного законодавства до права інтеграційного об'єднання [26]. Крім того, Регламент про криптоактиви – це сучасний правовий інструмент, «він оновлює чинну регуляторну базу ЄС для сприяння цифровим інноваціям, одночасно захищаючи європейських споживачів» [13, с. 665].

Попри комплексність Регламенту про криптоактиви, це регулювання не позбавлене проблем, які український законодавець має врахувати. По-перше, регламент не охоплює сферу децентралізованих фінансових послуг (відомих як «*decentralized finance*» – DeFi) – п. 22 преамбули виводить з-під його дії послуги стосовно криптоактивів, які здійснюються повністю децентралізовано, без будь-яких посередників [1]. Однак межа між «децентралізованим»

та «централізованим» є нечіткою, що створює регуляторну невизначеність. Законопроект №10225-д також не містить окремого регулювання децентралізованих фінансових протоколів. По-друге, Регламент про криптоактиви встановлює жорсткі вимоги до стейблкоїнів (криптоактивів зі стабілізованою вартістю), зокрема щодо обов'язків емітентів токенів електронних грошей мати ліцензію кредитної або фінансової установи [1], що суттєво звужує коло потенційних емітентів. Такі вимоги можуть створити суттєвий фінансовий та операційний тягар для ведення підприємницької діяльності, особливо це стосується невеликих компаній і стартапів. По-третє, існує проблема кваліфікації невзаємозамінних токенів («non-fungible tokens», NFT) – п. 10 преамбули Регламенту про криптоактиви визначає виключення унікальних невзаємозамінних криптоактивів з-під дії цього правового акту, але на практиці межа між замінними та незамінними токенами є розмитою [1]. Токени у великій серії або колекції можуть вважатися взаємозамінними, а компетентні органи мають застосовувати підхід «пріоритету сутності над формою» («substance over form»). Законопроект №10225-д вводить поняття «віртуальних активів, що визначені індивідуальними ознаками» [3], що відповідає концепції невзаємозамінних токенів. По-четверте, Регламент про криптоактиви створює певне регуляторне навантаження на малих та середніх учасників крипторинку (хоча в той же час він дотримується принципу мінімального втручання, побоюючись «задушити» ринок, що розвивається [27]), що для українського ринку може мати стримуючий ефект – тому Законопроект №10225-д, зокрема, передбачає перехідний період для легалізації криптовалют за пільговими ставками [3]. Дослідження А. Седіель у контексті оподаткування криптоекономіки також вказує на складнощі, з якими стикаються національні законодавці при імплементації Регламенту про криптоактиви. Вчена зазначає, що «відсутність положень щодо класифікації нових економічних товарів для цілей оподаткування фрагментує їх трактування, призводить до податкових конфліктів та створює юридичну невизначеність» [28].

Незважаючи на очевидну рецепцію структури Регламенту про криптоактиви, Законопроект №10225-д містить низку невідповідностей, які варто оцінити з точки зору подальшої гармонізації. Перша невідповідність стосується вже згаданої термінології.

Використання терміну «віртуальний актив» замість «криптоактив» створює потенційну плутанину при тлумаченні та застосуванні законодавства у транскордонному контексті. Хоча за змістом визначення є значною мірою подібними (обидва передбачають використання технології розподіленого реєстру), формальна термінологічна розбіжність може ускладнити процес взаємного визнання авторизацій та регуляторного діалогу з органами ЄС. Друга невідповідність пов'язана з правовою природою об'єкта. Регламент про криптоактиви не втручається у питання цивільно-правової кваліфікації криптоактивів, залишаючи це на розсуд національних правопорядків держав-членів. Законопроект №10225-д, навпаки, визначає віртуальний актив як «різновид цифрової речі» та поширює на нього режим рухомих речей [3]. З одного боку, це забезпечує юридичну визначеність, з іншого – така кваліфікація може не повністю відповідати природі деяких криптоактивів (наприклад, утилітарних токенів, які надають доступ до послуг, а не посвідчують права на майно). Третя невідповідність стосується обмеження платіжної функції. У ч. 3 ст. 5 Законопроекту №10225-д встановлена заборона використання віртуальних активів як засобу платежу [3], тоді як Регламент про криптоактиви, хоча і не визнає криптоактиви законним платіжним засобом, не містить прямої заборони їх використання для оплати товарів та послуг. Навпаки, Регламент про криптоактиви регулює токени електронних грошей саме як інструменти, що можуть виконувати платіжну функцію [1]. Таке обмеження у законопроекті звужує функціональність українського регулювання порівняно з підходом ЄС. Четверта невідповідність стосується ролі регулятора. Регламент про криптоактиви передбачає участь Європейського органу з банківського нагляду (European Banking Authority) та Європейського органу з цінних паперів та ринків (European Securities and Markets Authority) у наглядовому процесі, зокрема щодо «значних» токенів, прив'язаних до активів, та токенів електронних грошей (за змістом ст. 117–119) [1]. Законопроект №10225-д визначає регулятором Національний банк України та інший державний орган [3], однак розподіл повноважень між ними потребує подальшої конкретизації. П'ята невідповідність пов'язана із захистом прав споживачів. Регламент про криптоактиви містить розгорнуті положення щодо захисту роздрібних власників криптоактивів, включаючи право на відмову

від договору протягом 14 днів для певних типів криптоактивів (ст. 14) [1]. У Законопроекті №10225-д відповідні захисні механізми, на нашу думку, потребують доопрацювання для досягнення рівня захисту, передбаченого Регламентом про криптоактиви.

Слід також зазначити, що вплив регуляторних ініціатив ЄС на ринки криптоактивів висвітлюється в емпіричних дослідженнях. Зокрема, Л. Барбалья та ін. у робочому документі Об'єднаного дослідницького центру Європейської Комісії дослідили реакцію криптовалютних ринків на регуляторні оголошення ЄС і виявили, що запровадження нового регулювання у сфері цифрових валют та криптоактивів сприймається фінансовими ринками переважно як негативний сигнал [29]. Ці висновки мають значення і для України, оскільки вказують на те, що надмірно обмежувальний підхід до регулювання може мати негативні наслідки для розвитку ринку. Водночас збереження чинного стану юридичної невизначеності також, звісно, не є прийнятним; навпаки, розроблення належного правового регулювання у цій сфері, на необхідності якого науковці наголошували ще у 2018 році [30, с. 127], нині є давно назрілим і вкрай актуальним завданням.

Висновки. По-перше, термінологічна розбіжність між підходами ЄС («криптоактиви») та України («віртуальні активи») не є випадковою, а відображає різні концептуальні витоки регулювання. ЄС створював комплексну регуляторну рамку для ринку цифрових активів, тоді як вітчизняним законодавцем поняття «віртуальні активи» первинно було запроваджене у контексті імплементації стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей у сфері протидії відмиванню коштів. Ця термінологічна та концептуальна розбіжність потребує уваги законодавця з огляду на євроінтеграційний курс України, який значно прискорився після отримання нашою державою кандидатського статусу на вступ до ЄС. По-друге, Законопроект №10225-д, попри використання базової термінології Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, структурно та змістовно значною мірою відтворює підхід Регламенту (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 р. про ринки криптоактивів, зокрема щодо типології віртуальних активів, вимог до емітентів та авторизації постачальників послуг. По-третє, суттєвою новацією цього законопроекту порівняно з Законом України

«Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX є зміна правової кваліфікації віртуального активу: від «нематеріального блага, що є об'єктом цивільних прав» до «різновиду цифрової речі», що підвищує юридичну визначеність та забезпечує більш ефективне включення нового правового інституту до цивільного обороту. По-четверте, основними невідповідностями законопроекту у порівнянні з Регламентом про криптоактиви є: термінологічна неузгодженість; обмеження платіжної функції віртуальних активів; недостатня деталізація розподілу повноважень між регуляторами; необхідність розвитку механізмів захисту роздрібних власників віртуальних активів та інвесторів. По-п'яте, проблеми регулювання, що виявилися після набуття чинності Регламентом про криптоактиви в ЄС, які мають бути враховані Україною, включають: відсутність регулювання децентралізованих фінансових послуг; жорсткість вимог до емітентів стейблкоїнів; складність правової кваліфікації невзаємозамінних токенів; ризик непропорційного регуляторного навантаження на малих учасників ринку. По-шосте, перспективним напрямом адаптації вітчизняного законодавства є поступовий перехід до використання терміну «криптоактив» як основного або, щонайменше, законодавче закріплення його еквівалентності терміну «віртуальний актив» у контексті взаємовідносин з ЄС, що сприятиме сумісності правових режимів та полегшить транскордонну діяльність постачальників криптовалютних послуг.

Окремо слід підкреслити ключове значення подальшого наукового аналізу проблематики регулювання віртуальних активів у контексті імплементації Регламенту про криптоактиви для країн-кандидатів на вступ до ЄС. Компетентне та своєчасне наближення українського законодавства до *acquis* ЄС у сфері ринків криптоактивів є важливим чинником не лише для розвитку українського крипторинку, а й для забезпечення юридичної визначеності, захисту прав споживачів та інвесторів у рамках євроінтеграційних процесів.

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *Official Journal of the European Union*. L 150. 9.6.2023. P. 40–205. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>. 2. Про вірту-

альні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. **3.** Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні 10225-д від 24.04.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271>. **4.** FATF. Updated Guidance for a Risk-Based Approach: Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. Paris: FATF, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/fatfrecommendations/documents/guidance-rba-virtual-assets-2021.html>. **5.** Цукан С. В. Поняття, правова природа та класифікація віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Т. 80(1). С. 613–618. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/96.pdf>. **6.** Tsvytkov A. Legal regulation of cryptocurrencies in Europe: Challenges of harmonisation and development prospects. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. Vol. 29. No. 4. P. 47–60. **7.** Іванюк В. Д. Фінансово-правове регулювання ринку криптовалют в Україні: дис. ... докт. філософії 081 – Право. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2021. 232 с. **8.** Гулейков І. Ю. Цифрові активи в цивільному обороті України: дис. ... докт. філософії 081 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2025. 243 с. **9.** Куль О. О. Комплексна класифікація віртуальних активів. Харків: ХОГО КЗ, 2021. 34 с. <https://virtualasset.science/kompleksna-klasifikacziya-virtualnikh-aktiviv.pdf>. **10.** Тіпкінін-Головко Н. О. Поняття та правова природа криптоактивів: український та іноземний підходи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2024. Т. 35 (74). № 5. С. 19–25. URL: https://juris.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2024/5_2024/6.pdf. **11.** Чаплян С. Правова природа криптовалют. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 74–88. URL: <https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/447/379>. **12.** Доценко О. В., Михня А. В. Європейське регулювання ринку криптовалют та його імплементація в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2023. Вип. 36. С. 163–168. **13.** Divissenko N. Regulation of Crypto-assets in the EU: Future-proofing the Regulation of Innovation in Digital Finance. *European Papers*. 2023. Vol. 8. No. 2. P. 665–687. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_2_SS1_6_Nikita_Divissenko_00681.pdf. **14.** Майданик Р. Смарт-контракт криптоактивів у цивільному праві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер. Юридичні науки. 2024. 1(127). С. 39–44. URL: <https://legal.bulletin.knu.ua/uk/article/download/2410/2515/10762>. **15.** Могил Л. С. Правове забезпечення використання криптовалюти в господарському обігу: дис. ... докт. філософії 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса,

2023. 213 с. **16.** Кобильнік Д., Никонова М. Особливості використання віртуальних активів: фінансово-правовий аспект. *Публічне право*. 2022. № 4(48). С. 117–125. **17.** Djourov S. MiCA: The EU's Path to Digital Assets Regulation. Fidelity Digital Assets. September 2023. 10 p. URL: <https://www.fidelitydigitalassets.com/sites/g/files/djuvja3256/files/acquiadam/1099400.5.0%20FDAS%20MiCA.pdf>. **18.** Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. *Official Journal of the European Union*. L 156. 19.6.2018. P. 43–74. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj>. **19.** Martínez Nadal A. Stablecoins in the MiCA Regulation. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market. Law, Governance and Technology Series*, vol 71. Cham: Springer, 2025. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_8. **20.** Parra A. M. Electronic Money Tokens Under the MiCA Regulation. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market. Law, Governance and Technology Series*, vol 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_9. **21.** Martínez-Echevarría y García de Dueñas A., del Castillo Ionov R. Utility Tokens and Their Regulation Under MiCA. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market. Law, Governance and Technology Series*, vol 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_10. **22.** Ijuo I. Markets in Crypto-Assets (MiCA): EU Regulatory Compliance Framework and What It Means for Crypto Companies. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387516592_Markets_in_Crypto-Assets_MICA_EU_Regulatory_Compliance_Framework_and_What_It_Means_for_Crypto_Companies. **23.** Paracampo M.–T. Crypto-Asset Service Providers: Harmonised Framework Vs. Risk of an Unlevel Playing Field. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market. Law, Governance and Technology Series*, vol 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_11. **24.** Щодо проєкту Закону України, реєстр. № 10225-д від 24 квітня 2025 року. Міністерство юстиції України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-5593577.pdf. **25.** Довідка Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-5602599.pdf. **26.** Угода про асоціацію між Україною, з однієї сто-

рони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. **27.** Pastor Sempere C. The Legal Framework for New Digital Assets, Identities, and Data Spaces. Introduction. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_1. **28.** Cediel A. Domestic Tax Regulation in the Face of the Crypto Economy: Challenges Going Forward. In: Pastor Sempere C. (eds) *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_18. **29.** Barbaglia L., Bellia M., Di Girolamo E. F., Rho C. Crypto news and policy innovations: Are European markets affected? *JRC Working Papers in Economics and Finance*. 2024. No. 2024/7. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/311092/1/1909919802.pdf>. **30.** Майданик Р. А. Віртуальна валюта в цивільному праві України: стан, тенденції, перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 2. С. 114–129. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprn-2-2018-r/virtualna-valyuta-v-tsilnynomu-pravi-ukrayini-stan-tendentsiyi-perspektivi>.

References

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *Official Journal of the European Union*. L 150. 9.6.2023. P. 40–205. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>. **2.** Pro virtualni aktyvy: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 №2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>. **3.** Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakyykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini 10225-d vid 24.04.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271>. **4.** FATF. Updated Guidance for a Risk-Based Approach: Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. Paris: FATF, 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/fatfrecommendations/documents/guidance-rba-virtual-assets-2021.html>. **5.** Tsukan S. V. Poniattia, pravova pryroda ta klasyfikatsiia virtualnykh aktyviv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2023. Т. 80(1). С. 613–618. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/96.pdf>. **6.** Tsvyetkov A. Legal regulation of cryptocurrencies in Europe: Challenges of harmonisation and development prospects. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. Vol. 29. No. 4. P. 47–60. **7.** Ivaniuk V. D. Finansovo-pravove rehuliuvannia

rynku kryptovaliut v Ukraini: dys. ... d-ra filosofii : 081 – Pravo. Zakhidnoukrajinskyi natsionalnyi universytet. Ternopil, 2021. 232 s.

8. Huleikov I. Yu. Tsyfrovi aktyvy v tsyvilnomu oboroti Ukrainy: dys. ... d-ra filosofii : 081 – Pravo. Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, 2025. 243 s.

9. Kud O. O. Kompleksna klasyfikatsiia virtualnykh aktyviv. Kharkiv: KHOHOKZ, 2021. 34 s. URL: <https://virtualasset.science/kompleksna-klasifikacziya-virtualnykh-aktiviv.pdf>.

10. Tipikin-Holovko N. O. Poniattia ta pravova pryroda kryptoaktyviv: ukrajinskyi ta inozemnyi pidkhody. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. 2024. Tom 35 (74). № 5. S. 19–25. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/5_2024/6.pdf.

11. Chaplian S. Pravova pryroda kryptovaliut. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2018. № 4. S. 74–88. URL: <https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/447/379>.

12. Dotsenko O. V., Mykhnia A. V. Yevropeiske rehuliuвання rynku kryptovaliut ta yoho implementatsiia v Ukraini. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriiia “Pravo”. 2023. Vyp. 36. S. 163–168.

13. Divissenko N. Regulation of Crypto-assets in the EU: Future-proofing the Regulation of Innovation in Digital Finance. *European Papers*. 2023. Vol. 8. No. 2. P. 665–687. URL: https://www.europeanpapers.eu/system/files/pdf_version/EP_eJ_2023_2_SS1_6_Nikita_Divissenko_00681.pdf.

14. Maydanyk R. Smart-kontrakt kryptoaktyviv u tsyvilnomu pravi Ukrainy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Yurydychni nauky. 2024. 1(127). S. 39–44. URL: <https://legal.bulletin.knu.ua/uk/article/download/2410/2515/10762>.

15. Mogyl L. S. Pravove zabezpechennia vykorystannia kryptovaliuty v hospodarskomu obihu: dys. ... d-ra filosofii : 081 – Pravo. Natsionalnyi universytet ‘Odeska yurydychna akademiia’. Odesa, 2023. 213 s.

16. Kobylnyk D., Nikonova M. Osoblyvosti vykorystannia virtualnykh aktyviv: finansovo-pravovyi aspekt. *Publichne pravo*. 2022. № 4(48). S. 117–125.

17. Djourov S. MiCA: The EU’s Path to Digital Assets Regulation. Fidelity Digital Assets. September 2023. 10 p. URL: <https://www.fidelitydigitalassets.com/sites/g/files/djuvja3256/files/acquiadam/1099400.5.0%20FDAS%20MiCA.pdf>.

18. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. Official Journal of the European Union. L 156. 19.6.2018. P. 43–74. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj>.

19. Martínez Nadal A. Stablecoins in the MiCA Regulation. In: Pastor Sempere C. (ed.). Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market. Law, *Governance and Technology Series*, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_8.

20. Parra A. M. Electronic

Money Tokens Under the MiCA Regulation. In: Pastor Sempere C. (ed.). *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_9.

21. Martínez-Echevarría y García de Dueñas A., del Castillo Ionov R. Utility Tokens and Their Regulation Under MiCA. In: Pastor Sempere C. (ed.). *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_10.

22. Ijuo I. Markets in Crypto-Assets (MiCA): EU Regulatory Compliance Framework and What It Means for Crypto Companies. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387516592_Markets_in_Crypto-Assets_MICA_EU_Regulatory_Compliance_Framework_and_What_It_Means_for_Crypto_Companies.

23. Paracampo M.-T. Crypto-Asset Service Providers: Harmonised Framework Vs. Risk of an Unlevel Playing Field. In: Pastor Sempere C. (ed.). *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_11.

24. Shchodo proiektu Zakonu Ukrainy, rejestr. No 10225-d vid 24 kvitnia 2025 roku. Ministerstvo yustystsii Ukrainy. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-5593577.pdf.

25. Dovidka Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku shchodo proiektu Zakonu Ukrainy ‘Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini’. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-5602599.pdf.

26. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiy storony, ta Yevropeiskym Soюзom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikh derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

27. Pastor Sempere C. The Legal Framework for New Digital Assets, Identities, and Data Spaces. Introduction. In: Pastor Sempere C. (ed.). *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_1.

28. Cediell A. Domestic Tax Regulation in the Face of the Crypto Economy: Challenges Going Forward. In: Pastor Sempere C. (ed.). *Governance and Control of Data and Digital Economy in the European Single Market*. Law, Governance and Technology Series, vol. 71. Cham: Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-74889-9_18.

29. Barbaglia L., Bellia M., Di Girolamo E. F., Rho C. Crypto news and policy innovations: Are European markets affected? *JRC Working Papers in Economics and Finance*. 2024. No. 2024/7. URL:

<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/311092/1/1909919802.pdf>.

30. Maydanyk R. A. Virtualna valiuta v tsyvilnomu pravi Ukrainy: stan, tendentsii, perspektyvy. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2018. T. 25. № 2. S. 114–129. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-2-2018-r/virtualna-valyuta-v-tsyvilnomu-pravi-ukrayini-stan-tendentsiyi-perspektivi>.

Strilets Bohdan. Terminological and substantive discrepancies in Ukraine's and EU's approaches to the legal nature of cryptocurrencies

The terminological and substantive differences between the approaches of the European Union and Ukraine to defining the legal nature of cryptocurrencies have been examined. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA), which uses the term ‘crypto-assets’, and the national draft law of Ukraine on virtual asset markets (No. 10225-d of 24 April 2025), which uses the term ‘virtual assets’ in accordance with the approach of the Financial Action Task Force on Money Laundering. It has been noted that despite the terminological difference, the Ukrainian draft law structurally replicates MiCA’s approach, particularly regarding the tripartite classification of virtual assets, requirements for white papers, and authorization of service providers.

The reasons for the terminological difference and its potential impact on law enforcement practice have been identified. The key features of the Law of Ukraine ‘On Virtual Assets’ dated 17 February 2022 (No. 2074-IX), which has not yet entered into force, and its relationship with the new draft law have been examined. A significant innovation in this context is the reclassification from ‘intangible goods’ to ‘a type of digital thing.’ The typology of crypto-assets under MiCA Regulation 2023/1114 and the corresponding classification under the Ukrainian draft law (No. 10225-d) are analysed. The problems and shortcomings of crypto-asset regulation in the EU that need to be taken into account by Ukrainian legislators are identified. These include, in particular, undesirable exclusion of decentralized finance (DeFi) sector, stringent stablecoin-related requirements, unclear non-fungible token (NFT) qualification, and regulatory burden on smaller market participants. The author emphasises separately that the competent and timely approximation of Ukrainian legislation to the EU *acquis* in the field of crypto-asset markets is an important factor not only for the development of the Ukrainian crypto market, but also for ensuring legal certainty and protecting the rights of consumers and investors within the framework of European integration processes.

The article has been prepared within the framework of the implementation of an EU grant project ‘EU Law Postgraduate Studies’ (EULPS) No 101126964 – EULPS–ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCHRSCH. Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only

and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Key words: cryptocurrency, crypto-assets, virtual assets, EU law, FATF, distributed ledger technology, European integration, EU–Ukraine Association Agreement.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 20.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

Держава
і право Випуск 99

Частина 2
**ПОЛІТИЧНІ
НАУКИ**

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 35.38.185

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-342

ISSN 1563-3349

I. О. КРЕСІНА

КОМІСІЇ ПРАВДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Розглянуто особливості такого позасудового інструмента перехідної справедливості, як комісії правди і справедливості, для забезпечення прав людини. Узагальнено зарубіжний досвід створення і функціонування таких комісій; визначено прийнятні параметри їх діяльності в Україні. Окреслено рамкову модель функціональної спроможності комісії правди і справедливості у період воєнного часу.

Запропоновано низку законодавчих ініціатив та інституційних пропозицій щодо діяльності комісій правди і справедливості для забезпечення державою прав людини і громадянина, утвердження принципів справедливого суспільства.

Ключові слова: *права людини, держава, громадянське суспільство, демократичні цінності, справедливість, правда, комісії правди і справедливості.*

Kresina Iryna. Truth and justice commissions as a tool for ensuring human rights by the state in the context of the Russian-Ukrainian war

The article examines the peculiarities of such an extrajudicial instrument of transitional justice as truth and reconciliation commissions for ensuring human

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0003-0771-9707; e-mail: irinakresina@gmail.com

rights. It summarises foreign experience in establishing and operating such commissions and identifies acceptable parameters for their activities in Ukraine. A framework model of the functional capacity of truth and reconciliation commissions in wartime is outlined.

A number of legislative initiatives and institutional proposals are proposed regarding the activities of truth and justice commissions to ensure human and civil rights by the state and to establish the principles of a just society.

Key words: *human rights, state, civil society, democratic values, justice, truth, truth and justice commissions.*

Актуальність теми. Запит на правду і справедливість в українському суспільстві має визначати суть і спрямованість дій публічної влади й громадянського суспільства як у воєнний час, так і в повоєнній перспективі. Через такий запит громадяни посилають владі меседж щодо необхідності забезпечення прав людини, політичних і громадянських прав для утвердження принципів і засад справедливого суспільства, цінностей правди й національної гідності.

Право на правду є фундаментальним правом як людини, так і суспільства в цілому, а особливо у воєнний час, коли загострюються питання справедливих відносин між громадянами, між ними і державою, між державою й інститутами громадянського суспільства. Тому воно має бути закріплене законодавчо з метою надання йому імперативності й обов'язковості щодо дотримання й забезпечення державою. Це значною мірою сприятиме легітимізації усієї діяльності держави і суспільства в цьому напрямку. Законодавче закріплення запустить механізми й інструменти реалізації права на правду вже тепер, у ситуації війни.

Одним із таких інструментів є комісії правди. Їх діяльність у багатьох постконфліктних країнах у рамках перехідного правосуддя заслуговує на вивчення з метою пошуку ефективного і прийняттого для України під час війни механізму забезпечення прав людини. Досвід роботи таких комісій досить повно висвітлений у науковій літературі, але цей досвід аналізувався в контексті повоєнних, постконфліктних ситуацій. Що ж до України в період воєнного часу можливість використання механізмів та інструментів перехідної справедливості не була предметом наукового інтересу. Це і зумовило актуальність і вибір теми даної статті, де основна увага зосереджена переважно на певних пракселогічних аспектах створення комісій правди і справедливості в Україні у воєнний період.

Виклад основного матеріалу. Насамперед коротко окреслимо параметри перехідного правосуддя (перехідної справедливості) для визначення місця й ролі комісій правди і справедливості в утвердженні принципів справедливого суспільства та забезпеченні прав людини. Протягом останніх п'ятдесятьох років трансформації від конфлікту до миру і від авторитарного режиму до демократії пережили понад сто держав, а перехідне правосуддя як концепт і передбачені ним інструменти вже апробовані у понад сорока державах [1].

Немає підстав «укорінювати» перехідне правосуддя, виходячи з тривалого існування об'єднаних ним явищ, натомість його слід розглядати саме як проект, що має цілком конкретний час концептуалізації. Як стверджує О. Плотніков, цей концепт є похідним від теорій демократичного чи, в ширшому розумінні, політичного транзиту, і був вперше сформульований на заході, організованому Фондом Форда та Інститутом Аспен у 1988 р. Його первинною метою було дати раду із спадщиною режимів, які систематично порушували права людини, та забезпечити перехід до демократії [2, р. 51-53]. Адже двох підходів до вирішення цієї проблеми – покарання чи прощення порушників – недостатньо, встановлення правди, істини для жертв і суспільства загалом більш важливе, ніж правосуддя [3]. Сам термін «перехідне правосуддя» вперше використала у 1991 р. Р. Тейтел щодо розпаду СРСР та зміни політичних режимів у Латинській Америці – «періодів радикальних політичних змін, що сліднують за минулою пригнічувальною владою» [4]. У такому ж розумінні цей термін було концептуалізовано у 1995 р. Н. Крітцом [5].

Проект Концепції перехідного правосуддя в Україні був ініційований у 2015 р. і розроблявся починаючи з 2017 р. Українською Гельсінкською спілкою з прав людини та Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наукові дослідження здійснювалися на базі Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського католицького університету, Української Гельсінкської спілки з прав людини за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», Агентства США з міжнародного розвитку та інших організацій [6, с. 6, 16]. У 2017 р. розроблено законопроект «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подо-

лання наслідків збройного конфлікту». В 2018 р. було представлено законопроект «Про прощення» (фракція «Батьківщина») та ін. У 2016 р. Центр постконфліктного врегулювання при Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка підготував видання «Постконфліктне врегулювання для України». У 2017 р. цим Інститутом і Українською Гельсінкською спілкою з прав людини видано монографію «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні». У листопаді 2019 р. Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин було організовано круглий стіл «Перехідне правосуддя як шлях подолання наслідків конфлікту та збройної агресії», за результатами якого сформульовано рекомендації [7, с. 16]. Влітку 2020 р. колективом учених за координації Представника Президента України в АР Крим А. Кориневича завершено розробку концепції перехідного правосуддя для тимчасово окупованих територій України, текст якої передано до Офісу Президента України [8].

За дорученням Комісії ООН з прав людини у 1991 – 1997 рр. французький дипломат Л. Жуане узагальнив практику перехідних процесів у державах, що пережили конфлікти чи авторитарні правління, і підготував дослідження щодо недопущення безкарності винних у масових порушеннях прав людини. У його звіті були сформульовані права жертв: на інформацію; на відновлення справедливості; на відшкодування збитків. Визначено заходи для унеможливлення повторення таких порушень: розпуск напівдержавних збройних формувань; скасування законів на випадок надзвичайного стану і надзвичайних судів; звільнення державних службовців, причетних до серйозних порушень, і застосування до них адміністративних заходів [9]. У 2005 р. у звіті Д. Орендлічер до цих заходів було додано: реформи державних установ і законодавства, що сприяють безкарності; демобілізацію і соціальну інтеграцію дітей, залучених до військової служби або ведення бойових дій [10].

Як зазначають українські вчені, завдяки працям Л. Жуане і Д. Орендлічер у рамках ООН було узагальнено наявний досвід і поряд із ретрибутивним правосуддям, спрямованим на відновлення роботи державних інститутів і верховенства права, виокремлено відновне правосуддя, орієнтоване на розбудову громадянсько-

го суспільства, запобігання повторенню масових порушень прав людини, що разом є засадами перехідного правосуддя [11].

Елементи концептуального осмислення перехідного правосуддя було представлено у 2004 р. у доповіді Генерального секретаря ООН. У документі йдеться про «постконфліктні суспільства», що є розколотими і характеризуються «правовим вакуумом». У доповіді, зокрема, стверджується неможливість універсальних моделей перехідного правосуддя, що можуть виявитися неефективними і навіть шкідливими у конкретних ситуаціях. Досить критично оцінюються моделі, що раніше пропонувалися державам з боку ООН. Діяльність міжнародних і змішаних трибуналів жорстко критикується як малоефективна і дуже витратна. Натомість пропонується підтримка з боку ООН розробки місцевими акторами унікальних моделей, виходячи з національних умов, традицій, переконань. Досвід інших країн може бути лише відправним пунктом для пошуку національної моделі. ООН має підтримувати технічний потенціал для проведення реформ та політичну волю для їх проведення, але наголос робиться на тому, що перехідне правосуддя має здійснюватися національними інституціями. Правосуддя перехідного періоду в документі визначається як «весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності у минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення» [12]. Таке ж визначення присутнє у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя», підготовленій у 2010 р. [13].

У сфері перехідного правосуддя ООН протягом останнього часу ухвалила Міжнародну конвенцію для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р., Резолюцію ГА ООН «Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» 2005 р. (A/RES/60/147), Резолюцію ГА ООН «Щодо права на встановлення істини» 2013 р., Звід принципів захисту та заохочення прав людини шляхом боротьби з безкарністю (Комісія з прав людини, 1997 р. із змінами 2005 р.), резолюції Комісії з прав людини щодо прав людини та правосуддя перехідного періоду 2005 р., щодо безкарності 2005 р., щодо права на встановлення

істини 2005 р., резолюції Ради з прав людини щодо прав людини і правосуддя перехідного періоду 2007, 2008, 2009, 2012, 2016 рр., щодо права на встановлення істини 2006, 2008, 2009, 2012 рр. Згідно з резолюцією Ради з прав людини ООН 2011 р. було запроваджено мандат спеціального доповідача з питань про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодування шкоди та гарантій недопущення порушень. Рада ЄС у 2015 р. своєю Резолюцією ухвалила документ «Рамкова політика ЄС на підтримку перехідного правосуддя». У Резолюції перехідне правосуддя називається «невід'ємною і важливою частиною державного будівництва і миробудівництва», що має бути інтегрована до політики ЄС щодо криз і конфліктів. Цілями всеохопного і довготривалого підходу до перехідного правосуддя названі боротьба з безкарністю, визнання та компенсації жертвам, пошук правди, посилення верховенства права, сприяння примиренню та неповторенню. При цьому наголошується «жертвоцентричний» підхід до перехідного правосуддя. У документі приймається наведене вище визначення перехідного правосуддя у документах ООН. Слідом за документами ООН називаються цілі перехідного правосуддя: припинення безкарності (справедливість для жертв означає справедливість для злочинців, з участю жертв у судових процесах; кримінальне переслідування сприяє також попередженню скоєння злочинів); визнання жертв та здійснення компенсацій (визнання спричинених шкоди і страждань, прав жертв, адекватні репарації, недопущення нових психологічних травм); зміцнення довіри (відновлення певності щодо інституцій держави, підтвердження суспільних цінностей, і зокрема нетерпимості до порушень та надуживань); посилення верховенства права (реформування законодавства та інституцій, забезпечення рівності перед законом, забезпеченість і надійність інституцій, рівний та ефективний доступ до справедливості); примирення (встановлення нових відносин між людьми, «уможливлення руху суспільства від розділеного минулого до спільного майбутнього», офіційні вибачення, пам'ятники, реформа освіти, безпека і розвиток). Одним із принципів участі ЄС у процесі перехідного правосуддя є те, що останнє має бути національним та локальним, тобто здійснюватися урядом і місцевими спільнотами [14].

У рамках ЄС було ухвалено низку документів у сфері перехідного правосуддя, серед яких відзначимо такі рішення Ради ЄС: «Кон-

цепція підтримки реформи сектору безпеки» 2005 р. (12566/4/05), «Керівництво ЄС з міжнародного гуманітарного права», ухвалене у 2005 р. і змінене у 2009 р. (2009/С 303/06), «Підтримка роззброєння, демобілізації та реінтеграції з боку ЄС» 2006 р. (16879/1/06), «Щодо відповіді ЄС на ситуації крихкості – діяльність у складних середовищах для сталого розвитку, стабільності та миру» 2007 р. (СОМ(2007)643), «Концепція посилення спроможностей ЄС у сфері медіації та діалогу» 2009 р. (15779/09), «Всеохопний підхід ЄС до зовнішніх конфліктів та криз» 2014 р. (JOIN(2013)30).

Як відзначає Н. Сатохіна, перехідне суспільство перебуває між часами, коли слід співвіднести досвід і очікування, освоїти власне минуле. Йдеться не про забуття, а про визнання минулого і своєї ролі в ньому. При цьому інструментом і критерієм освоєння має виступати право. На основі цього мають сформуватися нові нормативні цінності, що важливіше за каральну справедливість та реабілітацію жертв [15].

Три орієнтири перехідного правосуддя – право, справедливість і мир – є взаємно суперечливими. Лише право/суд не є достатнім, адже свідчення звужуються лише до тих, що прийнятні як доказ, а інформація втрачається. Тому потрібні *комісії правди*, які можуть більш ефективно відновити картину минулого [16, с. 19-20, 26]. Найкращий результат – усвідомлення рівноцінності й пов'язаності цих цілей, їх переосмислення. Вони, на думку авторки, є формами єдиного підходу до світу – визнання, основною ідеєю якого є примирення і згода, здатність визнавати іншого і бути визнаним ним, що змінює зрештою й самосвідомість людини («у взаємному визнанні завершується шлях самовизнання»). Тому першою вимогою є офіційне і публічне проголошення правди – фактів, причин, наслідків і природи подій минулого. Право на правду має не лише моральний, а й правовий вимір – походячи від права на правду щодо долі конкретних людей і сягаючи «обов'язку держави забезпечити знання народом історії свого гноблення через збереження архівів та інших свідчень вчинення порушень прав людини і гуманітарного права та сприяння поширенню знань про ці порушення». Цей пошук або офіційне визнання вже відомого формує колективну пам'ять для відновлення людської й громадянської гідності живих і загиблих жертв, протидії ревізійонізму [17, с. 21-22].

Відмінність між судовим процесом і діяльністю комісій правди, як зазначає Н. Сатохіна, полягає у ставленні до жертв. Суд розслідує окремі злочини і притягає до відповідальності злочинців, потерпілі при свідченнях зустрічаються з агресивним опором сторони захисту. Натомість комісії правди збирають показання свідків і жертв для з'ясування природи подій та розділення їх з усім суспільством і відновлення гідності кожної жертви, а отже – психологічного відновлення через офіційне визнання її страждань, що вже, своєю чергою, сформує концептуальну основу та доказову базу для кримінального переслідування в майбутньому. Ця роль особливо цінна в умовах корумпованості судової системи. З іншого боку, діяльність комісій правди реалізує ідею справедливості як визнання – «визнання інших людей такими самими носіями правди та гідності». *Правда як підтвердження та справедливість як визнання разом є фундаментом ідеї відновної справедливості як сутності перехідного правосуддя*, що «в певному сенсі протистоять рестрибутивному поняттю справедливості, що вимагає передусім кримінального переслідування і покарання». На практиці відновлювальне і каральне правосуддя поєднуються, але в особливому моральному компромісі, за якого перше підпорядковує друге і частково ним жертвує в ім'я ширшої концепції справедливості як зміцнення суспільного миру через взаємне визнання правди сторін, відновлення гідності жертв і винних [18, с. 22-25].

Як зазначають Я. Бранович і Г. ван дер Мерве, з кінця 1980-х років і донині концепт перехідного правосуддя пов'язаний саме з транзитом від авторитаризму до ліберальної демократії та рухом за права людини, але з часом став спрямовуватися і на транзит від внутрішнього конфлікту до миру. При цьому для концепту характерна іманентна суперечність цілей перехідного правосуддя – досягти миру замість справедливості чи правосуддя замість миру; обидві ж цілі на практиці рівною мірою не досягаються. Інша, пов'язана суперечність – у захисті суперечливих інтересів різних груп: жертв грубих порушень прав людини, правлячих еліт у пошуку своєї легітимності, активістів-правозахисників, експертів, пов'язаних з «індустрією міжнародного правосуддя», чи навіть тих порушників, які «використовують перехідне правосуддя для фокусування міжнародної уваги на злочинах їх опонентів і відведення цієї уваги від власних злочинів» [19, р. 10-12,15].

Контекст і передумови перехідного правосуддя, як зазначають Я. Бранович і Г. ван дер Мерве, полягають, зокрема, в тому, що внаслідок інтенсивних і довготривалих внутрішніх конфліктів «механізми вирішення конфлікту компрометуються і делегітимуються», і це може стосуватися як державних інституцій, так і «альтернативних місцевих процесів справедливості», політично заангажованих однією із сторін конфлікту [20, р. 13].

П. Азан описує перехідне правосуддя як альтернативу кримінальному правосуддю, як комплекс заходів, спрямований на уникнення ескалації насилля, зниження напруги, «мобілізацію активних сил суспільства», відшкодування шкоди жертвам, здійснення реформ, розвиток демократії [21, с. 21, 23]. Він виокремив принципи перехідного правосуддя. 1. Виховання людей (насамперед політичних еліт і військових), їх підготовка до життя в новому суспільстві, що передбачає повагу до прав людини. Це досягається через встановлення нових норм, що звужують простір для протиправних діянь, контролюють поведінку людей, «заново визначають їх ідентифікацію та навіюють нові цінності, що поступово «просотують» національні інститути». 2. Звільнення суспільств від минулого для їх самоцілення, звільнення від емоційного стресу, відновлення національної самоідентифікації. Це передбачає повернення жертвами своєї гідності через публічне викладення правди їх страждань, що веде до очищення нації, створює можливість «написати спільну історію замість взаємовиключних та суперечливих спогадів та самоідентифікації»; трансформацію національної самоідентифікації [22, с. 28-31].

О. Плотніков слідом за іншими вченими відзначає, що відсутність теоретичного осмислення нового концепту перехідного правосуддя, його слабка відображеність у міжнародно-правових актах привели до швидкого зниження зацікавлення ним, помітного з кількості наукових публікацій. Воно залишається переважно політичним, соціологічним, філософським, але не юридичним концептом. Це підтверджується і висновками спеціального доповідача з питання про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодування шкоди та гарантій недопущення порушень Ради з прав людини ООН Пабло де Грейффа, зробленими у 2012 р. [23].

Українські вчені вбачають у сучасній теорії та практиці перехідного правосуддя підходи, що можуть забезпечити досягнення

і миру, і справедливості. Перший з них передбачає забезпечення відповідальності за міжнародні злочини або грубі порушення прав людини. Другий підхід передбачає використання несудових механізмів досягнення справедливості – не матеріальної, а процесуальної, спрямованої на відновне правосуддя: знаходження правди і виправлення заподіяної шкоди [24, с. 12-13]. Також перехідне правосуддя ставиться в ряд з іншими підходами, спрямованими на ненасильницьке політичне вирішення конфліктів переважно несудовими засобами [25, с. 13].

У такому контексті нібито логічним виглядає висновок колективу вчених щодо односторонніх внутрішніх правових та політичних рішень України, які можуть забезпечити перехід від збройного конфлікту до постконфліктного стану [26, с. 589-590]. Тут важливий такий підхід: перехідне правосуддя необхідне для прискорення «переходу державної політики від пострадянських та корумпованих практик до впровадження європейських принципів діяльності», недопущення «відходу від дотримання прав людини та верховенства права через військову необхідність забезпечення безпеки». При такому баченні саме демократичні реформи в державі виступають основною метою [27, с. 587].

Елементи перехідного правосуддя. 1) Ідентифікація елементів. Здійснені у межах міжнародних організацій дослідження ідентифікують приблизно однаковий спектр засобів перехідного правосуддя. Зокрема, до процесів і механізмів правосуддя перехідного періоду доповідь Генерального секретаря ООН 2004 р. віднесла судові та несудові механізми, а також дії із судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційної реформи, попереднього огляду та припинення справ [28]. Як зазначається у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р., останнє складається із «правових та неправових процесів та механізмів, включно із судовим переслідуванням, фасілітованими ініціативами щодо права на правду, розподілом репарацій, інституційною реформою та національними консультаціями» [29]. У документі «Рамкова політика ЄС на підтримку перехідного правосуддя», ухваленому резолюцією Ради ЄС у 2015 р., виокремлено чотири сутнісні елементи перехідного правосуддя: кримінальна юстиція, правда, репарації, гарантії неповторення/інституційна реформа.

Заходами в межах перехідного правосуддя названо: кримінальну юстицію; ініціативи щодо пошуку правди (національний діалог через публічні слухання, з рекомендаціями щодо реформ, документування злочинів комісіями правди та дослідницькими комісіями, публічне визнання порушень і страждання жертв, відкриття архівів); репарації; інституційна реформа/гарантії неповторення [30].

Подібні підходи відображено у дослідженнях незалежних учених. Г. Верле серед шляхів врегулювання правопорушень, скоєних у минулому, називає: кримінальне переслідування; відмову від кримінального переслідування; діяльність комісій із встановлення істини; виплату репарацій; адміністративні санкції щодо державних службовців [31]. Основними механізмами перехідного правосуддя, на думку П. Азана, є: судочинство; комісії з встановлення істини; репарації; публічні вибачення; формування спільного бачення історії [32, с. 27-28]. Українські вчені також називають чотири напрями здійснення перехідного правосуддя: кримінальне переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини; відшкодування шкоди жертвам конфлікту за вчинену їм фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав, надання їм медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг; встановлення істини як об'єктивну та неупереджену документальну реконструкцію подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди; інституційні реформи, які можуть стати гарантією неповторення конфлікту: очищення органів влади (люстрація), реформа сектора безпеки, правоохоронних органів, судового сектора, освіти та ЗМІ [33, с. 11; 2, с. 8; 20].

2) Встановлення фактів. Важливим елементом перехідного правосуддя вважається вивчення обставин вчинення правопорушень несудовими органами. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. комісії із встановлення істини визначаються як «офіційні, тимчасові, несудові органи з встановлення фактів, що розслідують характер зловживань у сфері прав людини чи гуманітарного права». Ці органи відстоюють інтереси жертв, збирають і зберігають докази, виявляють порушників, сприяють громадському обговоренню питання про шляхи примирення з минулим і завершують роботу підготовкою заключної доповіді, що містить встановлені факти і рекомендації щодо відшкодування і організаційних реформ [34]. У пояснювальній записці Генерального секретаря

ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. вказується на фасілітовані ініціативи, під якими маються на увазі процеси встановлення правди за допомогою комісій правди, комісій розслідування, місій з пошуку правди. Це несудові чи квазісудові органи, що мають розкрити причини та наслідки, обставини й масштаби минулого насильства, зібрати необхідні докази, представити і опублікувати узагальнене дослідження, організувати публічні слухання [35]. У «Оновленому зведенні принципів захисту та заохочення прав людини через боротьбу з безкарністю», підготовленому Д. Орентлічер і схваленому Комісією з прав людини ООН у 2005 р., визначено право знати: про відповідальних за найбільш жорстокі злочини з метою недопущення їх повторення; про порушення прав людини та гуманітарного права для усвідомлення подій та збереження історичної пам'яті; про долю жертв порушень, встановлених за результатами національних правових процедур, для встановлення правди про події [36].

Практика ЄСПЛ вказує не лише на право, а й обов'язок держав збирати і надавати інформацію про загиблих під час збройних конфліктів у контексті реалізації права на життя. Невиконання державою обов'язку розслідувати факти зникнення людей ЄСПЛ розглядає як її порушення, що збільшує страждання родичів зниклих, посилює стан невизначеності й безкарності [37].

Як зазначає Г. Верле, розгляд подій минулого так званими комісіями із встановлення істини має за мету офіційно визнати вчинені в минулому правопорушення та зберегти пам'ять про них для майбутніх поколінь. Такий підхід здатний врахувати інтереси жертв злочинів. Більше того, Г. Верле визнає правомірність надання такими комісіями, як уже зазначалося, індивідуальних амністій порушникам за умови визнання вини і співпраці [38, с. 102-103]. П. Азан також вважає, що діяльність комісій із встановлення істини може доповнити чи замінити судочинство [39, с. 27]. У рамках констатації правди відбувається не лише об'єктивна реконструкція подій, а й розслідування щодо зниклих безвісти; також їх документування і розсекречення архівів [40, с. 8].

3) Відшкодування шкоди. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. вказувалося: досягнення довготривалого миру неможливе, якщо населення не буде впевнене, що воно може «добитися відшкодування заподіяної шкоди за допомогою легіти-

мних структур». При цьому відшкодування має бути як матеріальним (відновлення майнових прав, справедлива компенсація), так і нематеріальним (реституція юридичних прав жертв, програми їх реабілітації, офіційні вибачення, встановлення пам'ятників, проведення пам'ятних церемоній) [41].

Це питання розвинуте у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. Репараційні програми мають передбачати реституцію (звільнення, відновлення прав, ідентичності, сімейного життя, громадянства, повернення до місця проживання, відновлення працевлаштування, повернення власності), компенсацію, реабілітацію (медичні, психологічні, правові та соціальні послуги), сатисфакцію (офіційна декларація чи судові рішення, що відновлює гідність, репутацію та права жертви; публічне вибачення тощо) [42].

4) Люстрація. Ще одним інструментом перехідного правосуддя є очищення державних органів від осіб, які були пов'язані із вчиненням масових правопорушень. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. перевірку державної служби на предмет виявлення осіб, пов'язаних із попередніми зловживаннями, пропонується здійснювати адміністративним чи квазісудовим органам. При цьому звинувачені особи мають право на повідомлення про звинувачення проти них, наявні у слідства матеріали, право оспорювати їх та оскаржувати рішення щодо їх усунення від державної служби. Справедливі й ефективні перевірки можуть підвищувати легітимність державних структур, сприяти відновленню суспільної довіри до них, забезпеченню верховенства права [43]. А пояснювальна записка Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. називає люстрацію елементом інституційної реформи. На думку Венеційської комісії та ПАРЕ, люстрація не заміняє кримінальне переслідування і покарання. Її метою є відсторонення осіб, які «не продемонстрували прихильність демократичним принципам чи віру в них у минулому і не зацікавлені та не мають мотивів дотримуватися їх сьогодні», «усунення загроз порушення основних прав людини та демократичного процесу». При цьому ЄСПЛ при розгляді відповідних справ у більшості випадків визнає люстрації невідповідними ЄКПЛ: Конвенція не захищає право на доступ до державної служби, але щодо осіб, які підлягають люстрації, має бути дотримано процесуальні

гарантії [44, с. 64-65]. Як зазначають українські дослідники, обмеження щодо обіймання певних посад чи зайняття певними видами діяльності може застосовуватися у випадках, коли скоєння злочину було пов'язане зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю. З часом люстраційні заходи мають переглядатися на предмет пропорційності обмежень прав людини [45, с. 48-49, 65].

5) Інституційні реформи та інші заходи. Питання щодо інституційних реформ у контексті гарантій неповторення масових правопорушень розкривається у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. До гарантій неповторення віднесені: забезпечення ефективного цивільного контролю за збройними силами та органами безпеки; забезпечення відповідності всіх цивільних і військових процесів міжнародним стандартам, їх прозорість та незаангажованість; посилення незалежності суддів. Інституційна реформа передбачає трансформацію інституцій, що сприяли конфлікту або репресивній владі, з метою забезпечення миру, захисту прав людини, культури поваги до верховенства права, недопущення повторення масових порушень; розпуск відповідних збройних, поліцейських чи інших утворень; реалізацію програм тренування для службовців щодо прав людини та стандартів міжнародного гуманітарного права [46]. Українські дослідники зазначають, що такої реформі може бути піддано також систему освіти та сферу ЗМІ [47, с. 9].

До механізмів перехідного правосуддя відносять також заходи щодо національного примирення – національні консультації, публічні вибачення та формування спільного бачення історії. Зокрема, згідно з пояснювальною запискою Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. передбачено національні консультації – участь населення, і насамперед жертв насильства і репресій, у виробленні й здійсненні програм перехідного правосуддя, зокрема комісій правди та програм репарацій [48]. П. Азан зазначає, що публічні вибачення приносяться за минулі злочини органами влади як акт визнання вини та знак готовності до примирення. Формування спільного бачення історії, хоча й відображене у всіх механізмах перехідного правосуддя, передбачає також спеціальні заходи: відкриття архівів, переписування підручників з історії, спорудження пам'ятників і музеїв,

запровадження днів пам'яті [49, с. 28]. В Україні функціонували різні платформи національного діалогу – із залученням підготовлених медіаторів за фінансової підтримки міжнародних донорів [50, с. 6].

Усі наведені вище елементи перехідної справедливості містять таку складову, як комісії правди для забезпечення прав людини і відновлення (досягнення) справедливості у суспільстві. Вважаємо, що в Україні створення таких комісій може сприяти досягненню цілей і цінностей справедливого суспільства як у воєнний період, так і після війни. Адже певні порушення прав людини протягом чотирьох років російсько-української війни вже потребують відповідної реакції правоохоронних органів, і така реакція може бути оперативнішою, ефективнішою за сприяння комісій правди, які надають документи, свідчення та інші матеріали до органів дізнання, сприяючи в такий спосіб встановленню істини в суді та правди у суспільстві, визнанню, сатисфакції тощо.

У різних країнах такі комісії були позасудовими (несудовими, квазісудовими) механізмами, які багато в чому сприяли функціонуванню перелічених вище елементів відновної справедливості й довели ефективність у досягненні основної мети – відновленню справедливості й дотриманню прав людини і громадянина, зокрема права на правду. Тому в переважній кількості країн та міжнародних актах вони і дістали назву комісій правди в широкому розумінні останньої. Як зазначають Е. Гонсалес та Г. Варні, комісії правди є офіційними, неіндивідуальними органами обмеженої тривалості, створеними для встановлення фактів, причин та наслідків порушень прав людини. Приділяючи особливу увагу свідченням, вони надають жертвам визнання, часто після тривалих періодів соціальної стигматизації. Вони можуть сприяти притягненню до кримінальної відповідальності та компенсації за допомогою своїх висновків та рекомендацій, допомагати розділеним суспільствам подолати культуру мовчання та недовіри, визначити інституційні реформи для запобігання новим порушенням. Комісії з правди найефективніші, якщо їх інтегрувати в комплексну стратегію, що включає політику репарацій, кримінальне переслідування та інституційні реформи. Подаючи чіткі висновки та переконливі рекомендації, вони можуть збагатити політику та створити політичний та моральний імпульс для цих реформ. Цілі комісії з правди виклада-

ють у правовому документі, який її встановлює, часто це закон або якась форма виконавчого указу. Вони можуть виражатися по-різному, відображаючи пріоритети чи обставини кожної країни. Але три цілі фундаментальні: 1) встановлювати факти насильницьких подій, які залишаються спірними або заперечуються; 2) захищати, визнавати та сприяти жертвам і тим, хто вижив; 3) формувати інформаційну політику та заохочувати зміни в поведінці груп та установ, сприяючи соціальній та політичній трансформації.. Зобов'язання створити комісію з правди часто включається до мирних угод, обумовлюється під час переговорів про перехід до демократії, а в деяких випадках стає положенням нової конституції. Комісія правди може розглядатися як розрив із насильницьким минулим та відновлення моральної основи суспільства, яка заслуговує найвищого рівня визнання та підтримки. Створення комісії парламентом може відображати більш широку політичну підтримку та інституційну силу. Більшість африканських комісій, включаючи Південну Африку, були створені парламентами [51].

З огляду на те, що Римський статут МКС включає до жертв також організації, треба застерегти від підміни понять встановлення істини та історичного документування. «Право на правду – це не тільки право на отримання інформації про певні злочини, обставини правопорушень тощо. Це зобов'язання держави забезпечувати вільний доступ до інформації про збройний конфлікт, проведення освітніх та просвітницьких програм, утворення комісій зі встановлення правди [52, с. 139].

У контексті війни в Україні обов'язок держави щодо забезпечення вільного доступу до інформації про воєнні події, про злочини агресора, про злочинців і колаборантів, про жертви, руйнування, правопорушення тощо має бути закріплений у законі, як одна з форм реалізації права на правду. При цьому носієм цього права виступає як окремий індивід (індивідуальне право), так і суспільство (колективне право), а суб'єктом, відповідальним за дотримання права на правду, – держава в особі уповноважених посадовців та органів влади.

На нашу думку, в Україні організаційною формою реалізації права на правду могла б стати Національна комісія правди і справедливості як орган державної виконавчої влади з відповідними повноваженнями, закріпленими законодавчо (в перспективі у

новій конституції Української держави). Така комісія може і повинна співпрацювати з організаціями громадянського суспільства у пошуку інформації, свідчень, документів про злочини, правопорушення, жертви, корупцію тощо. Це зміцнюватиме інституційну основу суспільства, сприятиме утвердженню прозорості в діяльності органів публічної влади, встановленню активного суспільного діалогу, посиленню взаємної довіри держави і громадян, подоланню корупції, формуванню політичної і правової культури. І це також має стати нормою закону. Так держава певною мірою зможе відповісти на запит суспільства на правду і справедливість.

Спеціальний доповідач щодо сприяння встановленню правди, правосуддя, відшкодування збитків та гарантій недопущення правопорушень у звіті Ради з прав людини ГА ООН 2017 р. підкреслив необхідність посилення інституціонального розвитку, позаяк розбудова інституцій – процес тривалий. При цьому важлива розробка стратегій пріоритетності та впровадження заходів щодо зміцнення громадянського суспільства. Такі ініціативи пропонували б шляхи подальшої постійної діяльності у сферах правди, справедливості, відшкодування та неповторення [53].

Один з інструментів, які можуть бути ефективними в Україні в умовах війни, – недержавні комісії правди. Як зазначають Е. Гонсалес і Г. Варні, коли недостатньо політичної волі чи урядового потенціалу для проведення ефективного розслідування, громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування та інші інституції ініціювали створення комісій правди, подібних до розслідування. Неофіційні, місцеві комісії чи комісії, що стосуються конкретних випадків, можуть не мати повноважень щодо примусового надання інформації, і вони навряд чи будуть настільки ж добре забезпечені ресурсами, як фінансовані державою. Однак поєднання зусиль жертв і постраждалих, документування злочинів і формулювання аналітичних висновків сприятимуть активізації громадської підтримки, посиленню офіційних розслідувань [54].

Застосування в Україні інструментів перехідного правосуддя, зокрема комісій правди та їх інституціоналізація, має здійснюватися з урахуванням ситуації у країні та в регіонах, соціальних і економічних можливостей, стану розвитку політичної і правової культури (зокрема, антикорупційної), готовності як влади, так і громад-

ських об'єднань до активного і чесного діалогу щодо нагальних проблем у забезпеченні в суспільстві прав людини, зокрема права на правду. Йдеться про повномасштабну тривалу війну і потребу застосування інструментів реалізації права на правду не після закінчення, а вже тепер, у воєнний час, задля забезпечення прав людини, стійкості й консолідації суспільства.

Історичний досвід свідчить, що такі комісії створюються після закінчення конфлікту. Як вважає колишній президент Міжнародного центру перехідного правосуддя, колишній заступник головного прокурора у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії Девід Толберт, після завершення війни Україні варто створити комісії правди. Вони заслуховують потерпілих, мають повноваження та беруть участь у вирішенні проблем, з якими стикалися жертви. Якнайшвидше створення комісії правди було б важливим кроком в Україні, коли відновиться мир. Для органів правосуддя важливою стане співпраця з громадянським суспільством. Це дає змогу багатьом людям знайти розраду і долучитися до роботи з минулим і травмами. Збір свідчень та доказів важливий як для кримінального правосуддя, так і встановлення правди про війну. Сучасні технології дозволяють скоротити тривалість міжнародних розслідувань та залучити до цього процесу свідчення багатьох очевидців, яким не обов'язково особисто бути присутніми в суді. Безкоштовний додаток *eyeWitness*, створений на основі досвіду роботи міжнародних трибуналів, дозволяє кожному передати фото- та відеозаписи воєнних злочинів зі звичайного смартфона. Далі ці матеріали будуть доступні для розгляду суддів міжнародних судів. Цей додаток є ключовим елементом для притягнення до відповідальності як у залі суду, так і завдяки інструментам перехідного правосуддя [55].

Однак Україні під час, а не тільки після війни, потрібні ефективні механізми встановлення правди та забезпечення справедливості задля більшої стійкості й національної єдності суспільства, гармонізації відносин держави і громадянського суспільства. Комісії правди мають запрацювати вже у воєнний час. На нашу думку, це насамперед Національна комісія правди і справедливості як орган державної влади та комісії регіонального чи локального масштабу, створені органами місцевого самоврядування у співпраці з організаціями громадянського суспільства.

Запит суспільства на правду і справедливість не можна відкладати на повоєнний період, бо надто багато негативних явищ і нездійснених інституційних реформ гальмують наш поступ. Із суспільством треба говорити чесно та готувати українців до складних рішень і тривалої боротьби. Не варто замилювати очі людям, варто говорити правду, тоді зможемо йти в одному напрямку та розуміти один одного, – таку переконаність висловлюють українські воїни (див. на платформі i-ua.tv).

Отже, в Україні основними цілями й завданнями комісії правди і справедливості у період воєнного часу мають бути:

– відновлення і зміцнення довіри між громадянами, інститутами громадянського суспільства та державою;

– активізація широкого суспільного діалогу щодо шляхів подолання порушень прав людини, коригування пріоритетів і напрямів державної політики у цій сфері (особливо антикорупційної політики з огляду на перше місце корупції серед найбільших загроз Україні під час війни, про що свідчать соціологічні опитування);

– утвердження справедливості, поваги, толерантності та інших демократичних цінностей як фундаментальної гуманістичної засади глибоко травмованого війною українського суспільства;

– сприяння відтворенню історичної правди (як через відкриття архівів для написання підручників з історії України, так і започаткування своєрідного Літопису війни, який писатимуть самі українці);

– сприяння консолідації і стійкості суспільства, збереженню й утвердженню у суспільстві української національної ідентичності, вихованню патріотизму, жертвовності, відповідальності громадян за долю країни (через розкриття правди про її минуле і сьогодення, про героїзм захисників Батьківщини, про жертви і руйнування);

– збір інформації, підготовка документів і матеріалів для органів влади щодо а) покарання злочинців і зрадників, кримінальної, політичної, моральної відповідальності порушників прав людини, б) відшкодування матеріальної і моральної (сагисфакції) шкоди родинам загиблих героїв, зниклих безвісти, ветеранам війни.

1. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. Київ, 2020. 84 с.; Славко А.С. Роль права на правду у постконфліктному врегулюванні: регіональні та універсальні стандарти. *Альманах міжнародного права*. 2025. Вип. 33. С. 39-49. DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.33.04>.

2. Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). P. 51-53. 3. Там само. 4. Там само. 5. Kritz N.J. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes. 1995. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=A2c9E7TZXhEC&redir_esc= Цит. за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 2020. 60 с.; Амністія та люстрація: механізми... С. 8. 6. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> 7. Там само. 8. Амністія не для всіх: яким буде перехідне правосуддя на Донбасі і у Криму. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/amnistiia-ne-dlia-vsikh-ikymbude-perekhidne-pravosuddia-na-donbasi-i-u-krymu/> 9. The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> Цит. за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 10. 10. Promotion and protection of Human Rights. Impunity Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Addendum. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1. 08 February 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1> Виклад за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 10-11; Амністія та люстрація: механізми ... С. 8. 11. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> 12. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах: Доповідь Генерального секретаря ООН. 23 August 2004. S/2004/616. URL: <https://undocs.org/ru/S/2004/616> 13. Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf 14. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf>

15. Сагохіна Н. Філософський вимір правосуддя перехідного періоду. *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні*: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатовського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с. 16. Там само. 17. Там само. 18. Там само.
19. Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates *Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process*. Davao City: forumZFD Philippines, 2014. P. 10-15. 20. Там само. 21. Азан П. Воздействие наказания и прощения: основы для оценки результативности правосудия переходного периода. *Международный журнал Красного Креста*. 2006. № 861 (Т. 88). С. 21-33. 22. Там само. 23. Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). С. 51-53.
24. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityku/>
25. Амністія та люстрація: механізми... С. 8. 26. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатовського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с. 27. Там само. 28. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду....
29. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> 30. Там само. 31. Верле Г. Принципы международного уголовного права / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одеса: Фенікс, 2011. 910 с. С. 101-103. 32. Азан П. Цит. праця. 33. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityku/>; Амністія та люстрація: механізми ... 34. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду....
35. Огляд миробудівної архітектури Організації Об'єднаних Націй. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 27 квітня 2016 року. A/RES/70/262. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/262>; Резолюція 2282 (2016), прийнята Радою Безпеки на її 7680-засіданні 27 квітня 2016 року. S/RES/2282 (2016). URL: <https://undocs.org/ru/S/RES/2282%282016%29>
36. Оновлений звід принципів захисту та заохочення прав людини через боротьбу з безкарністю. URL: <https://undocs.org/ru/E/CN.4/2005/102/Add.1> Виклад за: Павлюк А. Право на правду в конфліктному і постконфліктному середовищі: досвід перехідного правосуддя. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1
37. Павлюк А. Право на правду в конфліктному і постконфліктному середовищі: досвід перехідного правосуддя. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1
38. Верле Г. Цит. праця. С. 101-103. 39. Азан П. Цит. праця. 40. Амністія та

люстрація: механізми... С. 8. **41.** Верховенство права і правосуддя перехідного періоду... **42.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **43.** Верховенство права і правосуддя перехідного періоду... **44.** Амністія та люстрація: механізми... С. 8. **45.** Там само. **46.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **47.** Амністія та люстрація: механізми... С. 8. **48.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **49.** Азан П. Цит. праця. **50.** Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів... **51.** Гонсалес Е., Варні Г. Пошук правди. Елементи створення ефективної комісії правди. Київ, 2000. 67 с. **52.** Червякова О.В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135-142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11> **53.** Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. 21 August 2017. A/HRC/36/50. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/36/50> **54.** Гонсалес Е., Варні Г. Цит. праця. **55.** Толберт Д. Інтерв'ю. *Юридична практика*. 2025. 28 січня.

References

1. Amnistia ta liustratsia: mehanizmy perehidnoho pravosuddia dlia maibutnioho Ukrainy. Ohliad mizhnarodnoi praktyky ta natsionalnoho zakonodavstva / Martynenko O.A., Semiorkina O.M. Kyiv, 2020. 84 s.; Slavko A.S/ Rol prava na pravdu u postkonfliktnomu vrehuliuванні: rehionalni ta universalni standarty. *Almanah mizhnarodnoho prava*. 2025. Iss. 33. S. 39-49. DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.33.04> **2.** Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. No. 1(3). P. 50-53. **3.** Там само. **4.** Там само. **5.** Kritz N.J. *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* / ed. by N.J. Kritz. Washington: United States Institute of Peace Press, 1995. 828 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... **6.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii / Brunova-Kalishetska I., Kyseliova T., Martynenko O. Kyiv: Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnyh doslidzhen, 2020. 60 s. **7.** Там само. **8.** Amnistia ne dlia vsikh: yakym bude perekhidne pravosuddia na Donbasi i u Krymu. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/amnistia-ne-dlia-vsikh-iakym-bude-perekhidne-pravosuddia-na-donbasi-i-u-krymu/> **9.** The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997. URL: <https://>

undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1 Tsit. za: Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii... S. 10. **10.** Promotion and protection of Human Rights. Impunity Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Addendum. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1. 08 February 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1> Tsit. za: Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii... S. 10-11; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... C. 8. **11.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perekhidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> **12.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **13.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **14.** The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> **15.** Satokhina N. Filosofskiy vymir pravosuddia perehidnoho periodu. *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini...* S. 18-26. **16.** Tam samo. **17.** Tam samo. **18.** Tam samo. **19.** Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process. Davao City: forumZFD Philippines, 2014. P. 10-15. **20.** Tam samo. **21.** Azan P. Vozdeistvie nakazania i proshchenia: osnovy dlia otsenki rezultativnosti pravosudia perehodnogo perioda. *Mezhdunarodnyi zhurnal Krasnogo Kresta*. 2006. № 861 (T. 88). S. 21-33. **22.** Tam samo. **23.** Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). S. 51-53. **24.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky.. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perekhidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> **25.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... S. 8. **26.** Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini: monohrafia / ed. by A.P. Buschenko, M. M. Hnatovsky. Kyiv: RUMES, 2017. 592 p. **27.** Tam samo. **28.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **29.** The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> **30.** Tam samo. **31.** Verle H. Printsipy mezhdunarodnogo ugolovnoho prava / transl. by S. V. Saiapin. Odesa: Feniks, 2011. 910 s. S. 101-103. **32.** Azan P. Tsyt. pratsia. **33.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16;

Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> ; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... **34.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **35.** Ohliad myrobuildivnoi arkhitektury Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoi Asambleieiu 27 kvitnia 2016 roku. A/RES/70/262. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/262>; Rezoliutsiia 2282 (2016), pryiniata Radoiu Bezpeky na yii 7680-zasedanni 27 kvitnia 2016 roku. S/RES/2282 (2016). URL: <https://undocs.org/ru/S/RES/2282%282016%29> **36.** Onovlenyi zvid pryntyspiv zakhystu ta zaokhochennia prav liudyny cherez borotbu z bezkarnistiui. URL: <https://undocs.org/ru/E/CN.4/2005/102/Add.1> Vyklad za: Pavliuk A. Pravo na pravdu v konfliktnomu i postkonfliktnomu seredovyshchi: dosvid perekhidnogo pravosuddia. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1 **37.** Pavliuk A. Pravo na pravdu v konfliktnomu i postkonfliktnomu seredovyshchi: dosvid perekhidnogo pravosuddia. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1 **38.** Verle H. Tsyt. pratsia. S. 101-103. **39.** Azan P. Tsyt. pratsia.. **40.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **41.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf>; **42.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **43.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **44.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **45.** Tam samo. **46.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **47.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **48.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **49.** Azan P. Tsyt. pratsia. **50.** Dialoh v modeli pravosuddia perekhidnogo period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky. **51.** Honsales E., Varni H. Poshuk pravdy. Elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy. Kyiv, 2000. 67 s. **52.** Cherviakova O. V. Mehanizmy ta protsesy perekhidnogo pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid dlia vidnovlennia suverenitetu i natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravo i bezpeka*. 2023. No. 3 (90). S. 135- 142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11> **53.** Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. 21 August 2017. A/HRC/36/50. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/36/50>

54. Honsales E., Varni H. Tsynt. pratsia. 55. Tolbert D. Interviu. *Yurydychna praktyka*. 2025. 28 January.

Kresina Iryna. Truth and justice commissions as a tool for ensuring human rights by the state in the context of the Russian-Ukrainian war

The article examines the peculiarities of such an extrajudicial instrument of transitional justice as truth and justice commissions for ensuring human rights. It summarises foreign experience in establishing and operating such commissions and identifies acceptable parameters for their activities in Ukraine. A framework model of the functional capacity of truth and justice commissions in wartime is outlined.

A number of legislative initiatives and institutional proposals are proposed regarding the activities of truth and reconciliation commissions to ensure human and civil rights by the state and to establish the principles of a just society.

The conclusion is justified: in Ukraine, the main goals and objectives of truth and justice commissions during wartime should be: restoring and strengthening trust between citizens, civil society institutions and the state; stimulating broad public dialogue on ways to overcome human rights violations, adjusting priorities and directions of state policy in this area (especially anti-corruption policy, given that corruption ranks first among the greatest threats to Ukraine during the war, as evidenced by sociological surveys); affirming justice, respect, tolerance and other democratic values as fundamental humanistic principles of Ukrainian society, which has been deeply traumatised by the war; promoting the restoration of historical truth (both by opening archives for the writing of textbooks on the history of Ukraine and by launching a unique Chronicle of the War, which will be written by Ukrainians themselves); promoting the consolidation and stability of society, preserving and affirming Ukrainian national identity in society, fostering patriotism, sacrifice and citizens' responsibility for the fate of the country (by revealing the truth about its past and present, about the heroism of the defenders of the Motherland, about the victims and destruction); collecting information and preparing documents and materials for the authorities regarding: a) punishment of criminals and traitors, criminal, political and moral responsibility of human rights violators, b) compensation for material and moral (satisfaction) damage to the families of fallen heroes, missing persons and war veterans.

Key words: human rights, state, civil society, democratic values, justice, truth, truth and justice commissions.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 30.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 344.1:004.76

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-367

ISSN 1563-3349

О. М. СТОЙКО

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення російських військ у 2022 році актуалізувало необхідність швидкого доступу до документів та органів публічної влади незалежно від місця перебування для багатьох громадян України, що сприяло пришвидшенню темпів цифровізації країни. Нині у парламенті триває робота над удосконаленням законодавства, що регулює цифрову сферу для посилення обороноздатності держави, виконання вимог для набуття членства у Євросоюзі та гарантування прав людини. Проаналізовано проекти законів про цифрову доступність, про захист персональних даних, про заборону використання ворожих програмних продуктів, про посилення відповідальності за електронно-комунікаційне шахрайство і сприяння шахрайству шляхом інформаційного поширення, про регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації

Ключові слова: права людини, цифровізація, інформаційно-комунікаційні технології, свобода слова, спостереження, медіа, євроінтеграція, війна.

Stoiko Olena. Digital technologies in the context of human rights protection under martial law

The full-scale invasion by Russian troops in 2022 highlighted the need for many Ukrainian citizens to have quick access to documents and public authorities regardless of their location, which helped accelerate the country's digitalisation. Parliament is currently working on improving legislation governing the digital sphere to strengthen the state's defence capabilities, meet the requirements for EU membership and guarantee human rights. Draft laws on digital accessibility, personal data protection, prohibition of the use of hostile software products, strengthening responsibility for electronic communication fraud and facilitating fraud through the dissemination of information, and regulation of shared access platforms have been analysed.

Key words: human rights, digitalisation, information and communication technologies, freedom of speech, surveillance, media, European integration, war.

© СТОЙКО Олена Михайлівна – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України; ORCID: 0000-0002-1021-5270; e-mail: ol_stark@ukr.net

Вступ. Швидкий розвиток нових цифрових технологій сприяв трансформації цілої низки сфер людської діяльності, яка супроводжувалася як позитивними, так і негативними наслідками. Широкомасштабне вторгнення російський військ в Україну 24 лютого 2022 року ще контрастніше продемонструвало неоднозначність наслідків технологічного прогресу для людини, зокрема її прав. Накопичений Україною досвід до певної міри буде застосовуватися і в інших країнах, які ще не стикнулися з такими комплексними проблемами.

Виклад основного матеріалу. У контексті використання цифрових технологій для захисту прав людини слід виділити два аспекти: удоступнення низки послуг для громадян завдяки використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та розширення переліку прав людини у зв'язку з дедалі ширшим поширенням і накопиченням інформації про неї.

Розвиток інфраструктури цифрових технологій дав змогу дещо мінімізувати негативні наслідки повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року. Так, завдяки налагодженій діяльності платформи «Дія» було запроваджено низку нових послуг для надання соціальної підтримки громадянам, зокрема «єПідтримка», «єДопомога» тощо. Завдяки «Допомога» вдалося консолідувати можливості країни, міжнародних неурядових організацій та волонтерів у наданні адресної гуманітарної допомоги постраждалим та внутрішньо переміщеним особам під час війни. Вона дає змогу швидко обрати ті заявки на допомогу, які потребують виконання саме зараз, з можливістю фокусувати зусилля на конкретному регіоні або окремому товарі. Платформа має три напрями: грошова допомога від держави («Допомога державна»); отримання та надання волонтерської допомоги («Допомога волонтерська»); виплати від міжнародних організацій («Допомога міжнародна»). На платформі можна дізнатися, як отримати гроші від держави, залишити заявку на допомогу або запропонувати підтримати інших у забезпеченні продуктами, одягом, ліками тощо.

У 2023 році за участі України, ЄС та понад 40 країн було створено Міжнародний реєстр збитків від агресії РФ (RD4U), який приймає заяви від громадян, бізнесу та держави щодо втрат, завданих війною [1]. Створений під егідою Ради Європи, Реєстр має чітко визначений мандат, який обмежується прийманням заяв і пов'я-

заних із ними доказів, а також реєстрацією заяв відповідно до встановлених правил. Реєстр збитків для України є першим компонентом міжнародного компенсаційного механізму для України. Наступним етапом у межах цього механізму є створення міжнародної Компенсаційної комісії для України, яка відповідатиме за розгляд і ухвалення рішень щодо заяв, зареєстрованих Реєстром. Конвенцію про створення Компенсаційної комісії для України вже підписали 35 держав та Європейський Союз, що є важливим кроком на шляху до її створення. Станом на початок 2026 року Реєстр збитків для України отримав 100 000 заяв, поданих фізичними особами щодо компенсації шкоди, збитків або шкоди здоров'ю, завданих агресією російської федерації проти України [2]. На початку лютого цього року Реєстр відкрив нову категорію заяв А1.2, що стосується вимушеного переміщення за межі України внаслідок російської агресії [3]. Це дає змогу подати заяву про компенсацію особам, які з 24 лютого 2022 року були змушені залишити своє житло або місце постійного проживання в Україні, виїхали за її межі або які не можуть повернутися.

Водночас виникла гостра потреба захистити інформаційний простір держави від можливих актів агресії, що передбачало обмеження деяких прав людини, насамперед свободи слова, та доступу до інформації. Так, у 2022 році Кримінальний кодекс України було доповнено злочином про виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників, а також представлення цієї збройної агресії як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали цю збройну агресію, розпочату у 2014 році, а також представників окупаційної адміністрації, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України, а також виготовлення та поширення відповідних матеріалів (ст. 426-2) [4].

Того ж 2022 року було повністю обмежено доступ до онлайн-сервісів Публічної кадастрової карти [5], тобто приватним особам практично неможливо дізнатися онлайн офіційну інформацію – ні про кадастровий номер, ні про розташування, ні про власника земельної ділянки чи нерухомість на ній. З листопада 2025 року обмежено доступ до відомостей низки електронних реєстрів у

частині інформації (відомостей) [6] для підвищення безпеки діяльності оборонних підприємств, шляхом обмеження можливості отримання вільного, безперешкодного доступу до відомостей реєстрів про оборонні підприємства, їхні види діяльності, місцезнаходження та тимчасового обмеження такого доступу до місцезнаходження об'єктів нерухомого майна, які належать таким підприємствам, та відомостей щодо об'єктів інтелектуальної власності, пов'язаних зі сферами національної безпеки і оборони. Критики з боку неурядових організацій вважають, що закон: суттєво звужує та обмежує доступ до інформації не лише для потенційних покупців нерухомих об'єктів та земельних об'єктів; ускладнює викриття корупційних правопорушень; ускладнює роботу нотаріату, арбітражних керуючих та інших фахівців у сферах, де потрібно опрацьовувати та зіставляти дані про власників нерухомого майна і закликали ветоувати закон [7]. На їх переконання, йдеться не так про безпекові питання, як про створення корупційної ніші для недоброчесних політиків та бізнесу.

Водночас було посилено деякі гарантії діяльності представників медіа, зокрема щодо їх доступу до засідань комітетів парламенту, безперешкодного відвідування приміщення суб'єктів владних повноважень, відкритих заходів, що ними проводяться, присутності на заходах, що проводяться у режимі відеоконференції, та особистої зустрічі у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством [8].

У листопаді 2025 року Єврокомісія представила Звіт про розширення ЄС – 2025, що оцінює євроінтеграційний прогрес України та містить рекомендації, спрямовані на посилення готовності по всіх переговорних кластерах [9]. У контексті інформаційних технологій та прав людини у ньому відзначалося, що Україна не досягла прогресу та повинна продовжити роботу над законодавчою реформою сфери персональних даних і створенням спроможного регулятора. Що стосується використання систем розпізнавання облич та інших інтрузивних технологій, то це має узгоджуватися з європейськими стандартами у сфері захисту персональних даних та конфіденційності. Хоча Єврокомісія із розумінням поставилася до необхідності вжиття заходів для обмеження доступу до Інтернет-ресурсів з міркувань національної безпеки під час воєнного стану, однак відзначила, що не містять достатніх правових гарантій. Зокрема,

для усунення загроз зловживань з боку органів влади необхідно гарантувати прозорість відповідних рішень. У Звіті відзначено, що основним викликом перших повоєнних виборів стане відповідь на дезінформаційні та кіберзагрози, задля протидії яким передусім слід посилювати медіаплюралізм та редакційну незалежність, а також реформувати регулювання політичної реклами.

Отже, цифрові технології в умовах воєнного стану, з одного боку, сприяють гарантуванню прав людини, насамперед завдяки удосконаленню низки послуг, а з іншого – вимагають вжиття жорсткіших заходів контролю та захисту інформації задля уникнення порушень і зловживань, забезпечення національної безпеки і суверенітету держави. Нині у парламенті триває робота над удосконаленням законодавства, що регулює цифрову сферу для посилення обороноздатності держави, виконання вимог для набуття членства у Євросоюзі та гарантування прав людини.

Полегшити доступ до цифрових технологій та розширити сферу їх застосування має закон про цифрову доступність. Проектом акта пропонується врегулювати питання сфер застосування вимог цифрової доступності, суб'єктів, на яких поширюватиметься дія цього закону, повноважень компетентного органу щодо забезпечення додержання вимог законодавства про цифрову доступність, моніторингу додержання вимог цифрової доступності тощо [10]. Законопроект пропонує, щоб вимоги цифрової доступності цифрових ресурсів та електронних послуг встановлювалися національним стандартом та були обов'язковими до виконання визначеними суб'єктами під час надання електронних послуг, розміщення електронних документів на цифрових ресурсах, створення (модернізації, модифікації, розвитку), адміністрування та забезпечення функціонування публічних електронних реєстрів, інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем.

Вимоги цифрової доступності пропонується поширити на: публічні електронні реєстри, інформаційні (автоматизовані), електронні комунікаційні та інформаційно-комунікаційні системи, створення (модернізація, модифікація, розвиток), адміністрування та забезпечення функціонування яких (у тому числі за рахунок міжнародної технічної допомоги) спрямовано на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування; електронні

документи та інформація, що розміщується (публікується) на цифрових ресурсах суб'єктів; платіжні застосунки, платіжні пристрої, інформаційні термінали; електронні послуги. Також пропонується передбачити обов'язок суб'єктів публікувати та оновлювати заяву (декларацію) про відповідність вимогам цифрової доступності своїх цифрових ресурсів, а також передбачається проведення моніторингу центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян. Положення законопроекту спрямовані на забезпечення універсального доступу до інформації та послуг, рівні права та можливості для широкого кола користувачів, зокрема осіб з обмеженнями повсякденного функціонування, включаючи осіб з інвалідністю.

Альтернативний проєкт [11] передбачає створення ефективного механізму для забезпечення цифрової доступності електронних інформаційних ресурсів, онлайн-ресурсів та електронних послуг для всіх осіб та/або груп осіб, зокрема осіб з функціональними порушеннями або інвалідністю та з урахуванням необхідності додержання інтересів суб'єктів, на яких буде покладено обов'язок із впровадження заходів щодо забезпечення реалізації вимог цифрової доступності. Проєктом Закону пропонується встановити, що вимоги цифрової доступності цифрових ресурсів та електронних послуг встановлюються національним стандартом та є обов'язковими до виконання рівною мірою як приватними суб'єктами, які надають соціально значущі послуги/товари, так і територіальними громадами, юридичними особами публічного права, саморегульованими організаціями та органами держави (що не передбачено законопроектом №14278). На відміну від попереднього проєкту пропонується обмежити право на безконтрольний та нічим не обґрунтований доступ центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян до будь-якої інформації (документів) суб'єктів надання цифрових ресурсів та електронних послуг – отримання інформації (документів) від таких суб'єктів має обмежуватися виключно питаннями, які досліджуються під час здійснення контролю (проведення перевірок) за забезпеченням цифрової доступності. Реалізація Закону сприятиме забезпеченню універсального доступу до інформації та послуг, рівних прав

та можливостей для широкого кола користувачів, зокрема осіб з обмеженнями повсякденного функціонування, включаючи осіб з інвалідністю.

Оскільки на законодавчому рівні відсутній належний правовий механізм регулювання зобов'язань суб'єктів у сфері аудіовізуальних медіа (крім суб'єктів у сфері аудіальних медіа) забезпечувати доступність програм, так само як відсутній порядок та умови, відповідно до яких останні мали б забезпечити доступність програм, зокрема шляхом забезпечення здійснення субтитрування та/або перекладу жестовою мовою програм та/або за допомогою аудіодискрипції (тифлокоментування), з використанням простої мови, формату легкого читання чи іншими способами, які забезпечують доступність інформації для осіб з інвалідністю, то у 2025 році у парламенті був зареєстрований відповідний законопроект [12].

Слід згадати й про новий проєкт Цивільного кодексу [13], що зараз розглядається у парламенті, який має за мету систематично оновлювати регулювання приватних відносин з урахуванням цифровізації, транскордонних правових відносин та європейських підходів до захисту цивільних прав.

З 2022 року парламент працює над законом [14], який би забезпечив належний рівень захисту персональних даних в Україні відповідно до оновлених міжнародних стандартів у цій сфері, насамперед стандартів, які передбачаються оновленою Конвенцією Ради Європи про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Регламентом Європейського союзу 2016/679, взятих в Угодах, ратифікованих Верховною Радою України зобов'язаннях, належного контролю у сфері захисту персональних даних та адекватних відповідно до порушень санкцій.

Відсутність нового законодавства, яке б відповідало сучасним міжнародним стандартам у цій сфері та рівню технологічного розвитку, не тільки призводить до незадовільного рівня захисту конституційного права на повагу до приватного життя в Україні, а й призведе до визнання на міжнародному рівні України як держави, яка не забезпечує належний рівень захисту персональних даних, що збільшує ймовірність відмови інших держав у передачі персональних даних насамперед органам влади України. Це є особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли багато українців виїхали за межі країни й потребують захисту, і посилилася необхідність

розробки механізмів для обміну інформацією з метою забезпечення прав українських дітей за межами держави.

Законопроект передбачає: приведення термінології сфери захисту персональних даних у відповідність до нових міжнародних стандартів; деталізацію та зрозуміліше формулювання принципів обробки персональних даних; чіткіше формулювання підстав обробки персональних даних; деталізовані та прозорі вимоги до згоди на обробку персональних даних, які дозволять уникнути зловживань та маніпуляцій; розширення прав суб'єктів персональних даних та механізм їх реалізації; чітке визначення обов'язків контролера і оператора персональних даних; порядок повідомлення про витік персональних даних; інститут відповідальної особи з питань захисту персональних даних, її функціональні обов'язки, вимоги та порядок призначення; врегулювання передачі персональних даних на територію іноземних держав та міжнародних організацій; фінансову відповідальність, адміністративно-господарські санкції, що застосовуються до контролера та/або оператора за порушення права на захист персональних даних, які дозволять забезпечити дієвість закону та виконання його вимог. Також законопроект пропонує: чітку процедуру повідомлення контролерами про витік персональних даних; порядок та підстави обробки персональних даних роботодавцем. Ним визначено: особливості обробки персональних даних в правоохоронних цілях; особливості обробки персональних даних у сфері електронних комунікацій; види та розміри санкцій за порушення законодавства в сфері захисту персональних даних. Особливу увагу приділено окремим питанням, що не врегульовані раніше і потребують вдосконалення – обробка даних померлих осіб, робота з архівними даними, обігу даних у сфері електронних комунікацій, у трудовій та правоохоронній сфері.

На розгляді парламенту перебуває законопроект про інформування особи про використання її даних у публічних електронних реєстрах [15]. Законопроект передбачає встановлення загального обов'язку інформувати правоволодільця про використання реєстрової інформації щодо нього; визначення граничного строку такого інформування (не пізніше п'яти днів з дня доступу); забезпечення здійснення інформування в рамках електронної інформаційної взаємодії між реєстрами. Його автори вважають, що його прийнят-

тя посилить гарантії дотримання прав людини на приватність та захист персональних даних завдяки своєчасному поінформуванню про доступ до відомостей; зменшить ризики неправомірного або надмірного використання реєстрової інформації, підвищивши персональну та інституційну відповідальність користувачів; підвищить довіру громадян до державних електронних сервісів та публічних реєстрів; сприятиме подальшій цифровій трансформації держави на засадах прозорості, підзвітності та людиноцентричності.

У зв'язку з гібридною агресією проти України та активним використанням ворожими суб'єктами програмних продуктів і засобів інформатизації для втручання в діяльність органів державної влади, здійснення деструктивного впливу на інформаційний простір, виникла об'єктивна потреба у законодавчому врегулюванні питань визнання таких продуктів ворожими, запровадження механізмів для заборони їх використання. Однак чинне законодавство не містить чіткого механізму класифікації ворожого програмного забезпечення та процедури заборони на їх використання, порядку ухвалення відповідних рішень тощо. Крім того, не передбачено відкритого доступу до таких переліків для суб'єктів господарювання та органів державної влади, що унеможливує своєчасне інформування про загрози, обмежує прозорість процесу та ускладнює практичне виконання вимог у сфері інформаційної та кібербезпеки. Проект Закону [16] визначає правові та організаційні засади регулювання використання програмних продуктів та засобів інформатизації, які можуть бути використані на шкоду національній безпеці України. Зокрема, проект Закону: встановлює терміни «ворожий програмний продукт» та «ворожий засіб інформатизації»; визначає критерії, за якими програмні продукти та засоби інформатизації класифікуються як ворожі (зокрема, за ознаками бенефіціарного володіння, походження, авторських прав, наявності у відкритих переліках заборонених рішень тощо); закріплює повноваження КМУ щодо затвердження переліків ворожих програмних продуктів і засобів інформатизації; надає право СБУ та НБУ подавати пропозиції щодо включення або виключення продуктів із переліків у межах відповідних сфер нагляду; встановлює заборону на їх закупівлю та застосування органами державної влади, суб'єктами критичної інфраструктури, підприємствами оборонного сектору;

визначає відповідальність у вигляді фінансових санкцій у розмірі 2% від загального річного обороту суб'єкта господарювання у разі порушення вимог щодо заборонених продуктів;

Прийняття закону дозволить: зміцнити національну кібербезпеку шляхом унеможливлення використання програмних продуктів і засобів інформатизації, що становлять загрозу для держави; оперативно реагувати на нові ризики завдяки впровадженню критеріїв визнання продуктів ворожими та гнучкого механізму оновлення відповідних переліків; унеможливити закупівлю та використання критично небезпечного програмного забезпечення і обладнання державними органами, суб'єктами критичної інфраструктури, військовими формуваннями, банківськими установами та учасниками платіжних систем; запровадити прозорий та ефективний порядок формування, ведення та оприлюднення переліків заборонених до використання продуктів; посилити міжвідомчу координацію у сфері кіберзахисту за участю Кабінету Міністрів України, Служби безпеки України, Національного банку України та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; створити законодавчі передумови для формування єдиних переліків ворожих програмних продуктів, засобів інформатизації, відкритого для суб'єктів господарювання та державного сектора.

Нова редакція Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [17] передбачає надання позицій Уповноваженого до проектів законів та інших нормативно-правових актів, якщо вони впливають на права і свободи людини і громадянина, доступ до інформації з обмеженим доступом, а також до місць, в яких особи утримуються (перебувають) і які вони не можуть покинути за власним бажанням, проведення конфіденційних бесід з особами та отримувати інформацію, документи та інші матеріали, необхідні для реалізації функцій національного превентивного механізму. Додатково пропонується наділити Уповноваженого правами звертатися з пропозицією щодо ратифікації міжнародних договорів у сфері прав людини, сприяти документуванню воєнних злочинів та грубих порушень прав людини, сприяти поверненню громадян України з території держави-агресора та виїзду з тимчасово окупованої території, бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, а також звертатися до Верховної Ради України з про-

позицією створення тимчасової слідчої або спеціальної комісії, здійснювати моніторинг додержання прав і свобод людини і громадянина органами державної влади, органами місцевого самоврядування, установами та організаціями незалежно від організаційно-правової форми та форми власності.

Також триває законотворча робота щодо покарання за зловживання інформаційними технологіями. Пройшов друге читання законопроект про кримінальну відповідальність за несанкціоноване втручання, збут або поширення інформації з публічних електронних реєстрів [18]. Законопроект пропонує внести зміни до таких статей Кримінального кодексу: 361 (Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж); 361-1 (Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут); 361-2 (Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації); 362 (Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї); 363 (Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється); 363-1 (Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку); 365-2 (Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги).

Триває робота над посиленням відповідальності за електронно-комунікаційне шахрайство. Відповідний законопроект [19] передбачає внесення зміни до Кримінального кодексу України шляхом доповнення новою статтею 1901 «Електронно-комунікаційне шахрайство», яка передбачає відповідальність за протиправне збирання, зберігання, обробку та використання персональних

даних, інформації, яка містить банківську таємницю, у тому числі індивідуальну облікову інформацію, реквізити платіжного інструмента, платіжної картки, код авторизації, з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою з використанням електронної комунікації та/або технічних засобів електронних комунікацій. Також, Кримінальний кодекс України доповнюється новими статтями 2554 «Створення, керівництво електронно-комунікаційною шахрайською організацією, а також участь у ній» та 2555 «Залучення до участі у електронно-комунікаційній шахрайській організації» із встановленням нової відповідальності за дії таких шахрайських організацій та участь у них. Прийняття закону дасть можливість правоохоронним органам притягати до відповідальності осіб, які вчиняють шахрайські дії з використанням електронної комунікації та/або технічних засобів електронних комунікацій.

Почастішання випадків шахрайства за допомогою сучасних інформаційних технологій стало причиною для ініціювання законопроекту, який встановлює кримінальну відповідальність за інформаційне сприяння шахрайству; посилює відповідальність публічних осіб і медіа, які використовують свої платформи для агітації на користь сумнівних схем; захищає інтереси громадян, які є потенційними жертвами таких інформаційних кампаній; спонукає медіа та публічних осіб до належної перевірки інформації, що поширюється в публічному просторі [20]. Автори законопроекту наполягають, що він не обмежує свободу слова в розумінні ст. 34 Конституції України та ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, оскільки не спрямований на заборону критики, вираження оціночних суджень, журналістських розслідувань чи публічної дискусії, а встановлює відповідальність за свідоме, недбале публічне сприяння шахрайству через участь у рекламних, агітаційних або інформаційних кампаніях, які згодом визнаються судом шахрайськими. Автори проекту вважають, що його прийняття дозволить мінімізувати роль публічних осіб у поширенні інформації без її належної перевірки та документального підтвердження її достовірності; посилити правову відповідальність засобів масової інформації, інфлюенсерів, рекламодавців; захистити майнові права громадян, які довіряють публічному

простору; підвищити стандарт інформаційної безпеки та відповідальності в медіапросторі.

З 2024 року на розгляд ВРУ перебуває законопроект про регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації [21], що має за мету регулювання онлайн-платформ та месенджерів, які є джерелом інформації для мільйонів українців і можуть бути пов'язані з державою-агресором. Автори вбачають мету законопроекту в створенні ефективного законодавства, яке б дозволяло забезпечити реалізацію прав на свободу вираження поглядів і одночасно захищало національні інтереси України та права користувачів медіасервісів. Законопроект передбачає: виокремлення провайдерів платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація, як окремі суб'єкти у сфері медіа через наявність на них сторінок (облікових записів, каналів тощо), через які поширюється масова інформація; обов'язкову присутність в Україні представника такої платформи (представництво, юридичну особу або фізичну особу з довіреністю) для комунікації; розкриття провайдерами платформ спільного доступу структури власності та джерел фінансування на вимогу Національної ради; заборону органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам, а також надавачам фінансових послуг використовувати платформи спільного доступу до інформації з непрозорою структурою власності їх провайдерів та встановлення таких платформ та пов'язаних з ними сервісів на пристрої, які використовуються для службових цілей; визначення засад відповідальності провайдерів платформ спільного доступу до інформації за тими самими правилами, які встановлені Законом України «Про медіа» для провайдерів платформ спільного доступу до відео. Він також передбачає штрафи за невиконання наказів про видалення контенту, які може накладати регулятор ЗМІ, але не надає регулятору повноважень щодо блокування.

До парламенту також внесено законопроект, спрямований на забезпечення ефективного захисту прав людини, підвищення рівня толерантності в суспільстві та наближення національного законодавства до міжнародних стандартів у сфері протидії дискримінації [22]. Законопроектом запропоновано викласти в новій редакції статтю 161 КК України, передбачивши в ній відповідальність за публічні заклики до насильства з мотивів нетерпимості

щодо особи та/або групи осіб за їх ознаками, а також за ті самі дії, поєднані з обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою з використанням службового становища. Запропоновано нову редакцію ст. 300 КК України, яка передбачає розширення переліку матеріалів, заборонених до ввезення, виготовлення, розповсюдження або збуту, шляхом включення до нього не лише творів, а й інших матеріалів, зокрема аудіовізуальних творів, кіно-, відео-, аудіопродукції. Законопроектом уточнено визначення терміна «дискримінація», викладеного в пункті 2 частини першої ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Зокрема, розширено перелік ознак, за якими може вчинятися дискримінація, шляхом додання таких ознак, як сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, стан здоров'я, національне походження, а також конкретизовано зміст дискримінаційної ситуації як такої, що має місце порівняно з іншими особами та/або групами осіб.

У 2024 році була спроба врегулювати відеомоніторинг у публічних місцях для забезпечення безпеки, виявлення та запобігання правопорушенням, а також встановлення осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів або які переховуються [23]. Він одразу викликав критику з боку правозахисників через посягання на приватність, надмірно широку дискрецію державних і муніципальних органів, відсутність контролю за дотриманням законодавства, небезпеку захоплення даних та технічні проблеми власне системи відеомоніторингу [24], і через півтора року був знятий з розгляду.

Висновки. Період воєнного стану відкриває як нові можливості для використання інформаційних технологій для захисту і гарантування прав людини і громадянина, так і несе нові виклики їм. Повномасштабне вторгнення російських військ у 2022 році актуалізувало необхідність швидкого доступу до документів та органів публічної влади незалежно від місця перебування для багатьох громадян України, що сприяло пришвидшенню темпів цифровізації країни. Однак необхідність протистояти ворогу в умовах сучасної гібридної війни змусила владу вжити низку непопулярних кроків, спрямованих на обмеження свободи слова та доступу до певної інформації. Нині Україна все ще перебуває у пошуку балансу між забезпеченням прав людини і громадянина, адаптацією законодавства до вимог Євросоюзу та посиленням

обороздатності країни в умовах стрімкого розвитку цифрових військових технологій.

1. Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3 про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/372244/> Резолюція+Комітету+Міністрів+Ради+Європи+про+встановлення+Розширеної+часткової+угоди+про+Реєстр+збитків.pdf/226fb189-d875-f443-bd99-36744d76e9dd?t=1708705840868

2. Реєстр збитків для України отримав 100 000 заяв від фізичних осіб, які постраждали внаслідок агресії Росії проти України. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/Реєстр-збитків-для-України-отримав-100-000-заяв-від-фіз>

3. Реєстр збитків для України відкрив категорію заяв А1.2 щодо вимушеного переміщення за межі України. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/Реєстр-збитків-для-України-відкрив-категорію-за>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 3 березня 2022 року № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>

5. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: Постанова КМУ від 07.05.2022 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text>

6. Про внесення змін до Цивільного кодексу України та деяких інших законів України щодо особливостей надання відомостей публічних електронних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, та деяких інших публічних електронних реєстрів: Закон України від 21 серпня 2025 року № 4576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4576-20#Text>

7. Закликаємо президента ветоувати закон про обмеження доступу до Реєстру нерухомості. URL: <https://dejure.foundation/zaklykayemo-prezydenta-vetuvaty-zakon-pro-obmezhenya-dostupu-do-reyestru-neruhomosti/>

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення деяких гарантій діяльності медіа і журналістів та забезпечення права громадян на доступ до інформації: Закон України від 14 січня 2025 року № 4212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-20#Text>

9. Ukraine Report 2025. Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en

10. Проект Закону про цифрову доступність в Україні № 14278 від 05.12.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59255>

11. Проект Закону про цифрову доступність цифрових ресурсів та електронних послуг № 14278-1 від 22.12.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59411>

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення доступності аудіовізуальних медіа-сервісів (крім аудіальних медіа-сервісів) для осіб з інвалідністю № 14202 від 11.11.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58699>

13. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного).

№ 14394 від 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

14. Проект Закону про захист персональних даних № 8153 від 25.10.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707>

15. Проект Закону про внесення змін до статті 34 Закону України «Про публічні електронні реєстри» щодо інформування праволодильця про отримання доступу до реєстрової інформації про нього третіми особами №14118 від 13.10.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57600>

16. Проект Закону про заборону використання та розповсюдження ворожих програмних продуктів та ворожих засобів інформатизації №13505 від 18.07.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56784>

17. Проект Закону про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини №13181 від 17.04.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56212>

18. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання, збут або розповсюдження інформації, що обробляється в публічних електронних реєстрах, та посилення кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційно-комунікаційних систем №10242 від 09.11.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10242&conv=9>

19. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за електронно-комунікаційне шахрайство № 10190 від 25.10.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43047>

20. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за сприяння шахрайству шляхом інформаційного поширення №13457 від 08.07.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56736>

21. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація 11115 від 25.03.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43884>

22. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації № 13597 від 04.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56933>

23. Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки №11031 від 20.02.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733>

24. Законопроект про відеомоніторинг: захист публічної безпеки чи ліцензія на масове стеження? URL: <https://dslug.org/publications/zakonoproiekt-pro-videomonitoringh-zakhyst-publichnoi-bezpeky-chy-litsenzia-na-masove-stezhennia/>

References

1. Rezoliutsiia Komitetu Ministriv Rady Yevropy CM/Res(2023)3 pro vstanovlennia Rozshyrenoi chastkovoї uhođy pro Reiestr zbytkiv, zavdanykh ahresiiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/372244/Резолюція+Комітету+Міністрів+Ради+Європи+про+встановлення+Розширеної+часткової+угоди+про+Реєстр+збитків>.

pdf/226fb189-d875-f443-bd99-36744d76e9dd?t=1708705840868 **2.** Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy otrymav 100 000 zaiav vid fizychnykh osib, yaki postrazhdaly vnaslidok ahresii Rosii proty Ukrainy. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/Reiestr-zbytkiv-dlia-Ukrainy-otrymav-100-000-zaiav-vid-fiz> **3.** Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy vidkryv katehoriu zaiav A1.2 shchodo vymushenoho perekishchennia za mezhi Ukrainy. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/-/Pecrp-zbitkiv-dlia-Ukraini-vidkryv-katehoriu-za> **4.** Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoj informatsiinoj produktsii; Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 roku № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> **5.** Deiaki pytannia vedennia ta funktsionuvannia Derzhavnogo zemelnogo kadastru v umovakh voiennoho stanu: Postanova KМУ vid 07.05.2022 № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2022-%D0%BF#Text> **6.** Pro vnesennia zmin do Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti nadannia vidomosti publicnykh elektronnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytzii Ukrainy, ta deiakykh inshykh publicnykh elektronnykh reiestriv: Zakon Ukrainy vid 21 serpnia 2025 roku № 4576-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4576-20#Text> **7.** Zaklykaiemo prezidenta vetuvaty zakon pro obmezhenia dostupu do Reiestru nerukhomosti. URL: <https://dejure.foundation/zaklykaiemo-prezydenta-vetuvaty-zakon-pro-obmezhenyia-dostupu-do-reyestru-nerukhomosti/> **8.** Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennia deiakykh harantii diialnosti media i zhurnalistiv ta zabezpechennia prava hromadian na dostup do informatsii: Zakon Ukrainy vid 14 sichnia 2025 roku № 4212-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-20#Text> **9.** Ukraine Report 2025. Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en **10.** Proekt Zakonu pro tsyfrovu dostupnist v Ukraini №14278 vid 05.12.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59255> **11.** Proekt Zakonu pro tsyfrovu dostupnist tsyfrovyykh resursiv ta elektronnykh posluh № 14278-1 vid 22.12.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/59411> **12.** Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia dostupnosti audiovizualnykh media-servisiv (krim audialnykh media-servisiv) dlia osib z invalidnistiu № 14202 vid 11.11.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58699> **13.** Proekt Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy (Kodeksu prava pryvatnogo). № 14394 vid 22.01.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> **14.** Proekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh №8153 vid 25.10.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707> **15.** Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do statii 34 Zakonu Ukrainy «Pro publichni elektronni reiestry» shchodo informuvannia pravovolidiltsia pro otrymannia dostupu do reiestrovoi informatsii pro noho tretimy osobamy № 14118 vid 13.10.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57600> **16.** Proekt Zakonu pro zaboronu vykorystannia ta rozpovsiudzhennia vorozhykh prohramnykh produktiv ta

vorozhykh zasobiv informatyzatsii № 13505 vid 18.07.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56784> 17. Proekt Zakonu pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny № 13181 vid 17.04.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56212> 18. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za nesanktsionovane vtruchannia, zbut abo rozpovsiudzhennia informatsii, shcho obrobliaetsia v publichnykh elektronnykh reiestrah, ta posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti pid chas dii voiennoho stanu za kryminalni pravoporushennia u sferi vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh system № 10242 vid 09.11.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10242&conv=9> 19. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za elektro-no-komunikatsiine shakhraistvo № 10190 vid 25.10.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43047> 20. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo kryminalnoi vidpovidalnosti za spriannia shakhraistvu shliakhom informatsiinoho poshyrennia № 13457 vid 08.07.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56736> 21. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiaknykh zakoniv Ukrainy shchodo rehuliuвання diialnosti platform spilnoho dostupu do informatsii, cherez yaki poshyriuetsia masova informatsiia 11115 vid 25.03.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43884> 22. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo borotby z proiavamy dyskryminatsii № 13597 vid 04.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56933> 23. Proekt Zakonu pro yedynu systemu videomonitorynhu stanu publichnoi bezpeky №11031 vid 20.02.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733> 24. Zakonoproiekt pro videomonitorynh: zakhyst publichnoi bezpeky chy litsenziia na masove stezhennia? URL: <https://dslua.org/publications/zakonoproiekt-pro-videomonitorynh-zakhyst-publichnoi-bezpeky-chy-litsenziia-na-masove-stezhennia/>

Stoiko Olena. Digital technologies in the context of human rights protection under martial law

The full-scale invasion by Russian troops in 2022 highlighted the need for many Ukrainian citizens to have quick access to documents and public authorities regardless of their location, which helped accelerate the pace of digitalisation in the country. A number of new services were introduced to provide social support to citizens, including eSupport and eAssistance, and a Register of Damage for Ukraine (RD4U) was created. However, the need to confront the enemy in the context of modern hybrid warfare has forced the authorities to take a number of unpopular steps aimed at restricting freedom of speech and access to certain information, including a number of electronic registers.

Parliament is currently working on improving legislation regulating the digital sphere in order to strengthen the state's defence capabilities, meet the requirements for EU membership and guarantee human rights. Draft laws on digital accessibility, personal data protection, the prohibition of the use of hostile software products, increased liability for electronic communications fraud and the facilitation of fraud through the dissemination of information, and the regulation of shared information access platforms have been analysed.

It has been proven that Ukraine is still searching for a balance between ensuring human and civil rights, adapting legislation to EU requirements, and strengthening the country's defence capabilities amid the rapid development of digital military technologies.

Key words: human rights, digitalisation, information and communication technologies, freedom of speech, surveillance, media, European integration, war.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНА ФУНКЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджено політичну діяльність Верховної Ради України в напрямі консолідації зусиль міжнародного співтовариства щодо забезпечення прав людини в період російсько-української війни. Проаналізовано звернення українського парламенту до іноземних держав та міжнародних організацій, ухвалених упродовж чотирьох років повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації в Україну (24.02.2022 р. – 24.02.2026 р.). З'ясовано, що одна частина звернень стосується необхідності захисту різних категорій осіб (цивільного населення, особливо, дітей, військовослужбовців), а інша – обмежень у всіх сферах російської федерації як держави-терориста, що вчиняє злочини проти людяності. Зроблено висновок, що, зважаючи на відсутність чітких алгоритмів діяльності у воєнний період, український парламент належним чином виконав політико-дипломатичну функцію.

Ключові слова: права людини, держава, суспільство, консолідація, публічна влада, парламент, політико-дипломатична функція, політико-правові засади, російсько-українська війна.

Kukuruz Oksana. The political-diplomatic function of the Verkhovna Rada of Ukraine in the sphere of human rights during the Russian-Ukrainian war

The political activity of the Verkhovna Rada of Ukraine is examined in the direction of consolidating the efforts of the international community to ensure human rights during the Russian-Ukrainian war. It analyzes the appeals of the Ukrainian Parliament to foreign states and international organizations adopted over the four years of the full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine (February 24, 2022 – February 24, 2026). It was found that one part of the appeals concerns the need to protect various categories of persons (civilian population, especially children, military personnel), and the other part

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – доктор політичних наук, завідувачка Сектору правових проблем політичних інститутів та процесів відділу конституційного і муніципального права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0003-1863-3028; e-mail: decenary.ss@gmail.com

concerns restrictions on the Russian Federation in all areas as a terrorist state that commits crimes against humanity. The conclusion made that, given the absence of clear algorithms of activities during the wartime period, the Ukrainian Parliament has duly fulfilled its political-diplomatic function.

Key words: *human rights, state, society, consolidation, public authority, parliament, political-diplomatic function, political and legal foundations, Russian-Ukrainian war.*

Вступ. Тематика прав людини поступово набирала актуальності – від відображення у працях філософів, політичних документах, нормативно-правових актах до реальної практики забезпечення в демократичних державах. XXI століття принесло нові виклики для реалізації прав людини, зокрема російсько-українську війну, в якій держава-агресор порушує всі права людини, зафіксовані в міжнародному праві. Становище України ускладнено тим фактом, що в мирний період до воєнного стану не готувалися належним чином, з-поміж іншого через недостатність стратегічних рішень та сподівання на консенсусне врегулювання спірних питань. Відтак 24 лютого 2022 р. більшість осіб в Україні опинилися в ситуації, коли алгоритму дій у таких умовах не було, як для пересічних громадян, так і для представників органів публічної влади. Права людини, які неналежним чином реалізовувалися в Україні в мирний час, опинилися під подвійною загрозою – внутрішньою і зовнішньою. Діяльність органів публічної влади в Україні в умовах російсько-української війни – це тест на міцність держави та її здатність захищати права громадян.

Важливі функції у сфері прав людини виконує парламент. У період воєнного стану його особливу роль можна обґрунтувати такими позиціями. По-перше, в надзвичайних умовах суспільство основні сподівання зазвичай покладає на парламент як загальнонаціональний представницький орган. По-друге, в кризові періоди завдяки таким ознакам, як виборність і колегіальність, парламент вважається більш легітимним органом, ніж одноосібний глава держави чи призначений уряд. По-третє, парламент ухвалює політико-правові засади забезпечення прав людини та здійснює контроль щодо їх реалізації урядом. В умовах воєнного періоду функції парламенту матимуть деякі специфічні риси, зумовлені національною і глобальною обстановкою, що потребує наукових досліджень.

Метою статті є з'ясування особливостей дипломатичної функції Верховної Ради України в сфері прав людини в умовах російсько-української війни. Задля досягнення цієї мети поставлено такі завдання: з'ясувати підходи до розуміння функцій парламенту, в тому числі дипломатичної функції; провести контент-аналіз політичних документів і правових актів, які ухвалювала Верховна Рада України упродовж чотирьох років повномасштабного воєнного вторгнення російської федерації в Україну; охарактеризувати політичну діяльність українського парламенту в сфері прав людини в напрямі консолідації зусиль міжнародного співтовариства.

Стан розробки проблеми. В останні роки в Україні зростає кількість досліджень і наукових заходів, присвячених правам людини, що зумовлено наслідками російсько-української війни. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав людини в умовах війни, в тому числі міжнародний, аналізують О. Скрипнюк [1], А. Крусян [2]. Пошуку належного балансу між безпекою держави та захистом прав людини у воєнний період приділяють увагу К. Романенко, П. Хмеляж, Д. Таран, Ю. Курилюк, І. Пелех [3], В. Ковальчук [4].

Функції парламенту досліджували чимало українських і зарубіжних вчених. Проте не всі дослідження, здійснені в мирний період, актуальні для забезпечення прав людини у воєнний період. Для досягнення мети цієї статті важливими є: усвідомлення, що забезпечення прав людини неможливе без поєднання зусиль демократичних країн, описаного в публікації К. Левенштайна «Войовнича демократія та фундаментальні права» [5]; розуміння функцій парламенту з точки зору політологічного підходу, викладеного в розділі А. Антошевського «Функції парламентів держав Центральної і Східної Європи» [6]; осмислення ролі парламенту в формуванні зовнішньої політики, представленого в праці Є. Яскерні «Парламентська дипломатія» [7]. Проте українська наука і практика потребують дослідження політичної діяльності Верховної Ради України в напрямі міжнародної консолідації задля забезпечення прав людини в період російсько-української війни, що досі окремо не аналізувалося.

Виклад основного матеріалу. Функції парламенту по-різному визначаються в правовій і політичній науках. Правознавці здебільшого описують їх на основі напрямів діяльності, зафіксо-

ваних у правових нормах, а політологи – на основі його впливу на інші політичні інституції та суспільство. Функції парламенту з політологічної точки зору ґрунтовно проаналізував та систематизував А. Антошевський. Серед таких функцій: співтворення державної політики, правотворчість, співпраця з виконавчою владою (Д. Олсон); законодавство, контроль, установлення (правові функції), репрезентація, артикуляція інтересів, легітимізація, формування публічної думки, рекрутація політичних еліт (політичні функції) (Я. Шиманек); правотворчість, контроль, управління кризою, соціалізаційна, легітимізаційна (А. Ар); участь у політичній боротьбі, формування правил політичної гри, формування політики держави (А. Антошевський) [6, с. 216–217].

Як показують результати дослідження, більшість класифікацій функцій парламенту, спрямовані на внутрішню політику. Проте в умовах війни стратегічного значення набуває дипломатична функція парламенту, яка впливає на формування зовнішньої політики. Є. Яскерня звертає увагу, що дипломатія парламенту, на думку чималої кількості дослідників, суттєво відрізняється від класичної. Зокрема тим, що репрезентована багатьма учасниками – депутатами (представниками парламентської більшості і опозиції, групами дружби, різноманітними комісіями), які не завжди дотримуються єдиної офіційної позиції влади. Вчений наводить науковий спір щодо терміна «парламентська дипломатія»: одні дослідники вважають, що дипломатичні функції належать лише уряду і президенту, а інші – що парламенту також. Для розмежування ролі різних інституцій щодо зовнішньої політики Є. Яскерня запропонував такі категорії: «проведення зовнішньої політики», «вплив на зовнішню політику», «участь у міжнародній діяльності» [8, с. 181]. Вчений прогнозує, що, незважаючи на несхвалення деякими дослідниками терміна «парламентська дипломатія», роль цього явища зростатиме. У продовження наукового дискурсу можна рекомендувати вживати термін «політико-дипломатична функція парламенту», що точніше відображатиме його роль у формуванні зовнішньої політики.

Політико-дипломатична функція парламенту обумовлена формою правління в державі та Основним Законом. У Конституції України, в статті 85, зафіксовані повноваження Верховної Ради України, зокрема такі: формування зовнішньої політики (п. 5 ч. 1);

призначення за поданням Президента України Міністра закордонних справ України (п. 12 ч. 1); затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням (п. 14 ч. 1); ратифікація та денонсація міжнародних договорів (п. 32 ч. 1). Крім того, вплив парламенту на зовнішню політику може здійснюватися в таких процесах: затвердження Державного бюджету України, внесення змін, контроль за виконанням, прийняття рішення щодо звіту про його виконання (п. 4 ч. 1); здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України (п. 13 ч. 1).

Російсько-українська війна змусила український парламент активізувати політико-дипломатичну функцію. Верховна Рада України усвідомлює важливість системного формування зовнішньої політики, поєднуючи зусилля парламентських груп дружби та профільних міністерств [9].

Воєнний стан в Україні призвів не лише до передбачуваних законодавством обмежень деяких прав людини, а й до нових викликів щодо забезпечення конституційних прав людини, які не можуть бути обмежені. Для забезпечення деяких прав людини в період російсько-української війни Україна повинна взаємодіяти і співпрацювати з іншими державами, як мінімум через дві причини: 1) значна кількість громадян вимушено перебуває в інших країнах; 2) протистояти російській федерації можна лише в кооперації з іншими цивілізованими країнами, оскільки держава-терорист всю свою економіку спрямовує на нарощування військової могутності, а внутрішні і зовнішні проблеми вирішує воєнними засобами. Україна змушена консолідувати свої зусилля з іншими державами задля захисту таких прав: на життя (ст. 27); на повагу до гідності (ст. 28), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29).

Органи публічної влади зобов'язані створити політико-правові умови для забезпечення конституційних прав людини і громадянина. За весь період незалежності український парламент ухвалив 188 звернень, за чотири роки російсько-української війни (24.02.2022 р. – 24.02.2026 р.) – 69 звернень до парламентів і уря-

дів держав світу та міжнародних організацій, у 39 з яких йдеться про права людини. Зміст деяких з них наведемо у таблиці 1.

Таблиця 1

**Звернення Верховної Ради України
до міжнародного співтовариства
щодо прав людини (24.02.2022 р. – 24.02.2026 р.)**

Нормативно-правовий акт	Зміст звернення, що стосується прав людини
Постанова Верховної Ради України від 03.03.2022 р. № 2104-IX	Наголошено, що Україна бореться за повагу до людської гідності, свободу, демократію, рівність, верховенство права та права людини. З метою захисту прав людини висловлено прохання до Організації Об'єднаних Націй – ввести на територію України миротворчі сили.
Постанова Верховної Ради України від 24.03.2022 р. № 2141-IX	Закликано міжнародну спільноту: невідкладно вдатися до рішучих кроків для підтримки України та захисту цивільного населення; притягнути до відповідальності винних у воєнних злочинах та злочинах проти людяності, вчинених військами російської федерації в Україні; об'єднатися та виступити єдиним фронтом проти незаконного вторгнення російської федерації в Україну, зокрема заради відстоювання прав і свобод людини.
Постанова Верховної Ради України від 19.06.2022 р. № 2306-IX	Акцентовано увагу на грубих порушеннях російською федерацією прав і свобод дітей – примусовому вивезенні українських дітей, в тому числі дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, батьки яких загинули на війні російської федерації проти України. Висловлено вимогу – невідкладно вдатися до рішучих кроків для захисту дітей, які відповідно до міжнародних документів мають право: на особливе піклування і допомогу (Загальна декларація прав людини та міжнародні пакти про права людини); турботу, допомогу й захист (Конвенція про права дитини).
Постанова Верховної Ради України від 24.02.2023 р. № 2942-IX	У зв'язку з першими роковинами повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну звернено увагу світу на тяжкі та особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України.

Постанова Верховної Ради України від 24.02.2023 р. № 2946-IX	Засуджено істотні та систематичні порушення прав людини в тимчасово окупованому Криму. Закликано тісніше співпрацювати з міжнародними парламентськими асамблеями щодо захисту прав і свобод громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, розробити механізм відновлення порушених прав людини на базі Міжнародної Кримської платформи.
Постанова Верховної Ради України від 24.02.2023 р. № 2947-IX	Висловлено вимогу до світової спільноти – невідкладно вжити рішучих заходів для захисту дітей – громадян України та дітей, які проживали на території України. Акцентовано увагу, що російська федерація порушує фундаментальні принципи захисту дітей у воєнний час – примусово здійснює депортацію українських дітей на територію держави-агресора або в межах тимчасово окупованих територій України, перешкоджає поверненню таких дітей в Україну та намагається «перевиховати» їх, зробити проросійськими.
Постанова Верховної Ради України від 09.12.2023 р. № 3512-IX	Висловлено прохання до держав-членів Європейського Союзу – підтримати відкриття переговорів про вступ України до Європейського Союзу, що сприятиме захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина.
Постанова Верховної Ради України від 23.02.2024 р. № 3602-IX	У зв'язку з другими роковинами повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну: закликаю взяти активну участь у реалізації Формули миру Президента України Володимира Зеленського (Української Формули миру) та в установчому Глобальному саміті миру; консолідувати зусилля усіх партнерів України для збільшення допомоги Силам безпеки та оборони України; максимально об'єднатися для протидії та ліквідації загрози, що становить для вільного світу потворне та людиноненавистницьке злочинне утворення, яким натеper є російська федерація; сприяти притягненню до відповідальності осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду та злочину агресії, а також прискорити створення Спеціального міжнародного трибуналу.
Постанова Верховної Ради України від 08.05.2024 р. № 3686-IX	Звернено увагу, що російська федерація порушує права і свободи кримськотатарського народу, який є частиною Українського народу. Підкреслено, що єдиним інструментом для повного відновлення прав та свобод кримськотатарського народу є деокупація та реінтеграція Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Постанова Верховної Ради України від 19.11.2024 р. № 4058-IX	У тисячний день від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну закликано іноземні держави засудити порушення прав людини, військові воєнні злочини і злочини проти людяності, проти Українського народу.
Постанова Верховної Ради України від 24.02.2025 р. № 4248-IX	У зв'язку з третіми роковинами повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну засуджено злочинну політику російської федерації на тимчасово окупованих територіях України, що призводить до масових порушень прав людини, асиміляції та знищення ідентичності наших громадян, зміни демографічного складу та примусової мобілізації цивільного населення для участі у бойових діях проти України.
Постанова Верховної Ради України від 14.05.2025 р. № 4432-IX	Наголошено на потребі сприяти припиненню практики порушення прав людини і основоположних свобод на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя шляхом підтримки запровадження на всіх рівнях спільної та ефективної санкційної політики.
Постанова Верховної Ради України від 05.11.2025 р. № 4687-IX	Засуджено порушення прав людини та закликано продовжувати посилювати політико-дипломатичний і санкційний тиск на російську федерацію у зв'язку з численними злочинами проти журналістів і працівників медіа.
Постанова Верховної Ради України від 11.02.2026 р. № 4784-IX	Акцентовано, що держава-агресор веде системну політику знищення Українського народу як носія права на самовизначення та єдиного джерела державотворчості на українській землі. Наголошено, що Україна за підтримки світової спільноти реалізує своє невід'ємне право на самооборону. Підкреслено важливість об'єднання зусиль міжнародної спільноти задля рішучої протидії збройній агресії російської федерації проти України та припинення геноциду українців.
Постанова Верховної Ради України від 24.02.2026 р. № 4787-IX	У зв'язку з четвертими роковинами повномасштабного військового вторгнення російської федерації в Україну засуджено безперервні масовані удари російської федерації по території України з використанням ракет, керованих авіаційних бомб та ударних безпілотних літальних апаратів, спрямованих передусім проти цивільного населення та об'єктів інфраструктури. Закликано посилити протидію російській пропаганді та дезінформації, зокрема поширенню людиноненависницької ідеології рашизму.

Джерело: складено авторкою на основі аналізу звернень Верховної Ради України [10].

Отже, місія Верховної Ради України в зовнішній політиці упродовж чотирьох років російсько-української війни полягала в консолідації парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та міжнародних парламентських асамблей на підтримку захисту прав людини в Україні, а також прав українців, які тимчасово вимушено опинилися в інших країнах, у зв'язку зі злочинними діями російської федерації.

Висновки. Проаналізувавши звернення, прийняті упродовж чотирьох років (24.02.2022 р. – 24.02.2026 р.), можемо охарактеризувати функцію Верховної Ради України IX скликання в період російсько-української війни, що стосується консолідації міжнародного співтовариства в сфері прав людини. Вплив парламенту на формування зовнішньої політики точніше окреслювати терміном «політико-дипломатична функція». Ця функція з-поміж іншого була реалізована українським парламентом шляхом: інформування міжнародних організацій про порушення російською федерацією прав людини, особливо прав дітей; прохання вжити відповідних заходів на міжнародному рівні до держави-терориста, яка систематично і масово порушує права людини, тобто здійснює злочини проти людяності; наголошення на уникненні співпраці з російською федерацією на всіх рівнях, оскільки вона порушує міжнародне право, в тому числі в сфері прав людини; виключення російської федерації з різноманітних організацій як спосіб позбавити її негативного впливу на цивілізовані народи; попередження про загрозу для прав людини в інших країнах Європи у разі поширення російської агресії.

Політико-дипломатична функція Верховної Ради України проявляється в приверненні уваги світу до неспровокованої та невинуватої широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, яка є грубим порушенням прав людини. Український парламент наголошує на необхідності консолідації зусиль та вжиття заходів міжнародним співтовариством, спрямованих на захист: прав цивільного населення; військовополонених; військових кореспондентів та цивільних заручників – громадянських журналістів; прав людей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України, включаючи Автономну Республіку Крим та місто Севастополь; громадян України, а особливо українських дітей, яких викрадає і примусово вивозить держава-агресор; прав

та інтересів дітей за кордоном і повернення їх на батьківщину після закінчення війни.

Частина звернень Верховної Ради України до міжнародного співтовариства стосується різноманітних обмежень російської федерації (політичних, дипломатичних, військових, економічних, фінансових, релігійних, спортивних), що мають за мету ускладнити функціонування держави-агресора, а відтак знизити рівень збройної агресії проти України та відповідно зменшити можливість порушувати права громадян України.

Парламент IX скликання – єдиний за період незалежності України, діяльність якого відбувається в умовах воєнного стану. В нього немає адекватних прикладів, які можна було б застосувати за аналогією. Виходячи з розуміння, що Верховна Рада України з 24 лютого 2022 р. діє в екстремальних умовах, без зразків для діяльності, можна зробити висновок, що політико-дипломатичну функцію вона загалом реалізувала.

Перспективним є дослідження форм реалізації політико-дипломатичної функції парламенту в умовах надзвичайних станів у інших країнах, зокрема європейських.

1. Скрипнюк О. В. Конституційно-правовий механізм реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах війни: світовий досвід та Україна. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 11–20. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-11-20. 2. Крусян А.Р. Особливості захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні: конституційно-правовий аспект. *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 349–361. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-348-361. 3. Romanenko K., Chmielarz P., Taran D., Kuryliuk Y., Pelekh I. A systematic review of constitutional regulation of martial law and its impact on citizens' rights. *Global Prosperity*. 2025. Vol. 5. № 3. P. 79–102. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17106974>. 4. Kovalchuk V. Militant Democracy and Human Rights: Challenges and Tasks Facing Ukraine During Wartime and in the Postwar Period. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Сер. Юридичні науки. 2025. Т. 12. № 4 (48). С. 189–201. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.189>. 5. Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights. *The American Political Science Review*. 1973. Vol. 31. No. 3. P. 417–432. 6. Antoszewski A. Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badań politologicznych. *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat / pod red. S. Sulowskiego, J. Szymanka*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013. S. 211–226. 7. Jaskiernia J. Дипломатія парламентарна. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2022. 975 s. 8. Jaskiernia J. Spór o dyplomację parlamentarną.

Przegląd Sejmowy. 2025. № 4(189). S. 169–185. DOI: <https://doi.org/10.31268/PS.2025.323>. **9.** У Верховній Раді обговорили пріоритети парламентської дипломатії. *Телеканал Рада*. 30.05.2023 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wQ94IX_sjfk (дата звернення: 10.01.2026). **10.** Законодавство України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://surl.li/udgtvn> (дата звернення: 28.02.2026).

References

1. Skrypniuk O.V. Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny v umovakh viiny: svitovyi dosvid ta Ukraina. *Pravova derzhava*. 2022. Vyp. 33. S. 11–20. DOI: 10.33663/1563-3349-2022-33-11-20. **2.** Krusian A.R. Osoblyvosti zakhystu prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt. *Pravova derzhava*. 2024. Vyp. 35. S. 349–361. DOI: 10.33663/0869-2491-2024-35-348-361. **3.** Romanenko K., Chmielarz P., Taran D., Kuryliuk Y., Pelekh I. A systematic review of constitutional regulation of martial law and its impact on citizens' rights. *Global Prosperity*. 2025. Vol. 5. № 3. P. 79–102. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17106974>. **4.** Kovalchuk V. Militant Democracy and Human Rights: Challenges and Tasks Facing Ukraine During Wartime and in the Postwar Period. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Seriya: "Yurydychni nauky". 2025. Tom. 12. № 4 (48). S. 189–201. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.189>. **5.** Loewenstein K. Militant Democracy and Fundamental Rights. *The American Political Science Review*. 1973. Vol. 31. No. 3. P. 417–432. **6.** Antoszewski A. Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badan politologicznych. *Ustrój polityczny państwa: Polska, Europa, świat / pod red. S. Sulowskiego, J. Szymanka*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013. S. 211–226. **7.** Jaskiernia J. Dyplomacja parlamentarna. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2022. 975 s. **8.** Jaskiernia J. Spór o dyplomację parlamentarną. *Przegląd Sejmowy*. 2025. Nr 4(189). S. 169–185. DOI: <https://doi.org/10.31268/PS.2025.323>. **9.** U Verkhovni Radi obhovoryly pryorityety parlamentskoi dyplomatii. *Телеканал Рада*. 30.05.2023 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wQ94IX_sjfk (дата звернення: 10.01.2026). **10.** Законодавство України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://surl.li/udgtvn> (дата звернення: 28.02.2026).

Kukuruz Oksana. The political-diplomatic function of the Verkhovna Rada of Ukraine in the sphere of human rights during the Russian-Ukrainian war

The article examines the political activity of the Verkhovna Rada of Ukraine aimed at consolidating the efforts of the international community to ensure human rights during wartime. It is emphasized that the functioning of public authorities in Ukraine under the conditions of the Russian-Ukrainian war serves as a test of the state's resilience and its ability to protect citizens' rights. A political science approach to understanding the functions of parliament is

revealed. It is recommended to define the influence of parliament on the formation of foreign policy by the term “political-diplomatic function.” It is noted that this function is determined by the form of government and the Basic Law. It is shown that the political-diplomatic function of the Verkhovna Rada of Ukraine, as provided for in the Constitution of Ukraine, is exercised both directly (powers in shaping foreign policy, ratification and denunciation of international treaties) and indirectly (formation of the state budget, oversight of government activities).

The appeals of the Ukrainian Parliament to the parliaments and governments of foreign states, international organizations, and international parliamentary assemblies adopted during the four years of the full-scale military invasion of the Russian Federation in Ukraine (February 24, 2022 – February 24, 2026) are analyzed. It was found that one part of the appeals concerns the need to protect various categories of persons (civilian population, especially children, military personnel), while the other focuses on imposing restrictions on the Russian Federation in all spheres, as a terrorist state committing crimes against humanity. The conclusion is drawn that, given the absence of clear operational algorithms during wartime, the Ukrainian Parliament duly fulfilled its political-diplomatic function.

Key words: human rights, state, society, consolidation, public authority, parliament, political-diplomatic function, political and legal foundations, Russian-Ukrainian war.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ВПЛИВ ПОПУЛІЗМУ НА РІЗНІ ТИПИ ДЕМОКРАТІЇ

Досліджено основні підходи до вивчення популізму, зокрема Е. Лаклау, М. Рудуйїна, Я.-В. Мюллера. Відзначено, що дедалі більше вчених схиляються до ідеологічного підходу у визначенні популізму, ключовими особливостями якого є: акцент на суверенітеті народу; антиелітизм та контрастний дуалізм: протиставлення народу еліті.

Проаналізовано потенційний зв'язок між популізмом та основними типами демократії: виборчою, ліберальною, учасницькою, деліберативною, егалітарною та мажоритарною. Виявлено, що хоча часто популісти йдуть на вибори з гаслами про покращення механізмів демократії, проте вони мають обмежений вплив на якість демократичних інститутів. При цьому найбільш негативний вплив популізм має на функціонування виборчої, ліберальної та деліберативної демократії. Цей вплив значною мірою залежить від ефекту колії – наявності тривалого досвіду демократичної практики та високої якості демократичних інститутів.

Вказано на необхідність проведення подальших досліджень у контексті різних фаз розвитку популізму: зародження, приходу до влади, перебування при владі тощо. Також не дослідженим є вплив форми правління на скоочування держави до популізму та авторитаризму.

Ключові слова: популізм, демократія, політичний режим, народ, еліта, участь, вибори.

Zgurska Valentina. The impact of populism on different types of democracy

The main approaches to studying populism, in particular those of E. Laclau, M. Rooduijn and J.-W. Müller, have been examined. It is noted that more and more scholars are inclined towards an ideological approach to defining populism, the key features of which are: an emphasis on the sovereignty of the people; anti-elitism and contrasting dualism: the opposition of the people to the elite. The potential link between populism and the main types of democracy: electoral, liberal, participatory, deliberative, egalitarian, and majoritarian, is analysed. It is found that although populists often run for election with slogans about improving the mechanisms of democracy, they have a limited impact on

the quality of democratic institutions. At the same time, populism has the most negative impact on the functioning of electoral, liberal, and deliberative democracy. This impact largely depends on the track effect – the presence of long-term experience of democratic practice and high-quality democratic institutions. The need for further research in the context of the various phases of populism development is indicated: emergence, rise to power, stay in power, etc. The influence of the form of government on the slide of the state into populism and authoritarianism has also not been studied.

Key words: *populism, democracy, political regime, people, elite, participation, elections.*

Вступ. В останні роки популізм став центром уваги громадськості та науковців. Однак в академічній літературі існують суперечки щодо того, як прихід популістських сил до влади впливає на якість демократичних режимів. З одного боку, науковці часто вказують на те, що популізм ослаблює основні ліберально-демократичні інститути, насамперед верховенство права. Інші дослідники приписують популізму потенціал зміцнення інститутів політичної участі та поліпшення представницького зв'язку між політиками та громадянами завдяки його акценту на вертикальних механізмах демократичної підзвітності, таких, як вибори та механізми прямої демократії.

Стан розробки проблеми. Взаємозв'язок між популізмом і демократією став предметом низки досліджень протягом останніх десятиліть. При цьому вчені зосередили свою увагу на конкретних нормах та інститутах демократії і дійшли висновку, що популізм є загрозою або може мати коригувальний вплив для демократичних інститутів і процедур [1]. Інші науковці досліджували, чи становить популізм в уряді або опозиції загрозу чи коригуючу силу для інститутів ліберальної демократії [2]. В Україні популізм досліджувався низкою дослідників (С. Булою, О.Резніковим, М. Рогожою, О. Шурко), однак з огляду на ймовірність зростання популізму в міру наближення парламентських і президентських виборів існує потреба у поглибленому вивченні цієї теми.

Метою статті є вивчення впливу популізму на різні типи демократії.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час розбіжності щодо концептуалізації гальмували накопичення знань про причини та

наслідки популізму, який розглядався як спосіб дії чи мислення, світогляд тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Автор	Визначення	Ключові особливості	Переваги
Е. Лаклау [3]	Політична логіка, що формує «ланцюг еквівалентностей» між різними соціальними вимогами	Дискурсивний підхід; народ як конструкт; акцент на мобілізації	Пояснює процес формування народу шляхом дискурсу
М. Рудуйін [4]	«Тонка ідеологія», що протиставляє «чистий народ» «зіпсутій еліті»	Народ як джерело легітимності; антиелітизм; моральна дихотомія	Універсальність: можна застосовувати до різних країн і контекстів; дозволяє поєднувати з іншими ідеологіями.
Я.-В. Мюллер [5]	Політичний підхід, за якого лише народ має моральне право на владу, а еліти – нелегітимні.	Ексклюзивність; антиелітизм; заперечення плюралізму	Вказує на небезпеки популізму для демократії

Однак нещодавно в галузі політичних наук сформувався певний консенсус щодо ідеологічного визначення популізму [6]. Популізм як сукупність ідей про те, суспільство в кінцевому підсумку поділяється на дві однорідні та антагоністичні групи, «чистий народ» проти «корумпованої еліти», що політика повинна бути вираженням *volontée générale* (загальної волі) народу» [7, р. 543].

Дослідники, які дотримуються ідеологічного підходу, зазвичай погоджуються з трьома основними ідеями, що формують визначальні характеристики популізму: орієнтованість на народ, антиелітизм та протиставлення «гарного народу» «корумпованій еліті» [4]. По-перше, виходячи із провідної ролі народу, популісти наголошують на народному суверенітеті як основній демократичній ідеї, яка означає, що громадяни повинні санкціонувати основні політичні рішення. У зв'язку з цим популісти також посилаються на волю народу, припускаючи, що існує єдина воля народу, що заперечує можливість розбіжності інтересів і поглядів громадян, а також ставить під сумнів представництво

цих інтересів. По-друге, антиелітарне уявлення про популізм призводить до посилення недовіри до еліт, що спричиняється до відмови від політичних інститутів, де домінують еліти, таких, як парламенти чи суди, котрі часто подаються як такі, що куплені заможними особами або наскрізь корумповані можновладцями. По-третє, непримиренний дуалізм, маніхейський погляд на світ як протистояння світла і темряви передбачає спрощене сприйняття політики як боротьби між «нами» (гарними, народом) і «ними» (поганими, елітою), що виправдовує знецінення опонентів і суперечить основним принципам плюралізму або діяльності органів, що прагнуть до консенсусу.

Крім того, воно дає можливість виділення різних підтипів популізму шляхом поєднання популістських ідей з іншими ідеологічними, організаційними або персоналістськими елементами. Так М. Рудуйїн визначає популізм як ідеологію «тонкого центру», яка має кілька ключових рис [4]: визнає провідну роль народу, який розглядається як єдиний носій легітимності; різко негативне ставлення до еліт, котрі подаються як корумповані та віддалені від пересічних громадян, яких мають змістити представники народу в керівних органах держави; інтерпретація політики як боротьби добра (народу) проти зла (еліти). До переваг визначення, запропонованого М. Родуйїном, слід віднести те, що воно пропонує спільний знаменник для всіх видів популізму, який можна застосувати до різних країн і контекстів, що дає змогу уникнути плутанини за надто вузького визначення популізму (лише як стиль, стратегію чи ідеологію). Таке визначення через компаративний та універсальний компоненти можна застосовувати для аналізу як європейських, так і латиноамериканських чи інших прикладів та відрізнити популізм від інших політичних явищ, але водночас визнає його «тонкість», тобто здатність поєднуватися з різними «товстими» ідеологіями (ліві, праві, націоналістичні тощо). Важливо відзначити, що ідеологічний підхід добре підходить для вимірювання популізму систематичними (як якісними, так і кількісними) методами, що дозволяє дослідникам перевіряти причинно-наслідковий зв'язок [8].

Наукові дискусії про природу популізму тісно пов'язані з дослідженням демократії і вказують на неоднозначний зв'язок між цими двома поняттями. Ця неоднозначність може бути пов'язана з суперечностями між основними ідеями популізму та різними

моделями демократії, такими, як «воля народу» та представницьке урядування [9]. Слід відзначити, що популістські сили часто йдуть на вибори з програмою інституційних змін, щоб реалізувати на практиці свій ідеал демократії і тим самим реформувати чинну представницьку демократію [10]. Не дивно, що деякі дослідники також обговорювали спорідненість між популізмом та авторитаризмом [11]. Серед європейських науковців здебільшого саме радикальна права популістська сила асоціюється з авторитарними тенденціями [12], тоді як латиноамериканські науковці пов'язують лівих популістів із зростанням конкурентного авторитаризму.

Демократія є ще більш суперечливим поняттям, ніж популізм. Навіть сьогодні не існує єдиної думки щодо того, що означає демократія, окрім досить невизначеної дефініції про «правління народу». Однак існує багато різних способів інституціоналізації «правління народу» залежно від того, які демократичні ідеї підкреслюються, наприклад, рівність чи свобода. Оскільки одночасна максимізація всіх бажаних демократичних ідей неможлива, то як теоретики, так і практики демократичного устрою зазвичай посиляються на різні моделі, типи або різновиди демократії, залежно від ідей, які вони вважають найбільш бажаними, та інституційних компромісів, що випливають з них [13].

Відомий італійський політолог Л. Морліно виходить із припущення, що демократія не є єдиною моделлю, а може бути представлена різними «ідеальними» типами, які можуть поєднуватися або трансформуватися залежно від історичного та соціального контексту. Відповідно він виділяє вісім ідеальних типів демократії, які описують різні способи організації та функціонування демократичних режимів [14]: 1) ліберальна демократія, що робить акцент на правах і свободах індивіда, верховенстві права; 2) соціальна демократія з орієнтацією на рівність і соціальну справедливість; 3) консенсусна демократія, що прагне до укладання широких угод між політичними силами; 4) мажоритарна демократія, що характеризується владою більшості та швидким процесом ухвалення рішень; 5) учасницька демократія з активною участю громадян у прийнятті рішень; 6) деліберативна демократія з акцентом на дискусії, аргументації та колективному пошуку рішень; 7) змагальна демократія, що передбачає конкуренцію політичних партій і лідерів за владу; 8) делегативна

демократія, коли громадяни делегують значні повноваження лідерам, зберігаючи формальні механізми контролю.

Один із засновників проекту Varieties of Democracy (V-Dem) М. Коппедж виділяє шість основних типів демократії, які використовуються для класифікації та вимірювання демократичних режимів [15]: виборча, базується на вільних і чесних виборах як головному механізмі легітимності влади; ліберальна з акцентом на верховенстві права, захисті прав людини та обмеженні влади; учасницька – орієнтація на широку участь громадян у політичному процесі, не лише через вибори; деліберативна – наголос на дискусії, аргументації та колективному пошуку рішень; егалітарна – спрямована на рівність доступу до політичних прав і можливостей для всіх громадян; мажоритарна – влада більшості, швидке ухвалення рішень, навіть якщо меншість має обмежений вплив. Саме цю класифікацію ми застосуємо для аналізу взаємодії між популізмом та демократією.

Виборча демократія акцентує увагу на процедурах повторної конкуренції між політичними елітами за голоси, що базується на ідеї політичної рівності: одна людина – один голос. Більш розширені концептуалізації додають фактори, що забезпечують значущість виборів як інструментів демократії, такі, як захист свободи вираження поглядів і об'єднання, доступність альтернативних джерел інформації та свобода преси. Таку розширену концепцію виборчої демократії Р. Даль називав «поліархією». Зв'язок між популістськими ідеями та виборчою демократією є дещо неоднозначним: орієнтований на примат народу популізм робить акцент на вертикальних механізмах підзвітності, найважливішим з яких є вибори. Тобто популісти, які перебувають при владі, цінуватимуть вибори як дієвий інструмент для вираження волі народу та легітимізації своїх лідерів. Однак народний центризм також ґрунтується на ідеї однорідності народу, що суперечить кільком передумовам поліархії, таким, як свобода вираження поглядів, свобода об'єднання або плюралізм ЗМІ. Крім того, через свою схильність до жорсткої критики опонентів і представлення себе як єдиних легітимних представників волі народу, популісти можуть також виправдовувати вихолощення виборчих процедур і викривлення правил гри, тим самим загрожуючи одній з основних ідей виборчої демократії – справедливості виборів.

Своєю чергою, *ліберальні демократії* характеризуються верховенством права, яке розуміється як конституційний захист громадянських свобод, незалежність судової влади, а також поділ влади через інституційні механізми контролю за урядом. Ліберальна модель критично ставиться до правління більшості та підкреслює необхідність захисту соціального та організаційного плюралізму, а також індивідуальних свобод і прав від порушень з боку правлячих еліт, тобто захисту від потенційної тиранії більшості. Тобто можна припустити досить чітку негативну взаємозалежність між ліберальною демократією та популізмом. Теоретично, через свою орієнтацію на суверенітет народу (людиноцентризм), популісти загалом цінують вертикальну підзвітність і водночас – відповідно до свого антиелітизму – закликають не довіряти політичним елітам, які є основними дійовими особами в механізмах горизонтальної підзвітності. Кілька досліджень показали, що популістські уряди брали участь у підриві механізмів горизонтальної підзвітності, особливо якщо традиційні еліти відігравали в них центральну роль.

Більше того, хоча лібералізм свого основного ворога вбачає у тиранії більшості, яка загрожує його плюралістичній природі, популізм віддає перевагу мажоритаризму як засобу визначення волі народу. Суперечність між ідеями популізму про народний суверенітет і однорідність народу та ідеями суспільного плюралізму і його захисту за допомогою верховенства права, що лежать в основі ліберальної демократії, дає підстави стверджувати про несумісність цих двох феноменів.

Учасницька демократія набагато менше зосереджена на верховенстві більшості як засобі визначення волі народу, якщо громадяни беруть активну участь у політичному процесі. Вона підкреслює цінність самоврядування та участі громадян поза виборами. Окрім участі громадянського суспільства, вона зосереджується на інструментах прямої, а також місцевої та регіональної демократії. Популізм часто асоціюється з радикальною демократичною моделлю, заснованою на плебісцитарному стилі участі. Популістські ідеї добре співзвучні з розбіжностями та нібито простотою мажоритарної логіки механізмів прямої демократії, тобто вони поділяють політичні рішення на (бінарні) питання «так» або «ні». Отже, ми очікуємо, що популізм буде позитивно пов'язаний з партисипативною демократією.

Деліберативна демократія акцентує увагу на результативність демократичного процесу, а саме на досягненні суспільного блага через взаємну повагу до учасників публічних дискусій, в ході яких приймається виважене і обґрунтоване рішення. Громадяни та еліти повинні бути відкритими та приймати обґрунтовані рішення після обміну аргументами та обговорення різних поглядів на актуальне питання. Деякі дослідники навіть стверджують, що нормативна теоретична основа популізму є реакцією на моделі деліберативної демократії Ю. Габермаса і «Третього шляху» Е. Гідденса [16, р. 15]. Антагоністичні відносини між «корумпованою елітою» і «гарними людьми», а також однорідне і антиплюралістичне бачення «народу», що є невід'ємними складовими популізму, різко суперечать логіці деліберації, яка ґрунтується на обґрунтованій незгоді між людьми і спрямована на досягнення компромісу. Ці аргументи дають підстави очікувати негативного зв'язку між популізмом і деліберативною демократією.

Егалітарна демократія поєднує ідеї політичної та соціальної рівності і того, що всі громадяни повинні мати однакові можливості брати участь у демократичному процесі, щоб їх голос був почутий. Ця модель наголошує на передумовах політичної участі, а також на здатності всіх громадян брати значущу участь у політичному процесі прийняття рішень. Егалітаризм також передбачає активну роль держави в економіці, боротьбу з нерівним розподілом ресурсів, що може призвести до нерівності політичної влади. Популізм співзвучний із цими ідеями. По-перше, популісти малюють позитивну картину «народу» та його здатності брати участь у прийнятті політичних рішень. Крім того, популісти часто наголошують, що економічна нерівність перетворюється на політичну нерівність, підкреслюючи нерівний розподіл влади між «простими людьми» та впливовими елітами. Ці аргументи дають підстави очікувати досить позитивного зв'язку між популізмом та егалітарною демократією.

Для *мажоритарної демократії* характерна централізація влади в руках однієї з двох політичних сил, що здобула перемогу на виборах за принципом «переможець отримує все». При цьому виконавча влада (уряд) домінує над законодавчою (зазвичай це двопалатний парламент). На перший погляд, популізм співзвучний природі мажоритарної демократії, оскільки звик до бінарних рішень (так –

ні), що приймаються більшістю і сприяє зміцненню домінування однієї партії. Водночас він може призводити до розмивання ідеологічних засад політичних партій та зростання поляризації, оскільки опоненти опиратимуться симпліфікації політики.

Висновки. Аналіз діяльності популістських партій у складі уряду 19 європейських країн з 1991 по 2019 роки виявив, що незалежно від входження до правлячої коаліції популісти мають обмежений вплив на якість демократії [2]. При цьому в деяких випадках і низці важливих демократичних аспектів, таких, як контроль за урядом, свобода вираження поглядів, основні права та громадянські свободи, перебування популістів у статусі головного партнера має більш негативний вплив, ніж у статусі молодшого.

Емпіричний аналіз також підтвердив, що популісти негативно впливають на функціонування виборчої, ліберальної та деліберативної демократії [17]. Крім того, цей руйнівний ефект популізму зменшується залежно від ефекту колії: наявності тривалого досвіду демократичної практики та високої якості демократичних інститутів. Дослідники також виявили, що зазвичай популістські уряди схильні до ослаблення виборчої, ліберальної та деліберативної демократії [17]. Однак не вдалося підтвердити жодного з очікуваних коригувальних ефектів популізму щодо егалітарної або партисипативної демократії, оскільки за популістських урядів лібералізм, деліберация, а також виборча основа демократії піддаються ерозії. При цьому ерозійний потенціал популістського правління не залежить від спектру: як ліві, так і праві популісти ослаблюють демократичні інститути.

Очевидно, що для вивчення наслідків популізму для різних демократичних моделей важливо розрізняти різні фази розвитку популістської тенденції: зародження, прихід до влади, зміцнення позицій чи програш на виборах. Хоча популісти часто отримують державні посади, обіцяючи реформувати, покращувати та поглиблювати демократію, але, прийшовши до влади, ті самі популісти можуть підривати основні демократичні інститути заради збереження і посилення своєї влади у довгостроковій перспективі. Отже, хоча популістські ідеї самі по собі не є недемократичними, вони можуть бути використані для ослаблення демократичних інститутів та обрання лідерів з авторитарними нахилами на керівні посади.

Однак досі немає досліджень, які б розглядали схильність форми правління до скоочування у популізм. Традиційно вважалося, що саме президентська форма правління, характерна для країн Латинської Америки та пострадянського простору, є найбільш сприятливою основою для трансформації демократій в автократії. Однак дедалі більша ерозія демократичних інститутів у всьому світі, що фіксується цілою низкою дослідницьких центрів, дає підстави стверджувати, що парламентська форма правління також може бути узурпована певною політичною силою, лідер якої може керувати країною протягом десятиліть, без жодних конституційних обмежень на строки перебування при владі. Найяскравішим прикладом є Угорщина, в якій лідер партії Фідес В. Орбан очолює країну на посаді прем'єр-міністра з 2010 року.

1. Kenny P. D. «The enemy of the People». *Populists and press freedom. Political Research Quarterly*. 2019. Vol. 73. № 2. P. 261–275. 2. Vittori D. Threat or corrective? Assessing the impact of populist parties in government on the qualities of democracy: A 19-country comparison. *Government and Opposition*. 2021. Vol. 57. № 4. P. 589–609. 3. Laclau E. On populist reason. Verso, 2005. 4. Müller J-W. What is Populism? Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. 5. Hawkins K.A., Rovira Kaltwasser C. The ideational approach to populism. *Latin American Research Review*. 2017. Vol. 52. №4. P. 513–528. 6. Mudde C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. № 4. P. 541-563. 7. Rooduijn M. The nucleus of populism: In search of the lowest common denominator. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49. № 4. P. 573–599. 8. Hawkins K.A., Carlin R.E., Littvay L., Rovira Kaltwasser C. The ideational approach to populism. Concept, theory, and analysis. London: Routledge, 2019. 9. Urbinati N. Democracy and populism. *Constellations*. 1998. Vol. 5. № 1. P. 110–124. 10. Levitsky S., Loxton J. Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization*. 2013. Vol. 20. №1. P. 107–136. 11. Norris P., Inglehart R. Cultural backlash. Trump, Brexit, and authoritarian populism. Cambridge University Press, 2019. 12. Bonikowski B. Ethno-nationalist populism and the mobilization of collective resentment. *The British Journal of Sociology*. 2017. Vol. 68. № 1. P. 181–213. 13. Lucardie P. Democratic extremism in theory and practice: All power to the people. London: Routledge, 2014. 14. Morlino L. Changes for Democracy: Actors, Structures, Processes. Oxford: Oxford University Press, 2011. 15. Coppedge M. Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach. *Perspectives on Politics*. 2011. Vol. 9. № 2. P. 247–267. 16. Mudde C., Rovira Kaltwasser C. Populism in Europe and the Americas. Threat or corrective for democracy? Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 1-26. 17. Ruth-Lovell S.P., Grahn S. Threat or

corrective to democracy? The relationship between populism and different models of democracy. *European Journal of Political Research*. 2023. Vol. 62. P. 677-698. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12564>

Zgurska Valentina. The impact of populism on different types of democracy

The main approaches to studying populism, in particular those of E. Laclau, M. Rooduijn and J.-W. Müller, have been examined. It is noted that more and more scholars are inclined towards an ideological approach to defining populism, the key features of which are: an emphasis on the sovereignty of the people; anti-elitism and contrasting dualism: the opposition of the people to the elite. The potential link between populism and the main types of democracy: electoral, liberal, participatory, deliberative, egalitarian, and majoritarian, is analysed. It is found that although populists often run for election with slogans about improving the mechanisms of democracy, they have a limited impact on the quality of democratic institutions. At the same time, populism has the most negative impact on the functioning of electoral, liberal, and deliberative democracy. This impact largely depends on the track effect – the presence of long-term experience of democratic practice and high-quality democratic institutions.

In order to study the consequences of populism for different democratic models, it is important to distinguish between the different phases of the development of populist tendencies: emergence, rise to power, consolidation of positions, or defeat in elections. Although populists often obtain government positions by promising to reform, improve and deepen democracy, once in power, those same populists may undermine fundamental democratic institutions in order to preserve and strengthen their power in the long term. Thus, while populist ideas are not inherently undemocratic, they can be used to weaken democratic institutions and elect leaders with authoritarian tendencies to positions of power.

It has been noted that there are still no studies examining the tendency of forms of government to slide into populism. Traditionally, it was believed that the presidential form of government, characteristic of Latin American and post-Soviet countries, was the most favourable basis for the transformation of democracies into autocracies. However, the increasing erosion of democratic institutions around the world, as recorded by a number of research centres, gives reason to believe that the parliamentary form of government can also be usurped by a certain political force, whose leader can rule the country for decades without any constitutional restrictions on the length of time in power.

Key words: populism, democracy, political regime, people, elite, participation, elections.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 30.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

УДК 316.4:321.01
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-409
ISSN 1563-3349

В. Ф. ПАТАЛАХА

НОРМАТИВНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Розглянуто історичні передумови формування сучасних теорій суспільної консолідації. Соціальний порядок ускладнився у результаті зростання індивідуалізму і диференціації, а також значення раси, культури і класу для впорядкування суспільства. Виділено та проаналізовано два основних підходи до процесів суспільної консолідації: нормативний Е. Дюркгейма та системний Н. Лумана. Відзначено, що Е. Дюркгейм виділив два види солідарності: механічну та органічну, з яких остання лежить в основі більшості сучасних державних програм щодо соціальної інтеграції. Своєю чергою, Н. Луман розглядає суспільство радше як систему комунікації, а не індивідів, із функціональною диференціацією – поділом на автономні підсистеми (економіку, політику, право), що не залишає місця для моралі та цінностей індивідів. Суть інтеграції суспільства зводиться до системної інтеграції – координації взаємозалежностей між суспільними підсистемами таким чином, щоб жодна підсистема не створювала нерозв'язних проблем для інших підсистем.

Ключові слова: консолідація, соціальна інтеграція, соціальний порядок, включеність, соціальна згуртованість, солідарність, конформізм.

Patalakha Valerii. Normative and systemic approaches to understanding social consolidation

The historical preconditions for the formation of modern theories of social consolidation are considered. Social order has become more complex as a result of the growth of individualism and differentiation, as well as the importance of race, culture, and class for the organization of society. Two main approaches to the processes of social consolidation are identified and analyzed: the normative approach of Émile Durkheim and the systemic approach of Niklas Luhmann. It is noted that Émile Durkheim identified two types of solidarity: mechanical and organic, the latter of which underlies most modern state programs for social integration. In turn, N. Luhmann views society more as a system of communications than as a system of individuals, with functional differentiation—a division into autonomous subsystems (economy, politics, law)—that leaves no

© ПАТАЛАХА Валерій Федорович – кандидат філософських наук, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0000-7567-2985; e-mail: valera.patalaha@gmail.com

room for the morals and values of individuals. The essence of social integration boils down to systemic integration – the coordination of interdependencies between social subsystems in such a way that no subsystem creates insoluble problems for other subsystems.

Key words: *consolidation, social integration, social order, inclusion, social cohesion, solidarity, conformism.*

Вступ. Необхідність наукового осмислення феномена соціальної інтеграції та суспільної консолідації виникла на початку ХІХ ст., коли так зване «соціальне питання» вийшло на перше місце у політичних дискусіях. До певної міри суспільні науки стали активно розвиватися через наростання проблем у сфері соціальної інтеграції, що виникли в результаті фундаментальних суспільних потрясінь Французької революції та впровадження нових технологій, що призвели до промислової революції й формування індустріального суспільства [1]. Відтоді обговорення соціальної інтеграції як теоретиками, так і практиками, не припинялося. Наукові дискусії про соціальну інтеграцію охоплюють широке коло тем: від побоювань щодо занепаду спільноти внаслідок процесів індивідуалізації та плюралізації до більш сучасних питань мультикультуралізму, міграції та глобальної солідарності.

Окрім інтеграції, використовувалися й інші терміни, такі як соціальна згуртованість, відповідність [2], конформність або солідарність [3], співробітництво, координація тощо. Інші пов'язані поняття – це ідентифікація із соціальним порядком, соціальний капітал [4; 5] або довіра до інших. Як антоніми соціальної інтеграції використовуються, серед інших, такі поняття: конфлікт, девіантність, відсторонення, недовіра, аномія, безлад. Однак сучасне суспільство не спирається на загальний консенсус щодо цінностей, світогляду, релігії, політичних переконань, а навпаки, дозволяє культивувати відмінності. Більше того, ці відмінності не просто толеруються, а є бажаними – серед іншого, як джерела різноманітних інновацій, від технологій і мистецтва до способів життя. Таким чином, нині соціальна інтеграція базується не на загальносуспільному «груповому мисленні» [6], коли всі висловлюють підтримку думки один одного, а навпаки, на відкритості суперечливих поглядів.

У цьому полягає парадоксальна природа соціальної інтеграції сучасного суспільства: суспільний порядок базується не тільки,

але й значною мірою зміцнюється завдяки постійній появі точок конфлікту та зростання суперечностей. Відповідно нині правильна концептуалізація соціальної інтеграції повинна враховувати суспільний порядок, який набуває стабільності завдяки постійним викликам його засадам, та пояснювати, що саме завдяки такому гнучкому режиму соціальної інтеграції сучасне суспільство є краще адаптованим та більш продуктивним в усіх сферах, на відміну від старого суспільного порядку, що вимагає відповідності жорстким стандартам належного чи нормального.

Виклад основного матеріалу. Сучасні визначення згуртованості часто посиляються на давні проблеми людства, а останні події, зокрема зростання геополітичної напруженості та перспектива серйозної економічної кризи, стимулюють інтерес до пошуку теоретичного підґрунтя для нових пропозицій у скеруванні суспільства до більшої консолідації. Оскільки згуртованість виражає певну стурбованість щодо соціального або політичного порядку, то у політичній та соціологічній теорії існує широка традиція відповідних досліджень [7].

Наявність політичного порядку попри численні загрози розпаду суспільних утворень, пов'язують із примусом, взаємною зацікавленістю або нормативним консенсусом. Відповідно зусилля, необхідні для запобігання такій дезінтеграції, також трактуються по-різному, значною мірою у відповідь на природний стан, який, на думку різних авторів, існує в суспільстві, та на способи, якими цей стан продовжує загрожувати досягненням добре впорядкованого суспільства. Наприклад, для Т. Гоббса безлад є природним, а порядок – штучним, що вимагає постійного втручання та політичного підтримання. Коли інститути держави «розпадаються не через зовнішнє насильство, а через внутрішні розбрати, вина лежить не на людях як таких, а на тих, хто їх створює і керує ними. ... Без допомоги дуже здібного архітектора вони не можуть бути зібрані в щось інше, ніж божевільна будівля, яка ледве витримає свій час і неминуче впаде на голови їхніх нащадків» [8, р. 210]. Після виходу зі стану природи встановлений порядок залишається нестійким, тому потрібні постійні зусилля для підтримки інститутів, що забезпечують існування держави. Згідно з розумінням Т. Гоббса основна увага має приділятися політичному устрою,

зокрема соціальному управлінню для забезпечення стабільності соціальних відносин і підтримки політичного порядку.

Мислителі XIX і XX ст. додали нових аспектів до проблеми соціального порядку. Сюди входять сили індивідуалізму і диференціації, а також значення раси, культури і класу для впорядкування суспільства. Панівний інтерес до збереження порядку був доповнений інтересом до можливості його руйнування. З появою соціалізму, фемінізму та антиколоніалізму сформувалися ідеї, що капіталістичне суспільство, патріархальні відносини або система расової експлуатації мають бути зруйновані, часто в результаті революційних змін.

Найбільший вплив на сучасні підходи до розуміння соціальної згуртованості зробили нормативна теорія Е. Дюркгейма і системний підхід Н. Лумана. Роботи Е. Дюркгейма продовжують бути орієнтиром для політичних програм, спрямованих на боротьбу з «ізоляцією» або на досягнення «інклюзії» та згуртованості (консолідації). Відомий британський соціолог Р. Е. Пол вбачає вплив Е. Дюркгейма у політиці Єврокомісії у протидії соціальній ізоляції в 1980-х роках у контексті соціальної програми Ж. Делора [9, р. 348]. Р. Левітас вважає важливість соціальної згуртованості сигналом нової «гегемонії Дюркгейма» [10] та виділяє три підходи до соціального виключення у сучасному суспільстві: у результаті моральної неповноцінності індивідів, через відсутність оплачуваної роботи та як результат бідності та нерівності.

Е. Дюркгейм виступив з обґрунтованим захистом морального потенціалу сучасності. Сильна комунітарна і подекуди антимодерна тенденція, в якій може використовуватися поняття «згуртованість», що відображає занепокоєння втратою цінностей або моральним занепадом, суперечить занепокоєнням Е. Дюркгейма. Це стає досить очевидним, якщо врахувати політичний контекст, в якому Е. Дюркгейм розробляв своє уявлення про соціальну єдність. Це історичне середовище характеризувалося суперечками між лібералами, лівими, консерваторами, монархістами та політичними католиками у Франції кінця XIX ст. Публічна дискусія щодо судової помилки, в результаті якої А. Дрейфус був засуджений до довічного ув'язнення (справа Дрейфуса), зумовила запеклі дискусії про французьку ідентичність та джерела солідарності, необхідні для згуртованості та процвітання французького суспільства.

Виходячи з аналізу праць Е. Дюркгейма, можна стверджувати, що сучасний індивідуалізм не обов'язково призводить до соціальної фрагментації. Він стверджував, що реакційні втручання тих, хто звинувачував прихильників А. Дрейфуса, дрейфусарів, у ослабленні національної єдності через їхню підтримку прав особистості, були наслідком неправильного розуміння сутності сучасної солідарності. Індивідуалізм і колективні соціальні прагнення, сучасна колективна свідомість, не суперечать одне одному. Насправді індивідуалізм став невіддільною частиною сучасних соціальних відносин і сам по собі може бути джерелом сучасної солідарності. Саме це мав на увазі Е. Дюркгейм, коли він у позитивному сенсі говорив про «культ особистості»: «Культ, об'єктом і носієм якого він є одночасно, звернений не до конкретної істоти, якою він є і яка носить його ім'я, а до людської особистості (la personne humaine) де б вона не знаходилася і в якій би формі не втілювалася. Такий безособовий і анонімний культ підноситься далеко над усіма індивідуальними свідомостями (consciences particulières) і тому може служити їм згуртовуючою силою» [11, р. 48]. Створення суспільства з моральною метою, що демонструє сильну колективну совість, можливе без повернення до домодерних ідей однорідної єдності, які не враховують незворотний індивідуалізм сучасної ситуації.

Захист індивідуальних прав означає захист «життєвих інтересів суспільства, оскільки [він] запобігає злочинному збідненню останнього резерву колективних ідей і почуттів, який є самою душею нації» [11, р. 53-54]. У праці «Про розподіл соціальної праці» Е. Дюркгейм надав цьому твердженню більш детальне концептуальне обґрунтування, коли ввів у картину соціальні сили диференціації – сили, що забезпечують нормативну функціональну взаємозалежність, відому під назвою «органічна солідарність».

Органічна солідарність – це інтеграція через відмінності, тоді як механічна солідарність – це інтеграція завдяки подібності. Якщо домодерні або племінні суспільства вважалися «механічно» згуртованими, то сучасне суспільство допускає перше, хоча це не означає, що апеляція до подібності втратила актуальність. Сучасні суспільства продовжують відчувати «фантомний біль» від втраченої однорідності. Колективні символи та ритуальні функції зберігають своє значення, і Е. Дюркгейм особливо згадує кримі-

нальну систему та символічне застосування покарань для підтримання сучасної колективної свідомості. Йому було важко уявити сучасний рівень плюралізму, характерний для більшості західних суспільств, де питання про те, як можна досягти або підтримати однорідність і згуртованість, і які ритуали та колективні символи для цього потрібні, стали актуальними й проблематичними в новому сенсі. Тому Г. Бауманн справедливо зазначає, що: «вузьке тлумачення Дюркгейма розглядає ритуали як кристалізацію основних цінностей, які одноставно підтримуються спільнотами, що їх виконують з метою створення та підтвердження своєї згуртованості як спільнот. У плюралістичних суспільствах ця позиція ускладнюється присутністю «Інших», хай то «видимі» учасники чи «невидимі» категоріальні референти» [12, р. 288]. В таких умовах складніше встановити ритуали та символи, які можуть підтримати сучасну колективну свідомість.

Адаптація доробку Е. Дюркгейма до потреб управління сучасним суспільством стикається із низкою викликів через намагання наголошувати на наборі цінностей і поглядів, які мають прийняти та засвоїти індивіди. Для Е. Дюркгейма атомізація, соціальна дезінтеграція та аномія є справжніми проблемами, зумовленими патологічними формами соціальної інтеграції [13]. Однак його бачення не передбачає нав'язування цінностей або запровадження цілком нового виду солідарності, відсутнього у нинішньому соціальному контексті. Критика Е. Дюркгеймом домодерного консерватизму антидрейфусарів є запереченням аргументу, що соціальним патологіям можна протидіяти шляхом введення норм, а його нормативний функціоналізм не стосується цінностей, які штучно вводяться для забезпечення колективних прагнень. Навпаки, його підхід вимагає врахування контекстів та їхнього потенціалу для досягнення форм співпраці та солідарності. На думку Е. Гідденса, основна теза Е. Дюркгейма полягає в тому, що «суспільство попри зниження значення традиційних моральних переконань, неминуче рухається до розпаду» [14, р. 72]. Проте саме необхідність запобігання розпаду є центральним елементом сучасних державних програм, спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості, і зазвичай є основним обґрунтуванням запропонованих в їх рамках заходів.

У західних суспільствах після Другої світової війни «золотий вік» організованого капіталізму добробуту з 1950-х до середини

1970-х років часто вважається ознакою соціально інтегрованих суспільств [15, р. 324-401]. Після катастрофічних наслідків Другої світової війни повоєнне соціальне врегулювання індустріального суспільства досягло високого рівня соціальної інтеграції завдяки активному втручання уряду в економіку, перерозподілу для подолання економічних нерівностей та розширенню соціальної держави для захисту громадян від примх ринку [16, р. 24]. Однак, хоча така система інтегрувала більшість робочої сили, вона значною мірою спиралася на чіткий гендерний розподіл оплачуваної праці та неоплачуваної домашньої праці, а також на підпорядкований статус робітників-іммігрантів. Більше того, у 1960-х роках з'явилася критика такого стану суспільних справ, як «надмірна інтеграція». Зокрема, ця критика вказувала на тиск конформізму, який призводив до придушення індивідуальності та креативності, внаслідок чого контркультури кінця 1960-х років почали зміщувати маятник в інший бік – у бік дезінтеграції. Відтоді тенденції до індивідуалізації, лібералізації та плюралізації посилювалися і стали важливою темою політичних дискусій. Водночас глобалізація, наднаціоналізація та імміграція є додатковими рушійними силами, які ставлять під сумнів інтеграційні можливості старого промислового порядку і дедалі частіше розглядаються як симптоми соціальної дезінтеграції.

Своєрідною відповіддю на ці виклики стала теорія системної інтеграції Н. Лумана. На його думку, інтеграція є характеристикою складених утворень, що складаються з пов'язаних між собою елементів [17, р. 603]. Тобто можна проводити паралелі між технічними пристроями, організованими в єдине ціле задля виробництва певного продукту. Оскільки суспільство складається з безлічі взаємопов'язаних груп, то соціальна інтеграція стосується певної якості відносин між підрозділами суспільства. У системному підході Н. Лумана найважливішими компонентами сучасного, функціонально диференційованого суспільства є його підсистеми, такі, як економіка, наука, політика чи релігія. Відповідно суть інтеграції суспільства полягає не в соціальній інтеграції, а в системній інтеграції – координації взаємозалежностей між суспільними підсистемами таким чином, щоб жодна підсистема не створювала нерозв'язних проблем для інших підсистем [18, р. 242-248]. На перший погляд, саме функціональна диференціація призвела до

поширення проблемних зон системної інтеграції, однак насправді більшість потенційних проблем системної інтеграції ніколи не досягали рівня, який би мав негативний вплив на суспільство загалом. Суть функціональної диференціації полягає у фрагментації проблемних зон на противагу єдиній масштабній проблемі – так званого «соціального питання» у XIX ст.

Відсутність критичних проблем системної інтеграції також проявляється у належному функціонуванні різних сфер суспільства, завдяки чому суб'єкти можуть підтримувати «довіру до системи» [19, р. 50-66], наприклад, довіру до чесності судів, парламентської демократії чи наукових теорій. Рівень інтеграції систем, з одного боку, є важливим визначальним чинником соціальної інтеграції: чим вищий перший, тим вищий другий. Доки економіка або система охорони здоров'я функціонують належним чином, більшість людей не вважають індивідуальну девіантність або колективний бунт можливими альтернативними варіантами дій. З іншого боку, адекватна інтеграція систем є також наслідком достатньої соціальної інтеграції, оскільки інтеграція систем, на відміну від системно-теоретичної перспективи, здійснюється акторами, а в кінцевому підсумку – конкретними особами. Отже, належне функціонування суспільства залежить від того, чи діють окремі особи як надійні агенти імперативів функціональних вимог та взаємозалежностей суспільних сфер. Якщо ж окремі актори вирішують з будь-яких причин знехтувати своєю функціональною місією як невіддільною частиною своєї соціальної інтеграції, то інтеграція суспільних систем може опинитися під загрозою.

Для досягнення достатнього рівня соціальної інтеграції, необхідним є на думку Н. Лумана «зменшення ступеня свободи» підрозділів складеної структури [20, р. 603]. У контексті соціальної інтеграції суспільства це означає, що кожен окремий член суспільства повинен утримуватися від певних альтернативних дій, які підривають встановлений соціальний порядок, навіть якщо деякі з них виглядають дуже привабливими. Наприклад, для деяких людей страхове шахрайство або ухилення від сплати податків може бути досить простим, проте вони повинні протистояти спокусі, оскільки це означало б експлуатацію тих, хто є чесними страхувальниками та платниками податків. У більш загальному сенсі, якщо занадто багато людей відхиляються від встановлених норм, і це

стає загальновідомим, ці норми втрачають свою силу як обов'язкові зобов'язання.

На іншому кінці спектра знаходиться діяльність, що сприяє соціальній інтеграції, хай то як навмисний сигнал або як ненавмисний побічний ефект. Люди різними способами демонструють, що вони пишаються тим, що є членами певної етнічної спільноти або громадянами Європи. Низки інших видів діяльності, що не є такими очевидними, сприяють соціальній інтеграції. Наприклад, багато людей чесно заповнюють щорічні податкові декларації, оскільки навчилися, що так робити правильно; що така поведінка і ставлення підсилюють чесність інших людей, і загальний рівень чесності в суспільстві є наслідком, а не предметом турботи про те, що роблять люди. Люди сприяють соціальній інтеграції, навіть якщо вони ставлять під сумнів певні цінності або правила з явним бажанням провести дебати про їх зміну або збереження. Демократія, як основний принцип вирішення суперечливих питань співіснування в суспільстві, є найкращим прикладом процедури вирішення конфліктів, яка ніколи не приводить до остаточного рішення, а навпаки, дає кожному можливість знову поставити під сумнів те, що було досягнуто як завжди попереднє рішення. Більше того, зрештою, спираючись на правило більшості, демократія не є способом прийняття рішень, що гарантує «гарні» результати.

Слід зазначити, що Н. Луман сумнівається в необхідності, не кажучи вже про чимраз більшу потребу, соціальної інтеграції на основі спільного нормативного консенсусу [21]. Натомість, виходячи зі свого системно-теоретичного погляду на функціональну диференціацію сучасного суспільства, він вважає, що для стабільного суспільного порядку достатньо безперервної координації та співпраці різних сфер суспільства. Аналогічно, відкритим залишається питання, чи дійсно члени суспільства потребують значного нормативного «спільного підґрунтя» для соціально інтегруючої взаємодії.

Висновки. Розглянуто два протилежних підходи до розуміння суспільної консолідації: нормативний Е. Дюркгейма та системний (комунікаційний) Н. Лумана. Виходячи з того, що суспільство гуртується завдяки спільним моральним уявленням і колективній свідомості, Е. Дюркгейм виділив два види солідарності: механічну та органічну, з яких остання лежить в основі більшості сучасних

державних програм щодо соціальної інтеграції. Своєю чергою, Н. Луман розглядає суспільство радше як систему комунікацій, а не індивідів, із функціональною диференціацією – поділом на автономні підсистеми (економіку, політику, право), що не залишає місця для моралі та цінностей індивідів. Обидва цих підходи мають свої переваги і недоліки, а їх використання залежить від контексту, в якому здійснюється соціальна інтеграція. Якщо йдеться про необхідність включення окремих соціальних груп (насамперед мігрантів) чи період серйозних соціальних викликів (наприклад, війну), що загрожує аномією, то найбільш адекватною буде нормативний підхід, що дає змогу сформувати та зміцнити колективні цінності. Коли ж виникає необхідність налагодження взаємодії всередині суспільства, особливо з огляду на цифровізаційні процеси, то доцільним буде використання системного підходу.

1. Müller H.-P. *Krise und Kritik. Klassiker der soziologischen Zeitdiagnose*. Berlin: Suhrkamp, 2021. 2. Etzioni A. *A Comparative Analysis of Complex Organizations. On Power, Involvement, and their Correlates*. New York: Free Press, 1975. 3. Durkheim E. *The Division of Labour in Society*. 1893. New York: Free Press, 1964. 4. Putnam R.D. 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster, 2000. 5. Franzen A., Freitag M. *Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 2007. № 47. 6. Janis I.L. *Victims of Groupthink*. Boston: Houghton Mifflin, 1972. 7. Wrong D.H. *The Problem of Order: What Unites and Divides Society*. New York, The Free Press, 1994. 8. Hobbes T. *Leviathan*. Indianapolis, Hackett Publishing, 1994. 9. Pahl R.E. *The Search for Social Cohesion: From Durkheim to the European Commission. European Journal of Sociology*. 1991. Vol. 32. №22. P. 345–360. 10. Levitas R. *The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony. Critical Social Policy*. 1996. Vol. 16. № 46. P. 5–20. 11. Durkheim E. *Individualism and the Intellectuals*. In E. Durkheim, Ed. *On Morality and Society: Selected Writings*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 1973. 12. Baumann G. *Ritual implicates «Others»*. Rereading Durkheim in a Plural Society. G. Baumann and S. Vertovec (eds.) *Multiculturalism*. Vol. 1. London, Routledge, 2011. P. 275–291. 13. Durkheim E. *Suicide: A Study in Sociology*. London, Routledge & Kegan Paul, 1952. 14. Giddens A. *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971. 15. Hobsbawm E. *Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts*. 1994. München: Hanser, 1995. 16. Streeck W. *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London/New York: Verso, 2014. 17. Luhmann N. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, vol. 2. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1997. 18. Luhmann N.

Funktion der Religion. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1977. 19. Luhmann N. Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. Stuttgart: Enke, 1973. 20. Luhmann N. Die Gesellschaft der Gesellschaft, vol. 2. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1997. 21. Luhmann N. Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1984.

***Patalakha Valerii.* Normative and systemic approaches to understanding social consolidation**

The historical preconditions for the formation of modern theories of social consolidation are considered. Social order has become more complex as a result of the growth of individualism and differentiation, as well as the importance of race, culture, and class for the organization of society. The prevailing interest in maintaining order has been complemented by an interest in the possibility of its destruction. Two main approaches to the processes of social consolidation are identified and analyzed: the normative approach of Émile Durkheim and the systemic approach of Niklas Luhmann. It is noted that Émile Durkheim identified two types of solidarity: mechanical and organic, the latter of which underlies most modern state programs for social integration. Organic solidarity is integration through differences, while mechanical solidarity is integration through similarities. If pre-modern or tribal societies were considered “mechanically” cohesive, modern society allows for the former, although this does not mean that the appeal to similarity has lost its relevance.

In turn, N. Luhmann views society more as a system of communications than as a system of individuals, with functional differentiation – a division into autonomous subsystems (economy, politics, law)—that leaves no room for the morals and values of individuals. The essence of social integration boils down to systemic integration – the coordination of interdependencies between social subsystems in such a way that no subsystem creates insoluble problems for other subsystems.

Both of these approaches have their advantages and disadvantages, and their use depends on the context in which social integration takes place. When it comes to the need to include certain social groups (primarily migrants) or a period of serious social challenges (e.g., war) that threatens anomie, the most appropriate approach is a normative one, which allows for the formation and strengthening of collective values. When there is a need to establish interaction within society, especially in view of digitalisation processes, it would be appropriate to use a systemic approach.

Key words: consolidation, social integration, social order, inclusion, social cohesion, solidarity, conformism.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 30.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНИМ ОПЕРАЦІЯМ

Проаналізовано роль штучного інтелекту в протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям в умовах цифрової трансформації суспільства. Доведено, що сучасні інформаційні загрози мають системний і динамічний характер та потребують інноваційних технологічних рішень, оскільки традиційні підходи до інформаційної безпеки є недостатніми. Розглянуто еволюцію політичної дезінформації, вплив соціальних платформ і алгоритмічного поширення контенту, а також потенціал штучного інтелекту для виявлення, аналізу й прогнозування дезінформаційних кампаній. Окреслено ризики та обмеження використання штучного інтелекту, зокрема алгоритмічну упередженість, непрозорість рішень, етичні дилеми та адаптацію дезінформаційних акторів до нових технологій, що зумовлює потребу в правових та інституційних механізмах контролю. Зроблено висновок про доцільність інтеграції штучного інтелекту в державну політику протидії дезінформації як складову комплексної стратегії інформаційної безпеки для зміцнення демократичної стійкості та суспільної довіри.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ); політична дезінформація; інформаційні операції; інформаційна безпека; гібридні загрози; алгоритмічні системи; соціальні медіа; інформаційна державна політика; цифрові технології; демократична стійкість.

But Sergii. Artificial intelligence as a tool to counter political disinformation and information operations

The article analyzes the role of artificial intelligence in countering political disinformation and information operations in the context of the digital transformation of society. It argues that modern information threats are systemic and dynamic and therefore require innovative technological solutions, as traditional approaches to information security are insufficient. The study

© БУТ Сергій Сергійович – аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0009-0004-9964-8110; e-mail: sergey.buth@gmail.com

examines the evolution of political disinformation, the influence of social platforms and algorithmic content distribution, and the potential of artificial intelligence for detecting, analyzing, and forecasting disinformation campaigns. It also outlines the risks and limitations of AI use, including algorithmic bias, lack of transparency in decision-making, ethical dilemmas, and the adaptation of disinformation actors to new technologies, highlighting the need for legal and institutional oversight mechanisms. The article concludes that integrating artificial intelligence into state policy for countering disinformation is advisable as part of a comprehensive information security strategy aimed at strengthening democratic resilience and public trust.

Key words: *artificial intelligence (AI); political disinformation; information operations; information security; hybrid threats; algorithmic systems; social media; information state policy; digital technologies; democratic sustainability.*

Вступ. Сучасний інформаційний простір дедалі частіше стає полем цілеспрямованих політичних маніпуляцій, дезінформаційних кампаній та комплексних інформаційних операцій, які використовуються як інструмент впливу на громадську думку, виборчі процеси та політичну стабільність держав. Розвиток цифрових платформ, соціальних мереж і миттєвих каналів комунікації суттєво знизив бар'єри для поширення неправдивої або маніпулятивної інформації, водночас ускладнивши її виявлення та нейтралізацію традиційними методами [1].

Особливу загрозу становить поєднання дезінформації з автоматизованими технологіями – бот-мережами, синтетичним контентом, deepfake-відео та алгоритмічним таргетуванням аудиторій. Такі інструменти дозволяють масштабувати інформаційні операції, адаптувати повідомлення під конкретні соціальні групи та приховувати джерела впливу. В результаті зростає ризик підриву довіри до демократичних інститутів, державних органів і засобів масової інформації.

В умовах повномасштабної гібридної війни проти України проблема політичної дезінформації набула екзистенційного характеру, ставши складовою ширших інформаційно-психологічних операцій. Це актуалізує пошук нових технологічних рішень для раннього виявлення, аналізу та протидії інформаційним загрозам [2].

Штучний інтелект дедалі частіше розглядається як перспективний інструмент у цій сфері, проте його використання супроводжується низкою етичних, правових і методологічних викликів. Саме ці суперечності формують наукову проблему, що потребує системного осмислення.

Метою статті є аналіз можливостей та обмежень використання технологій штучного інтелекту в протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям, а також визначення ключових викликів і перспектив їх застосування в умовах сучасного інформаційного середовища та гібридних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика політичної дезінформації та інформаційних операцій активно досліджується в межах політичної науки, комунікаційних студій, безпекових досліджень і суміжних міждисциплінарних напрямів. У сучасних наукових публікаціях дезінформація розглядається як інструмент політичного впливу, що використовується для маніпуляції громадською думкою, підриву легітимності демократичних інститутів і дестабілізації суспільно-політичних процесів. Значна увага приділяється аналізу механізмів інформаційно-психологічного впливу, ролі соціальних мереж у поширенні маніпулятивного контенту та трансформації політичної комунікації в цифровому середовищі.

Окремий блок досліджень зосереджений на феномені інформаційних операцій у контексті гібридних конфліктів. У працях українських і зарубіжних авторів наголошується, що дезінформаційні кампанії дедалі частіше інтегруються у ширші стратегії політичного та військово-політичного тиску, поєднуючись із кібератаками, дипломатичними інструментами та економічним впливом [3, 4]. В цьому контексті досвід України розглядається як показовий приклад системного застосування інформаційної зброї.

Паралельно зростає корпус досліджень, присвячених застосуванню технологій штучного інтелекту для аналізу інформаційних потоків, виявлення бот-мереж, класифікації дезінформаційного контенту та моніторингу онлайн-дискусій. У звітах міжнародних організацій, аналітичних центрів і технологічних компаній ШІ позиціонується як перспективний інструмент під-

вищення ефективності протидії інформаційним загрозам [5]. Водночас науковці звертають увагу на обмеження таких підходів, зокрема на ризики помилкової класифікації, алгоритмічної упередженості, непрозорості моделей та можливого зловживання технологіями [6].

Попри зростання кількості публікацій наявні дослідження часто мають фрагментарний характер і зосереджуються або на технологічних аспектах штучного інтелекту, або на політичній природі дезінформації. Недостатньо опрацьованим залишається комплексний політологічний аналіз використання ШІ саме як інструмента протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям, з урахуванням безпекового, інституційного та етичного вимірів, що й зумовлює наукову новизну даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Політична дезінформація як інструмент політичної боротьби має тривалу історію, однак у цифрову епоху вона зазнала якісної трансформації, що змінила її характер, масштаби та наслідки. Якщо в традиційних медіасистемах поширення маніпулятивної інформації було обмежене редакційним контролем, часовими рамками та відносно стабільною структурою публічного простору, то сучасне цифрове середовище створило принципово нові умови для інформаційного впливу. Швидкість циркуляції повідомлень, низький поріг входу для створення контенту та глобальний характер онлайн-платформ сприяли перетворенню дезінформації на системний фактор політичного процесу.

Еволюція політичної дезінформації тісно пов'язана з трансформацією моделей політичної комунікації. У цифровому середовищі зникає чітке розмежування між виробниками, посередниками та споживачами інформації, що призводить до розмивання відповідальності за її достовірність. Дезінформаційні повідомлення дедалі частіше подаються не у формі очевидної неправди, а як фрагментарні, контекстуально викривлені або емоційно забарвлені наративи, які апелюють до наявних соціальних страхів, ідентичностей та політичних упереджень. Такий підхід ускладнює їхнє розпізнавання та підвищує ефективність маніпулятивного впливу [1].

Особливу роль у поширенні політичної дезінформації відіграють соціальні платформи та алгоритмічні системи управління контентом. Алгоритми рекомендацій, орієнтовані на максимізацію залученості користувачів, фактично стимулюють поширення поляризуючих і конфліктних повідомлень, незалежно від їхньої фактичної достовірності. У такому середовищі дезінформація отримує структурні переваги, оскільки часто є емоційно насиченою, простою для сприйняття та здатною швидко викликати реакцію аудиторії. Додатково цьому сприяють механізми мікротаргетингу, які дозволяють адаптувати політичні повідомлення до конкретних соціальних, регіональних або ідеологічних груп, фрагментуючи публічний простір і ускладнюючи формування спільного інформаційного порядку денного [7].

У сучасних умовах політична дезінформація дедалі частіше використовується не ізольовано, а в межах цілеспрямованих інформаційних операцій. Такі операції являють собою комплексні кампанії, що поєднують поширення маніпулятивних наративів, використання автоматизованих акаунтів, координацію поведінки онлайн-спільнот і синхронізацію інформаційного впливу з іншими інструментами тиску. Інформаційні операції дедалі частіше інтегруються у ширші гібридні стратегії, поєднуючись із кібератаками, дипломатичними маневрами, економічними заходами та військово-політичними сигналами.

У межах гібридних загроз інформаційні операції спрямовані не лише на введення аудиторії в оману, а й на тривалий підрив довіри до державних інститутів, демократичних процедур та незалежних медіа. Їхнім кінцевим результатом стає зростання соціальної поляризації, демобілізація суспільства та ослаблення спроможності держави до ефективного реагування на кризи. Для України, яка перебуває в умовах тривалої гібридної агресії, інформаційні операції стали постійним і структурним елементом безпекового середовища, що істотно підвищує вимоги до систем протидії інформаційним загрозам.

У цьому контексті традиційні підходи до боротьби з дезінформацією – фактчекінг, спростування та регуляторні обмеження – виявляються недостатніми. Це зумовлює необхідність пошуку інновацій-

них технологічних рішень, здатних діяти в умовах високої динаміки, масштабності та складності сучасного інформаційного простору, що безпосередньо підводить до аналізу потенціалу штучного інтелекту як інструмента протидії інформаційним загрозам.

Стрімке ускладнення інформаційного середовища та зростання масштабів політичної дезінформації зумовили обмеженість традиційних підходів до її виявлення та нейтралізації. У цьому контексті штучний інтелект (ШІ) розглядається як один із ключових технологічних інструментів, здатних забезпечити системну, масштабовану та оперативну протидію інформаційним загрозам. Його застосування дає змогу перейти від реактивних моделей реагування до проактивного аналізу інформаційного простору та раннього виявлення маніпулятивних кампаній.

Основу сучасних рішень у сфері протидії дезінформації становлять алгоритми машинного навчання та обробки природної мови (NLP), які здатні автоматично аналізувати великі обсяги текстового, візуального та аудіоконтенту. Такі системи використовуються для ідентифікації характерних ознак дезінформаційних повідомлень, зокрема повторюваних наративів, емоційної поляризації, атипових мовних конструкцій та нетипових моделей поширення інформації [8]. На відміну від ручного аналізу ШІ-інструменти забезпечують безперервний моніторинг інформаційних потоків у режимі реального часу, що є критично важливим у динамічному цифровому середовищі.

Окремим напрямом застосування штучного інтелекту є виявлення координованої неавтентичної поведінки, включно з діяльністю бот-мереж та скоординованих груп акаунтів. Аналіз мережових зв'язків, часових патернів публікацій і синхронізованих реакцій дає змогу ідентифікувати штучно створену активність, яка імітує громадську думку. Такі інструменти особливо ефективні у виявленні прихованих інформаційних операцій, де маніпуляція здійснюється не через окремі повідомлення, а через системне формування інформаційного фону.

Важливим аспектом використання ШІ є можливість прогнозування розвитку дезінформаційних кампаній. На основі аналізу попередніх кейсів та накопичених даних алгоритми можуть

моделювати ймовірні сценарії поширення наративів, оцінювати їхній потенційний вплив на різні аудиторії та визначати найбільш уразливі сегменти інформаційного простору. Це створює підґрунтя для превентивних заходів, спрямованих на зниження ефективності інформаційних атак ще до досягнення ними критичної фази.

Водночас використання штучного інтелекту в протидії інформаційним загрозам не обмежується виключно технічним аналізом контенту. Перспективним напрямом є інтеграція ШІ-рішень у системи стратегічних комунікацій держави, де алгоритми можуть допомагати у формуванні контрнарративів, оцінці їхньої сприйнятливості аудиторіями та оптимізації каналів поширення офіційної інформації. За такого підходу ШІ виступає не лише як інструмент фільтрації, а як елемент ширшої комунікаційної екосистеми [9].

Водночас ефективність застосування штучного інтелекту значною мірою залежить від якості навчальних даних, інституційної спроможності та міжсекторальної взаємодії. Алгоритми, навчені на упереджених або обмежених наборах даних, можуть відтворювати помилки або демонструвати низьку адаптивність до нових форм дезінформації. Це зумовлює необхідність постійного оновлення моделей, залучення експертного контролю та поєднання автоматизованих рішень із аналітичною роботою фахівців.

Таким чином, штучний інтелект формує технологічну основу сучасних систем протидії інформаційним загрозам, однак його застосування потребує комплексного підходу, що враховує як технічні можливості, так і політичні, етичні та інституційні обмеження. Саме ці аспекти визначають умови ефективного використання ШІ у сфері інформаційної безпеки та зумовлюють подальший аналіз ризиків і викликів, пов'язаних з його впровадженням.

Попри значний потенціал штучного інтелекту в протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям його впровадження супроводжується низкою суттєвих ризиків, обмежень та етичних викликів. Вони зумовлені як технічними характеристиками самих алгоритмів, так і специфікою політичного та соціаль-

ного контексту, в якому ці технології застосовуються. Ігнорування таких аспектів може не лише знизити ефективність ШІ-рішень, а й створити додаткові загрози для демократичних інститутів і прав людини.

Одним із ключових обмежень є проблема алгоритмічної упереженості. Системи штучного інтелекту навчаються на історичних даних, які часто відображають наявні політичні, культурні або соціальні дисбаланси. Внаслідок цього алгоритми можуть некоректно класифікувати контент, помилково маркуючи легітимні політичні висловлювання як дезінформацію або, навпаки, не виявляти маніпулятивні матеріали, замасковані під нейтральні повідомлення. У політичному середовищі такі помилки мають особливо чутливий характер, оскільки можуть впливати на свободу слова та рівність доступу до публічної дискусії.

Іншим суттєвим викликом є обмежена прозорість і пояснюваність алгоритмічних рішень. Багато сучасних моделей, зокрема глибокі нейронні мережі, функціонують як «чорні скриньки», що ускладнює розуміння логіки прийняття рішень. У контексті протидії дезінформації це створює проблеми підзвітності: складно визначити, чому певний контент було заблоковано або обмежено, і хто несе відповідальність за такі дії. Відсутність пояснюваності підриває довіру суспільства до технологічних рішень і може стати підґрунтям політичних спекуляцій.

Використання ШІ також породжує ризики надмірної автоматизації процесів управління інформаційним простором. Делегування ключових рішень алгоритмам може призвести до зниження ролі людського судження, контекстуального аналізу та професійної етики. У ситуаціях політичної поляризації або кризових подій автоматизовані системи можуть реагувати надто жорстко або, навпаки, чутливо до специфіки ситуації, що підвищує ймовірність помилкових рішень.

Окремої уваги потребують етичні дилеми, пов'язані з балансом між забезпеченням інформаційної безпеки та захистом прав людини. Масовий моніторинг цифрових комунікацій, навіть із метою протидії дезінформації, може розглядатися як втручання у приватність і свободу вираження поглядів [4]. За відсутності чітких

правових обмежень і механізмів контролю ШІ-інструменти потенційно можуть бути використані для політичного тиску, цензури або переслідування опозиційних голосів.

Не менш важливим є ризик адаптації дезінформаційних акторів до використання штучного інтелекту. Інформаційні операції дедалі частіше використовують ті самі технології машинного навчання для створення більш переконливого фейкового контенту, зокрема deepfake-матеріалів, автоматизованих текстів та синтетичних акаунтів. Це формує своєрідну «технологічну гонку», в якій перевага ШІ-рішень є тимчасовою та потребує постійного оновлення й удосконалення [5].

Таким чином, використання штучного інтелекту в сфері протидії політичній дезінформації є одночасно необхідним і проблематичним. Ефективність таких рішень визначається не лише технічними параметрами, а й наявністю етичних принципів, прозорих процедур та демократичного контролю. Усвідомлення й системне врахування зазначених ризиків створює передумови для формування збалансованих стратегій застосування ШІ, орієнтованих на захист як інформаційної безпеки, так і фундаментальних демократичних цінностей.

Інтеграція штучного інтелекту в державну політику протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям відкриває нові можливості для підвищення ефективності управління інформаційною безпекою в умовах цифрової трансформації. Водночас цей процес потребує системного підходу, що поєднає технологічні інновації з інституційними, правовими та етичними механізмами регулювання. ШІ у даному контексті має розглядатися не як автономне рішення, а як складова комплексної політики, зорієнтованої на зміцнення демократичної стійкості.

Одним із ключових напрямів є інституціоналізація ШІ-рішень у структурі державного управління. Це передбачає створення або адаптацію спеціалізованих підрозділів, відповідальних за моніторинг інформаційного простору, аналіз дезінформаційних загроз та координацію міжвідомчих дій. Використання штучного інтелекту в таких структурах дає змогу об'єднати розрізнені джерела даних,

забезпечити їхню оперативну обробку та підтримати ухвалення управлінських рішень на основі доказів, а не інтуїтивних оцінок.

Важливою передумовою ефективної інтеграції ІІІ є формування чіткої нормативно-правової бази. Державна політика має визначати межі допустимого використання алгоритмічних інструментів, критерії їхньої прозорості та механізми підзвітності. Особливу увагу слід приділяти регулюванню питань доступу до даних, захисту персональної інформації та процедур оскарження рішень, ухвалених за участі ІІІ. У цьому сенсі перспективним є запровадження принципів «пояснюваного штучного інтелекту», які дають змогу забезпечити баланс між ефективністю та демократичним контролем.

Не менш значущим напрямом є розвиток людського капіталу в сфері інформаційної безпеки. Інтеграція ІІІ у державну політику вимагає підготовки фахівців, здатних не лише користуватися відповідними технологіями, а й критично оцінювати їхні результати, розуміти обмеження алгоритмів і враховувати соціально-політичний контекст. Це зумовлює потребу в міждисциплінарних освітніх програмах, що поєднують знання з політології, інформаційних технологій, права та етики [9].

Окрему роль у впровадженні ІІІ відіграє партнерство між державою, приватним сектором та громадянським суспільством. Значна частина інновацій у сфері штучного інтелекту зосереджена в технологічних компаніях та дослідницьких центрах, тоді як громадські організації часто мають унікальну експертизу в сфері медіаграмотності та аналізу дезінформації. Налагодження стійкої взаємодії між цими акторами дає змогу підвищити адаптивність державної політики та зменшити ризики монополізації контролю за інформаційним простором.

У перспективі важливим елементом державної політики має стати інтеграція ІІІ-інструментів у ширші стратегії стратегічних комунікацій [10]. Йдеться не лише про виявлення та нейтралізацію дезінформації, а й про активне формування довіри до офіційних джерел інформації, підтримку якісного публічного діалогу та підвищення рівня медіаграмотності населення. За такого підходу штучний інтелект може використовуватися для аналізу суспільних

настроїв, оцінки ефективності комунікаційних кампаній та адаптації повідомлень до різних аудиторій без маніпулятивного впливу.

Водночас перспективи інтеграції ШІ значною мірою залежать від здатності держави забезпечити тривалу стратегічну послідовність. Фрагментарне або ситуативне використання технологій не дозволяє досягти стійких результатів і може посилити недовіру суспільства. Тому застосування штучного інтелекту в протидії дезінформації має ґрунтуватися на чітко сформульованих цілях, системі індикаторів ефективності та механізмах постійного перегляду політики з урахуванням динаміки інформаційних загроз.

Отже, перспективи інтеграції штучного інтелекту в державну політику протидії дезінформації полягають у переході від ізольованих технологічних рішень до комплексної моделі управління інформаційною безпекою. Така модель поєднає інноваційні інструменти з демократичними принципами, забезпечуючи не лише захист інформаційного простору, а й зміцнення інституційної стійкості та суспільної довіри.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Політична дезінформація та інформаційні операції в умовах цифрової епохи набули системного, багаторівневого та динамічного характеру, перетворившись на один із ключових чинників впливу на політичні процеси, громадську думку та функціонування демократичних інститутів. Аналіз еволюції дезінформаційних практик свідчить, що сучасні інформаційні загрози дедалі частіше ґрунтуються на поєднанні технологічних інструментів, алгоритмічного поширення контенту та цілеспрямованих інформаційних операцій, інтегрованих у ширший контекст гібридних конфліктів.

Штучний інтелект виступає одним із найбільш перспективних інструментів протидії інформаційним загрозам завдяки здатності аналізувати великі масиви даних, виявляти приховані патерни та забезпечувати раннє виявлення дезінформаційних кампаній. Використання алгоритмів машинного навчання, аналізу соціальних мереж і прогнозування інформаційних впливів створює підґрунтя для переходу від реактивних до превентивних моделей управління інформаційною безпекою. Водночас ефективність таких рішень значною мірою залежить від якості даних, інституційної спромож-

ності та поєднання автоматизованого аналізу з експертною оцінкою.

Водночас існує низка ризиків і обмежень, пов'язаних із використанням штучного інтелекту в політичній сфері. Алгоритмічна упередженість, обмежена прозорість рішень, етичні дилеми щодо свободи слова та приватності, а також технологічна адаптація дезінформаційних акторів формують складне поле викликів. Це зумовлює необхідність критичного та відповідального підходу до впровадження ШІ, який враховуватиме не лише технічну ефективність, а й демократичні цінності та принципи верховенства права.

Щодо перспектив інтеграції штучного інтелекту в державну політику протидії дезінформації то успішне застосування ШІ можливе лише за умови його інституціоналізації в межах цілісної політики інформаційної безпеки, розвитку нормативно-правового регулювання, інвестицій у людський капітал та налагодження партнерства між державою, технологічним сектором і громадянським суспільством.

Оте, по-перше, політична дезінформація в цифрову епоху є комплексною загрозою, яка не може бути ефективно нейтралізована виключно технологічними або суто регуляторними засобами; по-друге, штучний інтелект має значний потенціал у сфері протидії інформаційним операціям, однак його використання потребує чітких етичних і правових обмежень та постійного людського контролю; по-третє, інтеграція ШІ у державну політику має відбуватися в межах тривалої стратегії щодо зміцнення демократичної стійкості та суспільної довіри.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі пов'язані з поглибленим аналізом ефективності конкретних ШІ-інструментів у різних політичних контекстах, порівняльними дослідженнями національних моделей протидії дезінформації, а також вивченням впливу алгоритмічного регулювання на політичну участь і свободу вираження поглядів. Окремим перспективним напрямом є дослідження взаємодії між штучним інтелектом і стратегічними комунікаціями держави, а також розробка методологій

оцінювання соціальних і політичних наслідків використання ШІ у сфері інформаційної безпеки.

1. Лорян Р. Штучний інтелект як суперінструмент для дезінформації та пропаганди. *ОПОРА*. 30.01.2023 р. URL: https://www.oporaua.org/polit_ad/shtuchnii-intelekt-iaksuperinstrument-dlia-dezinformatsiyi-ta-propagandi-24507. 2. Штучний інтелект і дезінформація: можливості та ризики в умовах війни. *Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки SPRAVDI*. 05.04.2023 р. URL: <https://spravdi.gov.ua/shtuchnyj-intelekt-i-dezinformacziya-mozhlyvosti-ta-ryzyky-v-umovah-vijny/>. 3. Бучко У. Виявлення та протидія дезінформації з допомогою штучного інтелекту. Природничі та гуманітарні науки. *Актуальні питання: матер. VIII Міжнародної студентської наук.-техн. конференції (м. Тернопіль, 24–25 квітня 2025 р.)*. Тернопіль: ТНТУ, 2025. С. 136–138. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/49349>. 4. Драбюк С. Штучний інтелект і пропаганда та дезінформація: основні виклики. *Вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 348–356. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/47-4.pdf>. 5. Shoaib M. R., Wang Z., Ahvanooy M. T. et al. Deepfakes, Misinformation, and Disinformation in the Era of Frontier AI, Generative AI, and Large AI Models. Cornell University. 29 Nov 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2311.17394>. 6. Walker C. P., Schiff D. S., Jackson Schiff K. Merging AI Incidents Research with Political Misinformation Research: Introducing the Political Deepfakes Incidents Database, 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2409.15319>. 7. Doshi J., Novacic I., Fletcher C. et al. Sleeper Social Bots: A New Generation of AI Disinformation Bots Are Already a Political Threat. Cornell University. 7 Aug 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2408.12603>. 8. Дзюбановська Н.В. Штучний інтелект для виявлення фейкової інформації: міжнародні тренди і можливості імплементації. *Інноваційна економіка*. 2024. № 3. С. 154–160. URL: <https://inneco.org/index.php/innecoua/uk/article/view/1288>. 9. Solopova V. From Trust to Truth: Actionable Policies for the Use of AI in Fact-Checking in Germany and Ukraine. *Cornell University*. 24 Mar 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2503.18724>. 10. The Digital Services Act. European Union. Brussels, 2023. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>.

References

1. Lorian R. Shtuchnyi intelekt yak superinstrument dlia dezinformatsii ta propahandy. *OPORA*. 30.01.2023 . URL: https://www.oporaua.org/polit_ad/shtuchnii-intelekt-iaksuperinstrument-dlia-dezinformatsiyi-ta-propagandi-24507. 2. Shtuchnyi intelekt i dezinformatsiia: mozhlyvosti ta ryzyky v umovakh viiny. *Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi*

bezpeky SPRAVDI. 05.04.2023. URL: <https://spravdi.gov.ua/shtuchnyj-intelekt-i-dezinformacziya-mozhlyvosti-ta-ryzyky-v-umovah-vijny/>. **3.** Buchko U. Vyavlennia ta protydiia dezinformatsii z dopomohoiu shtuchnoho intelektu. Pryrodnychi ta humanitarni nauky. *Aktualni pytannia: Proceedings of the VIII International Student Scientific and Technical Conference (Ternopil, 24–25 April 2025)*. Ternopil: TNTU, 2025. P. 136–138. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/49349>. **4.** Drabiuk S. Shtuchnyi intelekt i propahanda ta dezinformatsiia: osnovni vyklyky. *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*: Ser. Law. 2025. Issue 90. P. 5. P. 348–356. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/47-4.pdf>. **5.** Shoaib M. R., Wang Z., Ahvanooy M. T. et al. Deepfakes, Misinformation, and Disinformation in the Era of Frontier AI, Generative AI, and Large AI Models. Cornell University. 29 Nov 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2311.17394>. **6.** Walker C. P., Schiff D. S., Jackson Schiff K. Merging AI Incidents Research with Political Misinformation Research: Introducing the Political Deepfakes Incidents Database. Cornell University. 5 Sep 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2409.15319>. **7.** Doshi J., Novacic I., Fletcher C. et al. Sleeper Social Bots: A New Generation of AI Disinformation Bots Are Already a Political Threat. Cornell University. 7 Aug 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2408.12603>. **8.** Dziubanovska N. V. Shtuchnyi intelekt dlia vyavlennia feikovoï informatsii: mizhnarodni trendy i mozhlyvosti implementatsii. *Innovatsiina ekonomika*. 2024. No. 3. P. 154–160. URL: <https://inneco.org/index.php/innecoua/uk/article/view/1288>. **9.** Solopova V. From Trust to Truth: Actionable Policies for the Use of AI in Fact-Checking in Germany and Ukraine, *Cornell University*. 24 Mar 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2503.18724>. **10.** The Digital Services Act. European Union. Brussels, 2023. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>.

But Sergii. Artificial intelligence as a tool to counter political disinformation and information operations

The article is devoted to the analysis of the role of artificial intelligence in countering political disinformation and information operations in the context of the digital transformation of society. It is argued that modern information threats are systemic and dynamic in nature, combine technological, political and social dimensions and are increasingly used as a tool to influence political processes and public opinion. In this context, traditional approaches to ensuring information security are insufficient, which actualizes the need for the application of innovative technological solutions.

The article considers the evolution of political disinformation in the digital age, the role of social platforms and algorithmic content distribution, as well as the place of information operations in the structure of hybrid threats. The potential of artificial intelligence as a tool for detecting, analyzing and predicting

disinformation campaigns is analyzed, in particular through the use of machine learning methods, natural language processing and network behavior analysis.

Particular attention is paid to the risks and limitations of the use of artificial intelligence in the political sphere, including problems of algorithmic bias, opacity of decisions, ethical dilemmas regarding freedom of speech and privacy, as well as the adaptation of disinformation actors to new technologies. It is substantiated that the effective use of artificial intelligence requires a combination of technological capabilities with legal, institutional and ethical control mechanisms.

As a result, the prospects for integrating artificial intelligence into the state policy of countering disinformation as a component of a comprehensive information security strategy focused on strengthening democratic stability, institutional capacity and public trust are formulated.

Key words: artificial intelligence (AI); political disinformation; information operations; information security; hybrid threats; algorithmic systems; social media; information state policy; digital technologies; democratic sustainability.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 30.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

Частина 3
ПУБЛІЧНЕ
УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІ-
СТРУВАННЯ

УДК 347.9
DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-436
ISSN 1563-3349

Я. Ф. ЖОВНІРЧИК

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТОСОВНО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Здійснено комплексне дослідження удосконалення механізмів публічного управління стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану з позицій адміністративно-правової науки. Проаналізовано конституційно-правові та адміністративно-правові засади запровадження воєнного стану, з'ясовано особливості нормативного регулювання тимчасового обмеження прав і свобод людини та визначено правові межі такого обмеження відповідно до принципів верховенства права і пропорційності, а також виявлено основні проблеми та ризики порушення прав людини, пов'язані з розширенням дискреційних повноважень і скороченням процедурних гарантій.

Охарактеризовано інституційні механізми публічного управління у сфері забезпечення прав і свобод людини в особливий період, зокрема, систему органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів, їх повноваження й особливості взаємодії. Обґрунтовано напрями удосконалення механізмів публічного управління у забезпеченні прав і свобод людини, що передбачають посилення інституційної спроможності органів публічної влади, розвиток механізмів контролю та підзвітності, а також інтеграцію міжнародних і європейських стандартів прав людини.

© ЖОВНІРЧИК Ярослав Федорович – доктор наук з державного управління, професор, в. о. завідувача відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0002-1378-9923; e-mail: ya.zhovnirchuk@ukr.net

Ключові слова: механізми публічного управління, права і свободи людини, воєнний стан, адміністративно-правовий аспект, адміністративно-правові механізми публічного управління.

Zhovnirchik Yaroslav. Institutional mechanisms of public administration regarding the protection of human rights and freedoms under martial law in Ukraine

The article carries out a comprehensive study of the improvement of public administration mechanisms in relation to ensuring human rights and freedoms under martial law from the standpoint of administrative and legal science. The constitutional and administrative legal principles of introducing martial law are analyzed, the features of the regulatory regulation of temporary restrictions on human rights and freedoms are clarified, and the legal boundaries of such restrictions are determined in accordance with the principles of the rule of law and proportionality, and the main problems and risks of human rights violations associated with the expansion of discretionary powers and the reduction of procedural guarantees are identified.

The institutional mechanisms of public administration in the field of ensuring human rights and freedoms in a special period are characterized, in particular, the system of executive bodies, local self-government bodies and law enforcement bodies, their powers and features of interaction. Based on the generalization of the research results, directions for improving public administration mechanisms in ensuring human rights and freedoms are substantiated, which include strengthening the institutional capacity of public authorities, developing control and accountability mechanisms, as well as integrating international and European human rights standards.

Key words: mechanisms of public administration, human rights and freedoms, martial law, administrative and legal aspect, administrative and legal mechanisms of public administration.

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ проти України об'єктивно спричинила запровадження особливого правового режиму, що передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людей з метою захисту національної безпеки, територіальної цілісності та публічного порядку. За таких умов особливої наукової та практичної значущості набуває проблема пошуку оптимального балансу між публічними інтересами держави та гарантованими Конституцією України правами і свободами людини. Відтак в умовах воєнного стану зростає роль адміністративно-правових механізмів публічного управління, через які здійснюється нормативне регулювання, управлінський вплив і контроль за дотриманням прав людини. Водночас чинна система правового

регулювання та інституційного забезпечення не завжди демонструє належний рівень узгодженості, прозорості та ефективності, що створює ризики надмірного або необґрунтованого обмеження прав і свобод, послаблення гарантій їх захисту та зниження довіри громадян до публічної влади.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю адаптації механізмів публічного управління до динамічних умов воєнного часу, що потребує переосмислення традиційних підходів до адміністративно-правового регулювання, уточнення компетенції органів публічної влади та вдосконалення управлінських процедур. До того ж у контексті євроінтеграційних прагнень України та зобов'язань щодо дотримання міжнародних стандартів прав людини постає потреба в науково обґрунтованих підходах до удосконалення інституційних механізмів публічного управління, здатних забезпечити ефективний захист прав і свобод людини навіть за умов надзвичайних викликів.

Основні результати досліджень. У працях українських учених у галузі адміністративного права та публічного управління (В. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Колпакова, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Галунька) розкриваються теоретико-методологічні засади діяльності публічної адміністрації, інститути адміністративних процедур і адміністративного примусу, проблематика законності та підзвітності суб'єктів владних повноважень, а також адміністративно-правові механізми захисту прав і свобод людини. Окремі аспекти конституційно-правових гарантій прав людини, вимог верховенства права в особливих правових режимах висвітлюються у дослідженнях фахівців з конституційного права та прав людини (О. Скрипнюка, Н. Оніщенко, В. Тація, Ю. Шемшученка, А. Сухорукової, О. Штирьова та ін.). Водночас у наукових розвідках недостатньо опрацьованими залишаються питання системного удосконалення саме адміністративно-правових інструментів і процедур забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану, зокрема у частині визначення критеріїв пропорційності для конкретних управлінських рішень, стандартизації процедурних гарантій у прискорених адміністративних провадженнях, посилення інституційної координації між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та правоохоронними органами, а також

побудови дієвих механізмів контролю й оскарження в умовах безпекових обмежень.

Метою статті є наукове обґрунтування напрямів удосконалення механізмів публічного управління стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану шляхом комплексного аналізу адміністративно-правових засад, інституційних і процедурних механізмів діяльності органів публічної влади, а також визначення шляхів підвищення їх ефективності з урахуванням принципів верховенства права, пропорційності та дотримання стандартів прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика прав і свобод людини посідає центральне місце в системі публічного управління, оскільки рівень їх забезпечення виступає ключовим індикатором ефективної діяльності держави та якості функціонування публічної влади. В умовах трансформації управлінських процесів і зростання ролі держави у регулюванні суспільних відносин актуалізується наукова потреба в осмисленні прав і свобод людини не лише як правової категорії, а й як об'єкта цілеспрямованого публічного управління, що зумовлює перегляд доктринальних підходів до їх розуміння, змісту та механізмів забезпечення.

У сучасній науковій літературі права і свободи людини розглядаються не лише як конституційно закріплені соціальні цінності, а й як самостійний об'єкт державного управління, що перебуває під цілеспрямованим регуляторним та організаційним впливом публічної влади [1]. Слід зазначити, що доктринальні підходи до їх осмислення еволюціонували від суто юридичного розуміння прав людини як сфери невтручання держави до управлінсько-правової концепції, в межах якої держава виступає активним суб'єктом забезпечення, охорони та захисту прав і свобод.

Адміністративно-правові механізми посідають центральне місце у системі гарантування прав і свобод людини, оскільки саме через них забезпечується практична реалізація конституційних приписів у сфері державного управління [2]. До таких механізмів належать норми адміністративного права, що визначають компетенцію органів публічної влади, адміністративні процедури прийняття управлінських рішень, інструменти адміністративного примусу, а також засоби адміністративного та судового захисту прав особи [3]. Їх функціональне призначення полягає у створенні

належних умов для реалізації прав людини, запобіганні їх порушенням.

У системі гарантування прав людини адміністративно-правові механізми виконують як регулятивну, так і охоронну функції. Регулятивний аспект виявляється у встановленні чітких процедур реалізації прав і свобод, визначенні стандартів надання публічних послуг та форм взаємодії громадян із органами влади. Охоронна функція проявляється у можливості застосування заходів адміністративного захисту, оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, а також у діяльності контрольних і наглядових інституцій [4].

Таким чином, у доктринальному вимірі права і свободи людини постають як комплексний об'єкт державного управління, що потребує цілісної системи адміністративно-правових механізмів гарантування. Ефективність цієї системи визначає не лише рівень правової захищеності особи, а й якість публічного управління загалом, особливо в умовах воєнного стану, коли зростає ризик звуження прав людини під впливом безпекових викликів.

Інституційні механізми управління у сфері забезпечення прав і свобод людини в період воєнного стану формуються на основі функціонування системи органів публічної влади, повноваження яких зазнають суттєвої трансформації з огляду на запровадження особливого правового режиму. За цих умов забезпечення прав людини набуває комплексного характеру та реалізується через скоординовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування і правоохоронних органів, які діють у межах адміністративно-правових механізмів, визначених спеціальним законодавством.

Система органів публічної влади в умовах воєнного стану характеризується посиленням вертикалі виконавчої влади та зростанням ролі центральних органів у прийнятті управлінських рішень. Президент України та Кабінет Міністрів України здійснюють загальне керівництво режимом воєнного стану, визначаючи стратегічні напрями державної політики у сфері безпеки та захисту прав людини. На цьому рівні формується нормативна та організаційна основа діяльності всіх інших суб'єктів публічної влади, що забезпечують єдність управлінського впливу та правову визначеність застосовуваних обмежень.

Органи виконавчої влади відіграють ключову роль у практичній реалізації адміністративно-правових механізмів забезпечення прав і свобод людини. Через свої повноваження вони здійснюють регулятивні, координаційні та контрольні функції, пов'язані з впровадженням режимних заходів, наданням публічних послуг, соціальним захистом населення та підтриманням публічного порядку. Центральні органи виконавчої влади забезпечують розроблення та впровадження галузевих політик, адаптованих до умов воєнного стану, тоді як місцеві органи виконавчої влади відповідають за їх безпосереднє виконання з урахуванням регіональної специфіки та безпекової ситуації [5].

Безперечно, й органи місцевого самоврядування в період воєнного стану зберігають важливе місце в системі інституційних механізмів, оскільки саме на локальному рівні відбувається безпосередня взаємодія з населенням і реалізація значної частини прав і свобод людини. Їх роль полягає у забезпеченні життєдіяльності територіальних громад, організації соціальних і гуманітарних заходів, координації дій із місцевими органами виконавчої влади та військовим командуванням. Водночас їх повноваження можуть зазнавати тимчасових обмежень або доповнень, що потребують чіткого адміністративно-правового регулювання для недопущення конфліктів компетенції та порушень прав громадян.

Правоохоронні органи посідають особливе місце у системі забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану, оскільки поєднують функції захисту публічної безпеки та охорони правопорядку з обов'язком дотримання прав людини [6]. Вони реалізують адміністративно-правові механізми через застосування заходів примусу, проведення контрольних та наглядових заходів, а також забезпечення виконання рішень органів публічної влади. За таких умов особливої ваги набуває дотримання принципів законності, пропорційності та підзвітності у діяльності правоохоронних органів, що виступає запобіжником зловживань владними повноваженнями.

Взаємодія між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами в умовах воєнного стану здійснюється на основі координаційних і субординаційних зв'язків, визначених законодавством та управлінськими рішеннями. Ефективність цієї взаємодії значною мірою впливає на рівень

забезпечення прав і свобод людини, оскільки дозволяє узгоджувати безпекові заходи з потребами населення та забезпечувати своєчасне реагування на порушення прав.

Отже, інституційні механізми публічного управління у сфері забезпечення прав і свобод людини в період воєнного стану характеризуються підвищеною складністю та багаторівневістю. Їх ефективність залежить від чіткого розмежування повноважень органів публічної влади, належної координації їх діяльності та дотримання адміністративно-правових принципів, що забезпечують баланс між завданнями національної безпеки і гарантіями прав людини.

Адміністративно-правові інструменти та процедури забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану становлять ключовий елемент механізму державного управління, через який здійснюється практична реалізація особливого правового режиму [7]. У цей період управлінський вплив публічної влади набуває посиленого характеру, що обумовлює розширення спектра адміністративно-правових засобів регулювання суспільних відносин та водночас підвищує ризики втручання у сферу прав людини.

Управлінські рішення, що приймаються в умовах воєнного стану, характеризуються високим рівнем централізації та оперативності. Вони реалізуються у формі нормативних та індивідуальних адміністративних актів, спрямованих на запровадження тимчасових обмежень прав і свобод, організацію оборонних заходів, регулювання економічних і соціальних процесів. Такі рішення мають чітко визначене правове підґрунтя, проте в умовах надзвичайної ситуації нерідко приймаються в скорочені строки, що ускладнює належну оцінку їх впливу на права людини та знижує рівень публічної прозорості управлінської діяльності.

Адміністративні процедури в особливий період зазнають спрощення та прискорення, що зумовлено необхідністю оперативного реагування на безпекові виклики. Це проявляється у зміні порядку надання публічних послуг, запровадженні спеціальних режимів допуску та контролю, розширенні дискреційних повноважень органів виконавчої влади і правоохоронних органів. Водночас скорочення процедурних гарантій, зокрема, можливостей участі громадян у прийнятті управлінських рішень або своєчасного оскарження адміністративних актів, створює потенційні загрози порушення принципів законності та справедливості.

Особливі адміністративно-правові режими, що застосовуються в умовах воєнного стану, охоплюють режим обмеження свободи пересування, посилений контроль за інформаційною сферою, спеціальні правила використання майна та трудових ресурсів. Такі режими мають комплексний характер і реалізуються через систему дозволів, заборон та адміністративного примусу. Їх застосування спрямоване на досягнення публічно значущих цілей, однак за відсутності належних запобіжних заходів може призводити до надмірного втручання у приватну сферу та диспропорційного обмеження прав людини.

У процесі реалізації адміністративно-правових інструментів виявляється низка проблем і ризиків порушення прав і свобод людини. До них належать розширення дискреції суб'єктів владних повноважень без належних механізмів контролю, фрагментарність нормативного регулювання, недостатня узгодженість управлінських рішень різних рівнів влади, а також обмеженість доступу до ефективних засобів правового захисту. Особливу небезпеку становить ризик перетворення тимчасових обмежень на тривалі практики, що суперечить принципу винятковості воєнного стану [8].

Таким чином, адміністративно-правові інструменти та процедури забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану мають подвійний характер. З одного боку, вони є необхідним засобом реалізації державної політики у сфері безпеки, а з іншого - джерелом потенційних загроз для прав людини. Це зумовлює потребу в удосконаленні управлінських рішень і процедур із метою посилення їх правової визначеності, пропорційності та підзвітності, що дозволить мінімізувати ризики порушення прав і свобод людини в особливий період.

Слід зауважити, що проблеми та обмеження ефективності чинних механізмів публічного управління у сфері забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану мають системний характер і зумовлені як недосконалістю правового регулювання, так і особливостями управлінської практики в ситуації підвищених безпекових ризиків. Воєнні загрози істотно трансформують логіку публічного управління, посилюючи пріоритет національної безпеки та оборони, що об'єктивно ускладнює реалізацію правозахисної функції держави.

Суттєвим недоліком правового регулювання є фрагментарність та неоднорідність нормативної бази, яка регламентує запровадження та реалізацію заходів воєнного стану. Норми конституційного, адміністративного та спеціального законодавства не завжди утворюють цілісну й узгоджену систему, що призводить до правової невизначеності щодо меж і змісту обмеження окремих прав і свобод. Відсутність чітких критеріїв застосування окремих обмежувальних заходів ускладнює їх правову оцінку та створює підґрунтя для різного тлумачення повноважень суб'єктів публічної влади [9].

У площині управлінської практики одним із ключових обмежень виступає надмірна централізація прийняття управлінських рішень, що характерна для умов воєнного стану [2]. З одного боку, це забезпечує оперативність реагування на загрози, а з іншого - знижує рівень гнучкості та врахування регіональної специфіки, а також обмежує можливості участі органів місцевого самоврядування у формуванні та реалізації управлінських рішень. Така ситуація негативно позначається на якості управлінських впливів у сфері забезпечення прав людини на місцевому рівні.

Вагомою проблемою є розширення дискреційних повноважень органів виконавчої влади та правоохоронних органів без належного посилення механізмів контролю та підзвітності. В умовах воєнного стану контрольні та наглядові інструменти часто втрачають ефективність через обмеження процедур, скорочення строків розгляду звернень і зменшення доступності судового захисту. Це підвищує ризик зловживання владними повноваженнями та непропорційного втручання у сферу прав і свобод людини.

Воєнні загрози також впливають на інституційну спроможність держави забезпечувати баланс між національною безпекою та правами людини. Значна концентрація ресурсів на оборонних і безпекових завданнях призводить до зниження уваги до правозахисних аспектів державної політики, зокрема у сферах соціального захисту, доступу до публічних послуг та забезпечення процесуальних гарантій. У таких умовах права людини нерідко сприймаються як вторинні щодо безпекових пріоритетів, що суперечить принципам демократичної, правової держави.

Додатковим проблемним чинником є недостатній рівень комунікації між органами публічної влади та суспільством, що ускладнює донесення інформації про зміст і правові підстави запрова-

джених обмежень. Недостатня прозорість управлінських рішень знижує рівень суспільної довіри та посилює соціальну напругу, що негативно позначається на ефективності механізмів забезпечення прав і свобод людини.

Отже, удосконалення механізмів публічного управління стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення адміністративно-правового регулювання, інституційних засад діяльності органів публічної влади та процедур реалізації управлінських рішень. Визначальним орієнтиром такого процесу мають виступати принципи верховенства права, пропорційності, правової визначеності та пріоритету прав людини навіть за наявності об'єктивних безпекових обмежень.

Першочерговим елементом реалізації інституційних механізмів публічного управління є вдосконалення адміністративно-правового регулювання шляхом систематизації та уніфікації нормативно-правових актів, що регламентують реалізацію прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Доцільним є уточнення правових підстав, меж і строків застосування обмежень прав людини, а також закріплення чітких критеріїв їх пропорційності та необхідності. Це сприятиме зменшенню правової невизначеності та унеможливленню довільного тлумачення повноважень органів публічної влади.

Важливим напрямом є посилення процедурних гарантій у діяльності суб'єктів владних повноважень. Упорядкування адміністративних процедур має бути спрямоване не лише на їх спрощення та оперативність, а й на забезпечення мінімальних стандартів участі особи в адміністративному процесі, доступу до інформації та ефективних механізмів оскарження управлінських рішень. Навіть в умовах воєнного стану адміністративні процедури повинні зберігати правозахисний потенціал і запобігати непропорційному втручанням у сферу прав і свобод людини [9].

Підвищення ефективності інституційних механізмів передбачає чітке розмежування повноважень між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами, а також удосконалення механізмів їх координації [2]. Доцільним є зміцнення ролі органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав людини на територіальному рівні з урахуванням

безпекових умов, що дозволить здійснити більш адресний та адаптивний управлінський вплив.

Окрему увагу слід приділити розвитку механізмів контролю та підзвітності у сфері публічного управління. Запровадження ефективних форм парламентського, судового та громадського контролю за діяльністю органів публічної влади в умовах воєнного стану сприятиме зниженню ризиків зловживання владними повноваженнями та посиленню гарантій прав людини. У цьому контексті актуальним є розширення можливостей адміністративного та судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Вагомим напрямом реалізації механізмів управління є інтеграція міжнародних і європейських стандартів прав людини у національну систему публічного управління. Узгодження адміністративно-правових механізмів із практикою міжнародних правозахисних інституцій дозволить підвищити якість управлінських рішень та забезпечити дотримання принципу верховенства права в умовах особливого правового режиму. Це також сприятиме збереженню демократичного характеру публічного управління в умовах воєнних викликів.

Таким чином, напрями удосконалення механізмів публічного управління щодо забезпечення прав і свобод людини полягають у поєднанні нормативного вдосконалення, інституційного розвитку та процедурної модернізації. Реалізація зазначених напрямів створює передумови для формування ефективної, правозорієнтованої системи публічного управління, здатної забезпечувати належний баланс між вимогами національної безпеки та захистом прав і свобод людини в умовах воєнного стану.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, права і свободи людини в умовах особливого правового режиму набувають характеру комплексного об'єкта публічного управління, реалізація якого залежить від ефективності нормативно-правового, інституційного та процедурного забезпечення. Конституційно-правові та адміністративно-правові засади воєнного стану формують загальні межі допустимого обмеження прав людини, однак їх практична реалізація виявляє низку проблем, пов'язаних із фрагментарністю правового регулювання, розширенням дискреційних повноважень органів публічної влади та недостатнім рівнем процедурних гарантій.

Інституційні механізми публічного управління в царині забезпечення прав і свобод людини в період воєнного стану характеризуються підвищеною централізацією та складною системою взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і правоохоронних органів. За таких умов ефективність управлінських рішень значною мірою залежить від чіткого розмежування повноважень, належної координації та дотримання принципів законності й пропорційності у процесі реалізації адміністративно-правових механізмів.

Таким чином, забезпечення балансу між вимогами національної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в умовах воєнного стану можливе за умови орієнтації публічного управління на стандарти верховенства права та прав людини. Реалізація запропонованих напрямів удосконалення сприятиме формуванню правозорієнтованої моделі публічного управління, здатної забезпечувати належний рівень захисту прав і свобод людини навіть за умов тривалих воєнних загроз, а також створить підґрунтя для подальшого вдосконалення адміністративно-правових механізмів у посткризовий період.

Подальших наукових розвідок потребує питання адаптації міжнародних і європейських стандартів прав людини до національної системи публічного управління в умовах воєнного стану, з урахуванням специфіки безпекових викликів та післявоєнної відбудови. У цьому контексті доцільним є проведення порівняльно-правових досліджень досвіду інших держав, які функціонували в умовах збройних конфліктів або надзвичайних режимів.

1. Казур Я. Методи адміністративно-правового захисту прав і свобод громадян у сфері державного управління. *Форум права*. 2020. № 1. С. 201–207. 2. Авер'янов В. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. *Держава та регіони*. 2020. Вип. 2. С. 87–92. 3. Скрипниченко М. Права та свободи людини в конституційній системі України. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 6–13. 4. Gray I. Remedies for Individuals Under the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*. 2021. № 6. Р. 153–156. 5. Білоскурська О. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави. *Право України*. 2012. №7. С. 169–174. 6. Санжара О. Функціональне призначення адміністративно-правового механізму реалізації прав і свобод громадян в сфері місцевого самоврядування. *Держава та регіони*. 2019. № 1. С. 143–147.

7. Штир'єв О. Сухорукова А. Правові аспекти відповідальності у сфері порушення прав інтелектуальної власності: світовий досвід. *Публічне управління та регіональний розвиток*. Чорноморський національний університет імені Петра Молили. 2022. № 17. С. 867-897. DOI 10.34132/pard2022.17.10

8. Бабкова Т. Поняття та види соціальних прав і свобод людини і громадянина. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 8. С. 137–144.

9. Skrypniuk, O., Zhovnirchuk, Y., Shamrayeva, V., Tsumarieva, N., & Bandura, I. Structure of legal consciousness in the system of human rights: civilizing and psychological aspect of the development of the society: Estructura de la conciencia jurídica en el sistema de Derechos Humanos: Aspecto civilizador y psicológico del desarrollo de la sociedad. *Cuestiones Políticas*. 2023. 41(78). P. 116–127.

References

1. Kazur Y. Metody administratyvno-pravovoho zahystu prav i svobod hromadian u sferi derzhavnogo upravlinnia, *Forum prava*. 2020. № 1. P. 201–207.

2. Averyanov V. Liudynotsentryska ideolohiia iak osnova reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava v umovah intehratsiynoho protsesu. *Derzhava ta rehiony*. 2020. No. 2. P. 87–92.

3. Skrypnychenko M. Prava ta svobody v constytutsiynyi systemi Ukrainy, *Publichne pravo*. 2020. № 1. P. 6–13.

4. Gray I. (), “Remedies for Individuals Under the European Convention on Human Rights”. *Human Rights Law Review*. 2021. No. 6. P. 153–156.

5. Biloskurska O. Utverdzhennia ta zabezpechennia prav i svobod liudyny – holovnyi oboviazok derzhavy. *Pravo Ukrainy*. 2012. No. 7. P. 169–174.

6. Sanzhara O. Funktsionalne pryznachennia administratyvno-pravovoho mehanizmu realizatsiy prav i svobod hromadian v sferi mistsevoho samovriaduvannia. *Derzhava ta rehiony*. 2019. No. 1. P. 143–147.

7. Shtyryov O. Sukhorukova, A. Pravovi aspekty vidpovidalnosti porushennia prav intelektualnoi vlasnosti: svitovyi dosvid. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly. 2022. No. 17. P. 867–897.

8. Babkova, T. Poniattia ta vydy socialnyh prav i svobod liudyny i hromadianyna. *Naukovo-informatsiyni visnyk*. 2013. No. 8. P. 137–144.

9. Skrypniuk O., Zhovnirchuk Y., Shamrayeva V., Tsumarieva N., Bandura I. Structure of legal consciousness in the system of human rights: civilizing and psychological aspect of the development of the society: Estructura de la conciencia jurídica en el sistema de Derechos Humanos: Aspecto civilizador y psicológico del desarrollo de la sociedad. *Cuestiones Políticas*. 2023. 41(78). P. 116-127. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.08>

Zhovnirchik Yaroslav. Institutional mechanisms of public administration regarding the protection of human rights and freedoms under martial law in Ukraine

The article carries out a comprehensive study of the improvement of public administration mechanisms in relation to ensuring human rights and freedoms in martial law from the standpoint of administrative and legal science. The

relevance of considering human rights and freedoms as an independent object of public administration is substantiated, the implementation of which in a special period is significantly influenced by security factors and requires the adaptation of administrative and legal instruments. The main doctrinal approaches to understanding human rights in relation to the functions of public authority are revealed, which made it possible to determine the administrative and legal nature of the mechanisms for ensuring them.

The constitutional and administrative legal principles of the introduction of martial law are analyzed, the features of the regulatory regulation of temporary restrictions on human rights and freedoms are clarified, and the legal boundaries of such restrictions are determined in accordance with the principles of the rule of law and proportionality. Significant attention is paid to the analysis of special legislation and subordinate regulatory legal acts that regulate the activities of public authorities under martial law, as well as to the assessment of their impact on the practical implementation of human rights.

The institutional mechanisms of public administration in the field of ensuring human rights and freedoms in a special period are characterized, in particular, the system of executive bodies, local self-government bodies and law enforcement agencies, their powers and features of interaction. The role of administrative and legal instruments and procedures, management decisions and special legal regimes applied in martial law conditions is analyzed, and the main problems and risks of human rights violations associated with the expansion of discretionary powers and the reduction of procedural guarantees are identified.

Based on the generalization of the research results, directions for improving public administration mechanisms in ensuring human rights and freedoms are substantiated, which include improving administrative and legal regulation, strengthening the institutional capacity of public authorities, developing control and accountability mechanisms, as well as integrating international and European human rights standards. The article reveals the theoretical and methodological principles of public administration, the institutions of administrative procedures and administrative coercion, the issues of legality and accountability of subjects of power, as well as administrative and legal mechanisms for protecting human rights and freedoms.

Key words: mechanisms of public administration, human rights and freedoms, martial law, administrative and legal aspect, administrative and legal mechanisms of public administration.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.02.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.

ЗМІСТ

Частина 1 **ЮРИДИЧНІ НАУКИ**

Розділ 1. Теорія держави і права

<i>Оніщенко Н. М., Булкат М. С.</i> До питання про інформаційну (комунікативну) функцію судової влади: теоретико-правові основи	4
<i>Тимошенко В. І.</i> Філософські основи кримінологічних досліджень	31
<i>Новіцький В. В.</i> Шляхи та методи удосконалення інституту юридичної дискреції в Україні	41

Розділ 2. Історія держави і права

<i>Верхотурова М. А.</i> Парадигма правового регулювання обігу зброї в джерелах права на теренах України з X ст. до 1765 року	58
---	----

Розділ 3. Конституційне право

<i>Клименко О. М., Нескороджена Л. Л.</i> Res judicata та допустимі відступи в контексті концепції ефективного правосуддя та практики ЄСПЛ	69
<i>Горай О. С.</i> Взаємозв'язок понять «права людини» та «національна безпека»: конституційно-правове обґрунтування.	86

Розділ 4. Адміністративне право

<i>Беззубов Д. О.</i> Державне управління у змісті предмета сучасного адміністративного права	100
---	-----

Кисіль Л. Є. Нормативні підстави трансформації адміністративної правосуб'єктності органів виконавчої влади України в умовах правового режиму воєнного стану 119

Ісаєва Н. К. Права платників податків: забезпечення дотримання в контексті вдосконалення правових засад податкової системи України в умовах воєнного стану та повоєнний період. 151

Розділ 5. Цивільне, підприємницьке та господарське право

Тимченко Г. П., Красовський О. О. Співвідношення добросовісності та цивільного процесуального обов'язку 161

Короєд С. О. Оцінка ефективності законодавчого механізму захисту речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому (об'єкти незавершеного будівництва) 171

Фурса С. Я. Процедура касаційного перегляду рішень судів у цивільних справах: актуальні питання теорії, законодавства і практики 186

Армаш Н. О. Реалізація норм права в умовах публічно-приватної взаємодії 199

Кучерина Б. В. Становлення та розвиток принципу добросовісності у ході кодифікацій цивільного законодавства на українських землях 211

Маммадов А. І. огл. Позов як фундаментальний інститут цивільного процесуального права: правова природа, еволюція та значення для сучасної позовної форми захисту. 221

Попадюк І. В. Співвідношення норм про відчуження об'єктів нерухомого майна, яке перебуває у приватній власності, для суспільних потреб із загальними засадами цивільного законодавства 231

Розділ 6. Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика

Загиней-Заболотенко З. А., Чаплук О. І. Окремі проблеми надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: аналіз судової практики 247

<i>Деревягін О. О., Громович А. А.</i> Оперативний супровід міжнародного розшуку та екстрадиції осіб, які вчинили майнові кримінальні правопорушення: колізії законодавства та шляхи їх подолання	260
<i>Федитник В. М.</i> Підходи до розуміння підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 4 ст. 309 КК України, у правових позиціях Верховного Суду	270
<i>Федюнін Д. В.</i> Кримінально-правове поняття шахрайства як виду протиправної поведінки	282
<i>Харченко І. Є.</i> До проблеми впровадження в Україні європейської моделі відповідальності за незаконне перетинання державного кордону за умов війни	294

Розділ 7. Міжнародне право та право Європейського Союзу

<i>Улиганець В. Є.</i> Епістеміологічний розрив у протидії жіночому генітальному каліцтву: міжнародно-правовий та антрополого-правовий виміри	308
<i>Стрілець Б. В.</i> Термінологічні та сутнісні розбіжності у підходах України та ЄС до правової природи криптовалют	321

Частина 2 ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Розділ 1. Політичні інститути та процеси

<i>Кресіна І. О.</i> Комісії правди і справедливості як інструмент забезпечення державою прав людини в умовах російсько-української війни	342
<i>Стойко О. М.</i> Цифрові технології у контексті захисту прав людини в умовах воєнного стану	367
<i>Кукуруз О. В.</i> Політико-дипломатична функція Верховної Ради України в сфері прав людини в умовах російсько-української війни	386

<i>Згурська В. Л.</i> Вплив популізму на різні типи демократії	453
<i>Паталаха В. Ф.</i> Нормативний та системний підходи до розуміння суспільної консолідації	398
<i>Бут С. С.</i> Штучний інтелект як інструмент протидії політичній дезінформації та інформаційним операціям	409
	420

Частина 3
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

<i>Жовнірчик Я. Ф.</i> Інституційні механізми публічного управління стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні.	436
---	-----

Contents

Part 1 **LEGAL SCIENCES**

Section 1. Theory of State and Law

- Onishchenko Natalia, Bulkat Maryna.* On the issue of the information (communicative) function of the judiciary: theoretical and legal foundations 4
- Tymoshenko Vira.* Philosophical foundations of criminological research 31
- Novitskyi Vladyslav.* Ways and methods of improving the institute of legal discretion in Ukraine 41

Section 2. History of State and Law

- Verkhoturova Mariana.* The paradigm of legal regulation of the circulation of weapons in the sources of law in Ukraine from the 10th century till 1765 58

Section 3. Constitutional Law

- Klymenko Oksana, Neskorozhena Larysa.* Res judicata and permissible derogations in the context of the concept of effective justice and the case law of the ECHR 69
- Horai Oleg.* The interrelationship between the concepts of “human rights” and “national security”: constitutional and legal substitution 86

Section 4. Administrative Law

- Bezzubov Dmytro.* Public administration in the content of the subject of modern administrative law 100

Kysil Ludmyla. Normative grounds for the transformation of the administrative legal personality of the executive authorities of Ukraine under the legal regime of martial law 119

Isaieva Natalia. Taxpayers’ rights: ensuring compliance in the context of improving the legal principles of the tax system of Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period 151

Section 5. Civil, Business and Commercial Law

Tymchenko Hennadii, Krasovskyyi Oleh. The relationship between good faith and civil procedural duty 161

Koroied Serhii. Assessment of the effectiveness of the legislative mechanism for protecting property rights to real estate objects that will be constructed in the future (objects under construction) 171

Fursa Svitlana. The procedure for cassation review of court decisions in civil cases: topical issues of theory, legislation and practice 186

Armash Nadiia. Implementation of legal norms in the conditions of public-private interaction. 199

Kucherina Bogdan. The emergence and development of the principle of good faith in the course of codification of civil legislation in Ukrainian lands 211

Mammadov Anar. Lawsuit as a fundamental institution of civil procedural law: legal nature, evolution, and significance for the modern form of legal protection 221

Popadiuk Igor. Correlation of the norms on the alienation of privately owned real estate for public needs with the general principles of civil legislation 231

Section 6. Criminal Law, Criminal Process and Criminal Science

Zahynei-Zabolotenko Zoya, Chapliuk Oksana. Specific problems in granting the status of a children affected by war and armed conflict: analysis of court practice. 247

<i>Dereviahin Oleksii, Hromovych Artem.</i> Operational support of international search and extradition of persons who committed property criminal offenses: conflicts of legislation and ways to overcome them	260
<i>Fedytnyk Vasyl.</i> Approaches to understanding the grounds for exemption from criminal liability provided for in Part 4 of Article 309 of the Criminal Code of Ukraine in the legal positions of the Supreme Court	270
<i>Fediunin Dmytro.</i> Criminal law concept of fraud as a type of illegal behavior.	282
<i>Kharchenko Igor.</i> On the problem of implementing the european model of responsibility for illegal crossing of the state border in war conditions in Ukraine.	294

Section 7. International Law and European Union Law

<i>Ulyhanets Viktoria.</i> Epistemological gap in combating female genitalia mutilation practice: international legal and legal anthropological dimensions	308
<i>Strilets Bohdan.</i> Terminological and substantive discrepancies in Ukraine's and EU's approaches to the legal nature of cryptocurrencies	321

Part 2 POLITICAL SCIENCES

Section 1. Political Institutions and Processes

<i>Kresina Iryna.</i> Truth and justice commissions as a tool for ensuring human rights by the state in the context of the Russian-Ukrainian war.	342
<i>Stoiko Olena.</i> Digital technologies in the context of human rights protection under martial law	367
<i>Kukuruz Oksana.</i> The political-diplomatic function of the Verkhovna Rada of Ukraine in the sphere of human rights during the Russian-Ukrainian war	386

<i>Contents</i>	457
<i>Zgurska Valentina</i> . The impact of populism on different types of democracy	398
<i>Patalakha Valerii</i> . Normative and systemic approaches to understanding social consolidatio	409
<i>But Sergii</i> . Artificial intelligence as a tool to counter political disinformation and information operations	420

Part 3
**PUBLIC MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION**

<i>Zhovnirchik Yaroslav</i> . Institutional mechanisms of public administration regarding the protection of human rights and freedoms under martial law in Ukraine	436
--	-----

До уваги авторів

Вимоги до публікацій

Повний обсяг статті, включно із анотаціями двома мовами (англійською, українською), додатками, таблицями, ілюстраціями, списком літератури, має становити не більше 20 тис. знаків із врахуванням пробілів та знаків пунктуації.

Авторський оригінал необхідно подавати у форматі, сумісному із Microsoft Word (можливі розширення файлів: rtf., doc., docx.); шрифт Times New Roman; розмір шрифту 14; інтервал між рядками 1,5.

Файли необхідно називати латинськими літерами за прізвищем автора статті (якщо авторів кілька – то за прізвищами перших трьох авторів).

Перед основним текстом статті потрібно вказати двома мовами (українською та англійською) наступні дані:

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я та по батькові автора / авторів, місце роботи, посаду, науковий ступінь, вчене звання, номер ORCID, контактний телефон і електронну пошту автора;
- назву статті;
- анотації з ключовими словами.

Анотація українською мовою має складатися із 5-6 речень, які стисло відображають мету та висновки, зроблені в статті, та 5-6 ключових слів. Анотація англійською мовою має бути ідентична українській за змістом. В кінці тексту після транслітерації треба дати розширену англійську анотацію до 2 тис. знаків.

Основний текст статті повинен мати наступну структуру:

- Вступ (вказати актуальність теми, мету і завдання статті).
- Стан розробки проблеми та методи дослідження (дати огляд літератури і попередніх досліджень, зазначити використані методи).
- Виклад основного матеріалу.
- Висновки.
- Список літератури (подавати у порядку цитування, вказувати повні реквізити джерела).
- Транслітерація списку літератури.

У тексті статті посилання позначаються цифрою у квадратних дужках, через кому зазначається номер сторінки (якщо є). Нумерація посилань відповідає порядку їх згадування в тексті статті. Якщо автор посилається на кілька різних джерел, слід розділяти їх крапкою з комою: [1, с. 44; 2, с. 35].

Список літератури необхідно подавати у порядку цитування, вказуючи повні вихідні дані джерела відповідно до вимог стандарту бібліографічного опису – автор, назва статті / книжки, назва та номер журналу, місце видання, назва видавництва, рік видання, сторінки тощо.

Транслітерацію прізвища та імені автора, кириличного списку літератури слід здійснювати згідно з офіційними вимогами (постанова КМУ № 55 від 27 січня 2010 року, <https://www.slovnuk.ua/translit.php#pasp>).

Редакція

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Юридичні і політичні науки
Публічне управління
та адміністрування

Випуск 99

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 03.03.2026. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 26,74. Наклад 95 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Бойчука Михайла, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
E-mail: jurdumka@ukr.net

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013